

БЕЗБЕДНОСТ

ТЕОРИЈСКО СТРУЧНИ ЧАСОПИС

МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

UDK 343+351.74./75(05)
YU ISSN 0409-2953

БЕОГРАД
Година LIII

2
2011

БЕЗБЕДНОСТ
Часопис Министарства унутрашњих послова
Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Др **Бобан Милојковић**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Жељко Никач**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Саша Мијалковић**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Дарко Маринковић**, доцент Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Горан Илић**, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду
Др **Миљивој Донсај**, ванредни професор Факултета спорта и физичког васпитања
Универзитета у Београду
Др **Миле Шикман**, начелник Управе за полицијско образовање Министарства унутрашњих
послова Републике Српске
Др **Владимир Урошевић**, Служба за борбу против организованог криминала, Управа
криминалистичке полиције МУП-а РС
Мр **Зоран Голубовић**, Биро директора полиције МУП-а РС
Мр **Жељко Нинчић**, Одељење за посебне акције интервентне јединице полиције, одбрамбене
припреме и састав помоћне полиције, Управа полиције МУП-а РС
Мр **Славиша Ђукановић**, заменик начелника Управе за аналитику МУП-а РС
Мр **Божидар Оташевић**, заменик начелника Управе за стручно образовање, оспособљавање,
усавршавање и науку МУП-а РС
Мр **Снежана Нововић**, Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку
МУП-а РС
Мр **Милан Клисарић**, Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање
и науку МУП-а РС
Небојиа Пурић, заменик начелника Одељења за границу Управе граничне полиције МУП-а РС

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Доц. др Дарко Маринковић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Милена Јовановић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николецић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА

Булевар Зорана Ђинђића 104
телефон: 011/3148-734, 3148-739
телефакс: 011/3148-749
e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ

ТИРАЖ: 1.000 примерака

ШТАМПА: Инпрес

Београд, Владимира Роловића бр. 49

PDF верзија часописа доступна је на адресама:

<http://www.mup.gov.rs/>

[http://prezentacije.mup.gov.rs/upravaobrazovanje/bezbednost.html](http:// prezentacije.mup.gov.rs/upravaobrazovanje/bezbednost.html)

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

- Dzermal DURIC, MA 5 DEVELOPMENT OF THE HUMAN RESOURCES INFORMATION SYSTEM FOR THE POLICE PEACEKEEPING OPERATIONS
- Mr Демал ДУРИЋ 25 РАЗВОЈ КАДРОВСКОГ ИНФОРМАЦИОНОГ СИСТЕМА ЗА ПОТРЕБЕ МИРОВНИХ ОПЕРАЦИЈА ПОЛИЦИЈЕ
- Доц. др Саша МИЛОЈЕВИЋ,
Доц. др Горан ВУЧКОВИЋ,
Бојан ЈАНКОВИЋ 46 АНАЛИЗА СТАВОВА СТУДЕНАТА КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКЕ АКАДЕМИЈЕ О ЕФЕКТИВНОСТИ ТЕРЕНСКЕ ОБУКЕ У ЛЕТЊИМ УСЛОВИМА

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

- Mr Зоран КЕСИЋ 66 ПРЕКОРАЧЕЊЕ И ЗЛОУПОТРЕБА ПОЛИЦИЈСКИХ ОВЛАШЋЕЊА У СЕНЦИ ДИСКРЕЦИОНЕ МОЋИ ПОЛИЦИЈЕ
- Доц. др Ивица Љ. ЂОРЂЕВИЋ,
Проф. др Зоран КЕКОВИЋ 90 КОНЦЕПТ ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ – АЛТЕРНАТИВА ИЛИ НЕЖИТНОСТ
- Mr Сања БАТИЋ 115 ПЛАГИЈАРИЗАМ КАО ВИД ДЕВИЈАНТНОГ ПОНАШАЊА У НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОМ РАДУ
- Доц. др Иван ЈОКСИЋ 134 КАЖЊАВАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
- Владимир ЦВЕТКОВИЋ,
Марија ПОПОВИЋ 149 МОГУЋНОСТИ ЗЛОУПОТРЕБЕ ОРУЖЈА ЗА МАСОВНО УНИШТАВАЊЕ У ТЕРОРИСТИЧКЕ СВРХЕ
- Доц. др Радосав РИСИМОВИЋ 168 ИЗАЗВАНА НЕЖИТНА ОДБРАНА У КРИВИЧНОМ ПРАВУ
- Доц. др Дарко МАРИНКОВИЋ 182 ИДЕНТИФИКАЦИЈА ЛЕША У КРИМИНАЛИСТИЧКИМ ИСТРАГАМА УБИСТВА

СТРУЧНИ РАДОВИ

- Mr Драган МИЛИДРАГОВИЋ,
Mr Ненад МИЛИЋ 197 НЕПОСРЕДНА ОПАСНОСТ ПО ЖИВОТ КАО ПОСЕБАН УСЛОВ ЗА УПОТРЕБУ ВАТРЕНОГ ОРУЖЈА
- Иван ЂОРОВИЋ 219 СТРУКТУРА РАДНОГ ВРЕМЕНА УНИФОРМИСАНИХ ПРИПАДНИКА ПОЛИЦИЈЕ СА ОСВРТОМ НА ППУ КРАГУЈЕВАЦ
- Фуад МУРИЋ,
Дамир ЧАЧКОВИЋ 237 ПРОБЛЕМАТИКА ОТУЂИВАЊА МОТОРНИХ ВОЗИЛА НА ПОДРУЧЈУ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА
- Mr Милан КЛИСАРИЋ,
Валдете ОСМАНИ 254 ХОЛАНДСКИ МОДЕЛ ОБРАЗОВАЊА И ОБУКЕ ПОЛИЦИЈЕ
- Mr Дејан БОШКОВИЋ 274 ЗНАЧАЈ ПРЕВЕНЦИЈЕ У ОТКЛАЊАЊУ И СМАЊЕЊУ РИЗИКА ТЕХНИЧКО-ТЕХНОЛОШКИХ НЕСРЕЋА – УДЕСА У ПРОИЗВОДЊИ ЕКСПЛОЗИВНИХ МАТЕРИЈА

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- 288 БОРБА ПРОТИВ САЈБЕР КРИМИНАЛА

ПРИКАЗИ

- Доц. др Драгана КОЛАРИЋ 298 КОРУПЦИЈА-ПРАЊЕ НОВЦА-ФИНАНСИРАЊЕ ТЕРОРИЗМА
- Mr Ивана КРСТИЋ
МИСТРАЦЕЛОВИЋ 301 ЖАНДАРМЕРИЈА У СРБИЈИ – КРОЗ ЗАКОНЕ И ПРОПИСЕ

CONTENTS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

- Dzermal DURIC, MA 5 DEVELOPMENT OF THE HUMAN RESOURCES INFORMATION SYSTEM FOR THE POLICE PEACEKEEPING OPERATIONS
- Džermal DURIĆ, MA 25 DEVELOPMENT OF THE HUMAN RESOURCES INFORMATION SYSTEM FOR THE POLICE PEACEKEEPING OPERATIONS (In Serbian)
- Saša MILOJEVIĆ, Ph. D.
Goran VUČKOVIĆ, Ph. D.
Bojan JANKOVIĆ 46 ANALYSIS OF STUDENT ATTITUDES ON THE EFFECTIVENESS OF FIELD TRAINING IN SUMMER CONDITIONS

REVIEW PAPERS

- Zoran KESIĆ, LLM 66 EXCEEDING AND ABUSE OF POLICE AUTHORITY IN THE SHADOW OF POLICE DISCRETIONARY POWER
- Ivica Lj. ĐORĐEVIĆ, Ph. D.
Zoran KEKOVIĆ, Ph. D. 90 CONCEPT OF HUMAN SECURITY – ALTERNATIVES OR THE NECESSITY
- Sanja BATIĆ, MA 115 PLAGIARISM AS A FORM OF DEVIANT BEHAVIOUR IN THE SCIENTIFIC RESEARCH
- Ivan JOKSIĆ, LLD 134 JUVENILES IN CRIMINAL PUNISHMENT OF REPUBLIC SERBIAN LEGISLATION
- Vladimir CVETKOVIĆ,
Marija POPOVIĆ 149 POSSIBILITIES OF WEAPON OF MASS DESTRUCTION ABUSE FOR TERRORIST PURPOSES
- Radosav RISIMOVIĆ, LLD 168 INDUCED SELF-DEFENSE
- Darko MARINKOVIĆ, LLD 182 CORPSE IDENTIFICATION IN MURDER INVESTIGATIONS

PROFESSIONAL REPORTS

- Dragan MILIDRAGOVIĆ, MA
Nenad MILIĆ, MA 197 DIRECT DANGER TO LIFE AS SPECIFIC CONDITION FOR USE OF FIREARM
- Ivan ĐOROVIĆ 219 STRUCTURE OF WORKING HOURS OF UNIFORMED POLICE OFFICERS IN PD KRAGUJEVAC
- Fuad MURIĆ,
Damir ČAČKOVIĆ 237 PROBLEMS OF MOTOR VEHICLES MISAPPROPRIATION IN THE AREA OF TUZLA CANTON
- Milan KLISARIĆ, MA
Valdete OSMANI 254 DUTCH MODEL OF POLICE EDUCATION AND TRAINING
- Dejan BOŠKOVIĆ, MA 274 THE IMPORTANCE OF PREVENTION TO AVOID AND REDUCE RISK OF TECHNOLOGICAL AND TECHNICAL INCIDENTS IN EXPLOSIVES MANUFACTURING

FROM FOREIGN LITERATURE

- 288 FIGHTING AGAINST CYBERCRIME

REVIEWS

- Dragana KOLARIĆ, PPD 298 CORRUPTION – MONEY LOUNDRY – TERRORISM FINANCING
- Ivana KRSTIĆ
MISTRADŽELOVIĆ, LLM 301 GENDARMERIE IN SERBIA – THROUGH LAWS AND REGULATIONS

MA Džemal DURIC*

Police Academy – The Police Force of
the Republic of Slovenia, Ljubljana

UDK- 351.74(497.4) : 681.518.3

Original scientific paper

Received: 05.11.2011.

Development of the Human Resources Information System for the Police Peacekeeping Operations

Abstract: *The paper presents theoretical framework for human resource management, information systems development, and the case study of the application of the methodology of development of the information system based on the case of development of the personnel information system of the peacekeeping unit of the Slovenian police. The key message of this paper is that the knowledge of the methodology presented is very important for an efficient communication between the managers, the users and the IT experts in the processes of projecting, development and use of a comprehensive solution of the personnel information system.*

Keywords: *information systems, human resources information system, information system development cycle, Slovenian police*

Introduction

The police organisations in the countries of this region have, in the processes of transition and inclusion into European and other international integrations, been facing numerous challenges. The most often used terms are: reform of the security sector, reforms of the police organisations, reforms of systems, reforms of subsystems, etc. As regards the police, these reforms include structural, functional and normative-value transformation of the police (Zekavica, 2010:42). A logical step following a comprehensive reorganisation of the police organisations is a comprehensive reform of a system of HR management. In addition to the comprehensive reforms of the system, the individual organisational units or subsystems of the police organisations require the adaptation of the organisational structures, processes and methods of work to the new situations and demands. An example of such a specific need in the Slovenian police is a unit for the police peacekeeping operations, the Sector for the international police operations (SMPO). Since the first mission of the Slovenian police officers in the peacekeeping operations in 1999, the unit has had to adapt to the demands for recruiting an increased

* Senior police inspector, lecturer at the Police College, Police Academy of the MoI of Slovenia. Telephone: +386 31 663 202, e-mail: dzemal.duric@policija.si

number of the police officers into different types of the peacekeeping operations of the UN, EU and the OSCE. The unit has taken over and developed all functions of HR management: selection and choice of personnel, basic and specialist training, deployment to missions, monitoring and evaluation of work in the peacekeeping operations and reapplying. An increased scope of demands, both regarding the quality and the quantity of the personnel, has resulted in a new need for a quick reaction to the demands. The proposal of the solution to the need for a quick reaction in a decision making process was a development of a computerised personnel information system. The author of the paper had the opportunity to participate in the initial phases of the development of the personnel information system of the unit and to apply the methodology that will be theoretically and practically presented in this paper. The further text will present a theoretical framework of HR management, IT systems, methodology of IT system development and experience in the practical application. The key message of this paper is that the knowledge of the methodology presented is very significant for the efficient communication between the managers, the users and the IT experts in the processes of projecting, development and use of a comprehensive solution of the personnel information system. The managers who participated in the process of development of the information systems gained an insight into numerous possibilities of the personnel information system regarding the making of efficient personnel decisions. Other users have learnt about the structural methods of the identification of needs, while the IT experts received very clear demands for the functions of a new solution.

Theoretical bases of the development of the personnel information system

Human resources management

No police organisation can merit epithets of modern and efficient, without being founded on a solid system of the professional personnel improvement (Milić, 2009:355). If we see the personnel within an organisation as a potential, human resources and investment, we realise that the management has to manage the human resources in the same way and in accordance with the business strategy, as the other areas in the organisation. Thus, the management of the employees can be referred to using different expressions or their combinations. The Slovenian authors do not agree on the translation of the English term *Human Resources Management* – *HRM*, thus suggesting and arguing various terms such as *personnel management* and *management of human resources*. For the needs of this paper, the terms human resources management and personnel management will be used interchange-

ably. *Personnel management* is a largely satisfactory translation of the term *human resources management* (Merkač Skok, 2005:13).

One of the most comprehensive definitions, much like other definitions, defines personnel management as a strategic, coherent and understandable approach to management and development of an organisation, in which every aspect of that process is wholly integrated with the management of the organisation. Personnel management is a process in which an organisation, systematically and in the integration with its business strategy, plans the personnel needs, recruits, develops, evaluates and rewards its personnel, maintaining efficient relations with it.

Personnel management deals with the issues of how to integrate the employees with the strategy and the goals of organisation, how to work with the employees and how the individual part of the personnel management (planning, selection and choice, development and rewarding) are integrated into a whole (Merkač Skok, 2005:14).

On a practical level, personnel management can be defined as a range of activities pertaining to gaining, developing and maintaining personnel with a high degree of motivation, which are willing and capable to achieve the goals of the organisation. Among the fundamental areas of personnel managements Griffin includes (Griffin, 2002):

- Gaining: planning, selection and choice
- Development: training, evaluation of success and yearly talks
- Maintaining: material and immaterial rewarding, advancement and career planning.

The processing aspects of personnel management indicate that it is a management of various activities. These activities are designed so as to enable the efficiency of the workforce in the organisation for the realisation of the organisational goals. The personnel management is a process. No result would be achieved if the individual activities were to be performed “occasionally”, “as needed” or procrastinatingly. Merkač Skok includes the informational model of personnel activity among the basic functions of the personnel management, along with the processes of personnel planning, selection and choice, personnel development, evaluation and rewarding (Merkač Skok, 2005:18).

Informational systems

“Today, the notion of information systems (IS) is synonymous with the computer supported information systems. The adjective “computerised” is omitted in practice, while it is implied that one speaks of computerised information systems.” (Belič, 1998:15).

Vintar (Vintar, 1996) emphasises two approaches to the IS. The first one, prevalent in the '60s and '70s of the last century, studies IS as a subsystem of

the business system, which produces all information necessary for the operation of that system and its environment. According to the second one, which stems from the process understanding of the business systems, IS is but one of the perspectives of functioning of the studied business system, which means that IS is, practically, a partial system of the business system, which covers the business system only from the informational aspect.

Definitions of the IS presented hereinafter presume that the organisation is a system composed of interconnected subsystems or processes. Those are: management subsystem, operational subsystem and informational subsystem (Damij et al., 1995); management process, fundamental process and informational process (Vintar, 1996; Gradišar i Resinovič, 1999); management, implementation, informing (Gričar, 2002).

Subsystem of management includes people and activities immediately related to planning, control and decision making. Operational subsystem includes all activities immediately related to executing the primary functions of the organisation. Informational subsystem is a quantum of people, machines, ideas and activities which enables the processing of data and generating information in a way which ensures the realisation of informational needs of the organisation (Damij et al., 1995:182).

Informational system is an integral and inseparable part of every control and goal oriented system. Its function is to constantly provide the information to all levels of management and decision making in a technological or organisational system (Vintar, 1996:39). Informational system is a set of people, actions and instruments, established for gathering, processing, storage and distribution of data and information (Ralston и Vintar, 1996).

Informational system is a system in which messages and information are generated, stored and circulated (Gradišar i Resinovič, 1999:92).

Gričar defines an informational system as a whole comprised of parts which provide the data and information, as well as their internal relations in an organisation and its environment. The fundamental parts of IS are the people, the information technology and the processes. With the help of the information technology, people obtain and act as mediums of the data, with the intention to shape the information in relation to the process. In that respect, information technology is needed as a means of data processing, through which processes are deduced. The data are a product of processes, and according to them, people can shape information on problems in relation to the state and development of the process, thus making optimal decisions. The data on the decisions made are a foundation for the process activation and management. Information technology is an intermediary between the people and the processes. Information technology enables the timely possession of adequate data in a form that allows for a use with as little additional work as possible. If the organisation is defined as a system, we can say that

the essence of its informational system lies in providing data and information necessary for management and implementation (Gričar, 2002:625).

Informational system is whole of interconnected elements (a system) which gather, process and store data, providing information necessary for solving business problems (Satzinger et al., 2004:6).

The personnel information system (KIS) is a subsystem of the information system in the organisations. The goal of the personnel informational system is to gather, process, send and use the relevant information at the adequate places of decision making with optimal quality (Florjančič et al., 1991:8).

The personnel information system is made of hardware and software equipment through which we enter, update and browse through the data about the employees in the organisation (Jereb, 1998:412). It is also where data are stored and processed, primarily those related to the employees and work places. Those data are then processed with the help of procedural, logical and mathematical methods so as to obtain the desired information. The exit data of the personnel informational system can relate to, for example, length of service, holidays, absence from work, salary and similar individual information or different statistical and other information on the employees.

A common trait of various personnel information systems is that they automatise numerous routine tasks, enable various data analyses, facilitate the elaboration of exit documents and enable personnel-related decision-making based on the gathered data (Jereb i Rajkovič, 2000:619).

Srića (Srića et al., 1995:20-23) claims that, like all systems, informational system is easiest described with the answers to the three following questions:

1. What is its goal?
2. What are its functions?
3. What are its integral parts?

If we merge the presented definitions and descriptions and answer the three questions, we can determine the personnel information system in the following way:

- The goal of KIS is to send the right information to the right place in the organization in the right time and with minimal cost. The right information refers to all individual elements or functions of personnel management. In addition to the data on employees and work places, KIS has to contain all the data on planning, selection and choice, development, monitoring of work and performance, advancement and rewarding of the employees. The right place refers to all levels of the system, that is, the types of users from the executive level, where the fundamental system work is taking place and decisions are made, up to the management level, where strategic decisions are made.
- The fundamental functions of KIS are:

- *Data gathering.* Every piece of data which emerges within the personnel management process needs to be entered systematically, as soon as possible after the event or performed activity. For example, delivered training.
- *Data processing.* The gathered data are processed in accordance with the needs. This means that the system transforms, breaks down and summarises the data. For example, the automatic creation of the list of participants, records, calculations, statistics, reports, etc.
- *Sending the data and information to the users.* The users have the data and information at their disposal for managing, decision making and monitoring, that is, control.
- The structure of KIS is presented through the following elements: hardware and software; people who work with information technologies, or as IT personnel or are users of the system solution; organisation procedures, communicational linking of all elements of the system into a coherent whole; composition and content of information resources of the business information system in its database.

KIS allows viewing the individual elements of the system, which it combines into a unique whole and at any moment provides access to relevant data and information necessary for decision making. In a successful IS all the elements must be of equal quality and mutually harmonised. This means that we cannot solve problems with hardware only, but we also need numerous programme solutions. However, without good organisation, technology is powerless. What is necessary is trained personnel who know how to use efficiently the means and methods of the new information society and complete communications supported by networks.

Approaches to development of information systems

The development of every IS starts with the idea or knowledge that there is a lack of adequate information for the efficient and successful work at a work place, in a work area, business function or in the entire organisation. The idea needs to be further considered and transformed into a more precise definition of the problem, analysis of the problem followed by planning or designing and development of the system up to its realisation and implementation in the environment it was meant for. The introduction is followed by maintaining, changing and amending, until it is concluded that the solution is obsolete and should be discarded. The presented development circle is called a life cycle or a circle of an information system: project planning phase, analysis phase, design phase, implementation phase, support phase (Satzinger et al., 2004:36). In an IS life cycle, different partial or integral IS development methodologies can be used. In the theory and practice of IS

development, there are two main approaches on which most methodologies are based: the traditional and the object-oriented approach (Satzinger et al., 2004:49).

Traditional approach and object-oriented approach differ in the way of recognising the concept of system response to events which cause changes in the system. The traditional approach implies a system as an entity of processes, some of which are realised by people, and some by computers. The processes realised by computers are essentially programmes which contain commands executed in a sequence. During the process realisation, the process is interacting with the saved data, it reads their values, changes the values of data and saves them again in a file for storing data. Processes can also interact with people, for example, when the user is required to enter a specific value of data or when the process shows specific information on the computer screen. The traditional approach, therefore, consists of processes, saved data, enters and exits. The traditional approach of modelling system response to outside events also includes process modelling (dynamic features) and data entities¹ (statistical features), significant for the system in question.

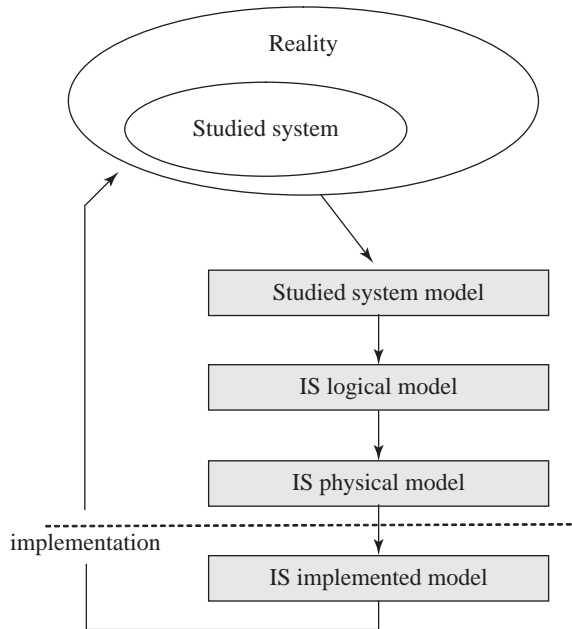
Object-oriented approach is in its basis much different from the traditional approach because it allows merging of statistical and dynamic features within objects². If it is true for the traditional approach that the static part (data) is designed separately from the dynamical (processes and procedures), for the object-oriented approach it is true that the two are designed simultaneously. The object-oriented approach foresees setting the basic elements of IS in the form of construction blocks. It also foresees multiple use of ready-made objects. Owing to unified modelling of statistic and dynamic parts, ISs made in such a way are not affected by inconsistencies, which often occur in the traditional approach.

Development phases of the personnel information system

From a variety of different partial and integral methodologies, we have chosen a verified approach of IS development by Slovenian authors (Kovačič i Vintar, 1994), which we used for designing the model of personnel information system of Sector for the international police operations in Slovenian police. The approach is based on concepts of traditional approach and consists of four characteristic model phases shown in Picture 1.

¹ Entity is an object or an event in the real world or in our mental representations and it is significant studied IS. Entity can be an object, subject which physically exists (employee, vehicle, etc).

² The data (structure of the data, entities) and processes working on those data are merged within objects. Objects are things which exist in the real world (products, employees, students, etc)

Picture 1 – Development phases of the information system

In the first phase, the accent is put on the strategic planning of the information system, which has to be based on the model of a *studied system*. The model of a studied system shows the main business functions of the system and their informational needs. In our example, it is a Sector for the international police operations and functions of personnel management that the Sector executes. What follows is a definition of IS on a logical level, which results in a *logical model of IS*. It is an essential defining of IS, where all elements of its concrete technical realisation will be ignored on purpose. Thus, we will ensure the greater logical independence of the solution from the technique used and the information technology, which changes in a notoriously rapid way. The logical model of IS is made step by step, as shown in Picture 1. In the next phase we develop a *physical model of IS*, where we include all characteristics, demands and limitations of a chosen software and hardware equipment. The final model phase is *the implemented model of IS*, which is a final solution of the IS in question. In the following part of the paper, the basic characteristics of individual phases are presented.

Phase 1: The model of a studied system – identification of informational needs

The quality of IS designing largely depends on understanding of the real world functions. If we misunderstand the functioning of the real world, it is

impossible that the IS designed in accordance with that understanding and ideas will work optimally. In most examples, we do not develop a brand new IS, as it already exists and the users realise that it does no longer adequately satisfy the key informational needs or that it is technologically obsolete. IS development is mostly directed towards technological improvement and the advancement of the existing IS. Thus, we always speak about the old or the existing system and the new system (solution) which we design and which will, at a certain moment, replace the current system. It is a very important realisation for further contemplation of the system analysis (Vintar, 1996:85).

When analysing the studied system, attention should be paid to the systematic approach, which means that the system should not be covered regardless of its surroundings, but only in relation to it. That means that, when studying a business unit in the organisation, we should bear in mind the role of that function in the entire business system. We must be aware that the organisations are subject to the dynamic development, hence the approach to the system studying should be directed towards the future. How will the studied area develop in the near and the far future? How will such a development influence the designed IS? The analysis of the system must result in all important traits and characteristics which, at that time, determine the state of a studied system. Which characteristics are relevant for the studied system will be shown by the analysis that must focus on the following points:

- Studying the organisational structure of the organisation as well as the place and the role of the studied system in it.
- Identifying goals and purposes of the studied part of the business system.
- Identifying processes, procedures and activities important for achieving the goals of the system.
- Identifying informational needs for a successful execution of all identified processes.
- Identifying informational relations or the relations of data between the studied system and its environment.
- Analysing all resources needed for the functioning of the system, equipment, personnel and costs.

Methods and techniques of identifying informational needs exist as independent methods, but also as parts of integral methodologies if the IS development (Kovačič i Vintar, 1994:60). The problem of identifying the informational needs should be covered separately and in essentially different way in the phase of planning when we speak about identification of global needs than in the following phases (logical and physical model) when it comes to the planning and elaboration of databases and concrete solutions of the user programmes. The methods and techniques of identifying informational needs

are: the BSP (Business System Planning) method, the CSF (Critical Success Factors) method, structural defining of needs, structural system analysis. Practical application of the aforementioned methods is presented in the second part of the paper.

Phase 2: Logical model

Among the theoreticians and the practitioners which deal with the problem of IS development, the common attitude is that the main problem of that process is the presentation of our knowledge about a planned IS. That knowledge is made or gathered in the phase of system analysis and identification of informational needs, and is, as such a basis of all activities that are to be performed in the following phases of development. That knowledge is usually presented as a combination of textual and graphical description or demonstration (Kovačič i Vintar, 1994:71).

In the phase of logical modelling, we speak about the essential defining of IS, where all elements of its technical realisation can be ignored. In such a way, we obtain the solution on a logical level and largely independent on the technique or information technology used. All of this is practically impossible without the adequate graphical presentations, hence graphical modelling techniques have a key role. The logical model is a means that must enable:

- communication among the co-workers who work on the development of IS;
- communication with the users of a new solution of IS;
- documenting the characteristics of the planned IS on the level of planning and executing, which enables a simpler maintenance and system adjustment.

With the logical modelling of a system, the following characteristics must be presented, if we want the presentation to be complete:

- system objects (data and processes);
- relations among objects which make up the structure of the system;
- statistical particularities of the system;
- dynamic particularities of a system;
- limitations (integral, structural, dynamical).

In the past, certain methodologies favoured a process driven approach, while others preferred data driven approach. In the latter half of the '80s of the last century, the prevalent attitude was that both of the mentioned aspects are very important and should be treated equally and coordinatedly, if optimal results are to be achieved. Practical application of fundamental methods and data modelling techniques (E-P model), as well as process modeling (structural chart and data flow chart) is presented in the second part of the paper.

Phase 3: Physical model

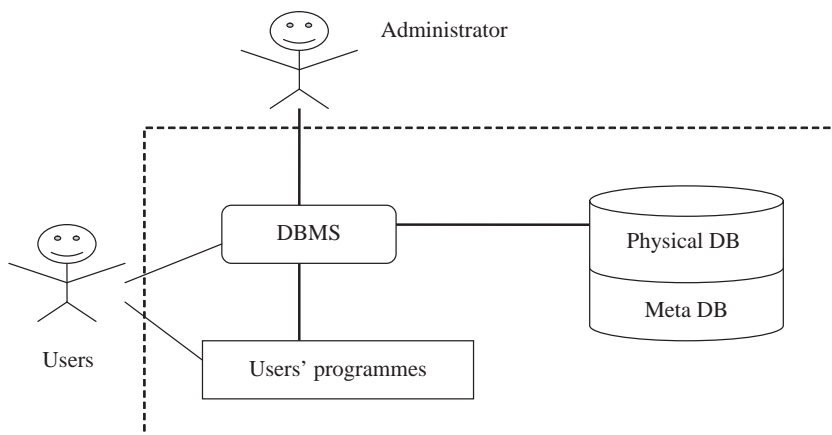
In the third phase of IS development, the logical model must be made into a physical model. The physical data model shows how the data of the logical model will be organised and saved in computers. Since we use data to describe the real world, the most suitable model is when their structure and hierarchy on the computer media is as similar as possible to that of the real world for the objects that the data describe.

Work with the IS depends on how data is seen by the users and the programmers and on how organised they are in the computer system. The first example treats the logical model of data, while the second addresses the physical model of data (Gradišar i Resinovič 1999:283). The terms used in this phase are database, relational model of data and database management system.

“Database is a collection of interconnected data saved in a computer system, the road to them being centralised and made possible by a database management system.” (Mohorič, 2002:15)

In the narrow sense of the word, the database signifies only data saved on an external memory medium. In the broader sense, if we perceive database as a system for adopting decisions and executing actions, then a database is comprised of (Picture 2):

- data;
- users and user software;
- database administrator;
- database management system;

Picture 2 – Database management system (Mohorič, 2002:20)

In theory and practice of the programming training for database operating, five models of databases have been developed so far: hierarchical data model,

network data model, relational data model, object model of data and processes, multidimensional data model. Models are listed in a chronological order of their introduction and recognition in practice. For this analysis, relational data model was chosen, being simple and user-friendly, while also fit to describe the business system and its effect.

Database Management System (DBMS) is a collection of software which enables development, use and maintenance of database (Kovačič et al., 2004:121; Damij et al., 1995:112). We use them to perform all activities related to a database. This means that the database management system is meant for a array of different users, ranging from those who plan, programmers, administrators to the users. That is why in many examples the database management system includes many types of software, with one of each assigned to the individual activities related to database. More simple database management systems are integrated and all activities can be performed with only one software. With the development of the relational model theory, the relational databases have quickly become widespread in practice, due to their simplicity. Thus, today we can choose among a large number of relational systems for database management (such as Oracle, MS SQL, DB2, MySQL, etc), and the most famous examples of packages for PCs in the Windows environment are: MS Access, d Base and FoxPro. In the second part of the paper, a practical elaboration of a relational database in MS Access will be shown. The main functions of the MS Access database management system are (Jereb, 1998:422) database shaping, data entry and revision, queries and data searches, data manipulating, data updating and deletion, data printing and report elaboration, linking with other software, elaboration of macro-commands and programme modules, as well as data protection.

Phase 4: Implemented model

The final phase of the IS development is the implemented model, which is a final solution of the informational system in question. This phase contains programming (based on the physical model), testing and scrutinizing IS in practice. Further on, presented are the first three development phases of the development of the personnel information system of the Sector for the international police operations.

Development of the Human Resources Information System in the Police Peacekeeping Operations in the Slovenian Police – Case Study

The main function of the Sector for the international police operations is to provide the adequate number (quantity) of trained (quality) police officers for working in different international peacekeeping operations, or in other

words for completing police and other non-military tasks and to co-ordinate work of police officers in peacekeeping operations, all in accordance with crises induced needs and demands of international operations, governmental policies and own capacities. Simply put, the unit is responsible for personnel management for the needs of international peacekeeping operations (Durić, 2006:6). We cooperated with the unit when after we analysed work processes and developed data model of personnel information system (Durić, 2004). On the bases of the proposed model, the unit has developed a computer programme, which did not fully respect all the elements or specificities of the proposed model. After a year long use of the programme, the employees realised its limitations, as well as the possibilities and advantages that a properly planned, developed and introduced personnel information system can offer. The advantage of this partially successful experiment is that the employees had a clear conclusion about what it is they need in their everyday work, or what kind of data and information should be included in the new solution. The unit management invited us to make a detailed analysis of the process, identify the informational needs and develop a detailed data model (physical model) which would be used by the unit to upgrade the existing IS. The complete results were published in the original scientific paper (Durić, 2006), and this paper presents the practical application of the methodology.

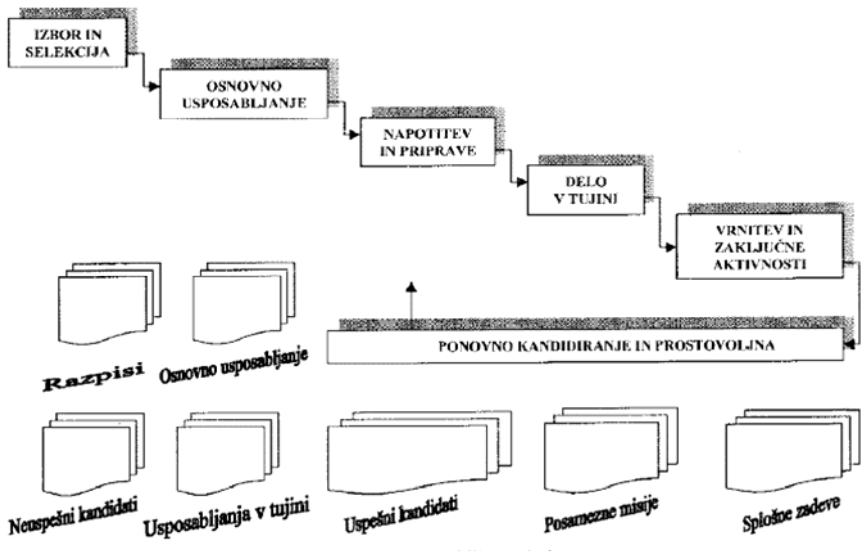
The model of the studies system

In the first phase (in line with the BSP method, CSF method, structural defining of needs method and structural system analysis method), together with the employees, we have:

- analysed all the functions of personnel management;
- analysed the existing data structures, all the data which emerge and are used in the business processes;
- identified the concrete informational needs or goals (outcomes) for individual functions.

Picture 3 presents the functions of personnel management from the process and data aspect, from the first analysis (Durić, 2004), and Picture 4 presents the findings of the interview on lacks of the existing solution (first column), global informational needs (second column) and goals or specific information needs for the function of selection and choice of personnel (Durić, 2006).

Identified information needs (global and specific) match the provisions of the Law on deployment in international civil missions and international organisations, and other by-laws which deal with working in peacekeeping operations.

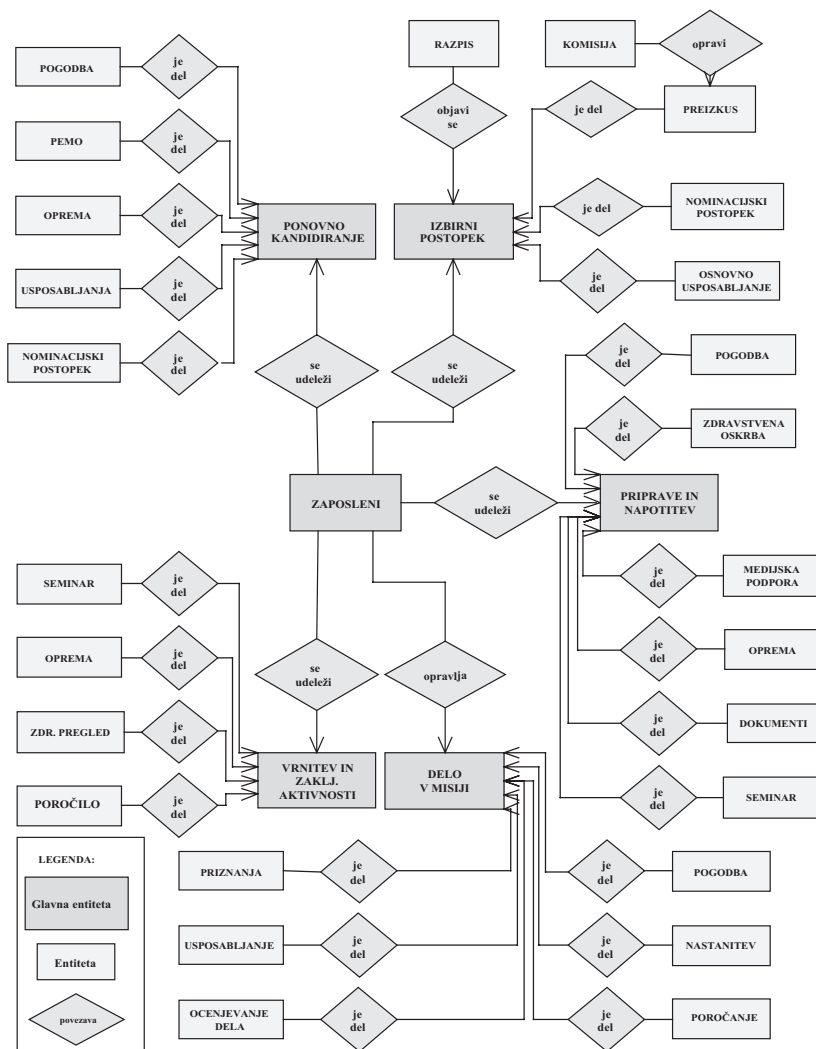
Picture 3 – Functions or processes from the data aspect (Durić, 2004:979)

1. IZBIRNI POSTOPEK		
POMANJKLJIVOSTI OBSTOJEČE UREDITVE	GLOBALNE INFORMACIJSKE POTREBE	SPECIFIČNE INFORMACIJSKE POTREBE UPORABNIKOV
<p>IZBIRNI POSTOPEK (pred prvo napotitvijo):</p> <ul style="list-style-type: none"> niso razvidni rezultati izbirnega postopka; Ni razvidna zgodovina zaposlitev (CV). <p>IZBIRNI POSTOPKI (druga in nadaljnje napotitve):</p> <ul style="list-style-type: none"> ni razvidna udeležba v prejšnjih misijah, dela in naloge v prejšnjih misijah; ni razvidna delovna ocena v misijah; niso razvidna usposabljanja v misijah; problem generiranja seznamov na podlagi različnih kriterijev. 	<ul style="list-style-type: none"> vođenje in upravljanje evidence razpisov; izdelavo različnih pregledov in seznamov različne kadrovske analize (na primer: uspešni, neuspešni, po organizacijskih enotah, starost, delovna uspešnost itd.) in izdelavo statističnih poročil; vođenje in upravljanje kadrovske evidence (na primer: uspešni, na čakanju, veterani, prostovoljna pripravljenost itd.); pregled vseh podatkov, ki se nanašajo na posameznika (na primer: vsi podatki, ki nastanejo v fazi selekcijskega postopka); avtomatsko generiranje seznamov na podlagi iskalnih parametrov; izdelavo statističnih in drugih poročil. 	<p>IZBIRNI POSTOPEK</p> <ul style="list-style-type: none"> razvidni so rezultati izbirnega postopka (testiranje, angleški jezik); razvidna je zgodovina zaposlitev. <p>IZBIRNI POSTOPKI (druga in nadaljnje napotitve):</p> <ul style="list-style-type: none"> razvidna je udeležba v prejšnjih misijah vključno z deli in nalogami; razvidne so delovne ocene v misijah; razvidna so usposabljanja v misijah; obstaja sistem različnih KRITERIJEV za izbiro kandidatov; obstaja sistem STATUSOV kandidata (na primer: PEMO-aktiven, PEMO-REZERVA itd.).

Picture 4 – Lacks of the existing solution, global and specific needs of the new solution for the function of selection and choice of personnel (Durić, 2006: 105)

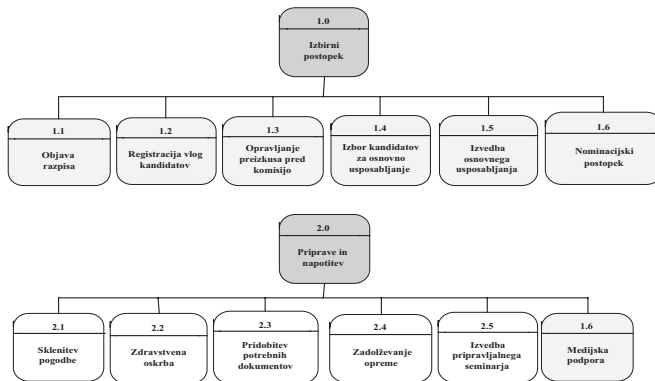
Logical model

On the basis of findings from the previous phase, we developed the E-P model or entity chart (Picture 5), which presents the main entities which have a role within the personnel information system from the static aspect.

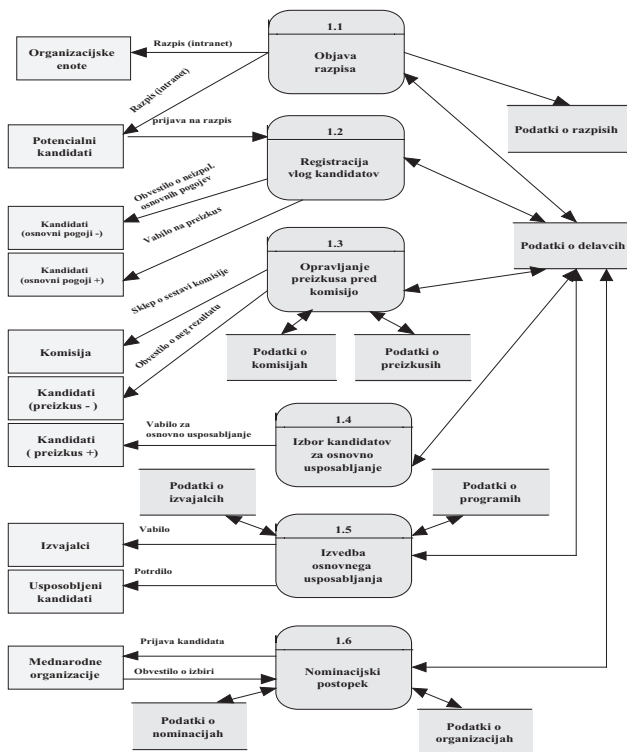

Picture 5 – E-P model of personnel information system (Durić, 2006: 109)

In the following phase, the main functions or personnel management process was broken down in a structure graph (Picture 6) and the data flow chart (Picture 7) and thus are presented the IS procedures and flow of data or documents between them.

Picture 6 – Part of structural graph (selection and choice of personnel; preparation and sending) (Durić, 2006:111)

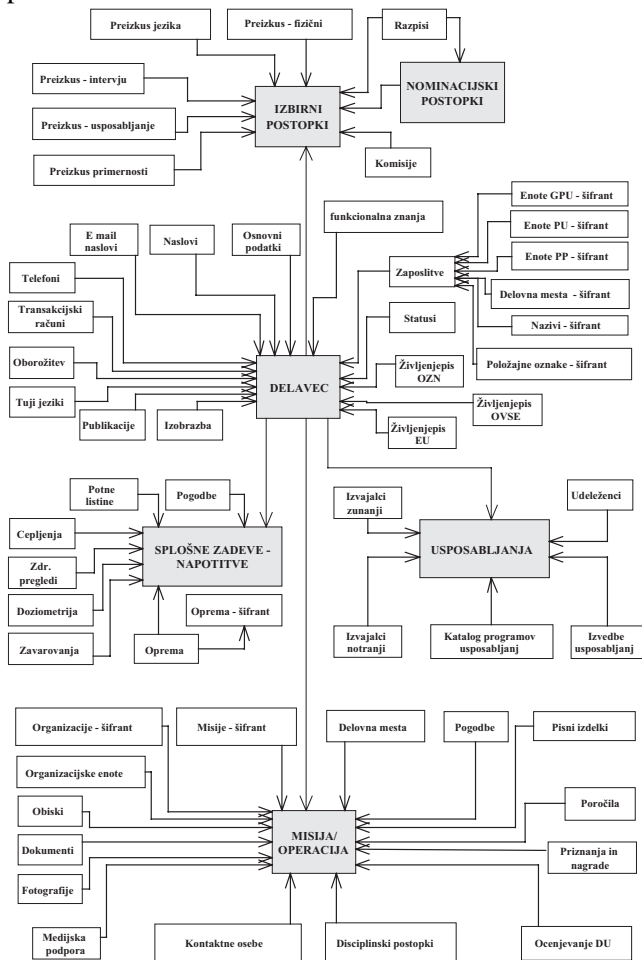

Picture 7 – Data flow chart – for selection and choice of personnel (Durić, 2006:112)

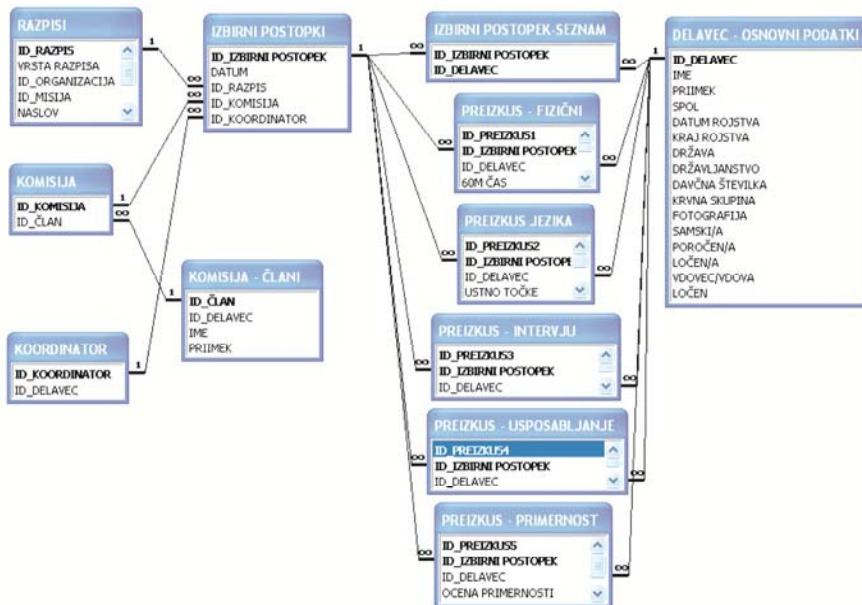
In contrast with the entity chart, where the static data structure was presented, in this phase the data is shown from the aspect of processes which follow in the planned KIS. The main processes (Picture 6) are comprised of basic processes (picture 7).

Physical model

Kovačić and Vintar (1994) claim that the boundary is sharpest between the logical and physical data modelling. The models used on the logical level (E-P model) are not yet directly applicable on the physical level. When developing a concrete database, one is sooner or later forced to transform the models from the previous phases into a model which supports the defense system for database management. On the basis of the data model designed in logical modelling phase, in this phase the relational database scheme is developed (Picture 8) or the draft model of the relational database of the personnel information system. The draft of relational database was made in Access 2003. Due to the limited possibilities to present the whole structure in one picture, the draft was divided into several pictures. Picture 9 presents a part of database draft which deals with selection and choice of personnel.

Picture 8 –
Relational scheme
of KIS
(Durić, 2006:120)

Picture 9 – Model of database for selection and choice of candidates (Durić, 2006:122)

Conclusion

The main goal of the paper was to present the theoretical framework of information system development as well as the practical presentation of application of information system development methodology using the example of developing personnel information system for the Sector for the international police operations in the Slovenian police. The author is of the opinion that the personnel information system is the key element of personnel management or strategic human resource management. The personnel information system is not just “electronic” personnel record, but a very efficient tool for optimal personnel related decision-making. Personnel information system development does not concern only the IT personnel. Personnel experts and other users must understand the essential concept of personnel information system and present it in the right way to the managers on all levels of the organisation.

References:

1. Belič, I., (1998). *Modeliranje informacijskih sistemov*. Visoka policijsko-varnostna šola, Ljubljana.
2. Damij, T., Grad, J., Jaklič, J., (1995). *Izbrane teme iz informacijske tehnologije*. Ekonomska fakulteta, Ljubljana.

3. Durić, Dž., (2004). *Kadrovski informacijski sistem enote za mednarodne mirovne operacije*. Referat na Dnevi varstvoslovja, Bled, junij, Fakulteta za policijsko varnostne vede, Ljubljana.
4. Durić, Dž., (2006). *Model kadrovskega informacijskega sistema oddelka za mirovne misije v slovenski policiji*. Magistrski rad. Fakultet društvenih nauka, Univerzitet u Ljubljani. Ljubljana.
5. Florjančič, J., Jesenko, J., Boštar, B., (1991). *Izgradnja informacijskega sistema kadrovske dejavnosti v podjetju*, Moderna organizacija, Kranj.
6. Gradišar, M., Resinovič, G., (1999). *Informatika v poslovnem okolju*. 2. natis. Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
7. Gričar, J., (2002). *Management informacijske tehnologije in elektronskega poslovanja*. V Management – nova znanja za uspeh, (ur.: Možina, S.), Didakta, Radovljica.
8. Griffin, R., W., (2002). *Management*. 7th Edition. Houghton Mifflin Company, Boston.
9. Jereb, J., (1998). *Kadrovski informacijski sistem*. V Management kadrovskih virov, (ur.: Možina, S.), Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
10. Jereb, E., Rajkovič, V. (2000). *Uporaba ekspertnega sistema v procesu izbire kadrov*, Organizacija, 33 (9), 619 – 626.
11. Kovačič, A., Vintar, M., (1994). *Načrtovanje in gradnja informacijskih sistemov*, DZS, Ljubljana.
12. Kovačič, A., Jaklič, J., Indihar Štemberger, M., Groznik, A., (2004). *Prenova in informatizacija poslovanja*, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
13. Милић, Н., (2009). *Обука полицајца приправника*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, Београд, стр. 355-370.
14. Merkač Skok, M., (2005). *Osnove managementa zaposlenih*. Fakulteta za management, Koper.
15. Mohorič, T., (2002). *Podatkovne baze*, BI-TIM d.o.o., Ljubljana.
16. Satzinger, J.W., Jackson, R.B., Burd, S.D., (2004). *Systems Analysis & Design in a Changing World*. Third Edition. Course Technology, a division of Thomson Learning, Inc, Boston.
17. Sriča, V., Treven, S., Pavlič, M., (1995). *Informacijski sistemi*, Gospodarski vestnik, Ljubljana.
18. Vintar, M., (1996). *Informatika*. Расо, Ljubljana.
19. Зекавица, Р., (2010). *Ставови припадника криминалистичке полиције ПУ Београд о најзначајнијим питањима демократске реформе полиције – резултати истраживања*, Безбедност, год, 52, бр. 2, Београд, стр. 41-74.

Development of the Human Resources Information System for the Police Peacekeeping Operations

Abstract: *The paper presents theoretical framework for human resource management, information systems development, and the case study of the application of the methodology of development of the information system based on the case of development of the personnel information system of the peacekeeping unit of the Slovenian police. The key message of this paper is that the knowledge of the methodology presented is very important for an efficient communication between the managers, the users and the IT experts in the processes of projecting, development and use of a comprehensive solution of the personnel information system.*

Keywords: *information systems, human resources information system, information system development cycle, Slovenian police*

Мр Демал ДУРИЋ*
Полицијска академија – Полиција
Републике Словеније, Љубљана

UDK- 351.74(497.4) : 681.518.3

Оригинални научни рад

Примљено: 05.11. 2011.

Развој кадровског информационог система за потребе мировних операција полиције**

Абстракт: Рад представља теоријски оквир кадровског менаџмента, развоја информационог система и практичну примену методологије развоја информационог система на случају развоја кадровског информационог система јединице за мировне операције у словеначкој полицији. Кључна порука овога рада јесте да је познавање представљене методологије врло значајно за ефикасну комуникацију између руководиоца, корисника и стручњака за информацијску технологију у процесима пројектовања, развоја и коришћења коначног решења кадровског информационог система.

Кључне речи: информациони системи, кадровски информациони систем, развој информационог система, словеначка полиција.

Увод

Полицијске организације у земљама региона се у процесима транзиције и укључивања у европске и друге међународне интеграције сусрећу са многобројним изазовима. Најчешће коришћени термини су реформа сектора безбедности, реформе полицијских организација, реформе система, реформе подсистема итд. Када је реч о полицији, ове реформе обухватају структуралну, функционалну и нормативно-вредносну трансформацију полиције (Зекавица, 2010:42). Логичан корак који следи у целовитој реформи полицијских организација је и целовита реформа система управљања људским ресурсима. Поред целовитих системских реформи постоје и потребе појединачних организационих јединица или подсистема полицијске организације за прилагођавањем организационе структуре, процеса и метода рада новонасталим ситуацијама и захтевима. Пример такве специфичне потребе у словеначкој полицији представља Јединица за полицијске мировне операције, Сектор за међународне

* Виши полицијски инспектор, предавач на Вишој полицијској школи, Полицијска академија МУП-а Словеније. Телефон +386 31 663 202, e-mail: dzemal.duric@policija.si

** У раду је представљен део резултата емпиријског истраживања и практична примена методологије за развој информационог система објављених у ауторовом магистарском раду.

полицијске операције (СМПО). Од првог ангажовања словеначких полицијских службеника у мировним операцијама, 1997. године, па све до данас јединица се морала прилагођавати захтевима за ангажовање све већег броја полицијских службеника у различитим типовима мировних операција Уједињених нација (УН), Европске уније (ЕУ) и Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС). Јединица је преузела и развила све функције управљања људским ресурсима: селекција и избор кадрова, основна и специјалистичка обука, слање у мисије, праћење и оцењивање рада у мировним операцијама, поновно кандидовање. Повећани обим захтева како за квалитетом, тако и за квантитетом кадрова резултирао је новом потребом да се брзо реагује на захтеве. Предлог решења ове потребе за брзим реаговањем у процесу доношења одлука био је развој компјутеризованог кадровског информационог система. Аутор чланка је имао прилику да учествује у првим фазама развоја кадровског информационог система јединице и примени методологију која ће бити теоријски и практично представљена у раду. У наставку ће бити представљен теоријски оквир управљања људским ресурсима, информационим системима, методологија развоја информационих система и искуство у практичној примени. Кључна порука овога рада јесте да је познавање представљене методологије врло значајно за ефикасну комуникацију између руководиоца, корисника и стручњака за информациону технологију у процесима пројектовања, развоја и коришћења коначног решења кадровског информационог система. Руководиоци који су учествовали у процесу развоја информационих система стекли су увид у многобројне могућности кадровског информационог система за брзо и ефикасно доношење кадровских одлука. Други корисници су дошли до спознаје о структурним методама идентификације потреба, док су стручњаци за информациону технологију добили врло јасне захтеве за функције новог решења.

Теоријски основи развоја кадровског информационог система

Управљање људским ресурсима

Ниједна полицијска организација не може понети епитет модерне и ефикасне а да не почива на добром систему стручног изграђивања кадра (Милић, 2009:355). Ако кадрове у организацији посматрамо као потенцијал, пословни ресурс (енгл. *human resources*) и инвестицију, схватамо да менаџмент мора управљати људским ресурсима на исти начин и у складу са пословном стратегијом као и са осталим областима у организацији. Тако се управљање запосленима може означити различитим изразима или њиховим комбинацијама. Словеначки аутори нису уједињени код превода енглеског термина *Human Resources Manage-*

ment – HRM, те тако предлажу и аргументују различите називе као што су кадровски менаџмент или менаџмент људских ресурса. За потребе овог рада термине управљање људским ресурсима и кадровски менаџмент користимо као синониме. Кадровски менаџмент је термин који по својој садржини у великој мери задовољава као превод појма *human resources management* (Merkač Skok, 2005:13).

Једна од целовитих дефиниција, од које се друге дефиниције битно не разликују, опредељује кадровски менаџмент као стратешки, кохерентан и разумљив приступ менаџменту и развоју организације, у којем је сваки аспект тог процеса у целини интегрисан са менаџментом у организацији. Кадровски менаџмент је процес у којем организација систематски и интегрисано са својом пословном стратегијом планира потребе за кадровима, регрутује, развија, вреднује и награђује своје кадрове и одржава ефикасне односе са њима.

Кадровски менаџмент се бави питањима како интегрисати запослене стратегијом и циљевима организације, како је потребно радити са запосленима и како се појединачни делови кадровског менаџмента (планирање, селекција и избор, развој и награђивање) повезивају у целину (Merkač Skok, 2005:14).

На практичком нивоу кадровски менаџмент можемо одредити као низ активности које се односе на придобијање, развијање и одржавање кадрова са високим степеном мотивације, који су вољни и способни да постижу циљеве организације. Међу темељне области кадровског менаџмента Грифин сврстава (Griffin, 2002):

- Придобијање: планирање, селекција и избор;
- Развој: обука, оцењивање успешности и годишњи разговори;
- Одржавање: материјално и нематеријално награђивање, напредовање и планирање каријере.

Процесни аспекти кадровског менаџмента указују на то да је реч о менаџменту различитих активности. Те активности су осмишљене тако да омогућавају ефикасност радне снаге за реализацију организацијских циљева. Кадровски менаџмент је процес – ниједан резултат не би био постигнут ако би појединачне активности обављали „повремено“, „по потреби“ или „кампањски“. Меркач Скок у темељне функције кадровског менаџмента, поред процеса планирања кадрова, селекције и избора, развоја кадрова, вредновања и награђивања, одржавања односа, сврстава и информацијски модел кадровске делатности (Merkač Skok, 2005:18).

Информациони системи

„Данас под појмом информационих система (ИС) разумемо компјутерски подржане информационе системе. Пракса је да се изостави пре-

дикатив компјутеризовани а при томе се подразумева да говоримо о компјутеризованим информационим системима“ (Belić, 1998:15).

Винтар наглашава два погледа на ИС. Код првог, који је преовладавао шездесетих и седамдесетих година прошлог века, ИС је проучаван као подсистем пословног система који производи све потребне информације за деловање тог система и његовог окружења. Код другог, који произлази из процесног разумевања пословних система, ИС представља само један од видова функционисања проучаваног пословног система, што значи да је ИС фактички парцијални систем пословног система, који покрива пословни систем само са информацијског аспекта (Vintar, 1996).

Дефиниције ИС које ће бити представљене у наставку претпостављају да је организација систем који је састављен из међусобно повезаних подсистема или процеса. А то су подсистем управљања, оперативни подсистем и информациони подсистем (Damij et al., 1995); процес управљања, темељни процес и информацијски процес (Vintar, 1996; Gradišar, Resinovič, 1999); менаџмент, извођење, информисање (Gričar, 2002).

Подсистем управљања укључује људе и активности који су непосредно повезани са планирањем, контролом и доношењем одлука. Оперативни подсистем укључује све активности које су непосредно повезане са извршавањем примарних функција организације. Информациони подсистем је збир људи, машина, идеја и активности, који омогућава обраду података и генерисање информација на начин, који обезбеђује остварење информационих захтева организације (Damij et al., 1995:182).

Информациони систем је саставни и неодвојив део сваког управљаног и циљно оријентисаног система. Његова функција је да стално снабдева информацијама све нивое управљања и одлучивања у датом технолошком или организационом систему (Vintar, 1996:39). Информациони систем је скуп људи, поступака и инструмената успостављен за сакупљање, обраду, чување и дистрибуцију података, односно информација (Ralston, Vintar, 1996).

Информациони систем је систем у којем се генеришу, чувају и круже поруке и информације (Gradišar, Resinovič, 1999:92).

Гричар дефинише информациони систем као целину из делова који обезбеђују податке и информације и њихове међусобне везе у организацији и њеном окружењу. Темелјни саставни делови ИС су људи, информациона технологија и процеси. Људи уз помоћ информационе технологије добијају и посредују податке са намером да обликују информације у вези са процесом. За то је потребна информациона технологија као средство за обрађивање података преко којих се изводе процеси. Подаци настају у процесима, на њиховој основи људи могу да обликују информације о проблемима у вези са стањем и деловањем процеса и тако доносе оптималне одлуке. Подаци о насталим одлукама

представљају основу за активирање и управљање процесима. Информациона технологија је посредник међу људима и процесима. Информациона технологија омогућава да људи имају адекватне податке у процесима, у право време и у таквом облику да се могу употребити са што мање додатног рада. Ако организацију разумемо као систем, можемо да кажемо да је суштина њеног информационог система у обезбеђивању података и информација који су потребни за менаџмент и извођење (Gričar, 2002:625).

Информациони систем представља целину повезаних елемената (систем) који сакупљају, обрађују и чувају податке и обезбеђују информације потребне за решавање пословних проблема (Satzinger et al., 2004:6).

Кадровски информациони систем (КИС) у организацијама представља подсистем информационог система. Циљ кадровског информационог система је што квалитетнији начин сакупљања, обраде, прослеђивања и употребе релевантних информација на адекватним местима одлучивања (Florjančič et al., 1991:8).

Кадровски информациони систем чине машинска и програмска опрема помоћу које уносимо, одржавамо, допуњавамо и прегледамо податке о запосленима у организацији (Jereb, 1998:412). У њему чувамо и обрађујемо податке који се односе пре свега на запослене и радна места. Те податке обрађујемо уз помоћ процедуралних, логичких и математичких метода како бисмо дошли до жељених информација. Излазни подаци кадровског информационог система могу да се односе, на пример, на радни стаж, годишњи одмор, изостанке са посла, плату и сличне информације о појединачном запосленом или на различите статистичке и друге податке о запосленима.

Заједничка карактеристика различитих кадровских информационих система јесте да аутоматизују многобројне рутинске задатке, омогућавају различите анализе података, олакшавају израду излазних докумената и омогућавају одлучивање о кадровима на основу о њима сакупљених података (Jereb, Rajkovič, 2000:619).

Срића (Srića et al., 1995:20-23) каже да, као сваки систем, и информациони систем најлакше можемо описати одговорима на следећа три питања:

1. Шта је његов циљ?
2. Које су његове функције?
3. Који су његови саставни делови?

Ако удружимо представљене дефиниције и описе и одговоримо на три питања, можемо кадровски информациони систем одредити на следећи начин:

- Циљ КИС-а је проследити праву информацију на право место у организацији у право време и са минималним трошковима. Права информација се односи на све појединачне елементе, односно функције кадровског менаџмента. Поред података о запосленима и радним местима, КИС мора да садржи и све податке о планирању, селекцији и избору, развоју, праћењу рада и успешности, напредовању и награђивању запослених. Право место се односи на све нивое система, односно врсте корисника – од нивоа изводилаца где се изводи темељна делатност система и усвајају одлуке, па до нивоа управљања или менаџмента где се усвајају стратешке одлуке.
- Темељне функције КИС-а су:
 - *Сакупљање података* – Сваки податак који настане у оквиру процеса кадровског менаџмента је потребно систематски унети одмах након догађаја или изведене активности. На пример, изведену обуку.
 - *Обрада података* – Сакупљене податке обрађујемо у складу са потребама. То значи да систем податке претвара, рашчлањује и сумира. На пример, аутоматска израда листа учесника, евиденција, прорачуна, статистика, извештаја итд.
 - *Чување података и информација* – Сакупљени и обрађени подаци се чувају ради касније употребе. На пример, израда годишњег или вишегодишњег извештаја.
 - *Прослеђивање података и информација корисницима* – Корисници располажу подацима и информацијама за потребе управљања, одлучивања и надзора, односно контроле.
- Структуру КИС-а представљају следећи елементи: машинска и програмска опрема; људи који раде са информационим технологијама, или као информатичари или као корисници решења система; организацијски поступци; комуникационо повезивање свих елемената система у складну целину; састав и садржај информационих ресурса пословног информационог система који се налази у његовој бази података.

КИС нуди преглед појединачних елемената система које удружује у јединствену целину и у сваком моменту обезбеђује приступ до адекватних података и информација потребних за одлучивање. Код успешног ИС сви ти елементи морају бити на једнаком нивоу квалитета и међусобно усклађени. То значи да само са стројном опремом не можемо решавати проблеме, него су нам потребна бројна програмска решења. Али без добре организације технологија је немоћна. Потребни су оспособљени кадрови који знају како да ефикасно употребе средства и методе новог информационог друштва и потпуне комуникације подржане мрежама.

Приступу развоју информационих система

Развој сваког ИС почиње идејом или сазнањем да нам недостају адекватне информације за ефикасан и успешан рад на одређеном радном месту, подручју рада, пословној функцији или у целој организацији. Идеју је потребно даље размотрити и преточити у прецизније дефинисање проблема и његову анализу, а након тога следи планирање, односно пројектовање и развој система све до његове реализације и примене у окружењу за које је био предвиђен. После увођења следи одржавање, промена и допуњавање све док не дођемо до закључка да је решење застарело и да га је потребно одбацити. Представљени развојни круг називамо животни циклус или круг информационог система: фаза планирања (енгл. *Project planning phase*), фаза анализе (енгл. *Analysis phase*), фаза пројектовања (енгл. *Design phase*), фаза имплементације (енгл. *Implementation phase*), фаза обезбеђивања подршке (енгл. *Support phase*) (Satzinger et al., 2004:36). У животном циклусу ИС могу да се употребе различите парцијалне или целовите методологије развоја ИС. У теорији и пракси развоја ИС позната су два главна приступа на којима се темељи већина методологија: традиционални и објектно оријентисани приступ (Satzinger et al., 2004:49).

Традиционални и објектно оријентисани приступ разликују се по начину како препознају концепт одазивања система на догађаје који узрокују промене у систему. Традиционални приступ подразумева систем као целину процеса, од којих неке изводе људи, а неке компјутери. Процеси које изводи компјутер су у суштини програми који садрже команде које се изводе у низу. У току извођења процес је у интеракцији са сачуваним подацима, чита њихове вредности, мења вредности података и поново их чува у датотеци где се подаци похрањују. Процеси могу бити и у интеракцији са човеком, на пример кад корисник мора да унесе специфичну вредност податка или кад процес избаци специфичну информацију на екран компјутера. Традиционални приступ, дакле, сачињавају процеси, сачувани подаци, улази и излази. Традиционални приступ код моделирања одазива система на спољашње догађаје укључује и моделирање процеса (динамичке карактеристике) и ентитете¹ података (статичке карактеристике), који су значајни за дотични систем.

Објектни приступ је у темељу много другачији од традиционалног јер омогућава удружење статичких и динамичких карактеристика у оквиру објеката². Ако за традиционални приступ важи да је статички

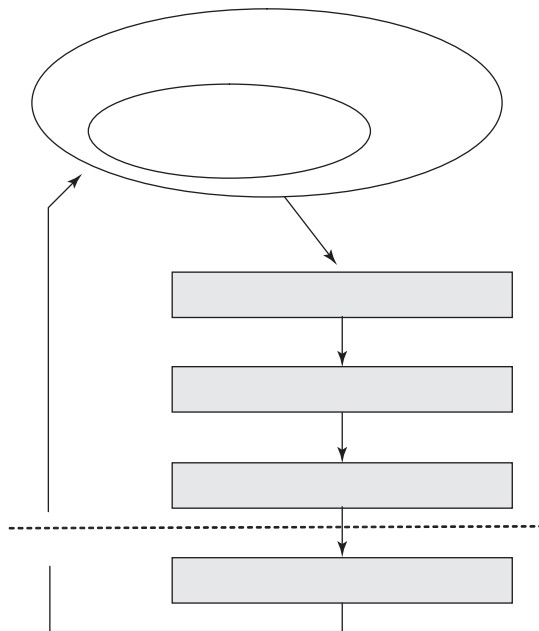
¹ Ентитет је предмет или догађај у реалном свету или у нашим менталним представама и значајан је проучавани ИС. Ентитет може бити неки објекат, субјекат који физички постоји (радник, возило итд.).

² У објекте су повезани подаци (структуре података, ентитети) и процеси који раде на тим подацима. Објекти представљају нешто што постоји у реалном свету(производи, запослени, студенти итд....).

део (подаци) пројектован раздвојено од динамичког (процеси и процедуре), за објектни приступ важи да су оба пројектована истовремено. Објектни приступ предвиђа постављање основних елемената ИС у облику конструкцијских блокова. Исто тако предвиђа да можемо већ израђене објекте употребити више пута. Због уједињеног моделирања статичких и динамичких делова тако изграђени ИС не трпе због неконзистентности, што се врло често догађа у традиционалном приступу.

Развојне фазе кадровског информационог система

Из мноштва различитих парцијалних и целовитих методологија одабрали смо проверен приступ развоја ИС словеначких аутора (Ковачић, Vintar, 1994), који смо употребили за израду модела кадровског информационог система Сектора за међународне полицијске операције у словеначкој полицији. Приступ се темељи на концепту традиционалног приступа и састављен је од четири карактеристичне моделне фазе које су приказане на слици 1.

Слика 1 – Развојне фазе информационог система

У првој фази је нагласак на стратешком планирању информационог система које мора бити утемељено на моделу проучаваног система. Модел проучаваног система приказује главне пословне функције система и њихове информацијске потребе. У нашем примеру то је Сектор за

међународне полицијске операције и функције кадровског менаџмента које сектор изводи. У наставку следи дефинисање ИС на логичком нивоу, које резултира у логичком моделу ИС. Ради се о садржајном дефинисању ИС код којег ћемо свесно занемарити све елементе његове конкретне техничке реализације. На тај начин ћемо обезбедити да решење буде на логичком нивоу у већој мери независно од употребљене технике, односно информационе технологије за коју знамо да се врло нагло мења. Логички модел ИС настаје постепено, као што то приказује слика 1. У следећој фази развијамо физички модел ИС код кога већ укључујемо све карактеристике, захтеве и ограничења одабране програмске и стројне опреме. Коначну, моделну фазу представља имплементирани модел ИС, који представља коначно решење обрађиваног ИС. У наставку су представљене основне карактеристике појединачних фаза.

Фаза 1: Модел проучаваног система – идентификација информацијских потреба.

Квалитет пројектовања ИС у највећој мери зависи од разумевања функционисања реалног света. Ако погрешно разумемо функционисање реалног света немогуће је да ИС, пројектован у складу са тим, разумевањем и представама деловати оптимално. У већини примера не развијамо сасвим нов ИС јер тај већ постоји, а корисници долазе до сазнања да он више адекватно не задовољава кључне информацијске потребе или је технолошки застарео. Развој ИС је најчешће усмерен на технолошку надградњу и у унапређење постојећег ИС. Зато скоро увек говоримо о старом, односно постојећем систему, и о новом систему (решењу) који пројектујемо и који ће у датом тренутку надоместити садашњи систем. То је врло важно сазнање за даље размишљање о анализи система (Vintar, 1996:85).

Код анализе проучаваног система потребно је пазити на системски приступ, што значи да систем не смемо обрађивати изоловано од његовог окружења, већ само у вези са њим. То значи да је код проучавања једне пословне функције у организацији потребно имати пред очима улогу коју та функција има у целом пословном систему. Организације су подложне динамичком развоју па зато приступ проучавања система мора бити усмерен и у будућност. Како ће се проучавано подручје развијати у ближој и даљој будућности? Како ће тај развој утицати на пројектовани ИС? Анализа система мора садржати све битне особине и карактеристике које у датом тренутку детерминишу стање проучаваног система. Које карактеристике су релевантне за проучавани систем мора показати анализа која треба да буде усмерена на следеће тачке:

- проучавање организационе структуре организације и места и улоге проучаваног система у њој;

- идентификација намере и циљева проучаваног дела пословног система;
- идентификација процеса, процедура и активности које су значајне за постизање циљева система;
- идентификација информационих потреба за успешно извођење свих идентификованих процеса;
- идентификација информацијских веза, односно веза података између проучаваног система и његовог окружења.
- анализа свих ресурса потребних за функционирање система, опреме, кадрова, трошкова.

Методe и технике идентификовања информацијских потреба постоје као самосталне методe, али и као саставни делови целовитих методологија изградње ИС (Ковачић, Vintar, 1994:60). Проблематику идентификације информацијских потреба треба обрађивати издвојено и суштински другачије у фази планирања, кад говоримо о идентификацији глобалних потреба, него како је то потребно у следећи фазама (логички и физички модел) кад је у питању планирање и израда базе података и конкретних корисничких програмских решења. Методe и технике идентификовања информацијских потреба су: BSP метода (енгл. *Business System Planning*), CSF метода (енгл. *Critical Success Factors*), структурирано дефинирање потреба, структурирана системска анализа. Практична примена споменутих метода је представљена у другом делу рада.

Фаза 2: Логички модел

Међу теоретичарима и практичарима који се баве проблематиком развијања ИС долази до заједничког става да је главни проблем тог процеса презентација знања које имамо о планираном ИС. То знање настаје, односно сакупља се у фази анализе система и идентификације информационих потреба и представља основу свим активностима које је потребно извршити у следећим развојним фазама. То знање је најчешће представљено као комбинација текстуалног и графичког описа, односно приказа (Ковачић, Vintar, 1994:71).

У фази логичког моделирања реч је о садржајном дефинисању ИС код којег можемо занемарити све елементе његове техничке реализације. На тај начин обезбеђујемо да решење буде на логичком нивоу и што независније од употребљене технике, односно информационе технологије. Све то практично није могуће без адекватних графичких приказа, зато постоје графичке технике моделирања које имају кључну улогу. Логички модел је средство које мора омогућити:

- комуникацију међу сарадницима који раде на развоју ИС;
- комуникацију са корисницима новог решења ИС;

- документовање карактеристика планираног ИС на нивоу плана и нивоу извођења, што омогућава једноставније одржавање и прилагођавање система.

Код логичког моделирања неког система потребно је представити следеће карактеристике, ако желимо да тај приказ буде потпун:

- објекти система (подаци и процеси);
- везе међу објектима који сачињавају структуру система;
- статичке особености система;
- динамичке особености система, и
- ограничења (интегритетна, структурна, динамичка).

У прошлости су неке методологије давале предност моделирању процеса (енгл. *process driven approach*), а друге моделирању података (енгл. *data driven approach*). Тек у другој половини осамдесетих година прошлог века био је уважен став да су оба ова аспекта врло значајна и да их је потребно обрађивати једнако и повезано ако желимо да резултати буду оптимални. Практична примена темељних метода и техника моделирања података (Е-Р модел) и моделирања процеса (структурни граф и дијаграм тока података – ДТП) представљена је у другом делу рада.

Фаза 3: Физички модел

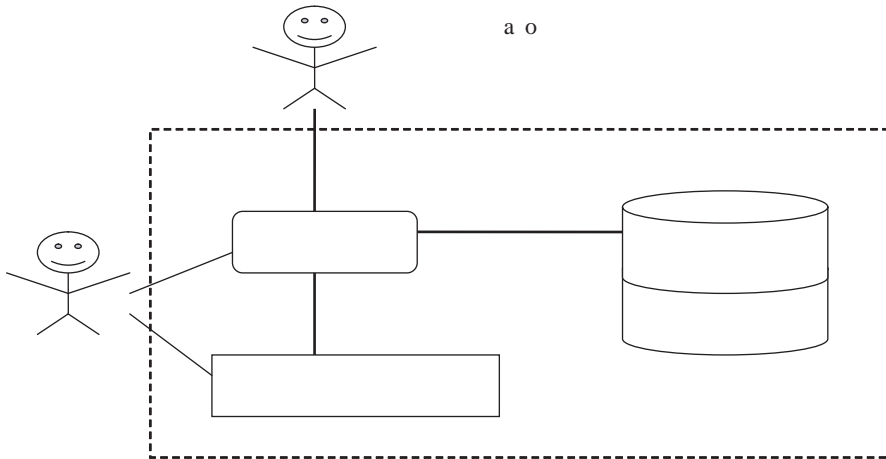
У трећој фази развоја ИС потребно је логички модел претворити у физички модел. Физички модел података представља како ће подаци логичког модела бити организовани и сачувани у компјутерима. Пошто подацима описујемо реални свет најприкладније је да њихова структура и хијерархија на компјутерским медијима буде што више слична оној која влада у реалном свету за објекте које подаци описују.

Рад са ИС зависи од тога како податке виде корисници и програмери и од тога како су организовани у компјутерском систему. У првом примеру говоримо о логичком моделу података а другом о физичком моделу (Gradišar, Resinović 1999:283). Појмови који се користе у овој фази су база података, релациони модел података и систем за управљање базама података.

„База података је збирка међу собом повезаних података, који су сачувани у компјутерском систему, приступ до њих је централизован и омогућен уз помоћ система за управљање базама података“ (Mohorić, 2002:15).

У ужем смислу, појам база података означава само податке који су под системом управљања базама података сачувани на спољном меморијском медију. У ширем смислу, ако разумемо базу података као систем за усвајање одлука и извођење акција, онда базу података сачињавају (слика 2):

- подаци;
- корисници и кориснички програми;
- администратор базе података, и
- систем за управљање базама података (СУБП).

Слика 2 – Структура базе података (Mohorič, 2002:20)

У теорији и пракси програмске опреме за рад са базама података до сада је било развијено пет модела података: хијерархијски, мрежни, релациони, објектни модел података и процеса и мултидимензионални модел података. Модели су наведени хронолошким редом како су увођени и препознавани у пракси. За нашу анализу смо одабрали релациони модел података јер је једноставан и разумљив за кориснике, а уједно са њим можемо довољно добро да опишемо пословни систем и његово деловање.

Систем за управљање базама података (engl. *Database Management System*, DBMS) је збирка програма који омогућавају развој, употребу и одржавање база података (Kovačić et al., 2004:121; Damij et al., 1995:112). Са њима изводимо све активности повезане с базом података. То значи да је систем за управљање базама података намењен различитим корисницима, од људи који планирају, програмера, администратора, до корисника. Зато у многим примерима систем за управљање базама података саставља много програма од којих је сваки намењен појединачним активностима у вези са базом података. Једноставнији системи за управљање базама података су интегрисани и све активности могу бити изведене са само једним програмом. Развојем теорије релационог модела, релационе базе података су се, због једноставности, врло брзо рашириле у пракси. Тако данас можемо бирати између вели-

ког броја релационих система за управљање базама података – нпр. Oracle, MS SQL, DB2, MySQL итд., а најпознатији примери пакета за персоналне рачунаре у Windows окружењу су: MS Access, d Base i FoxPro. У другом делу рада приказана је практична израда релационе базе података у програму MS Access. Главне функције система за управљање базама података MS Access су обликовање базе података, унос и прегледање података, упити и претраге података, манипулисање подацима, текуће допуњавање и брисање података, штампање података и израда извештаја, повезивање са другим програмима, израда макрокоманди и програмских модула, заштита података (Jereb, 1998:422).

Фаза 4: Имплементирани модел

Закључна фаза развоја ИС је имплементирани модел који представља коначно решење обрађиваног информационог система. Та фаза садржи програмирање (на основу физичког модела), тестирање и проверавање деловања ИС у пракси. У наставку су представљене прве три развојне фазе кадровског информационог система Сектора за међународне полицијске операције.

Развој кадровског информационог система у јединици за мировне операције у Словеначкој полицији – студија случаја

Основна функција Сектора за међународне полицијске операције је да, у складу са кризним потребама и захтевима међународних операција, политиком владе и сопственим капацитетима обезбеђује адекватан број (квантитет) оспособљених (квалитет) полицијских службеника за рад у различитим међународним мировним операцијама, односно извођење полицијских и других невојних задатака, и да координира рад полицијских службеника у мировним операцијама. Једноставније речено, јединица је одговорна за кадровски менаџмент за потребе међународних мировних операција (Дурић, 2006:6). Са јединицом смо сарађивали кад смо направили анализу радних процеса и израдили модел података кадровског информационог система (Дурић, 2004). У јединици су на основу предложеног модела развили компјутерски програм који није у потпуности уважавао све елементе, односно специфичности предложеног модела. После једногодишње употребе програма запослени су дошли до сазнања о његовим ограничењима али и о могућностима и предностима које може да понуди правилно планиран, развијен и уведен кадровски информациони систем. Предност тог делимично успешног експеримента је да су запослени јасно закључили шта им је потребно у свакодневном раду, односно какви подаци и информације

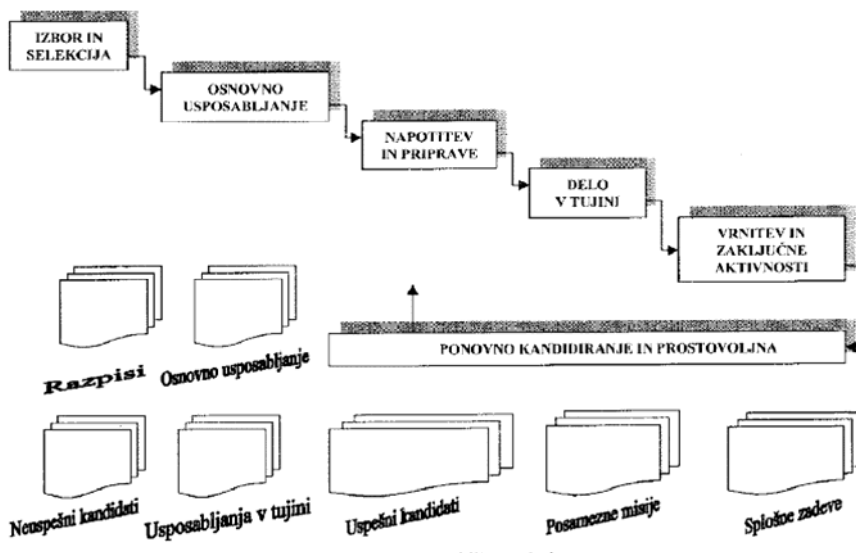
треба да буду укључени у ново решење. Руководство јединице нас је позвало да направимо детаљну анализу процеса, идентификујемо информационе потребе и израдимо подробен модел података (физички модел) који би јединица употребила за надградњу постојећег ИС. Целокупни резултати су објављени у ауторовом магистарском раду (Дурић, 2006), а у овом раду представљамо практичну примену методологије.

Модел проучаваног система

У првој фази смо (у складу са BSP методом, CSF методом, методом структурираног дефинисања потреба и методом структуриране системске анализе) заједно са запосленима:

- анализирали све функције кадровског менаџмента;
- анализирали постојеће структуре података, све податке који настају и који се користе у пословним процесима, и
- идентификовали конкретне информационе потребе, односно циљеве (исходе) за поједине функције.

Слика 3 представља функције кадровског менаџмента са аспекта процеса и података из прве анализе (Дурић, 2004), а слика 4 представља резултате интервјуа о недостацима постојећег решења (прва колона), глобалним информационим потребама (друга колона) и циљевима, односно специфичним информационим потребама за функцију селекција и избор кадрова (Дурић, 2006).

Слика 3 – Приказ функција, односно процеса са аспекта података (Дурић, 2004:979)

1. IZBIRNI POSTOPEK		
POMANJKLJIVOSTI OBSTOJEĆE UREDITVE	GLOBALNE INFORMACIJSKE POTREBE	SPECIFIČNE INFORMACIJSKE POTREBE UPORABNIKOV
<p>IZBIRNI POSTOPEK (pred prvo napotitvijo):</p> <ul style="list-style-type: none"> niso razvidni rezultati izbirnega postopka; Ni razvidna zgodovina zaposlitev (CV). <p>IZBIRNI POSTOPKI (druga in nadaljnje napotitve):</p> <ul style="list-style-type: none"> ni razvidna udeležba v prejšnjih misijah, dela in naloge v prejšnjih misijah; ni razvidna delovna ocena v misijah; niso razvidna usposabljanja v misijah; problem generiranja seznamov na podlagi različnih kriterijev. 	<ul style="list-style-type: none"> vođenje in upravljanje evidence razpisov; izdelavo različnih pregledov in seznamov različne kadrovske analize (na primer: uspešni, neuspešni, po organizacijskih enotah, starost, delovna uspešnost itd.) in izdelavo statističnih poročil; vođenje in upravljanje kadrovske evidence (na primer: uspešni, na čakanju, veterani, prostovoljna pripravljenost itd.); pregled vseh podatkov, ki se nanašajo na posameznika (na primer: vsi podatki, ki nastanejo v fazi selekcijskega postopka); avtomatsko generiranje seznamov na podlagi iskalnih parametrov; izdelavo statističnih in drugih poročil. 	<p>IZBIRNI POSTOPEK</p> <ul style="list-style-type: none"> razvidni so rezultati izbirnega postopka (testiranje, angleški jezik); razvidna je zgodovina zaposlitev. <p>IZBIRNI POSTOPKI (druga in nadaljnje napotitve):</p> <ul style="list-style-type: none"> razvidna je udeležba v prejšnjih misijah vključno z deli in nalogami; razvidne so delovne ocene v misijah; razvidna so usposabljanja v misijah; obstaja sistem različnih KRITERIJEV za izbiro kandidatov; obstaja sistem STATUSOV kandidata (na primer: PEMO-aktiven, PEMO-REZERVA itd.).

Слика 4 – Недостаци постојећег уређења, глобалне и специфичне потребе новог решења за функцију селекција и избор кадрова (Дурић, 2006: 105)

Идентификоване информационе потребе (глобалне и специфичне) се поклапају са одредбама *Закона о слању особа у међународне цивилне мисије и међународне организације* и другим подзаконским актима који уређују рад у мировним операцијама.

Логички модел

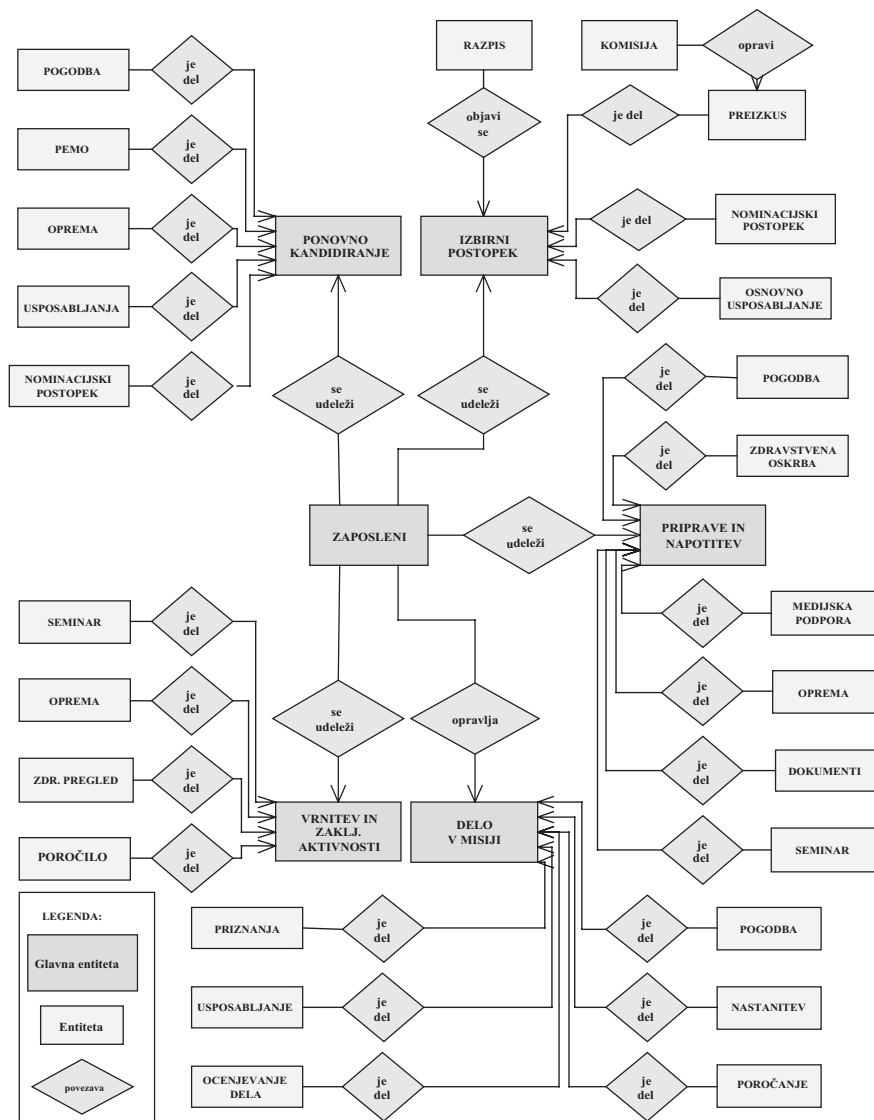
На основу резултата у претходној фази израдили смо Е-Р модел, односно ентитетни дијаграм (слика 5) уз помоћ кога смо представили главне ентитете који наступају у оквиру кадровског информационог система са статичког аспекта.

За разлику од ентитетног дијаграма где смо представили статичку структуру података, у овој фази смо податке приказали са аспекта процеса који наступају у планираном КИС. Главне процесе (слика 6) састављају елементарни поступци (слика 7).

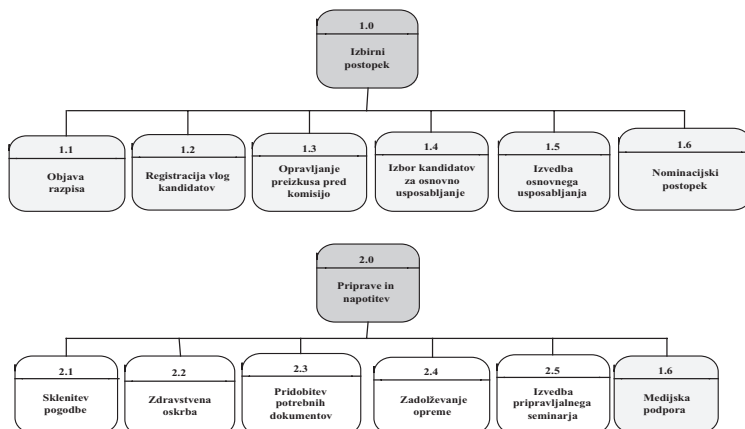
Физички модел

Ковачич и Винтар (1994) кажу да је најоштрија граница између логичког и физичког моделирања података. Модели које употребљавамо на логичком нивоу (Е-Р модел) још нису директно употребљиви на физичком нивоу. Код развоја конкретне базе података смо, пре или касније, присиљени да моделе из прошлих фаза претворимо у модел које подржава одабрани систем за управљање базама података. На

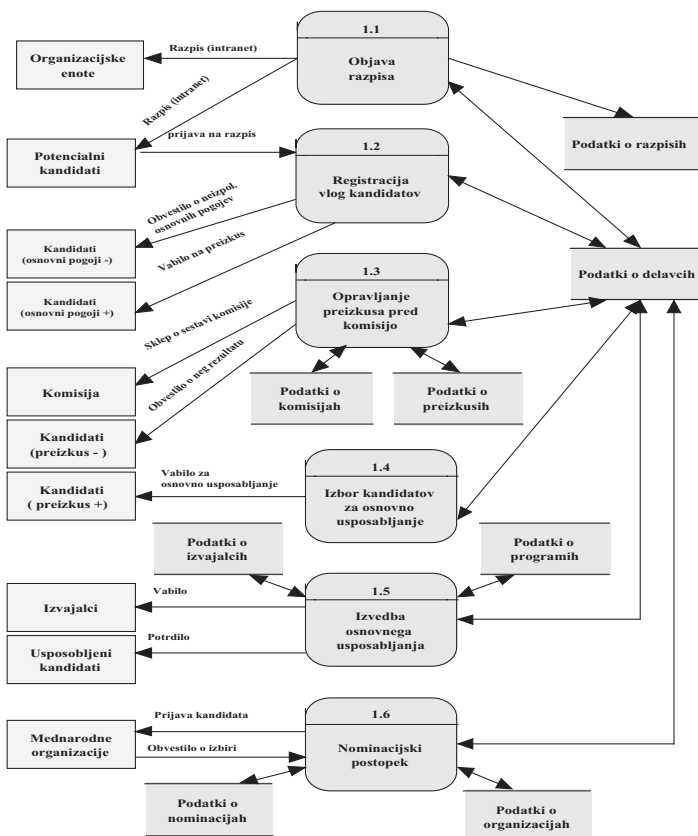
основу модела података који су настали у фази логичког моделирања, у овој фази смо развили релациону схему базе података (слика 8), односно нацрт модела релационе базе података кадровског информационог система. Нацрт релационе базе података смо израдили у програму Access 2003. Због ограничења приказа целовите структуре у једној слици, нацрт смо поделили у више слика. Слика 9 представља део нацрта базе података који се односи на селекцију и избор кадрова.

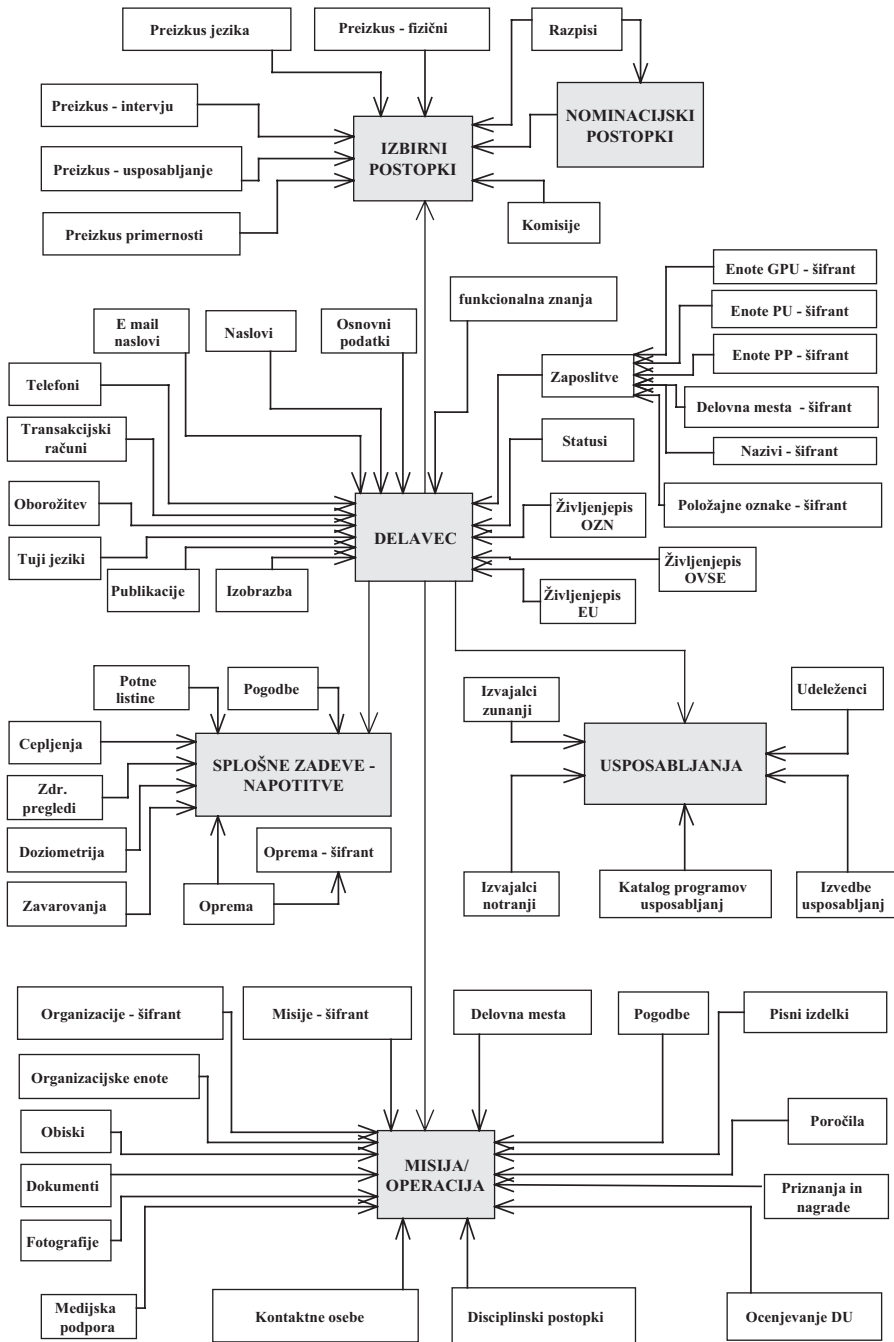
Слика 5 – E-P модел кадровског информационог система (Дурић, 2006:109)

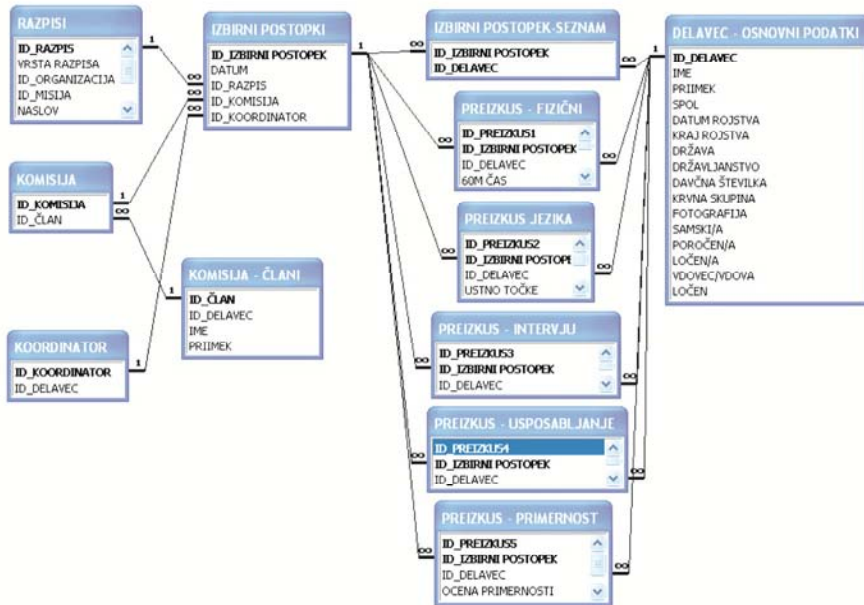
Слика 6 – Део структурног графа (селекција и избор кадрова; припрема и слање) (Дурић, 2006:111)

Слика 7 – Дијаграм тока података – ДТП за селекцију и избор кадрова (Дурић, 2006:112)

Слика 8 – Релациона схема КИС (Дурић, 2006:120)

Слика 9 – Модел базе података за селекцију и избор кадрова
(Дурић, 2006:122)

У наставку смо главне функције, односно процес кадровског менаџмента, рашчланили са структурним графом (слика 6), и са дијаграмима тока података (слика 7) представили поступке ИС и проток података, односно докумената међу њима.

Закључак

Основни циљ рада је био да представи теоријски оквир развоја информационих система и практични приказ примене методологије развоја информационих система на примеру развоја кадровског информационог система Сектора за међународне полицијске операције у словеначкој полицији. Аутор је мишљења да кадровски информациони систем представља кључни елемент кадровског менаџмента, односно стратешког управљања људским ресурсима. Кадровски информациони систем не представља само „електронску“ кадровску евиденцију, већ врло ефикасну алатку за оптимално усвајање кадровских одлука. Развој кадровских информационих система није само ствар информатичара. Кадровски експерти и други корисници морају разумети садржајни концепт кадровског информационог система и правилно га представити руководиоцима на свим нивоима у организацији.

Литература:

1. Belič, I., (1998). *Modeliranje informacijskih sistemov*, Visoka policijsko-varnostna šola, Ljubljana.
2. Damij, T., Grad, J., Jaklič, J., (1995). *Izbrane teme iz informacijske tehnologije*, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
3. Durić, Dž., (2004). *Kadrovski informacijski sistem enote za mednarodne mirovne operacije*, Referat na Dnevi varstvoslovja, Bled, Fakulteta za policijsko varnostne vede, Ljubljana.
4. Durić, Dž., (2006). *Model kadrovskega informacijskega sistema odelka za mirovne misije v slovenski policiji*, Magistrski rad, Fakultet društvenih nauka, Univerzitet u Ljubljani. Ljubljana.
5. Florjančič, J., Jesenko, J., Boštar, B., (1991). *Izgradnja informacijskega sistema kadrovske dejavnosti v podjetju*, Moderna organizacija, Kranj.
6. Gradišar, M., Resinovič, G., (1999). *Informatika v poslovnem okolju*, 2. natis, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
7. Gričar, J., (2002). *Management informacijske tehnologije in elektronskega poslovanja*, V Management – nova znanja za uspeh, Didakta, Radovljica.
8. Griffin, R. W., (2002). *Management*. 7th Edition. Houghton Mifflin Company, Boston.
9. Jereb, J., (1998). *Kadrovski informacijski sistem*, V Management kadrovskih virov, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
10. Jereb, E., Rajkovič, V., (2000). *Uporaba ekspertnega sistema v procesu izbire kadrov*, Organizacija, 33 (9), 619-626.
11. Kovačič, A., Vintar, M., (1994). *Načrtovanje in gradnja informacijskih sistemov*, DZS, Ljubljana.
12. Kovačič, A., Jaklič, J., Indihar Štemberger, M., Groznik, A., (2004). *Pre-nova in informatizacija poslovanja*, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
13. Милић, Н., (2009). *Обука полицајца приправника*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, Београд, стр. 355-370.
14. Merkač Skok, M., (2005). *Osnove managementa zaposlenih*, Fakulteta za management, Koper.
15. Mohorič, T., (2002). *Podatkovne baze*, BI-TIM d.o.o., Ljubljana.
16. Satzinger, J. W., Jackson, R. B., Burd, S. D., (2004). *Systems Analysis & Design in a Changing World*, Third Edition. Course Technology, a division of Thomson Learning, Inc, Boston.
17. Srića, V., Treven, S., Pavlič, M., (1995). *Informacijski sistemi*, Gospodarski vestnik, Ljubljana.
18. Vintar, M., (1996). *Informatika*, Peco, Ljubljana.
19. Зекавица, Р., (2010). *Ставови припадника криминалистичке полиције ПУ Београд о најзначајнијим питањима демократске реформе полиције – резултати истраживања*, Безбедност, год, 52, бр. 2, Београд, стр. 41-74.

Development of the Human Resources Information System for the Police Peacekeeping Operations

Abstract: *The paper presents a teoretical framework for human resource management, information systems development, and case study of applicati-on of information system development methodolgy in the development of human resources information system of The peace keeping unit in Slovenian Police. The main conclusion of the case study is that familiarity with the pre-sented methodology is crucial for effective communication among managers, users and information technogly experts during the procesesses of planning, development, and implementation of human resources information system.*

Keywords: *information systems, human resources information system, information system development cycle, Slovenian police*

Доц. др *Саша МИЛОЈЕВИЋ*¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Доц. др *Горан ВУЧКОВИЋ*

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Бојан ЈАНКОВИЋ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK 37.032.5,,322“-057.875

Оригинални научни рад

Примљено: 09.10. 2011.

Анализа ставова студената Криминалистичко-полицијске академије о ефективности теренске обуке у летњим условима*

***Апстракт:** Теренска обука студената Криминалистичко-полицијске академије представља посебан облик наставе који има своје место и улогу у студијским програмима Криминалистичко-полицијске академије. Током њене реализације студенти под специфичним режимом живота и рада усвајају низ практичних знања и вештина неопходних за ефикасно обављање полицијских послова. Та врста посебног облика наставе има дугу традицију реализације у полицијским високошколским институцијама. Док структура и форма теренске обуке остају непромењене, садржаји који су се реализовали еволуирали су у складу са друштвеним и безбедносним променама у земљи и окружењу. Резултати испитивања ставова студената Криминалистичко-полицијске академије, спроведеног након реализације теренске обуке 2011. године, указују на велику ефективност овог посебног облика наставе у процесу подизања укупног нивоа обучености студената за примену практичних знања и вештина које ће им бити неопходне за обављање послова након заснивања радног односа у Министарству унутрашњих послова Републике Србије.*

***Кључне речи:** ставови, теренска обука, студенти, Криминалистичко-полицијска академија.*

¹ sasa.milojevic@kpa.edu.rs

* Рад представља део резултата истраживања на пројекту „Евалуација квалитета наставног процеса студијских програма Криминалистичко-полицијске академије“, који се реализује на Криминалистичко-полицијској академији у Београду.

Увод

Едукација кадра са високом стручном спремом за потребе Министарства унутрашњих послова Републике Србије је веома сложен, специфичан и комплексан процес (Николић, 2005; Милојевић, 2010) који захтева примену савремених наставних метода и достигнућа образовне технологије у кабинетским, лабораторијским и полигонским условима (Видојковић, Савић, 2002; Јевросимов, 2009; Милошевић, Субошић 2010; Милојевић, 2010), перманентан приступ самообразовању, стручном оспособљавању и усавршавању на принципима учења одраслих и истраживању образовне потребе (Милић, 2009), евалуацију квалитета наставног процеса, као и анализу стечених искустава и истраживање степена усвојености и примењивости знања и вештина у обављању професионалних задатака (Милојевић, Субошић 2002) како би се постигао оптималан однос образовног и радног профила.

Будући полицијски кадрови током школовања морају усвојити обиман фонд теоријских знања, али и низ практичних знања и вештина које им служе као „професионални алат“. Те вештине стичу се процесом обуке, односно увежбавањима чији интензитет и динамика могу бити врло различити (Милојевић, Субошић, 2002; Вучковић, 2005). У складу са тим, акредитовани студијски програми који се реализују на Криминалистичко-полицијској академији (КПА) имају садржаје којима студенти усвајају практична знања и вештине неопходне за обављање полицијских послова. Такви садржаји студијског програма на Криминалистичко-полицијској академији називају се посебни облици наставе (Милошевић et al., 2010). Специфичан посебни облик наставе је теренска обука у летњим условима током које студенти Криминалистичко-полицијске академије бораве одређени временски период у неком од наставних центара Министарства унутрашњих послова Републике Србије под посебним режимом живота и рада, стичући при томе широк дијапазон практичних знања и вештина (Милојевић, 2010). Имајући у виду сложеност организације таквог посебног облика наставе, а нарочито финансијске издатке које Академија има при његовој реализацији, поставља се питање ефективности теренске обуке у процесу едукације студената Криминалистичко-полицијске академије са аспекта усвајања нужних практичних знања и вештина.

Да би се одговорило на претходно питање међу студентима са којима је реализована теренска обука у летњим условима 2011. године спроведено је испитивање којим су прикупљани њихови ставови (Вучковић, Допсај, 2009) о ефективности теренске обуке, односно о томе за колико им се повећао ниво усвојености практичних знања и вештина после реализације теренске обуке. За потребе истраживања коришћен је посебно конструисан анкетни лист затвореног типа (понуђен избор

више одговора са задатком опредељивања само за један) које су испитаници попуњавали методом анонимног поступка (Милошевић, Милојевић, 2001). На пројектованој скали судова студенти су свој ниво усвојености практичних знања и вештина процењивали оценом од 1 до 5, при чему је оцена 1 представљала недовољан ниво усвојености знања и вештина, а оцена 5 максималан ниво. Скале судова биле су груписане у односу на наставне садржаје које су студенти изучавали током теренске обуке. Од студената је тражено да на скали судова процене ниво усвојености практичних знања и вештина пре и после реализације теренске обуке. Испитивању је приступило 120 студената (89 студената основних струковних студија и 31 студент основних академских студија).

Да би се адекватно сагледало релативно комплексно питање ефективности теренске обуке у процесу едукације студената Криминалистичко-полицијске академије, поред тумачења резултата истраживања неопходно је сагледати и настанак и развој теренске обуке у летњим условима као посебног облика наставе на КПА, њену структуру и садржаје, па ће се рад даље бавити тим питањима.

Настанак и развој теренске обуке у летњим условима

Формирањем Полицијске академије, 1993. године², као високошколске институције која је школовала специјализовани кадар са високом стручном спремом за потребе Министарства унутрашњих послова Републике Србије, започела је једна од епоха развоја високог полицијског образовања у Србији. У складу са друштвеним и безбедносним збивањима у то време, одмах по формирању Полицијске академије уочена је потреба да будући официри полиције усвоје низ практичних знања и вештина које су им биле неопходне како би се успешно носили са безбедносним изазовима тога доба. Анализом дотадашњих искустава из едукације полицијског и војног кадра уочено је да је усвајање тражених знања и вештина најнефективније управо током реализације обуке организоване у теренским условима под посебним режимом живота и рада. Због тога је одлучено да се на Полицијској академији реализује теренска обука које је носила назив „Летње логоровање студената Полицијске академије“. Прва теренска обука реализована је 1994. године и наставила је да се изводи све време постојања Полицијске академије, односно до 2006. године.

² Полицијска академија формирана је *Законом о Полицијској академији*, 1993. године, као прва високошколска образовно-научна установа те врсте у Србији чије су основне студије трајале 4 године (8 семестара). Студенти су дипломирањем стицали звање дипломираног официра полиције (<http://www.kpa.edu.rs>).

У складу са тадашњим безбедносним приликама у Републици Србији и њеном окружењу, од будућег официра полиције очекивало се да поред полицијских знања и вештина поседује и завидан фонд знања и вештина које припадају војним наукама. У складу са тим конципирани су и тематски садржаји који су реализовани током Теренске обуке, а обухватили су тактичке садржаје и садржаје из ватрене обуке. Тактичком обуком обухваћена је реализација 18 тема: (1) Стрелачко одељење у одбрани; (2) Стрелачко одељење у нападу; (3) Вод у нападу; (4) Вод у одбрани; (5) Чета у нападу; (6) Чета у одбрани; (7) Примена овлашћења полиције; (8) Учешће полиције у претресању земљишта и објеката; (9) Потражна делатност; (10) Полицијска заседа; (11) Противтерористичка дејства; (12) Служба обезбеђења; (13) Вод полиције на маршу; (14) Вод полиције у потери за диверзантско-терористичко-одметничком групом; (15) Паљење експлозива; (16) Борбена дејства полиције у урбаним насељима; (17) Употреба полиције у интервенцијама на сузбијању масовних нереда и (18) Маршевање са тактичким и топографским задатком (постављање заседе, претрес терена, примена овлашћења полиције, напад на диверзантско-терористичку групу, ноћно гађање аутоматском пушком) – дневно-ноћна вежба. Ватреном обуком било је обухваћено 22 бојева гађања из: (а) пиштоља ЦЗ 99; (б) аутоматског пиштоља М84; (в) аутомата Heckler&Koch MP5 (г) аутоматске пушке М70; (д) полуаутоматске снајперске пушке М76; (ђ) митраљеза М84; (е) противавионског митраљеза 12,7 mm; (ж) противавионског топа 20/1 (з) ручне одбрамбене бомбе М75; (и) тренутне тромблонске мине; (ј) кумулативне тромблонске мине; (к) ручног ракетног бацача „Зоља“ 64 mm; (л) ручног ракетног бацача „Оса“ 90 mm; (љ) минобацача 60 mm и (м) минобацача 82 mm.

Теренска обука се изводила у наставном центру Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Митрово поље“ и реализовала се у два дела: 30 дана са студентима прве године и 15 дана са студентима друге године (Полицијска академија, 1998).

Променом друштвених околности 2000. године у Републици Србији променио се и радни профил официра полиције, а са њиме и образовни профил којим су се студенти на Полицијској академији оспособљавали за почетне дужности. Од официра полиције се више није очекивало да буде оспособљен за војна практична знања и вештине, па се у складу са тим променила и структура и садржај Теренске обуке која се изводила на Полицијској академији. Најпре је промењено име тог посебног облика наставе у „Теренска обука у летњим условима студената Полицијске академије“. Обука се изводила само са студентима прве године студија, а трајање обуке је скраћено најпре на 21 дан, а касније на 15 дана. Тематски садржаји који су се изводили током Теренске обуке су обухватили садржаје из опште обуке, садржаје везане за полицијску такти-

ку и садржаје из ватрене обуке. Садржаји опште обуке били су: (1) Мере безбедности и самозаштите током теренске обуке; (2) Прва помоћ и самопомоћ код карактеристичних повреда; (3) Географско-топографска оријентација; (4) Припрема за основни програм пиштољске обуке; (5) Припрема за ситуациона гађања; (6) Припрема за практични испит из предмета Топографија и (7) Припрема за практични испит из предмета Наоружање и средства полиције. Садржаји везани за полицијску тактику реализовани су кроз следеће теме: (а) Технике примене средстава принуде; (б) Заштита личне безбедности припадника полиције; (в) Примена овлашћења полиције; (г) Позорничка и патролна делатност; (д) Зауостављање, контрола и претрес возила; (ђ) Претрес земљишта и објеката и обезбеђење лица места; (е) Служба обезбеђења; (ж) Употреба полиције на успостављању јавног реда и мира нарушеног у већем обиму; (з) Проналажење, идентификација и поступак са експлозивним направама; (и) Употреба хемијских и кинетичких средстава за привремено онеспособљавање и средстава за заштиту; (ј) Обука у оријентацији на непознатом геопростору са решавањем тактичких задатака. Ватреном обуком било је обухваћено 14 бојевих гађања из: (1) пиштоља ЦЗ 99; (2) аутомата Heckler&Koch MP5 (3) аутоматске пушке М70 и (4) полуаутоматске снајперске пушке М76 (Полицијска академија, 2005.).

Виша школа унутрашњих послова³ почела је са реализацијом теренске обуке у виду пилот-пројекта 1996. године. На ову обуку студенти Више школе долазили су на добровољној бази. Како се реализација пројекта показала да се извођењем теренске обуке постижу одлични резултати са аспекта обучености студената Више школе у практичним знањима и вештинама, од 1998. године теренска обука постала је обавезан део школовања студената Више школе унутрашњих послова све до њеног обједињавања са Полицијском академијом 2006. године. Структура и садржаји теренске обуке студената Више школе били су слични раније наведеној структури и садржајима који су се реализовали на Полицијској академији и такође су се мењали у складу са променама друштвених и безбедносних околности (Галијан, 2003:58; Петровић, Дујковић, 2003:773; Дујковић, 2006:465).

Формирањем Криминалистичко-полицијске академије 2006. године⁴ наставило се са праксом реализације Теренске обуке са студентима

³ Закон о Вишој школи унутрашњих послова донет је 1972. године, када је ова институција почела са радом у Земуну. Студије су трајале четири семестра, а од 1977. године пет семестара. Студенти су дипломирањем стицали звање правника (<http://www.kpa.edu.rs>).

⁴ Криминалистичко-полицијска академија формирана је Одлуком о оснивању Криминалистичко-полицијске академије Владе Републике Србије (*Службени гласник РС*, бр. 58/06.). Чланом 2 те Одлуке прецизирано је да Криминалистичко-полицијска академија представља правног наследника Више школе унутрашњих послова и Полицијске академије.

прве године основних академских и струковних студија. Теренска обука у том облику последњи пут је реализована 2007. године под називом Стручна теренска пракса студената Криминалистичко-полицијске академије. Структура и садржај обуке били су готово идентични са структуром и садржајима који су изведени на обуци студената Полицијске академије 2005. године, осим што су: (1) садржајима опште обуке додате теме Општа јединачна обука полицајца и Систем везе у Министарству унутрашњих послова Републике Србије и (2) у садржајима обуке у вези са полицијском тактиком теме Позорничка и патролна делатност и Обука у оријентацији на непознатом геопростору са решавањем тактичких задатака замењене темама Контрола и регулисање саобраћаја и Обезбеђење државне границе. Обука је изведена у трајању од 15 дана у Наставном центру Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Митрово Поље“ (Криминалистичко-полицијска академија, 2007).

Измене студијских програма Криминалистичко-полицијске академије 2008. године иницирале су питање ревизије посебних облика наставе који се изводе са студентима свих студијских програма. Ова измена студијских програма узроковала је укидање теренске обуке у облику у којем се до тада изводила и њену замену дводневном обуком током које се реализовало само 12 наставних часова. Та обука изводила се у Наставном центру „Авала“. Током обуке са студентима су обрађиване теме: (1) Стројева обука; (2) Маскирање, осматрање и формацијско кретање припадника полиције у руралној средини и (3) Руковање службеним оружјем (расклапање, склапање и одржавање пиштоља и аутоматске пушке, ставови за гађање из пиштоља и аутоматске пушке). Може се претпоставити да се овако реализована теренска обука неповољно одразила на општу обученост студената Криминалистичко-полицијске академије.

Након анализе квалитета наставног процеса и укупне оспособљености студената, уочено је да је ниво укупне оспособљености студената за примену практичних знања и вештина од значаја за обављање полицијских послова увелико опао (Криминалистичко-полицијска академија, 2009). Због тога је основана радна група која је преиспитала ревизије посебних облика наставе и утврдила да је пад нивоа обучености студената директно условљен поменутих ревизијама из 2008. године. Због тога је радна група предложила да се реорганизацијом наставних часова, кадрова и материјално-техничких средстава омогући време, људство и средства којима би се са студентима појединих изборних група поново изводила теренска обука која би, по форми и садржају, одговарала изворној форми тог посебног облика наставе и потреби да се студенти обуче за примену практичних знања и вештина, да би се оспособили за обављање послова из домена МУП-а. Такав предлог комисије је прихваћен и од

2010. године теренска обука се поново реализује са студентима Криминалистичко-полицијске академије (Милошевић, Субошић, 2010).

Садашња структура и садржај теренске обуке у летњим условима

Теренска обука, у својој изворној форми, је основна полицијска обука која се изводи ван седишта образовне институције и реализује се по врло интензивном и динамичном целодневном програму који траје више дана. Циљ те обуке је да студенти у што већој мери стекну полицијске вештине које су предвиђене планом и програмом основне полицијске обуке, првенствено у домену оперативних полицијских вештина, ватрене обуке и тактичког поступања полицијских службеника (Милојевић, 2010:24).

Теренска обука у летњим условима са студентима Криминалистичко-полицијске академије реализовала се у априлу 2011. године са две наставне групе у трајању од 10 дана, са фондом од 60 часова, у Наставном центру Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Митрово Поље“, на Гочу, са укупно 173 студента (84 студента III године основних академских студија и 89 студената II године основних струковних студија).

Основни циљ теренске обуке био је непосредно повезивање теоријских знања стечених у Криминалистичко-полицијској академији са практичним поступањем припадника полиције опште надлежности, односно проширивање постојећих теоријских знања и стицање нових практичних знања и вештина неопходних за извршавање редовних и ванредних полицијских послова и задатака. Теренска обука такође је имала за циљ да омогући студентима Криминалистичко-полицијске академије потпуније и свеобухватније савладавање и утврђивање одређених наставних садржаја из оквира уже стручних предмета, како би се што квалитетније припремили за рад у МУП-а Републике Србије. Сагласно циљу, основни задаци теренске обуке били су: (1) да студенти усвоје знања о правилима понашања која произилазе из субординацијских односа на којима је заснована организација МУП-а Републике Србије и устројство униформисаног састава полиције; (2) правилно процене ситуацију и идентификују услове за закониту и безбедну примену полицијских овлашћења, као и да их на прописан начин документују; (3) да студенти овладају основним тактичким поступцима појединца и јединица полиције у припреми и реализацији појединих редовних и ванредних полицијских задатака у урбаном и руралном геопросктору; (4) да студенти сигурно и брзо антиципирају безбедносне ситуације у којима се на законит начин може употребити службено ватрено оружје, као и да њиме правилно манипулишу и изврше гађење и (5) да

се студенти сигурно и брзо оријентишу помоћу савремених геотопографских материјала, уређаја и система за оријентацију и позиционирање, и врше процену геопростора у функцији најцелисходније тактике употребе јединица полиције у свим геопросторним, временским и безбедносним условима (Криминалистичко-полицијска академија, 2011). У организационом смислу, студенти су током теренске обуке били подељени у 4 наставне групе, а у свакој од њих било је око 20 студената. Све активности које су се спроводиле током теренске обуке студенти су реализовали у склопу своје наставне групе. О реду, раду и дисциплини унутар наставне групе бринуо се полицијски службеник – официр Жандармерије, који се старао да наставна група реализује предвиђене активности током дана, односно да се студенти из наставне групе придржавају прописане динамике дневних активности.

У организационом смислу, студенти су током Теренске обуке били подељени у 4 наставне групе. У свакој наставној групи било је око 20 студената. Све активности које су се спроводиле током Теренске обуке студенти су реализовали у склопу своје наставне групе. О реду, раду и дисциплини унутар наставне групе бринуо се полицијски службеник – официр Жандармерије који се старао да наставна група реализује предвиђене активности током дана, односно да се студенти из наставне групе придржавају прописане динамике дневних активности.

Једно од важнијих обележја теренске обуке, које јој омогућава да врло ефективно допринесе повећању нивоа обучености студената, јесте њена динамичност и интензитет реализације наставе, што је условљено специфичним режимом живота и рада (динамиком дневних активности) који се спроводи током боравка студената у наставном центру. Наиме, студенти током теренске обуке устају рано (у 5.30 часова) и одмах започињу са низом активности које омогућавају: подизање нивоа опште физичке спремности који је неопходан за адекватно увежбавање практичних знања и вештина (јутарње вежбање 5.40 – 6.00 часова); неометану организацију свакодневног заједничког живота веће групе људи (уређење просторија и лична хигијена 6.00 – 6.20 часова) и увежбавање поступака и радњи којима се подиже стројева изграђеност студената КПА (постројавање, пријем строја и дизање државне заставе 6.50 – 7.15 часова). У првом јутарњем блоку активности студенти организовано доручкују (6.20 – 6.50 часова). Након јутарњих активности започиње преподневи блок наставе, најпре припремом за обуку (изузимање материјалног обезбеђења за наставу 7.15 – 7.30 часова), а затим и извођењем наставе (преподневна настава 7.30 – 12.45 часова). По завршетку преподневног блока наставе, студенти организовано ручају и кратко се одмарају како би прикупили физичку и менталну снагу за наставак процеса обуке (постројавање, одлазак на ручак и ручак 12.55 – 13.30 часова, те одмор 13.30 – 14.30 часова). Поподневни блок наставе орга-

низовано почиње након одмора и реализује се у нешто краћем временском периоду због замора који настаје целодневним активностима (постројавање за поподневну наставу 14.35 – 14.40 часова, те поподневна настава 14.40 – 19.00 часова). По завршетку наставе, у вечерњим сатима, поред тога што организовано вечерају, студенти обављају и низ активности којима подижу стројеву изграђеност и припремају се за обуку која се изводи наредног дана (постројавање и спуштање државне заставе 19.10 – 19.15 часова, постројавање, читање дневне заповести, одлазак на вечеру и вечера 19.15 – 20.00 часова, чишћење наоружања, припрема за наставу, попуњавање дневника теренске обуке и слободне активности студената 20.00 – 22.00 часова). Активности студената завршавају повечерјем у 22.00 часова (Криминалистичко-полицијска академија, 2011). Уочљиво је да је дневна динамика активности студената током теренске обуке изузетно интензивна, али управо таква динамика доприноси ефективном усвајању знања и вештина и знатном повећању нивоа укупне обучености студената.

Тематски садржаји који су се реализовали током Теренске обуке могу се поделити у неколико области: (1) Стројева обука; (2) Оперативне полицијске вештине; (3) Полицијска тактика; (4) Ватрена обука и (5) Полицијска топографија.

У оквиру стројеве обуке са студентима су обрађене следеће теме: (1) Обраћање и поздрављање; (2) Постројавање без оружја – постројавање у врсту, постројавање у колону и престројавање из врсте у колону и обрнуто; (3) Радње у месту без оружја – окрет налево, окрет надесно и окрет налевокруг; (4) Кретање у строју без оружја – престројавање у кретању; (5) Постројавање са оружјем – постројавање у врсту, постројавање у колону и престројавање из врсте у колону и обрнуто; (6) Радње у месту са оружјем – окрет налево, окрет надесно, окрет налевокруг, оружје на преглед и почасни поздрав оружјем и (7) Кретање у строју са оружјем – престројавање у кретању (Криминалистичко-полицијска академија, 2011).

Област оперативних полицијских вештина обрађена је реализацијом тематских целина: (1) Комуникација – обраћање, издавање наређења; (2) Основни полицијски став – позиционирање; (3) Провера идентитета лица; (4) Манипулација средствима за везивање – везивање лица у стојећем, клечећем и лежећем положају; (5) Преглед лица – које је везано и које није везано; (6) Савладавање пасивног отпора – тачке притиска; (7) Употреба физичке снаге при активном отпору уз високу агресију – успостављање пуне контроле над лицем са везивањем; и (8) Употреба службене палице (Криминалистичко-полицијска академија, 2011.).

Полицијска тактика је са студентима обрађена реализацијом тема из две подцеле: (1) Тактика поступања полицијског службеника у руралној средини и (2) Тактика поступања полицијског службеника у урбаној сре-

дини. Подцелина која се бавила тактиком у руралној средини реализована је обрадом тема: (1) Кретање полицијског службеника у руралној средини – кретање кораком, трчећим кораком и трком, кретање усправно, погнуто и пузањем, специфична кретања, кретање по дубоком снегу, кретање ноћу, кретање кроз високу траву и шибље, кретање на тврдом земљишту и кретање на меком земљишту; (2) Сигнализација при кретању и дејству – сигнали за кретање, сигнали за упозорење и саопштење, сигнали за звање, сигнали за оружје и оруђа и интерни сигнали; (3) Маскирање полицијског службеника – маскирање у урбаном геопростору и маскирање у руралном геопростору; (4) Осматрање; (5) Блокада и претрес терена; (6) Заседа и (7) Топографско-тактичко кретање при дубинском обезбеђењу државне границе – кретање по непознатом геопростору по унапред заданој маршрути уз помоћ топографске карте и ГПС пријемника и решавање топографских задатака, тактички поступци при раду патроле у заграничном подручју, осматрање и извештавање о безбедносно интересантним појавама у заграничном подручју, постављање полицијске заседе у заграничном подручју, преглед простора у склопу потражне делатности за лицима и предметима у заграничном подручју и улаз у ризичан објекат и његов преглед.

Подцелина тактика поступања полицијског службеника у урбаној средини обрађена је реализацијом тема: (1) Тактика уласка у ризичан објекат – кретање, ставови, формације, отварање опасних углова, позиционирање, улазак у објекат, савладавање ходника и степениште, упад у просторије; (2) Редовна контрола лица и возила – преглед возила; (3) Извлачење повређеног полицајца – из затвореног простора (зграда) и са отвореног простора уз помоћ службених возила и без помоћи службених возила; (4) Тактика употребе хемијских средстава за привремено онеспособљавање – врсте хемијских средстава, начин употребе хемијских средстава и мере безбедности при употреби хемијских средстава; (5) Ванредно обезбеђење и успостављање ЈРМ нарушеног у већем обиму – ванредно обезбеђење (мере и радње пре, у току и после ванредног обезбеђења, ванредно обезбеђење јавних скупова, масовних окупљања грађана приликом спортских приредби и такмичења, парада и поворки, сајмова, вашара и других манифестација), успостављање јавног реда и мира нарушеног у већем обиму (превентивне мере, интервенција полиције, тактика интервенције полиције, подршка интервенцији и посебна поступања полиције) и (6) Увод у функционалне системе веза у Министарству унутрашњих послова Републике Србије – врсте функционалних система веза у Министарству унутрашњих послова Републике Србије, аналогни и дигитални системи радио комуникације и руковање радио уређајима GP-380 (Криминалистичко-полицијска академија, 2011).

Ватрена обука је обрађена реализацијом низа гађања и то: (1) Основни програм гађања службеним пиштољем ЦЗ 99 – тест гађање (гађање у стационарну мету са 10 метака за 10 s из стојећег припремног става на

даљини од 3 m, гађање у стационарну мету са 10 метака за 20 s из стојећег става на даљини од 5 m, гађање у стационарну мету са 10 метака за 35 s из стојећег става на даљини од 7 m, гађање у стационарну мету са 10 метака за 25 s из стојећег става на даљини од 10 m, гађање у стационарну мету са 10 метака за 45 s из клечећег става на даљини од 10 m, гађање у стационарну мету са 10 метака из стојећег става на даљини од 15 m), трећи програм гађања (гађање у стационарну мету са 10 метака за 10 s из стојећег става на даљинама од 3 m и 5 m, гађање у стационарну мету са 10 метака за 20 s из стојећег и клечећег става на даљини од 10 m, гађање у стационарну мету са 20 метака из стојећег припремног става у кретању на даљинама од 5 m, 7 m и 10 m), гађање у условима смањене видљивости (гађање у стационарну мету са 10 метака за 10 s из стојећег припремног са батеријском лампом става на даљини од 7 m, гађање у стационарну мету са 10 метака за 20 s из стојећег става на даљини од 5 m.); (2) Припремна гађања аутоматом Н&К МР5 – на редном броју 1 (гађање у стационарне мете на даљини од 25 m са 10 метака јединачном палбом), на редном броју 2 (гађање у стационарне мете на даљини од 25 m са 10 метака кратким рафалима), на редном броју 3 (гађање у стационарне мете на даљини од 50 m са 15 метака јединачном палбом и кратким рафалима) и на редном броју 5 (гађање у стационарне мете на даљинама од 25 m и 50 m са 25 метака уз кретање и мењање положаја и промену оружја (хеклер и ЦЗ) јединачном палбом и кратким рафалима) и (3) Припремно гађање аутоматском пушком М70 7,62 mm – на редном броју 3 (гађање у стационарну мету са 10 метака на даљини од 25 m), на редном броју 4 (гађање у стационарну мету са 10 метака на даљини од 50 m) и на редном броју 5 (гађање у стационарну мету са 10 метака на даљини од 100 m) (Криминалистичко-полицијска академија, 2011).

Полицијска топографија је са студентима обрађена реализацијом следећих тема: Појам, подела, значај и начела оријентације; Савремени уређаји и системи за оријентацију и позиционирање; Оријентацију у кретању на непознатом геопростору при дубинском обезбеђењу државне границе уз помоћ топографске карте и ГПС пријемника; Решавање топографских задатака у функцији практичног полагања испита из предмета Полицијска топографија.

Тематске садржаје реализоване на теренској обуци, који су изузетно обимни и сложени, изводило је шест наставника и један сарадник са Криминалистичко-полицијске академије и девет инструктора из неколико организационих јединица Министарства унутрашњих послова (Жандармерије, Управе за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку, Сектора за аналитику, телекомуникационе и информационе технологије и Управе полиције у седишту Министарства).

Из претходних разматрања уочљиво је да су структура теренске обуке и садржаји који се на њој изводе специфични и сложени. Управо

та сложеност и специфичност, као и интензитет и динамичност обуке узрокују да теренска обука знатно и врло ефективно подиже ниво обучености студената КПА.

Циљ и задаци истраживања

Циљ овог истраживања је да се утврде ставови студената Криминалистичко-полицијске академије из Београда упућених на теренску обуку о ефективности ове обуке која има за циљ повећање нивоа професионалне обучености и оспособљености за извршење радних и руководећих задатака у Министарству унутрашњих послова.

Задаци овог истраживања могу се дефинисати кроз утврђивање ставова студената према:

- садржају теренске обуке, а у односу на примењивост у будућем раду, начину на који су им презентовани и могућности да их адекватно усвоје;
- утицају реализованих програмских садржаја на промену нивоа обучености студената из тематских целина из којих су стицали практична знања и вештине из оперативних полицијских вештина и полицијских овлашћења;
- утицају реализованих програмских садржаја на промену нивоа обучености студената из тематских целина из којих су стицали практична знања из стројеве обуке и вештине у руковању службеним оружјем;
- утицају реализованих програмских садржаја на промену нивоа обучености студената из тематских целина из којих су стицали практична знања и вештине из топографије.

Добијени ставови студената треба да укажу на њихово перципирање наставног процеса, на ниво и структуру њиховог слагања или неслагања са пројектованим актуелним концептом наставе, као и на евентуалне проблеме у реализацији наставе током теренске обуке. Добијени подаци се могу користити у генералном поступку евалуације, односно самоевалуације квалитета наставе током теренске обуке, и могу утицати на позитивнији приступа при редизајнирању наставних планова и програма за наредне генерације.

Метод рада

Истраживање је спроведено на узорку од 120 студената КПА (89 студената основних струковних студија и 31 студент основних академских студија). Прикупљање ставова извршено је методом испитивања, при чему је примењена техника анкетирања. Да би се добили потребни подаци, конструисан је анкетни лист у коме су питања тако постављена

да би се из њих сазнало како студенти сагледавају теренску обуку и реализоване програмске садржаје, односно како оцењују ефекте реализованих програмских садржаја. Конструисани мерни инструмент је затвореног типа и уз могућност избора једног од понуђених одговора на петостепеној скали судова (Милошевић, Милојевић, 2001).

Наиме, на пројектованој скали судова студенти су свој ниво усвојености практичних знања и вештина процењивали оценом од 1 до 5, при чему је оцена 1 представљала недовољан ниво усвојености знања и вештина, а оцена 5 максималан ниво. Скале судова биле су груписане у односу на наставне садржаје које су студенти изучавали током Теренске обуке. Од студената је тражено да на скали судова процене ниво усвојености практичних знања и вештина пре и после реализације теренске обуке.

Анкетирање испитаника је извршено након завршене теренске обуке (28. април 2011. године). Испитаници су попуњавали анкетни лист методом анонимног поступка (Милошевић, Милојевић, 2001). Анкетни лист је имао кратка, јасна и недвосмислено формулисана питања, како би испитаницима била разумљива. Испитаницима је и усменим путем објашњен циљ и задаци истраживања и дата потребна објашњења у вези са избором одговора. На тај начин је обезбеђено да се добију подаци који су могли да се, на објективан начин, среде и анализирају.

Анализа резултата испитивања ставова студената

Одговори студената обрађени су на нивоу статистичке дескрипције, а као резултат обраде добијена је аритметичка средина њихових одговора и стандардна девијација аритметичких средина. На основу те статистичке дескрипције закључивано је о промени нивоа њихове обучености која је настала као резултат реализације теренске обуке.

У табели 1 приказани су резултати ставова студената о појединим садржајима који су се изводили током теренске обуке, а са аспекта њихове примењивости у будућем раду, о начину на који су им презентовани и могућности да их адекватно усвоје. На основу добијених резултата може се закључити да је највећом просечном оценом оцењен садржај стројеве обуке и вредност стандардне девијације (4.32 ± 0.80), а следе садржаји оперативно-полицијских вештина, манипулације ватреним оружјем и топографије (4.12 ± 0.74 ; 4.11 ± 0.86 ; 3.57 ± 1.02 , респективно). На основу добијених резултата може се закључити да највећи број студената сматра стројеву обуку (хијерархију) као неопходну при реализацији послова и задатака из домена рада МУП-а, али да су неопходна знања и из оперативно-полицијских вештина и манипулисања ватреним оружјем.

Табела 1 – Ставови студената о садржајима теренске обуке

СТАВ	N	Вредност аритметичке средине	Стандардна девијација
Садржај теренске обуке из оперативно-полицијских вештина оцењујем оценом	118	4.12	0.74
Садржај теренске обуке у манипулисању ватреним оружјем и обуци из бојевог гађања оцењујем оценом	120	4.11	0.86
Садржај стројеве обуке оцењујем оценом	120	4.32	0.80
Садржај теренске обуке из Топографије оцењујем оценом	118	3.57	1.02

Већина њих је мишљења да се посао, углавном, обавља у урбаним условима, о чему говори просечна оцена за топографију (студенти су први пут изашли на терен и после минималне припреме практично радили са топографском картом, ручном бусолом и ГПС уређајем).

Табела 2 – Ставови о утицају наставе на промену нивоа обучености код оперативно-полицијских вештина и полицијских овлашћења

СТАВ	N	Вредност аритметичке средине	Стандардна девијација
Моје знање из оперативно-полицијских вештина пре теренске обуке оцењујем оценом	119	2.39	0.98
Моје знање након теренске обуке из оперативно-полицијских вештина оцењујем оценом	119	3.80	0.78
Моје познавање полицијских овлашћења пре теренске обуке оцењујем оценом	119	2.74	1.05
Моје познавање полицијских овлашћења након теренске обуке оцењујем оценом	120	4.01	0.77

У табели 2 приказани су резултати ставова студената о утицају реализованих програмских садржаја на промену нивоа обучености из темат-

ских целина оперативно-полицијске вештине и полицијска овлашћења. На основу добијених резултата за оперативно-полицијске вештине, пре и након завршене обуке, може се закључити да су студенти остварили напредак кроз просечну оцену за 1.39, јер је вредност пре теренске обуке оцењена са 2.39 ± 0.98 , а након обуке са 3.80 ± 0.78 . О позитивном утицају наставе говори и стандардна девијација која указује на веће груписање резултата око средње вредности након реализоване обуке. Познавање полицијских овлашћења пре обуке оцењено је оценом 2.74 ± 1.05 , а након обуке просечна оцена је 4.01 ± 0.77 . И у овом случају квалитет наставе се исказује вредношћу стандардне девијације која је и овде знатно мања, што указује на груписање око средње вредности.

Табела 3 – Ставови о утицају наставе на промену нивоа у руковању ватреним оружјем

СТАВ	N	Вредност аритметичке средине	Стандардна девијација
Моје познавање и манипулацију службеним пиштољем пре теренске обуке оцењујем оценом	119	2.55	1.18
Моје познавање и манипулацију службеним пиштољем након теренске обуке оцењујем оценом	118	4.22	0.80
Моје познавање и манипулацију аутоматском пушком пре теренске обуке оцењујем оценом	120	2.11	1.20
Моје познавање и манипулацију аутоматском пушком након теренске обуке оцењујем оценом	120	3.88	0.91
Моје познавање и манипулацију аутоматом Heckler&Koch пре теренске обуке оцењујем оценом	119	1.93	1.07
Моје познавање и манипулацију аутоматом Heckler&Koch након теренске обуке оцењујем оценом	120	3.72	1.01

У табели 3 приказане су процене обучености студената у руковању службеним оружјем пре и после реализације теренске обуке. Резултати показују да су студенти највише напредовали у руковању службеним

пиштољем ЦЗ 99, јер су свој ниво оспособљености пре обуке оценили са 2.55 ± 1.18 , а након теренске обуке просечна оцена је 4.22 ± 0.80 . На другом месту је руковање аутоматом Heckler&Koch, где је просечна оцена пре почетка теренске обуке била 1.93 ± 1.07 , а након обуке 3.72 ± 1.01 , док су студенти најмању просечну разлику исказали код аутоматске пушке, јер је оцена на почетку била 2.11 ± 1.20 , а на крају обуке 3.88 ± 0.91 . Тако добијени резултати се могу тумачити и као последица устаљене основне обуке за руковање службеним пиштољем, која се огледа кроз рад „на суво“, стално инсистирање на мерама безбедности и самосталности у раду и отклањању застоја, али наравно и у броју метака којима су студенти гађали.

Табела 4 – Ставови о утицају наставе на стројеву обученост

СТАВ	N	Вредност аритметичке средине	Стандардна девијација
Моју стројеву обученост пре теренске обуке оцењујем оценом	120	1.83	1.16
Моју стројеву обученост након теренске обуке оцењујем оценом	120	4.17	0.86

Резултати процене промене нивоа обучености студената из тематске целине стројева обука приказани су у табели 4. Добијене вредности показују да су студенти проценили да је њихова обученост из стројева обуке након боравка у наставном центру значајно порасла, и то просечно за 2.34, односно, средња оцена пре обуке била је 1.83 ± 1.16 , а након обуке 4.17 ± 0.86 . О ефекту програмског садржаја говори и просечна вредност стандардне девијације која указује на повећано груписање око средње вредности након обуке.

У табели 5 приказани су резултати промене нивоа обучености студената из тематских целина којима су студенти стицали практична знања и вештине из области Полицијске топографије. Пре обуке студенти су своје знање оценили оценом 2.26 ± 0.99 , а након обуке средња вредност је повећана на 3.63 ± 0.90 . И у овом случају вредност стандардне девијације указује на веће груписање око средње вредности након обуке.

У табели 6 приказани су резултати процене раста укупне обучености студената након реализације теренске обуке. Бројеви у табели показују пораст оцене укупне обучености студената за 1.47, јер је просечна оцена пре обуке била 2.61 ± 1.00 , а након обуке 4.08 ± 0.67 . И у овом случају вредност стандардне девијације указује на повећано груписање око средњих вредности након завршене обуке.

Табела 5 – Ставови о утицају наставе на промену нивоа обучености из Топографије

СТАВ	N	Вредност аритметичке средине	Стандардна девијација
Моје практично знање из Топографије пре теренске обуке оцењујем оценом	119	2.26	0.99
Моје практично знање из Топографије након теренске обуке оцењујем оценом	120	3.63	0.90

Табела 6 – Генерални став о промени нивоа обучености након теренске обуке

СТАВ	N	Вредност аритметичке средине	Стандардна девијација
Скуп свих мојих практичних знања и вештина пре теренске обуке оцењујем оценом	120	2.61	1.00
Скуп свих мојих практичних знања и вештина након теренске обуке оцењујем оценом	120	4.08	0.67

Приказани резултати испитивања студената показују знатан пораст оцене нивоа обучености који се креће у опсегу од 1.27 до 2.34, односно показују да је у сваком од сегмената обуке остварен раст оцене обучености за више од једне оцене. Према процени студената, највећи напредак у обучености након теренске обуке остварили су из стројеве изграђености (2.34), а затим следе познавање и манипулација аутоматом Heckler&Koch MP5 (1.79), познавање и манипулација аутоматском пушком M70 (1.77), познавање и манипулација пиштољем Ц399 (1.67), примена оперативних полицијских вештина (1.41), примена практичних знања и вештина у оријентацији у геопростору (1.37) и, на крају, примена полицијских овлашћења (1.27).

Такав редослед увећања обучености у потпуности је разумљив ако се у обзир узме чињеница да за повећање нивоа обучености из стројеве изграђености студенти не морају имати никаква претходна знања, док је за повећање нивоа обучености у практичној примени

полицијских овлашћења студентима неопходан завидан ниво претходних знања, нарочито из области законских основа примене полицијских овлашћења и обављања полицијских послова.

Закључак

Теренска обука као посебан облик наставе на Криминалистичко-полицијској академији сасвим сигурно има значајну улогу у едукацији студената и њиховој припреми за обављање послова у Министарству унутрашњих послова. Поред тога, она омогућава продубљивање веза Криминалистичко-полицијске академије и Министарства унутрашњих послова Републике Србије јер се у процесу њене организације и реализације остварује чврста сарадња Академије и организационих делова Министарства, а Академија је и у могућности да просторне, материјалне и кадровске ресурсе Министарства искористи као своју наставну базу.

Теренска обука има дугу традицију као облик едукације студената полицијских високошколских установа. Током 16 година готово непрекидне реализације (са изузетком 2008. и 2009. године) са студентима Полицијске академије, Више школе унутрашњих послова и Криминалистичко-полицијске академије мењала је, у складу са променама друштвених и безбедносних околности, име и садржаје који су се реализовали, али не и своју форму и структуру.

Ефективност подизања нивоа обучености студената који је континуиран током целог шеснаестогодишњег периода извођења теренске обуке указује на оправданост постојања таквог и других сличних посебних облика наставе у студијским програмима Криминалистичко-полицијске академије.

Презентовани резултати испитивања студената показују висок ниво квалитета садржаја теренске обуке и начина реализације тих садржаја (оцене појединих сегмената обуке крећу се у опсегу од 3.57 до 4.32).

Ниво обучености студената након реализације теренске обуке повећао се за више од једне оцене, и по сегментима садржаја који се реализовао то повећање се креће у опсегу од 1.27 до 2.34, док студенти процењују да им је укупна обученост повећана за 1.47.

Све су то показатељи да теренска обука студената Криминалистичко-полицијске академије има врло значајно место и улогу у процесу њихове едукације за обављање полицијских послова, те да их врло ефективно оспособљава за примену знања, вештина и навика стечених током школовања на пословима које ће обављати након заснивања радног односа у Министарству унутрашњих послова Републике Србије.

Литература:

1. Видојковић, Д., Савић, Ј., (2002). *Кибернетски приступ модерном учењу*, Безбедност, год. 44, бр. 2/2002, стр.194-201.
2. Вучковић, Г., (2005). *Основна обука за коришћење и употребу службене палице*, Безбедност, год. 47, бр. 5/2005, стр. 840-853.
3. Вучковић, Г., Допсај, М., (2009). *Ставови студенткиња Криминалистичко-полицијске академије о настави специјалног физичког образовања*, Безбедност, год. 51, бр. 3/2009, стр. 105-115.
4. Дујковић, П., (2006). *Полицијска потеря и принудно заустављање возила: искуство Више школе унутрашњих послова у обуци студената и полазника курсева*, Безбедност, год. 48, бр. 3/2006, стр.465-485.
5. Јевросимов, А., (2009). *Примена научних метода у планирању и реализацији додатне обуке на југу Србије*, Безбедност, год. 51, број 1-2/2009, стр. 313-328.
6. Криминалистичко-полицијска академија, (2007). *Елаборат за извођење Стручне теренске праксе са студентима Криминалистичко-полицијске академије у Наставном центру „Митрово Поље“*. Архив Криминалистичко-полицијске академије.
7. Криминалистичко-полицијска академија, (2009). *Извештај о стању посебних облика наставе на Криминалистичко-полицијској академији*, Архив Криминалистичко-полицијске академије.
8. Криминалистичко-полицијска академија, (2011). *Елаборат теренске обуке студената Криминалистичко-полицијске академије*. Архив Криминалистичко-полицијске академије.
9. Милић, Н., (2009). *Обука полицајца приправника*, Безбедност, год. 51, број 1-2/2009, стр. 355-369.
10. Милојевић, С., Субошић, Д., (2002). *Анализа примењивости знања и вештина које се стичу на Полицијској академији са аспекта обављања полицијске професије*, НБП – Наука, безбедност, полиција, год. 7, бр. 2/2002, стр.
11. Milošević, G., Subošić, D., & Mićović, D. (2010). *Practical training of students within the sistem of tertiary police education in the Republic of Serbia*. NBP – Journal of criminalistic and law, Vol. 15, No. 3, str. 93-107.
12. Милојевић, С., (2010). *Оптимизација модела посебних облика наставе на Криминалистичко-полицијској академији*, Безбедност, год. 52, бр. 3/2010, стр. 24-55.
13. Милошевић, Н., Милојевић, С., (2001). *Основи методологије безбедносних наука*. Београд: Полицијска академија.

14. Милошевић, Г., Субошић, Д., (2010). *Практична обука студената у систему високог полицијског образовања Републике Србије*, Безбедност, год. 52, бр. 1/2010, стр. 154-171.
15. Петровић Д., Дујковић, П., (2003). *Обука кадрова Министарства унутрашњих послова: искуства Више школе унутрашњих послова*, Безбедност, год. 45, бр. 5/2003, стр. 773-784.
16. Полицијска академија, (1998). *Елаборат летњег логоровања студената Полицијске академије 1998. године*, Архив Криминалистичко-полицијске академије.
17. Полицијска академија, (2005). *Елаборат за извођење теренске обуке у летњим условима са студентима Полицијске академије у Наставном центру „Митрово Поље“*, Архив Криминалистичко-полицијске академије.
18. Николић, В., (2003). *Савремена едукација полиције*, Безбедност, год. 45, бр. 2/2003, стр. 217-223.
19. Талијан, М., (2003). *Модел теренске обуке студената ВШУП*, Безбедност, год. 45, бр. 1/2003, стр. 58-65.

Analysis of Student Attitudes on the Effectiveness of Field Training in Summer Conditions

Abstract: *The field training of students of the Academy of Criminalistic and Police studies is a special form of teaching that has its own place and role in the curricula of the Academy of Criminalistic and Police Studies in Belgrade. During the field training, students experience a specific set of living and working conditions in which they are to adopt practical knowledge and skills necessary for effective policing. This special form of teaching has a long tradition in the police institutions of higher education. While the structure and form of field training have remained unchanged, the contents of the training have evolved in line with social and security changes in the country and abroad. The results of the survey of attitudes of students of the Academy of Criminalistic and Police studies conducted after the implementation of field training in the year 2011 indicate high efficiency of this particular form of teaching in the process of raising the overall level of training the students to apply practical knowledge and skills that will be necessary to perform once they have been employed with the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia.*

Key words: attitudes, field training, students, Academy of Criminalistic and Police Studies.

Мр Зоран КЕСИЋ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK 343.353 : 351.74 - 057.35

Прегледни научни рад

Примљено: 15.10. 2011.

Прекорачење и злоупотреба полицијских овлашћења у сенци дискреционе моћи полиције*

Апстракт: Прекорачења и злоупотребе полицијских овлашћења су појаве изузетно сложене каузалности чије објашњење захтева мулти-факторски приступ. Чињеница да ова понашања углавном представљају кривична дела пружа нам могућност да њихову условљеност анализирамо из криминолошког угла. При том нам се чини како се та етиолошка комплексност можда најбоље може изразити на примеру дискреционе моћи полиције, кроз чију примену се експонирају сва три нивоа каузалности (узроци, услови и поводи), прекорачења и злоупотреба овлашћења. Након дефинисања неких опитних обележја дискреционе моћи полицајаца, наша пажња биће усмерена на утицај појединих фактора на процес дискреционог одлучивања, где ћемо посебно указати на њихов допринос прекорачењу и злоупотреби овлашћења. У закључку рада су истакнуте одређене препоруке и предлози како да се спрече грешке у примени дискреционе оцене и сузбију злоупотребе дискреционе моћи, које резултују прекорачењем и злоупотребом полицијских овлашћења.

Кључне речи: полиција, полицијска овлашћења, прекорачење, злоупотреба, дискрециона оцена.

Увод

Сложене појаве као што су прекорачења¹ и злоупотребе² полицијских овлашћења ретко могу настати деловањем једног фактора, већ нај-

* Рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*, који финансира министарство надлежно за науку у Републици Србији (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011-2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић

¹ Полицијски службеник је прекорачио овлашћење када га није употребио у складу са правилима којима је регулисана његова примена, односно када је поступио мимо правног основа или без довољног разлога за примену конкретног овлашћења. Реч је, наиме, о погрешној употреби службених мера и радњи, које најчешће представљају последицу нехата извршиоца.

² Полицијски службеник је злоупотребио овлашћење када га је применио у сврхе које нису допуштене прописима, када циљ употребе овлашћења није повезан са службом или је пак супротан интересима службе. Реч је, у суштини, о злонамерном коришћењу полицијског овлашћења или његовој употреби у циљу остварења, пре свега, личног интереса.

чешће као резултат различитих сила које се међусобно преплићу и јачају. Објашњење каузалности прекорачења и злоупотребе полицијских овлашћења стога треба базирати на мултифакторском приступу, а према коме се одређено понашање јавља као резултат деловања многобројних, механички повезаних фактора. Чини се да се комплексност овог проблема можда најбоље може изразити на примеру дискреционе моћи у раду полиције, кроз чију примену се експонирају сва три нивоа каузалности, на које је својевремено указао Милан Милутиновић³.

Дискрециона оцена, сама по себи, представља „услов“, будући да омогућава или олакшава прекорачење или злоупотребу овлашћења. Поседовање одређене слободе у одлучивању ствара повољну прилику полицајцима да крше прописе, јер им пружа могућност да одлуке базирају на нелегитимним критеријумима. Дискрециона моћ тиме омогућава деловање непосредних „узрока“ прекорачења и злоупотребе полицијских овлашћења. При том, полицијске одлуке обично су условљене племенитим „поводом“, који је опредмећен у остварењу полицијске функције. У том смислу, полицајци све своје поступке, без обзира да ли су законити или не, најчешће правдају остварењем „племенитог циља“. Нису, међутим, ретке ситуације у којима полицајци злоупотребљавају дискрециону моћ ради остварења личних интереса, уподобљавајући своје одлуке таквом поводу.

Општа обележја дискреционе моћи полицијских службеника

У литератури се обично наглашава како већина полицијских организација следи модел централизоване бирократије, са хијерархијски расподељеним ауторитетом, јасно одређеном границом одговорности и концентрисаном моћи одлучивања у рукама појединаца на врху „пирамиде“, што је иначе случај и са организационом структуром полиције Републике Србије (Цветковић, 2009). Оваква перцепција занемарује чињеницу да моћ одлучивања постоји и на нижим нивоима, односно да полицијске одлуке значајно креирају извршиоци на терену, или како их Punch назива „бирократе на нивоу улице“ (*street-level bureaucrats*) (Punch, 2009:36).

Полицијска управа је обично задужена за доношење одлука од општег значаја (нпр. унапређење политике и стратегије полицијског деловања, расподела ресурса), док су полицајци ти који самостално доносе

³ Поред тога што је остао упамћен као оснивач криминологије на нашим просторима, Милан Милутиновић је оставио неизбрисив траг у анализи узрочности криминалитета, класификујући криминогене факторе према степену њиховог каузалног утицаја и интензитета деловања на криминално понашање, истичући при том разлику између три нивоа каузалности – узроци, услови и поводи (Милутиновић, 1985:313-315).

већину конкретних одлука на терену – када, према коме и како да користе своју моћ. Отуда се може рећи да „улични полицајци“ заправо креирају политику полицијског поступања. Таква моћ полицајца појединца је атипична за функционисање хијерархијских организација и уобичајену представу о полицији, што Милосављевић описује као феномен *хијерархијске инверзије* (Милосављевић, 1997:194)⁴.

Иначе, једну од веома прихваћених дефиниција дискреционе оцене у раду полиције дао је Kenneth Davis објашњавајући како полицајац примењује слободу одлучивања када му делотворна ограничења над његовом моћи остављају простор да сам изабере између могућих праваца деловања (Grant, Terry, 2005:216). Другим речима, полицајац поседује слободу одлучивања када има избор у начину решавања одређеног проблема.

Природа полицијског посла несумњиво захтева одређен ниво слободе одлучивања у рукама обичних полицајаца, јер тај посао подразумева решавање разноврсних проблема на терену, а да при том начини за њихово решавање често нису прецизно утврђени. Тачније, разноврсност полицијских задатака ограничава универзалност процедура рада и њихову доследну примену, изискујући потребу прилагођавања рада особеностима конкретного случаја.

Поред тога, од полицајаца се у последње време све више захтева да своје поступање прилагоде потребама различитих друштвених група, чији се интереси и приоритети разликују од уобичајених⁵. Чињеница је да припадници разних мањинских група (расне и етничке мањине, странци, мигранти и азиланти, инвалиди и ментални болесници) због својих специфичности могу имати потребу за различитим врстама полицијског третмана. То, међутим, не значи аутоматски да њихове потребе треба проширити на све аспекте услуга које они могу захтевати од полиције. Ипак, постоји читав низ ситуација у којима полицајци своје поступање морају прилагодити задовољењу најелементарнијих потреба тих особа, што нису у могућности да изведу без поседовања моћи дискреционог одлучивања.

Полицијски рад често подразумева сусрет са непредвиђеним околностима које захтевају брзо реаговање, док студиозни део посла обично следи након тога. Дешава се да полицајци при том немају довољно времена ни за консултовање са старешинама (чак ни путем радио везе), већ бивају препуштени сопственим способностима промишљања и

⁴ James Wilson објашњава како полиција има особену карактеристику да се слобода одлучивања повећава како се у хијерархији померамо наниже (Reiner, 2010:116).

⁵ Rowe истиче како данашње друштво, са изузетно сложеном и хетерогеном структуром, захтева нов приступ у раду полиције, тзв. „различитост полицијског рада“ (*policing diversity*), кроз који би требало препознати да се потребе и захтеви разних мањинских група разликују, и да пружање идентичне полицијске услуге, која је осмишљена за већинску популацију с претпоставком да је примењива на све, није више одрживо (Rowe, 2004:145).

расуђивања. У оваквим околностима дискрециона оцена чини се неопходном и неминовном.

С друге стране, непостојање слободе одлучивања би заправо значило да полицајци у свакој ситуацији морају следити политике, смернице и правила без одступања и без изузетка, не узимајући у обзир личне процене и не прилагођавајући поступање особеностима конкретне проблема и његових актера. Овакве „недискреционе“ тактике међутим нису непознаница у раду полиције, а као типичан пример издваја се стратегија „нулте толеранције“ (*zero tolerance policing*). Реч је, заправо, о екстремној примени легалистичког приступа у раду полиције, који промовише потпуну и сталну примену закона⁶.

Доследно функционисање „нулте толеранције“ у раду полиције је ипак нереално. Наиме, механичко спровођење крутих правила се битно ослања на шаблоне и рутине у раду, што отежава прилагођавање поступања специфичностима конкретне ситуације⁷. Полазећи од те чињенице, легализму се упућује приговор да свој концепт заснива на миту како полиција може да спроводи закон без потребе за применом дискреционе власти.

Полицијски прописи, ма како добри били, не могу предвидети све проблемске ситуације и уредити начине поступања у њима. Овај недостатак се у пракси обично настоји надокнадити доношењем еластичних одредби, које полицајцима служе више као водичи, пружајући им, у мањој или већој мери, могућност прилагођавања решења конкретне ситуацији. Полицијски поступци тиме постају ствар процене, личног промишљања и истанчаног осећаја.

Из стручне јавности, међутим, долазе упозорења да превише еластична правила омогућавају одступање од начела законитости, односно да полицајци све више посматрају законе као предмет тумачења, а не као убедљиву директиву⁸. Узимајући у обзир ове критике могли бисмо закључити да превелика еластичност правних норми пружа полицајцима могућност да применом дискреционе моћи прекорачују или злоупотребљавају овлашћења. Полицајци се, наиме, у таквим условима доводе

⁶ Leubet del Bayle сматра да је примена екстремног легализма у раду полиције нарочито важна полицијским руководиоцима, јер им она гарантује да ће полицајац бити релативно пасиван инструмент који дословно спроводи све њихове одлуке. Понекад додуше и самим полицајцима одговара екстремни легализам у раду будући да механичком и ригидном применом закона смањују бреме сопствене одговорности и размишљања о последицама формално исправних одлука (Милосављевић, 1997:195).

⁷ Зекавица истиче како полиција, чак и кад би хтела, не би могла да законске прописе и само право третира као унапред дат и до краја одређен систем правила који просто треба применити на дату ситуацију, на чему радикални легализам управо инсистира (Зекавица, 2008:75).

⁸ Harold Rothwax наводи да „угледајући се на праксу судија, који слободно тумаче кривични закон, полицајци уче како примена закона захтева расуђивање и слободу при одлучивању, стичући тиме утисак да закон заправо не представља заповест, већ погодност која треба да се користи како би се постигла контрола и правда“ (Bayle, 2002:138).

у искушење да праве „пречице“ како би остварили оно што полицијска улога од њих захтева – конкретну и брзу акцију.

Мора се, међутим, истаћи да је овакво виђење злоупотребе дискреционе оцене ограничено будући да се заснива искучиво на легалистичком одређењу, односно правној логици полицијских одлука, док је утицај других фактора на обликовање рада полиције и њихову дискрециону моћ занемарен. Етиолошка комплексност овог феномена ипак захтева један шири захват. Отуда сматрамо неопходним да у наставку рада детаљније анализирамо неке од кључних фактора који обликују полицијске одлуке, односно којима се полицајци руководе приликом употребе дискреционе оцене.

Деловање појединих фактора у процесу дискреционог одлучивања и њихов допринос прекорачењу и злоупотреби полицијских овлашћења

Да ли полиција користи дискреционо право произвољно или постоје неки принципи и практична правила која воде њихове поступке? Обично се истиче како дискреционо одлучивање мора бити законски и етички легитимно. Међутим, да ли је увек тако? Одговор на ово питање нуде нам студије у којима су анализирани критеријуми употребе дискреционе оцене.

Сумирајући резултате неколико таквих студија, Grant и Terry су извојили следеће разлоге који утичу на одлуку полицајца да лиши слободе осумњиченог:

- тежина дела;
- докази о његовом постојању;
- држање осумњиченог;
- положај и тражење жртве;
- однос између учиниоца и оштећеног, и
- припадност укључених странака мањинским групама (Grant, Terry, 2005:217).

Као што можемо приметити, међу наведеним разлозима постоје и они који уопште не би требало да имају утицаја на такву одлуку јер представљају незаконит критеријум за лишавање слободе. Чињеница је, међутим, да управо ти разлози понекад имају пресудан значај при полицијском поступању.

Овде је вредно поменути и студију у којој је Michael Josephson развио шему критеријума, како би одредио да ли је неки полицајац злоупотребио свој ауторитет, делећи их у следеће две групе:

Подесни критеријуми:

- озбиљност понашања;
- ментално здравље;
- употреба оружја, насиља или претња насиљем;
- преступник који се понавља, и
- велика вероватноћа да ће понашање наставити ако се не предузме афирмативна акција;

Неподесни критеријуми:

- раса, етничко порекло или пол осумњиченог и жртве;
- изглед осумњиченог;
- богатство;
- марка возила;
- политички разлози;
- размишљање да циљеви оправдавају средства;
- запослење преступника (полицајац, ватрогасац, судија или члан градског већа) (Alpert, Noble, 2009:245).

Оваква запажања сугеришу закључак да полицајци приликом решавања конкретне ситуације одлуке базирају на легитимним, али и на нелегитимним, односно на подесним и неподесним критеријумима, како их категорише Josephson. Како би детаљније образложили ове наводе, у наставку рада анализираћемо неке од кључних критеријума којима се полицајци руководе приликом доношења одлуке да употребе средства принуде и/или лише слободе неко лице, међу којима су и они који немају упориште у закону и интерним прописима (Никач, Јоксимовић, 2008:90). Читаоци ће приметити да ови критеријуми заправо могу бити фактори који значајно одређују процес дискреционог одлучивања и крајње поступке полицијских службеника, а који се могу манифестовати у прекорачењу и злоупотреби овлашћења.

Ради систематичности излагања, факторе ћемо поделити у следеће три групе:

- спољни (ситуациони) – скуп чинилаца који се стварају у интеракцији између актера догађаја, као плод специфичности радног окружења и конкретне проблемске ситуације;
- организациони – формална и неформална правила деловања полиције, и
- лични (индивидуални) – лична својства актера догађаја (полицајца и осумњичене особе)⁹.

⁹ Иако су, ради боље прегледности и истицања њиховог појединачног утицаја, ови фактори излагани одвојено, важно је напоменути да сви они најчешће делују јединствено у настанку прекорачења и злоупотребе овлашћења, неки као пресудни (одлучујући), а други као допунски (посредни) чиниоци.

Спољни (ситуациони) фактори

У литератури се издвајају бројне теорије које се баве сагледавањем спољашњих фактора и њиховим доприносом употреби дискреционе оцене у раду полиције. Међу њима се посебно истиче приступ који се темељи на премиси да на полицијске одлуке пресудно утиче друштвена динамика сусрета између полиције и грађана¹⁰. Чињеница је да околности у којима се учесници налазе значајно диктирају њихово понашање. У том смислу на полицијске поступке утичу фактори везани за конкретну ситуацију, а пре свих:

- озбиљност деликта;
- докази о постојању деликта;
- држање осумњиченог;
- положај и тражење жртве;
- однос између осумњиченог и жртве, и
- карактеристике окружења у ком се полицијска интервенција одвија.

Сваки од ових фактора на особен начин креира полицијске одлуке и приступ решавању конкретне проблеме, делујући независно и често интензивније од формалних смерница, упутстава и процедура поступања на терену.

Озбиљност деликта

Једна од централних дебата која се води око полицијског рада изазвана је открићем да полицајци могу да бирају на који ће злочин да обрате пажњу. У полицијској пракси један од најчесталијих разлога за одустајање од интервенције јесте безазленост проблема (багателни криминалитет, дело малог значаја). Полицајци обично следе логику да не би требало трошити драгоцено време и средства на решавање оваквих проблема, већ сву пажњу усмерити на супротстављање озбиљнијим деликтима.

Grant и Tetru истичу како се полицајац приликом одлучивања да лиши слободе извршиоца озбиљног деликта руководи следећим разлозима:

- друштвена опасност деликта и његовог извршиоца је израженија него код ситних прекршаја;
- лишавање слободе је обично једини начин на који полиција може онеспособити извршиоца озбиљног деликта;
- већина озбиљних злочина укључује жртву која може идентификовати нападача, поднети кривичну пријаву и повећати вероватноћу осуде осумњиченог;

¹⁰ Donald Black, утемељивач „социолошке теорије права“ (*Sociological theory of law*), тврди како на квантитет закона утичу социјална обележја укључених странака (жртва, осумњичених, тужилаца и бранилаца), као и самих агената друштвене контроле (Worden, 1996:24).

- мотив извршења је обично једноставније утврдити код озбиљних деликата, и
- очекивања јавности су да полиција чешће хапси појединце за које верује да су учинили тежи злочин него оне који су учинили ситан прекршај (Grant, Terry, 2005:218).

Међутим, које критеријуме полицајци користе у категорисању неког злочина као озбиљног (објективне околности или субјективни доживљај) и да ли се оваквом праксом спроводи селективна и тенденциозна контрола, питања су која отварају ширу полемику. Чињеница је да се полицајци приликом одлучивања кад, како и према коме интервенисати често руководе субјективним факторима (страх грађана од злочина, очекивања јавности, предрасуде и стереотипи) и да су у складу с тим и њихове категоризације злочина. Уколико овоме додамо чињеницу да полицајци имају велику дискрециону моћ, могли бисмо лако закључити да они у раду могу неправедно запоставити одређене деликте и њихове жртве, односно свесно усмерити пажњу само на одређене видове противправног понашања.

Постојање доказа

Постојање несумњивих личних и материјалних доказа свакако олакшава полицајцима доношење одлуке да лише слободе осумњичено лице. С друге стране, непостојање трагова на лицу места и сведока који су вољни да сарађују, доводе полицајце у знатно тежу позицију. Суочени са недостатком доказа, они се налазе пред изазовом како да поступе у конкретном случају:

- да ли одмах одустати од истраге не губећи драгоцено време неопходно за рад на другим случајевима;
- да ли предмет склонити у фиоку, коју ће „очистити“ кад се укаже повољна прилика за то;
- да ли се послужити обманом (навођење осумњиченог на признање, подметање доказа), и
- да ли употребити силу (физичке или психичке методе) како би „притиснули“ осумњиченог да призна.

Оваква дилема је посебно изражена код оперативне обраде случајева силовања, чија особеност тражи задовољење бројних предуслова који се иначе не траже код неких других криминалних понашања. Holmstrom и Burgess су утврдили четири врсте критеријума које полицијски службеници користе како би класификовали случај силовања као „јак“ или „слаб“:

- квалитет и конзистентност информација;
- обележја жртве (посебно њено понашање и морална обележја),
- однос између жртве и учиниоца, и
- обележје учиниоца (Ignjatović, Simeunović Patić, 2011:123).

Поступање полицајаца у случајевима силовања захтева посебну опрезност, посебно уколико имамо у виду чињеницу да се ови деликти могу лако фингирати. Отуда наведени критеријуми несумњиво помажу полицајцима у доношењу исправне одлуке, односно у избегавању грешака. Поставља се, међутим, питање да ли су сви ови критеријуми неопходни, а посебно да ли је заснивање процена на њима легално. Овде пре свега мислимо на критеријум – обележја жртве и учиниоца. Могло би се рећи да ови критеријуми стварају одређене дилеме и отварају нека питања, јер крију иза себе могућност полицијских злоупотреба и дискриминација.

Генерално, када се суоче са недостатком доказа о постојању конкретног деликта, ценимо да полицајци ипак не би требало олако да одустају од истраге. Друштвена улога и особена функција полиције захтева од њених припадника истраживање у проналажењу доказа. Управо у томе лежи чар и изазов криминалистичких истрага. То, међутим, не значи да своју тренутну немоћ полицајци треба да надокнаде прављењем „пречица“, јер тиме не само што угрожавају своју позицију, него и појачавају неизвесност даљег поступка (прихватљивост и валидност доказа на суду). Чак и ако након уложеног напора не успеју да расветле злочин на законит начин, то неће бити први ни последњи случај који је остао у сивој бројци криминалитета.

Држање осумњиченог

Резултати ранијих истраживања указују да понашање осумњиченог и начин његовог реаговања приликом полицијске интервенције може битно утицати на одлуку полицајца како да поступи у конкретној ситуацији, односно може условити значајне осцилације у реакцији полицајца¹¹. Ове процене се углавном ограничавају на изговорене речи и специфичне поступке који се могу протумачити као оспоравања полицијског ауторитета, и, као такви, могу повећати спремност полицајаца да употребе силу¹².

Иако полицајци обично примењују силу као нужну потребу одржавања реда и спровођења закона, резултати истраживања показују да се

¹¹ William Chambliss је објаснио ову појаву диспропорцијом у односу полиције према „свечима“ и „простацима“ (две групе младих истог узраста али различите социјалне припадности), користећи за то три варијабле – видљивост (*visibility*), наступ (*demeanour*) и предрасуде (*bias*). Када се ради о наступу (држању), ту је разлика била очита. Док се „свечи“ према полицијским службеницима односе снисходљиво и покајнички, „простаци“ су према представницима власти показивали непријатељски став, презир и „лицемерно поштовање“, због чега су и чешће били жртве полицијске силе (Ignjatović, 2009:100).

¹² Prenzler истиче да патролни полицајци често бивају жртве провокација од стране особа које оспоравају њихов ауторитет. Провокације су најчешће у виду вређања или пљувања у лице што доводи у искушење полицајце да користе силу „превентивно“ или у форми личне освете (Prenzler, 2009:21).

сила користи и да би се изразило неодобравање конкретног понашања. Grant и Terry сумирају резултате неколико студија у којима су потврђени овакви наводи:

- полицајци најчешће примењују физичку силу над осумњиченима за које сматрају да нису показали поштовање према њима као особама и као полицајцима;
- употреба силе расте са смањењем попуштања полицијским директивама;
- дрскост приликом хапшења представља најзначајнији фактор употребе силе;
- љутито и агресивно понашање осумњиченог представља кључни повод за примену силе, и
- већа вероватноћа да дрска особа трпи полицијску силу објашњава се чињеницом да она својим понашањем очигледније даје до знања да ће извршити напад на полицајца (Grant, Terry, 2005:219).

Сасвим је очигледно да полицајци не користе силу искључиво у законском прописаним ситуацијама, него и да би одржали или поново успоставили свој ауторитет и одбранили свој статус. Неспорно је да неучтив став осумњиченог, који у крајњем случају поприма и карактер непријатељског понашања и презира према полицији, може представљати повод за полицијску интервенцију. Уколико је при том особа агресивна и доводи у опасност сигурност полицајца (нпр. поседовање или коришћење оружја, физички напад), и употреба силе је извеснија. Проблем, међутим, представља могућност да полицајци овако одреагују и на најмању провакацију, уколико је протумаче као атак на њихов ауторитет.

Klinger отуда с правом упозорава како даља испитивања морају измерити и прецизирати разлике између „доброг“ и „лошег“ понашања осумњиченог. По њему, ова мерења морају укључити акције које узрујавају, љуте или узнемирују полицајца (тон гласа, бесно гестикулирање, претећи поглед) и као такве му дају повода да употреби силу (Klinger, 2004:75)¹³. Такође се не сме занемарити ни чињеница да је реаговање осумњиченог неретко одређено приступом и опхођењем према њему. Ову чињеницу полицајци морају посебно да имају у виду уколико не желе да од безазлене ситуације створе конфликт.

Положај и тражење жртве

Већина аутора превиђа да су жртве злочина једна од централних компоненти полицијског рада, јер оне мотивишу полицајце да се одлучно фокусирају на последице злочина и репресивну активност. Dorothy

¹³ При том се не сме изгубити из вида чињеница да права полицијских службеника на употребу средстава принуде морају бити преиспитана у контексту законских услова и специфичности нужне одбране приликом интервенисања (Рисимовић, 2009).

Guyot описује: „Веза која се може развити између жртве и полицајца је лична веза између онога ко пати и онога који разуме патњу“ (Crank, Caldero, 2010:32). Постоје, међутим, ситуације у којима полицајци сумњају у патњу жртве или је пак осуђују за сопствену виктимизацију.

Феномен „окривљавања жртве“ (*blaming the victim*) посебно је изражен код сексуалних деликата, где значајну улогу у креирању ставова игра културна конструкција силовања, базирана на бројним предрасудама и стереотипима (Ignjatović, 2010:106). Чињеница да се полицајци (мушкарци) не могу идентификовати са жртвом силовања (женом) додатно отежава разумевање њене патње.

Слична реакција полиције бележи се и код виктимизације хомосексуалаца, посебно према жртвама физичког напада. Осуђујући жртву и њен стил живота, полицајци могу лако одустати од интервенције и хапшења осумњиченог вршећи тиме *пасивну дискриминацију*. Поред тога што оваквом одлуком полицајци не пружају жртвама неопходну заштиту, они их излажу даљој виктимизацији која се може и трагично окончати, као што је то било у случају *Sinthatomphone*.¹⁴

Полиција „гаји“ специфичан приступ и према жртвама међупартнерског насиља у породици. Позиви за интервенцију поводом породичног насиља одувек су били значајан део полицијског посла, али су од стране полицајца углавном третирани као проблем којим не треба да се бави полиција. Природа ових инцидената, а посебно блискост између осумњиченог и жртве (о чему нешто касније), битно обликују полицијски приступ самом догађају. И у овом случају полицијске одлуке су значајно дефинисане друштвеним стереотипима и предрасудама. Овде су, међутим, сумња и неповерење изражени и према мушкарцима жртвама међупартнерског насиља у породици, чија пријава виктимизације се обично дочекује са неверицом, а често и са подсмехом. Свесни тога, виктимизовани супружници најчешће и не пријављују догађај.

Лична незаинтересованост жртве за покретањем поступка може додатно демотивисати полицајца, па тако уколико жртва злочина не жели да осумњичени буде ухапшен, посебно уколико је жртва једини сведок злочина, до хапшења често и не долази. Оваква пракса је посебно изражена код случајева насиља у породици, где жртва избегава да пријави насиље или пак накнадно повлачи своје изјаве. Разлози за овакво поступање могу бити различити, а у пракси се најчешће издвајају научена беспомоћност, стид, страх од освете или несигурност егзистенције у будућности.

¹⁴ Интервенишући по дојави грађана о извршеном деликту насилничког понашања, полицијска патрола је у Милвокију, 27. маја 1991, затекла 15-годишњег младића Konerak Sinthatomphonea на улици како крвари. Када су утврдили да је реч о хомосексуалцу кога је физички напао његов љубавник, полицајци су одбацили случај као „приватан проблем“ и вратили повређеног у стан његовог партнера Jeffrey Dahmera. Младић је на жалост убрзо постао само још једна у низу жртава овога сада веома познатог изопаченог серијског убице и канибала (Kappeler, Sluder, Alpert, 1998).

Међутим, без обзира на вољу жртве, полицајци морају бити свесни да су дужни да интервенишу и пруже неопходну помоћ у случајевима који се гоне по службеној дужности, посебно уколико је извршен тако озбиљан деликт као што је насиље у породици.

Однос осумњиченог и жртве

Интервенције у случајевима где постоји блиска веза између осумњиченог и жртве (супружници, сродници) веома су честе у полицијској пракси. Поводи за интервенције су разни и крећу се од ситних крађа „у кући“ до насилних деликата. У оваквим случајевима полицајци често своје одлуке и начин поступања уподобљавају сазнању да постоји блискост између виновника догађаја, делујући супротно од тога како би иначе поступили да та блискост не постоји. Упркос постојању правног основа за лишавање слободе, уместо да осумњиченог приведу и поднесу пријаву, полицајци га опомињу или чак одустају од интервенције. У доношењу овакве одлуке полицајци се руководе бројним разлозима, који су обично базирани на ранијим искуствима из сличних интервенција или претпоставкама о могућим исходима конкретне случаја.

Grant и Terry издвајају следеће разлоге за такву одлуку:

- случај се посматра као „приватан проблем“ који ће актери решити између себе;
- постоје мале шансе да ће жртва сведочити против осумњиченог, због чега лишавање слободе неће водити до осуде;
- полицајац верује да жртва заправо не жели да осумњичени буде ухапшен, него само жели да „га научи памети“ тиме што је звала полицију;
- постоји могућност да осумњичени нападне жртву како би је казнио што је поднела кривичну пријаву;
- хапшење осумњиченог би довело породицу у економску несигурност (осумњичени је хранитељ породице) (Grant и Terry, 2005:219).

Одлука да се не предузму расположиве законске мере или пак да се у потпуности одустане од интервенције представља мач са две оштрице. Чињеница је да овакав избор може понекад бити практично решење (нпр. беспотребно трошење полицијских ресурса). Међутим, полицајац тиме истовремено преузима велику одговорност и ризик да постане индиректно одговоран за извршење озбиљнијег злочина (нпр. убиство којим је окончана породична свађа могло се спречити да полицајац није олако држао да оваква последица неће наступити). Управо се то десило у описаном случају *Sinthasomphone*.

Локација

Окружење у ком се одвија интервенција значајно утиче на доношење полицијских одлука и начин поступања. Roberg, Crank и Kuykendall тврде да ће полицајци вероватно реаговати грубље у јавном окружењу, што обично представља резултат потребе да у јавности држе ситуацију под контролом (Roberg, Crank, Kuykendall, 2004:334). Чињеница је да јавно окружење за полицајце понекад може представљати подстицај за примену агресивнијих метода рада, посебно у случајевима када се њихов ауторитет оспорава. У таквим ситуацијама полицајци заправо настоје да применом силе поврате ауторитет, који је пред очима сведока био пољуљан, дајући тиме до знања како пролазе они који омаловажавају полицију. Иако супротна формалним критеријумима употребе силе, оваква реакција се унутар полицијске културе сматра легитимном и готово обавезујућом.

За разлику од потребе за јавним експонирањем силе, полицајци су свесни да је неке поступке потребно држати даље од очију јавности. Користећи своје дискреционо право они понекад намерно бирају „интимније“ околности у којима ће доћи до сусрета са грађанима, чиме смањују шансе за откривањем и пријављивањем њиховог девијантног понашања. Тако, на пример, полицајци одлучују да контролишу саобраћај изван насељеног места олакшавајући тиме „дил“ са возачима, или пак одводе осумњиченог до скровитог места где ће моћи несметано да над њим употребе силу како би изнудили исказ.

У литератури се напомиње да полицајци своје одлуке често прилагођавају демографском саставу средине у којој се одвија интервенција. Конкретно, полицајци имају склоност да подручја у којима живе припадници средње класе посматрају са нижим степеном сумњичавости и бриге за властиту сигурност, због чега мање испољавају спремност за употребом насилних метода рада. С друге стране, крај у коме живе радикализоване групе или припадници етничких мањина полицајци обично посматрају као места где је вероватније да ће њихов ауторитет бити оспораван, због чега примену агресивних метода рада могу сматрати неопходном¹⁵.

Склоност ка агресивнијем приступу обично је плод ранијих негативних искустава на конкретном подручју, с којима се повезује свака наредна интервенција, која је сада праћена појачаном сумњом и стрепњом. Не треба, међутим, занемарити ни утицај субјективних чинилаца, а пре свих „стереотипа криминалца“ (Charman, 2009), који на особен начин креира полицијски доживљај радног окружења и људи који ту живе.

¹⁵ У студији о полицијској сили Holmes и Smith су открили како је ауторитет употребе средстава принуде повезан са расним идентитетом осумњиченог, који делује у интеракцији са расним саставом дела града у којем се интервенише. Како истичу ови аутори, „полиција је била склонија да користи средства принуде против осумњичених црнаца у деловима града чије становништво углавном чине црнци“ (Holmes, Smith, 2008:9).

Градећи одлуке и начин рада на субјективним доживљајима радне средине полицајци могу лако направити грешке. Тако, на пример, полицајци који раде у крају где живе припадници средње класе могу превидети вероватноћу да и на том подручју могу живети опасни криминалци, односно да и ту могу бити извршени озбиљни злочини, док полицајци који раде у сиротињским квартовима и мањинским заједницама, кроз инсистирање на агресивнијем раду, могу беспотребно стварати конфликте или пак олако допринети сопственој виктимизацији.

Организациони фактори

Као особен вид објашњења понашања полицајаца у литератури се издвајају организационе теорије, по којима пресудан утицај на доношење одлука имају обележја организације у којој полицајци раде. Један огранак ове теорије наглашава утицај формалне организационе структуре кроз примену интерних правила и прописа, посебно кроз систем стимулација и дестимулација. Други огранак организационе теорије истиче значај који има неформална организациона структура, односно полицијска (суб)култура, на доношење полицијских одлука на терену.

Формална правила

Уређењем организационе политике и доношењем формалних смерница за поступање полицијско руководство настоји да креира рад полицајаца на терену. Ове намере се обично настоје остварити кроз механизме бирократске контроле и учестале промене режима рада.

Roberg, Crank и Kuykendall истичу да на дискреционо одлучивање полицајаца могу утицати следећи организациони фактори:

- *природа управе* – да би контролисали понашање полицајаца, бирократизоване управе имају тенденцију да претерано истичу кажњавање, што може довести до тога да полицајци раде што је могуће мање да би избегли казну, и
- *измене подручја рада* – што су чешће промене реона, то су грађани и полиција удаљенији једни од других, чиме долази до слабљења комуникације и смањења разумевања за проблеме заједнице (Roberg, Crank, Kuykendall, 2004:334).

За нас је посебно важно да укажемо на последице оваквих формалних одлука. Наиме, делујући под притиском ретрибутивне контроле, која се заговара унутар бирократизоване организације, полицајци свесно запостављају своје обавезе како би избегли кажњавање. Као последица јављају се забушавања, пасивне дискриминације и други деликти нечињења. Такође, честим премештањима полицајцима се оставља мало времена и могућности да се прилагоде специфичностима новог радног окружења. Овакво стање може допринети обезличењу рада и

некооперативном односу између грађана и полиције, додатно оптерећујући полицијске интервенције сумњама и неповерењем. У таквим околностима полицајци се лакше одлучују за примену репресивних мера (лишавање слободе и употреба силе).

Неформална правила

На понашање полицајаца и њихове одлуке значајно утичу неформалне вредности које се стварају унутар полицијске поткултуре. Утицај ових норми понашања посебно долази до изражаја у ситуацијама када полицајци интервенишу у групи, односно у присуству других колега, јер тада обично сваки појединац настоји да одлуке и поступке прилагоди очекивањима својих „сабораца“. Оваква пракса је нарочито присутна приликом употребе силе¹⁶.

Иначе, унутар полицијске културе значај и неопходност силе је посебно наглашена. Dempsey и Forst указују како је полицијски капетан Williams, познат по надимку „Батинаш“, сковао фразу: „Палица полицајца доноси већи закон него одлука Врховног суда.“ Још један полицајац се сећа како му је његов наредник рекао: „У „пендреку“ се налази више религије него у било којој проповеди“ (Dempsey, Forst, 2005:308).

Овакве неформалне инструкције додатно јачају вољу и спремност за применом силе, посебно код младих полицајаца и у ситуацијама када за тим нема потребе или законског права. Кроз процес интерне социјализације полицајци спознају и околности у којима се прекомерна сила сматра прикладном. Истовремено, они усвајају установљене изговоре и оправдања за примену прекорачења или злоупотребе силе користећи се уобичајеним техникама неутрализације (Sykes, Matza, 2009).

Лични (индивидуални) фактори

Уколико поступке актера догађаја доведемо у везу са њиховим личним карактеристикама, приметимо одређене осцилације у полицијским одлукама.

Пол полицајца

У литератури се често наводи како полицајке нису склоне коришћењу насилних метода рада. Међутим, оваква тумачења, али и све друге бенефиције које се приписују женама у полицији, обично се заснивају на полним стереотипима (урођена емпатија, супериорна вештина комуникације).

¹⁶ Како истичу Roberg, Crank и Kuykendall, „понашати се онако како други полицајци верују да је исправно важан је део прихватања у полицијско братство. Уколико полицајац мисли да други полицајци од њега очекују да буде груб, да казни неку особу или је ухапси, онда ће он настојати да то и уради“ (Roberg, Crank, Kuykendall, 2004:335).

Lynne Segal сматра да мушкарци заправо немају монопол над делима агресије. У свом објашњењу ова ауторка критикује феминистичку реторику која заснива идеје о женствености на „госпођи“ из средње класе (размажена, егоистична, пасивна, чувана, захтева изванредан ниво економске сигурности) и намењују женама једну улогу – „недужних жртава окрутних мушкараца“ (Segal, 2009:430).

Употреба насиља женама свакако није страна, а када су распоређене на пословима који су аналогни мушким, могу бити чак и агресивније и насилније од мушкараца¹⁷. Објашњења базирана на полним стереотипима занемарују утицај који на жене у полицији врши полицијски етос мушкости. Како би стекле поверење и наклоност колега, полицајке у раду неретко прихватају псеудомужевност. Настojeћи да се покажу као довољно „јакe“, оне се често ослањају на агресивне методе рада, изражавајући спремност да користе средства принуде чак и када њихова примена није неопходна.

Етничка припадност и раса полицајца

Студије о утицају расе полицајаца на њихово понашање откривају да полицајци одређене расе патролирају агресивније, иницирају више контаката с грађанима и чешће врше хапшења. Dempsey и Forst посебно указују на повећану агресивност полицајаца црнаца током интервенција у заједницама где живе њихови сународници. Израженију агресивност у раду полицајаца црне пути не би, међутим, требало приписивати њиховој урођеној склоности ка насиљу или снажнијим предиспозицијама за таквим начином рада (Dempsey, Forst, 2005:322)¹⁸.

У случају полицајаца припадника мањина не треба занемарити чињеницу да они, поред спољног, трпе и притисак унутар полицијске организације, у којој иначе доминирају представници домицилног становништва¹⁹. Налазећи се у незавидној позицији, суочени са дилемом како да поступе, они су често принуђени да одређују приоритете бира-

¹⁷ Крајем XIX века откривено је да жене заводски стражари примењују особито строге физичке казне код оптужби за било какво кршење правила од стране жена, у поређењу са оним које су одмерене за мушке затворенике. До дана данашњег, затворенице су последније кажњаване и стављане под дисциплинску одговорност од стране женских заводских чувара, него мушкарци. Сличне приче о женској ревносној употреби силе, укључујући конвенционално дефинисан акт насиља, појављују се у многим објашњењима женског понашања када су у позицији да имају моћ (Segal, 2009:432).

¹⁸ Сумирајући резултате неколико истраживања овог проблема Worden указује да постоји већа вероватноћа да ће полицајци црнци прибећи коришћењу силе на дужности и ван ње него што ће то чинити полицајци белци, али да се ове разлике пре могу приписати њиховим задужењима и месту пребивалишта него урођеној склоности ка насиљу (Worden, 1996:28).

¹⁹ Nicholas Alex, у књизи *Црно у плаво: Студија о полицајцима црнцима*, открива: „Припадници NYPD црне пути морали су да трпе дуплу маргиналност, с једне стране у виду сумње полицајаца белаца да ће пружити бољи третман припадницима своје расе и, са друге стране, у виду непријатељства заједнице црнаца која их је сматрала издајницима сопствене расе“ (Dempsey, Forst, 2005:322).

јући између два зла оно мање. Уколико поступају агресивније, настојећи да стекну поверење колега и буду прихваћени у колективу, повећаће гнев својих сународника. Уколико пак бирају „блаже“ методе рада, вероватно ће бити више цењени у заједници сународника, али ће истовремено повећати подозрење полицајаца друге расе.

Трагајући за правим решењем они се чешће приклањају полицијском колективу, свесни да од тог колектива више и зависе. Унутар тог колектива од њих се, међутим, очекује да јавно поричу како осумњичени сународници не би требало да се третирају другачије од припадника других раса, али и да такве ставове потврде на терену. Настојећи да спрече сумње како стварају протекције у раду, они понекад поступају чак и грубље са преступницима своје расе него што би то заиста хтели.

Радно искуство полицајца

Анализе радног искуства полицијских службеника указују да су млади полицајци обично активнији, да патролирају агресивније, иницирају више контаката с грађанима, чешће користе силу и чешће врше хапшења.

Roberg, Crank и Kuykendall истичу да су млађи полицајци агресивнији и склонији чешћем кажњавању, пре свега ради доказивања, док старији и искуснији полицајци ређе кажњавају јер су циничнији или пак незадовољнији својим статусом (Roberg, Crank, Kuykendall, 2004:336). Оваква запажања могла би се објаснити и чињеницом да су млађи полицајци више посвећени мисији сузбијања криминала, због чега и изражавају већу спремност за решавање службених задатака. Битан подстицај томе свакако је и потреба доказивања пред искуснијим колегама, који су, с друге стране, често разочарани у успешност борбе против криминалитета и функционисање кривично правосудног система, због чега послу приступају с мање жара.

Пол осумњиченог

У литератури се издваја читав низ фактора зашто су жене генерално ређе мета полицијских интервенција од мушкараца, а као најчешће помињани аргумент издваја се разлика у природи и учесталости делинквентног понашања. Не сме се, међутим, изгубити из вида чињеница да ниска стопа примене полицијских овлашћења и „болећивост“ према женама маскира сложену мрежу полне дискриминације.

Полицајци се у поступању према женама често руководе полним стереотипима и традиционалним поимањем улоге жене у друштву (слабији пол, нежна и брижна особа, мајка, дама)²⁰. У том смислу, неке

²⁰ Grant и Terry указују да ниво полицијског „витештва“ веома зависи од тога да ли појава и понашање жене одговарају полицајчевој перцепцији како би жена требало да се понаша. У

жене могу избећи сумњу јер их „кавалерство“ мушкараца ставља изван оквира могућих преступника, док друге могу бити строжије третиране јер њихово понашање одступа од понашања типичног за жене.

Иако у већини полицијских одељења још увек доминирају мушкарци, не постоје јасни докази да су полицајци склони да заустављају или хапсе жене више (или мање) него мушкарце. Изузетак од овог правила чине послови контроле саобраћаја, где је установљено да полицајци чешће заустављају жене (младе и атрактивне) него мушкарце, али не да би их казнили због извршеног прекршаја, већ да би иницирали лични контакт са женом возачем (Karpeler, Sluder, Alpert, 1998).

Етничка припадност и раса осумњиченог

Етничка припадност и раса осумњиченог често се наводе као критеријуми којима се полицајци руководе приликом доношења одлуке како да поступи у конкретном случају. За описивање оваквог рада полиције често се употребљава формулација „расно профилисање“ (*racial profiling*)²¹.

Бројне студије су биле посвећене анализирању овог проблема, и посебно се указивало на селективност приликом заустављања, контроле, примене силе и лишавања слободе. Међутим, док једне анализе упозоравају на чешћу интервенцију полиције над припадницима мањина у односу на осумњичене припаднике домицилног становништва, друге показују да је међузависност између расне припадности и полицијске интервенције непостојећа или пак непоуздана.

Недоследност резултата намеће питање да ли расни чиниоци превазилази остале факторе у односу на које се разматра дискреционо поступање полиције, тачније да ли је раса осумњиченог важнија за одлуку полицајца од, рецимо, понашања осумњиченог или озбиљности деликта?

Анализирајући резултате истраживања на подручју САД Worden је делимично одговорио на ово питање. Како објашњава овај аутор: „У већини случајева понашање осумњичених црнаца је пресудно за полицијску одлуку док раса ту не врши независан утицај. Током интервенције они су чешће дрски према полицајцима због чега се и чешће према њима употребљава сила. Резултати даље показују да су припадници мањина, у односу на њихову бројност у популацији, презаступљени и међу метама у које полиција пуца. Међутим, они су истовремено преза-

случајевима у којима жене не одговарају тој „идеалној“ слици оне могу, уствари, бити строжије третиране под изговором да су „дупло девијантније“, јер крше и закон и идеју полицајца шта одређује нормално понашање жене (Grant, Terry, 2005:221).

²¹ Dempsey и Forst дефинишу „расно профилисање“ као коришћење расе неке особе или њеног етничког порекла, а не њеног понашања, као основе или повода за полицијску активност (Dempsey, Forst, 2005:404).

ступљени и међу онима чији поступци условљавају коришћење смртоносне полицијске силе“ (Worden, 1996:25).

На основу тога се може закључити да расна несразмерност у полицијским интервенцијама понекад маскира утицај других фактора на полицијске одлуке. Постоје, наиме, ситуације у којима нам се чини да се полицајци приликом одлучивања руководе искључиво расом осумњиченог, а заправо је његово понашање било пресудно. Ову могућност морамо узети у обзир пре него што олако осудимо полицајце за расизам.

Закључак

Особеност дискреционе власти, која се огледа у њеном значају и неопходности за рад полиције, али и у бројним могућностима њене злоупотребе, чини је можда једним од најконтроверзнијих питања у деловању полиције²². Парадокс који лежи у основи дискреционе моћи полиције отежава њену контролу и свођење слободе одлучивања на разумну меру. Међутим, колико год ова настојања била тешка, она се морају спровести.

Ипак, пре него што се неко упусти у ову мисију, потребно је да има у виду разлику која постоји између прављења грешака у примени дискреционе оцене и злоупотребе дискреционе моћи. Како објашњавају Alpert и Noble: „Да би утврдили да ли је неки полицајац погрешно у примени дискреционе моћи или је ту моћ злоупотребио, потребно је установити да ли је деловао у доброј вери и да ли се ослањао на разумне критеријуме“ (Alpert, Noble, 2009:245).

Дакле, грешке у примени дискреционе оцене воде до погрешних закључака, као последице ослањања на легалне и легитимне критеријуме и поступање у доброј намери, док полицајци злоупотребљавају слободу одлучивања када се ослањају на неподесне критеријуме, чинећи то, пре свега, са умишљајем, из зле намере. Они, дакле, свесно злоупотребљавају дискрециону моћ тежећи да остваре циљ који понекад нема везе са њиховим службеним обавезама, већ пре са испуњењем личних интереса (корист, задовољство, освета). Злоупотреба дискреционе моћи је отуда несумњиво тежи облик полицијског преступа од грешака у примени дискреционе оцене, које су најчешће плод нехатног поступања. Ову чињеницу треба имати у виду приликом избора начина кажња-

²² Како објашњава Живковић, „без дискреционе власти право би било слепо, ригидно, неправедно, а понекад и сурово. Парадоксално, оно је често исто такво управо због примене дискреционе власти. Како год да се окрене, изгледа да је правна техника несавршена и да је једно од два зла нужно у праву. Ни покушај комбинованог решења нажалост не даје нарочите резултате, јер је тешко наћи праву меру у односима два супротна начела“ (Живковић, 2010:258).

вања, где се нехат полицајца може евентуално третирати као олакшавајућа околност.

Упозоравајући да већина полицијских девијација произлази из прешироко дате слободе одлучивања, Goldstein инсистира на преиспитивању механизма дискреционе власти и њиховој ревизији кроз различите облике контроле и усмеравања полицијског поступања на терену (Champion, 2001:3). Оваква настојања, међутим, наилазе на оштар отпор полицајаца, који заправо мисле да им је та слобода и овако превише ограничена²³.

Руковођени личним доживљајем значаја своје улоге у друштву полицајци обично сматрају да треба да имају велику слободу у одлучивању када и како ће употребити своја овлашћења, посебно кад је реч о пословима контроле криминалитета (Зекавица, 2010). Отуда сваки покушај ограничавања дискреционе моћи они пре виде као настојање да се ослаби њихов ауторитет, а не као покушај да се спрече грешке и злоупотребе. У таквим околностима одређивање нивоа докле је потребно ограничити дискрециону власт а да се при том не угрози слобода која је полицајцима неопходна у раду, представља посебан изазов.

Трагајући за начином како свести дискрециону власт на разумну меру треба имати у виду да класична контрола може само делимично да реши овај проблем. Службеници надлежни за контролу, а пре свих полицијски руководиоци, нису у могућности да прате рад потчињених без престанка. Поред тога, полицијске интервенције су често, да ли из објективних разлога (природа проблема) или субјективне намере (избор полицајца), изоловане од очију јавности и као такве подложне злоупотреби.

Ограничење дискреционе моћи полицајаца очигледно мора бити вођено другачијом филозофијом. Решење многи аутори виде у доношењу скупа принципа и правила који би представљали најбоље водиче полицајцима у свакодневном раду (Вуковић, 2009). Логика је да, упркос чињеници да је полицајцу препуштена крајња одлука, његова слобода у одлучивању не сме бити неограничена, већ јасно омеђена правилима правне и етичке природе²⁴. Дакле, да би решио дилему пред којом се налази и направио прави избор, полицајац мора имати на располагању

²³ Испитујући стање интегритета међу полицијским службеницима сарајевског кантона, Sanja Kutnjak Ivković и Tara O'Connor Shelly су забележиле следећа запажања својих саговорника: „Пустите нас да радимо, дајте нам већу дискрециону моћ“; „Дајте нам већа овлашћења“; „Потребно је више дискреционе моћи у нашем послу“; „Провере и испитивања су увек фокусиране на нас полицајце и само ми треба да имамо везане руке, а да немамо никаква права“ (Kutnjak Ivković, O'Connor Shelly, 2005:454).

²⁴ Како Милосављевић истиче: „Поступање по слободној оцени не сме значити могућност самовољног или арбитрарног поступања, нити правну неvezаност одређеним правилима, већ овлашћење на избор између неколико законских могућности“ (Милосављевић, 1997:189).

више алтернатива, које су конципиране у духу остварења јавног, а не личног интереса.

Овакав приступ несумњиво представља значајан корак у спречавању грешака у примени дискреционе власти и њеној злоупотреби²⁵. Креатори таквог решења међутим морају бити свесни да они треба да донесу смернице које би на најефикаснији начин помогле полицајцима у доношењу исправне одлуке. Због тога је нарочито битно да то не буду општене одредбе које ће онемогућавати прилагођавање конкретної ситуацији, већ детаљан и сликовит опис начина поступања са понуђеним законским решењима за проблемске ситуације. Још боље је ако су та решења утемељена на конкретним примерима.

У нашој пракси се, међутим, управо општим одредбама настоји решити овај проблем, што је очигледно у члану 31, став 2 *Закона о полицији*: „Пре примене полицијског овлашћења, овлашћено службено лице дужно је да се увери да су испуњени сви законски услови за примену овлашћења и одговорно је за ту процену.“ Постојање овакве одредбе несумњиво има оправдање у једном системском акту јер се њоме полицајац обавезује да размишља о евентуалним последицама свог поступања и да при том буде свестан сопствене одговорности.

Међутим, шта ћемо са ситуацијама које захтевају *ad hoc* поступање, односно када полицајац нема довољно времена да се пре примене овлашћења увери у испуњеност законских услова и размисли о последицама својих одлука. Приликом утврђивања одговорности полицајца за евентуални пропуст треба имати у виду чињеницу да се у оваквим ситуацијама погрешне одлуке доносе најчешће као резултат грешке у примени, а не злоупотребе дискреционе моћи, као и да је направљена грешка обично повезана са погрешном проценом и неискуством полицајца, а не са злом намером, и да резултује пре свега прекорачењем, а не злоупотребом овлашћења.

На крају је важно истаћи да се грешке у примени дискреционе оцене, чак и у ситуацијама када се донете одлуке морају прилагодити регулаторном оквиру у веома кратком временском року, ипак могу спречити. Један од ефикаснијих начина за постизање тог циља јесу механизми самоконтроле полицијских поступака. Ови механизми се могу подстицати током обуке, кроз усвајање етичких параметара и развијање полицијског интегритета, али и унутар професионалног окружења у коме је радна атмосфера подређена принципима професионалне етике, под чијим утицајем се повећава вероватноћа доношења разумних и исправних одлука у будућности.

²⁵ Како тврде Kappeler, Sluder и Alpert: „Ако је полицајац одговарајуће обучен и ако је уједињено правне и етичке вредности своје професије, он ће бити у стању да употреби слободу одлучивања на одговарајући начин“ (Kappeler, Sluder, Alpert, 1998:219).

Развијање самоконтроле током обуке и професионалне социјализације, и подстицање поступања у складу са принципима демократије и владавине права треба сматрати императивом. При томе се не сме губити из вида да се овај задатак не тиче само полиције, као дела извршне власти, већ целокупне државе и њеног правног система, чија је одрживост неизвесна у условима неконтролисаних дискреционих моћи приликом спровођења закона.

Ипак, поред овог превентивног вида контроле, не треба запоставити ни значај бројних *a posteriori* механизма, ослоњених на репресивне мере и систем санкција. Чињеница је да они делују тек након што се грешка или злоупотреба већ догодила. У том смислу ове накнадне реакције немају толики значај као што имају *a priori* механизми самоконтроле. Упркос томе, репресивни механизми су понекад неопходни, посебно у случају злоупотреба дискреционе власти, на чије извршење механизми самоконтроле немају толиког утицаја као што имају у случају грешака у спровођењу дискреционе власти.

Литература:

1. Alpert, G., Noble, J., (2009). *Lies, True Lies, and Conscious Deception: Police Officers and the Truth*, *Police Quarterly*, 12 (2), стр. 237-254.
2. Bayley, D., (2002). *Law Enforcement and the Rule of Law: Is There a Tradeoff?*, *Criminology & Public Policy*, 2 (1), стр. 133-154.
3. Вуковић, С., (2009). *Принципи законитости и легитимности у поступању полиције у превенцији криминалитета*, *Безбедност*, год. 51, бр. 1-2, стр. 179-192.
4. Grant, H., Terry, J., (2005). *Law Enforcement in the 21st. Century*, Boston.
5. Dempsey, S., Forst, S., (2005). *An Introduction to Policing – third edition*, Belmont.
6. Живковић, М., (2010). *Облици правне контроле полиције према унутрашњем законодавству – у: Сузбијање криминала и европске интеграције*, Тара, стр. 254-265.
7. Зекавица, Р., (2008). *Теоријски концепти односа полиције и права*, *Наука – Безбедност – Полиција*, год. 50, бр. 3, стр. 71-89.
8. Зекавица, Р., (2010). *Ставови припадника криминалистичке полиције ПУ Београд о најзначајнијим питањима демократске реформе полиције – резултати истраживања*, *Безбедност*, год. 52, бр. 2, стр. 41-73.
9. Ignjatović, Đ., (2010). *Kriminologija*, Beograd.
10. Ignjatović, Đ., Simeunović Patić, B., (2011). *Viktimologija*, Beograd.
11. Kappeler, V., Sluder, R., Alpert, G., (1998). *Forces of deviance, Understanding the dark side of policing – second edition*, Illinois.

12. Klinger, D., (2004). *Into the Kill Zone – A Cop's Eye View of Deadly Force*, San Francisco.
13. Kutnjak Ivković, S., O'Connor Shelly, T., (2005). *The Bosnian Police and Police Integrity: A Continuing Story*, European Journal of Criminology, 2 (4), стр. 428-464.
14. Милосављевић, Б., (1997). *Наука о полицији*, Београд.
15. Милутиновић, М., (1985). *Криминологија*, Београд.
16. Никач, Ж., Јоксимовић, Д., (2008). *Средства принуде – нова законска и подзаконска решења МУП-а Републике Србије*, Безбедност, год. 50, бр. 1-2, Београд, стр. 89-119.
17. Prenzler, T., (2009). *Police Corruption – Preventing Misconduct and Maintaining Integrity*, CRC Press Taylor & Francis Group, Boca Raton.
18. Punch, M., (2009). *Police Corruption – Deviance, Reform and Accountability in policing*, London.
19. Reiner, R., (2010). *The Politics of the Police*, Oxford University Press, New York.
20. Рисимовић, Р., (2009). *Нужна одбрана и права и дужности полицијских службеника*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, стр. 386-398.
21. Roberg, R., Crank, J., Kuykendall, J., (2004). *Policija i društvo*, Sarajevo.
22. Rowe, M., (2004). *Policing, Race and racism*, London.
23. Segal, L., (2009). *Објашњење мушке насилности – у: Теорије у криминологији* (Ignjatović, Ђ.), Београд, стр. 424-434.
24. Sykes, Matza, (2009). *Технике неутрализације – у: Теорије у криминологији* (Ignjatović, Ђ.), Београд, стр. 294-299.
25. Holmes, M., Smith, B., (2008). *Race and Police Brutality: Roots and Urban Dilemma*, New York.
26. Цветковић, Д., (2009). *Анализа организационе структуре полиције Републике Србије*, Безбедност, год. 51, бр. 1, стр. 74-93.
27. Crank, J., Caldero, M., (2010). *Police Ethics: The Corruption of Noble Cause*, Cincinnati.
28. Champion, D., (2001). *Police Misconduct in America*, Santa Barbara.
29. Chapman, D., (2009). *Стереотип криминалца – у: Теорије у криминологији* (Ignjatović, Ђ.), Београд, стр. 333-335.
30. Worden, R., (1996). *The Causes of Police Brutality: Theory and Evidence on Police Use of Force – у: Police Violence: Understanding and Controlling Police Abuse of Force* (Geller, W. A. and Toch, H., eds.), New Haven, стр. 23-51.

Exceeding and Abuse of Police Authority in the Shadow of Police Discretionary Power

Abstract: *Complex phenomena such as violations and abuse of police powers require a multifactorial approach in order to explain their causality. Since it is about behaviors that usually represent a violation of the norms of criminal law, we based the explanation of their causality on a criminological analysis of factors of violation and abuse of police powers. As the basis of our explanation we used classification of criminogenic factors that was once developed by Milan Milutinovic by graduating factors according to their causal impact and intensity of activity, thereby distinguishing the causes, conditions and motives of criminal behavior. It seemed to us that this particular classification can best express the etiological complexity of violation and abuse of police powers. In addition, the explanation of multifactorial conditionality of these phenomena is based on the example of the use of discretionary evaluation of police action, through which application all three levels of causality are exposed. Namely, discretionary evaluation, in itself, is a "condition" since it enables or facilitates the occurrence of violation and abuse of powers. The fact of having a certain discretionary right gives officers an opportunity to break the rules, because it gives them the opportunity to make their decisions based on illegitimate criteria. Therefore discretionary evaluation enables the effect of direct "causes" of violation and abuse of police powers. Police decisions are usually caused by noble "cause", which is embodied in the realization of police function. In this regard, police officers justify all their actions, regardless of whether they are legitimate and legal or they represent violations and abuse of powers, giving this reason and explaining that they were motivated by the achievement of "a noble aim" when making decisions. But there are infrequently situations where police officers abuse the discretionary power to achieve personal interests, adapting their decisions to this reason. At the beginning of the paper we focused our attention on some general characteristics of the discretionary powers of police officers, after which we critically examined the impact of certain factors on the process of discretionary decision-making of police officers, especially pointing out their contribution to violation and abuse of powers. In the conclusion of the paper we focused on the specific recommendations and suggestions on how to prevent and suppress errors in the application of discretionary evaluation and discretionary abuse of power, which result in violations and abuse of police powers.*

Keywords: *police, police authority, exceeding, abuse, factors, discretionary evaluation*

Ивица Љ. ЂОРЂЕВИЋ

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Зоран КЕКОВИЋ

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

UDK 343.211.3

Прегледни научни рад

Примљено: 10.09. 2011.

Концепт људске безбедности – алтернатива или нужност

***Апстракт:** Концепт људске безбедности појму безбедност даје нови садржај. Уводећи читав спектар природних и друштвених појава у сферу безбедности концепт води ка објективнијем односу према овом феномену. Пребацивањем фокуса безбедности са државе на људе концепт не негира потребу за постојањем класичних безбедносних механизма, али скреће пажњу да једна држава, а самим тим ни друштво, не могу бити безбедни уколико су небезбедни појединци који у њима живе. Комплексност појма проистиче из чињенице да реализација концепта људске безбедности зависи од процеса на свим нивоима друштвене организације: од националних, преко међународних, транснационалних, све до глобалних. Решавање проблема савременог човека више не зависи само од локалних државних институција. Неопходно је успостављање глобалног система који би третирао све људе као равноправне грађане света. Далеко смо од потпуног прихватања концепта људске безбедности, али велики успех је и његова промоција на глобалном нивоу. Упознавање свих друштвених слојева са овим концептом може да допринесе стварању амбијента у коме би политичке елите почеле да раде на његовој примени у глобалним оквирима.*

***Кључне речи:** безбедност, људска безбедност, људска права, глобализација, институције.*

Увод

Прелазак из XX у XXI век послужио је као повод за многа преиспитивања и критичке осврте на досадашњу историју човечанства. Двадесети век био је препун контроверзи. Два највећа рата по обиму и броју жртава, период безбрижности и социјалне сигурности на Западу и велика одрицања зарад боље будућности на Истоку, уз константну претњу нуклеарним холокаустом, представљају кратак опис историје XX века. Овоме треба додати и неизоставни технолошки прогрес који

је по обиму и интензитету премашио целокупну епоху постојања људи на Земљи. До краја 80-их година прошлог века преовладавао је оптимизам у академској заједници у вези са потенцијалом и могућностима које пружа научно-технолошки прогрес. Међутим, након пада Берлинског зида ентузијазам хуманиста посустаје и преовладавају сиви тонови у пројекцијама могућих сценарија даљег развоја цивилизације. Промени су допринели догађаји који су наступили након престанка биполарности и почетка ере апсолутне доминације САД на светској позорници. Након нестанка идолошког конкурента са истока капиталистички систем показује своје тамне стране. Достигнућа концепта државе благостања нападају се и компромитују на сваком кораку, хуманизам који се промовисао као највиша вредност западне цивилизације остаје и даље центар политичких пројеката, али само декларативно. Доминација профитних кругова и идеолошка заслепљеност доводи до пропуштања прилике да се распад биполарне светске структуре замени стабилнијим и праведнијим светским системом. Резултат описаног процеса је нестабилнији и несигурнији свет након нешто више од две деценије владајућег концепта глобализма као идеологије која је наметана као нова светска религија. Најлошије у поменутом периоду пролазе грађани који под притиском рационализације пословања и смањења јавне потрошње остају без радних места, морају да плаћају све веће таксе, а заузврат добијају све мање.

Распад Совјетског Савеза и окончање Хладног рата довели су до настанка потпуно нове слике света. Крај биполарне поделе света значио је отварање граница и слободну трговину, вестфалски концепт државне суверености доживео је ерозију, стварају се нове друштвене вредности а губе старе. Одједном нестаје највећа безбедносна претња, опасност од нуклеарне катаклизме сведена је само на могућност да неки пијани или разочарани војник из бивших совјетских република притисне *црвено дугме*. Ослобођена интелектуална енергија усмерава се ка изналажењу нових модела организације људске заједнице, примерених актуелним условима.

Највећа претња по безбедност нису више непријатељске државе већ се увиђа да је безбедност људи више угрожена од локалних моћника, припадника некадашње партијске номенклатуре који су се дочепали економске моћи користећи привилегије својих положаја у транзиционом периоду. Јавља се огроман вишак припадника безбедносних структура који су постали сувишни јер званично више нема потребе за њиховим радним ангажовањем. Грађани сада највише трпе од својих суграђана који су у спрези са транснационалним криминалом, али и оних који су у функцији легалног транснационалног капитала. Државе постају све сиромашније док се појединци све више богате користећи тзв. систем привредних реформи, наметнут од стране Међународног моне-

тарног фонда (ММФ) и Светске банке (СБ), који доводи до тога да већини транзиционих земаља треба више од деценије да се опораве од примењених модела.¹

Увиђајући највећи безбедносни проблем, ОУН покушава, у складу са својом улогом, да понуди алтернативни концепт безбедности под називом Људска безбедност (*Human Security*). Концепт људске безбедности, и на њему базирани модел, требало би да заштити грађане од експлоатације полулегалних структура, системског насиља и доминације профитних неформалних група које злоупотребљавају демократске механизме како би инсталирали систем по својој мери. С обзиром да су класичне државне безбедносне структуре инструментализоване од стране неформалних центара моћи, покушава се са пројектовањем модела који ће се издићи изнад домашаја корумпираних система, са довољно легитимитета да се избори са описаним негативним појавама.

Концепт људске безбедности

Прва промоција новог концепта безбедности извршена је од стране Програма Уједињених нација за развој (UNDP) са идејом да се понуди материјал који ће бити прихватљив за већину земаља, чиме би се покренуо процес реформи ОУН и успостављање новог глобалног система безбедности. Нови концепт под називом Људска безбедност, требало је да традиционална безбедносна схватања приближи реалности (UNDP, 1994). Наиме, концепт заштите државе и територије која се брани војном силом, не жалећи животе грађана, био је погодан за манипулацију широким народним масама и скретање пажње са суштинских проблема. Неретко се кроз историју дешавало да социјалне напетости и унутрашњи проблеми буду решавани ратом који скрене пажњу грађана са проблема чије решавање угрожава статус властодржаца². Нови концепт безбедности фокусиран је на заштиту индивидуалних људских бића и колективитета у најширем смислу, он укључује широк опсег безбедносних питања, као и инвентар постојећих извора несигурности (Бајагић, 2006:225). Ново схватање безбедности ставило је у први план људе и њихове заједнице и указало да највеће претње по безбедност људи потичу од: грађанских ратова, етничких и верских сукоба, пандемија, природних катастрофа, деградације животне среди-

¹ Према подацима Европске банке за обнову и развој, Пољска је прва од транзиционих земаља која је тек 1997. године достигла ниво реалног бруто друштвеног производа из 1989. године (EBRD, 1998:50).

² Незадовољство грађана социјалним статусом и привредни проблеми СФРЈ могли су да се реше једино драстичним променама у структурама властодржаца свих република. Због тога није било могуће мирно решење и излазак из кризе, већ се социјално незадовољство усмерава ка другим народима као извору невоља. У неким детаљнијим анализама треба узети у обзир и утицај страних фактора, али обим овог рада не дозвољава ту врсту анализе.

не, великих миграционих токова, криминала, разних облика дискриминације, незапослености и, на крају, од саме државе. Реализација побројаних претњи по безбедност људи је вероватнија од напада неког спољног агресора који би угрозио суверенитет и територијални интегритет неке земље.

Према одређењу UNDP-а, људска безбедност се доводи у везу са слободом од страха, слободом од ускраћености, као и са седам димензија сигурности (економија, храна, животна средина, здравље, лична, колективна и политичка сигурност) (UNDP, 1994:25-33). Од 1994. године воде се расправе о новом концепту са циљем да се дође до усаглашене (општеприхваћене) дефиниције појма људске безбедности. На жалост, концепт људске безбедности још увек није добио општеприхваћену и једнозначну дефиницију, али се не може рећи да поменути расправе нису дале резултате.³ Наиме, утврђен је нужни минимум садржаја концепта људске безбедности који подразумева да је људска безбедност, између осталог, универзална, усредсређена на појединце, вишедимензионална и сложена. Концепт је заокружена целина, њене компоненте су међусобно зависне и не могу да се посматрају мимо утврђених вредности из корпуса људских права. Људска безбедност не искључује механизме државне безбедности, већ их допуњава, односно указује на њихову несавршеност и на потребу за реформом класичних безбедносних механизма.

Национални ниво у концепту људске безбедности

Највећи део својих живота људи проведу у оквиру заједнице свог порекла. Непосредно окружење утиче на формирање личности, карактера и односа према окружењу. У земљи свог порекла грађани остварују своју егзистенцију која је одређена локалним приликама. Природни амбијент, привредни развој, стање институција одређује однос окружења према појединцу, као што и сваки појединац у контексту наведених утицаја формира свој однос према осталима из окружења. И у условима глобализације која је довела до велике флукуације људи, они носе са собом стечене навике које добрим делом одређују миграциона кретања и успех у новој средини.

Реализација људских права у пракси управо зависи од ситуације из непосредног окружења. Тип организације заједнице, унутарпородични односи, стање образовног и здравственог система, функционисање система власти и демократичност политичког система су фактори без којих не можемо да правимо квалитативну анализу стања људских пра-

³ У прилогу часописа *Људска безбедност/Human security*, бр. II/1 из 2004. године дато је поређење дефиниција разних аутора. За заинтересоване може да буде добар почетак истраживања предметне области (*Људска безбедност*, 2004:129).

ва на неком простору. Управо на националном нивоу можемо да утврдимо какве су претпоставке и услови за живот достојан човека, односно колико су људи безбедни на неком простору. Не може се говорити о људским правима и безбедности грађана у условима девестиране привреде, неразвијених институција, високог степена корупције, бујања криминала и осталих негативних друштвених појава.

Остваривање људских права на националном нивоу

Концепт људских права корене вуче још из доба просветитељства. Међутим, тек после Другог светског рата долази до преласка са декларативног нивоа на њихову институционализацију. Прихватање људских права од стране националних институција омогућава успостављање система заштите и гаранцију примене у пракси. *Универзална декларација о људским правима* усвојена је на Генералној скупштини Уједињених нација, 1948. године, а резултат усвајања те декларације представља увођење људских права у национална законодавства (Hampson, 2006:32-36).

Међутим, за остваривање људских права није довољно само усвајање закона. Поред формалног прихватања концепта људских права, неопходно је стварање и услова на простору неке државе који би довели до реализације тих права у пракси. На жалост, у пракси се често дешава ситуација да је присутно кршење људских права од стране режима који су потписници међународних декларација. *Универзална декларација о људским правима* укључује основне потребе, као што су право на живот, рад, образовање, храну, самоодређење и здравствено осигурање. Није довољно само одсуство дискриминаторних одредби у законским актима, државе морају да се активно ангажују и санкционишу све прикривне форме кршења људских права, било да је реч о институцијама или приватним системима. Наравно, држава не може да надзире све своје грађане, али она мора да сузбија дискриминацију и тамо где реализација права зависи од поступака приватних лица.

Право на рад представља једно од основних социјалних права које обезбеђује економску независност појединца. Оно, у крајњој линији, омогућава пун развитак и остварење људског потенцијала. С овим правом уско су повезане забрана принудног рада, свих видова експлоатације туђег рада и онемогућавања слободног избора запослења. Иако право на рад не значи право сваког појединца да добије посао, држава је дужна да предузима мере за смањење незапослености. Право на рад укључује и право на бесплатну помоћ приликом тражења посла, обавезу државе да установи службу која ће ту помоћ да пружа и обавезу да обезбеди бесплатан приступ обавештењима о слободним радним местима.

У свим државама са демократским префиксом устав и закони гарантују права из области рада и запошљавања. Међутим, упркос томе, у пракси се спроводе драстична кршења ових права, која се огледају кроз: незаконите отказе и дискриминацију на радном месту, оспоравање права на штрајк, прогоне синдикалних активиста, незаконите приватизације, ниске и нередовне исплате зарада, тешке услове рада, непријатељске аквизиције и затварање предузећа како би се уништила конкуренција итд. Решење за поменуте ситуације може да буде у успостављању јединствених стандарда у области радног права под патронатом Међународне организације рада. Уколико би се утврдило да нека од компанија не поштује утврђени минимум права радника, морала би да буде санкционисана путем одговарајућих механизма на глобалном нивоу.

Концепт људске безбедности у центар универзалних права ставља егзистенцију достојну људског бића ослобођеног страха од оскудице, глади, болести, насиља, криминала итд. Саставни део таквог приступа статусу човека представља и образовање као важан предуслов за обезбеђење достојанственог живота. Постоји велики број истраживања којима је утврђена позитивна корелација између година школовања на једној страни и смањења сиромаштва, распрострањености ХИВ-а, нежељених трудноћа, побољшања исхране и низа других показатеља квалитета живота (Schulerl, Jackson, 2006). Свакако да не треба упасти у замку па образовање прогласити решењем за све друштвене проблеме. образовање може да утиче на економски раст и развој, односно да допринесе достизању идеала мира и социјалне правде само у комбинацији са осталим сегментима друштвено-политичког система. Без демократског политичког уређења и адекватног система његове заштите (борбе против криминала, судства и полиције), образовање остаје само неискоришћени потенцијал.

У нашој земљи, на пример, *Уставом Републике Србије* и релевантним законима загарантовано је право свих на образовање под једнаким условима. Основно образовање је обавезно и бесплатно, а средње образовање је бесплатно. Високошколско образовање је бесплатно за успешне и надарене ученике слабијег имовног стања, а сви грађани имају, под једнаким условима, приступ високошколском образовању. Припадници националних мањина имају право на образовање на свом језику у институцијама предшколског, основног и средњег васпитања и образовања. Право лица са хендикепом на образовање и васпитање које уважава њихове посебне образовне потребе такође је загарантовано законом (Дулић, 2007:141). Међутим, уколико декларативно право на образовање анализирамо у контексту реалног стања на терену, онда имамо значајан раскорак.

Право свих на образовање под једнаким условима доведено је у питање с обзиром на квалитет појединих школа и могућности родитеља да својој деци обезбеде додатну наставу. Немогућност плаћања приватних часова аутоматски хендикепира ученике приликом избора школа у вишим фазама образовања. Говорити о поменутом праву становницима планинских крајева где ученици пешаче километрима да би дошли до најближе школе такође је апсурдно. Описана ситуација доводи до низа проблема који површним аналитичарима (али и политичарима) нису ни у каквој вези. Непокривеност територије школама доводи до депопулације читавих региона, а на другој страни имамо превелику концентрацију становништва у неколико градских центара. Пренапрегнутост инфраструктурних капацитета доводи до низа безбедносних проблема у пренасељеним регионима, а опет, с друге стране, и простор без становништва такође носи одређене безбедносне ризике.

Сличних примера попут овога у вези са правом на образовање има још доста. Раскорак између прописаних права и могућности њихове реализације у пракси је често превелик.

Утицај транзиционих процеса на безбедност грађана

Крах комунизма и на њему заснованог социјалистичког економског модела отворио је простор некадашњег Источног блока за нови облик организације привреде заснован на идеологији тржишног фундаментализма. Постсовјетску епоху обележио је процес тзв. транзиције у чијој основи је приватизација као неизбежни услов било каквих промена. Временом се показало колико су била наивна очекивања да ће капиталистички привредни модел, ослоњен на приватну својину и конкуренцију, брзо и сам по себи довести до привредног развоја и вишег животног стандарда. Практика је показала да озбиљнији привредни раст захтева испуњење још неких претпоставки.

Спрега локалних интересних група са иностраним факторима није дозволила корекцију системских недостатака и еволутивни прелазак на нове принципе пословања. Заступници идеје о неопходности рушења свега што подсећа на претходни систем имали су савезника у илузијама о брзом економском просперитету и благодетима холивудских маркетиншких опсенара. Испоставило се да је приватизација омогућила само малобројним тајкунима да добију део онога што је транснационални капитал добио уласком на нова тржишта.

Када говоримо о процесима транзиције, приватизације и економске либерализације са аспекта људске безбедности, илустративни су подаци које износи Цвјетићанин. Наиме, после прве декаде транзиције, свега 23,2% становништва земаља у транзицији доживело је да привреда у 2002. години оствари већи бруто домаћи производ од бруто дома-

ћег производа у 1989. Просечно трајање живота у транзиционим земљама повећано је само за 24,8% становништва. Индекс хуманог развоја – HDI погоршао се за 80,7% становништва обухваћеног транзиционим процесима (Цвјетићанин, 2004:96).

Подаци о опадању квалитета хуманог развоја и на тај начин нарушавању људске безбедности у земљама у којима су спроведене транзиција и приватизација указују на следећа погоршања:

- скраћивење очекиваног трајања живота;
- пораст и одржавање нивоа морталитета;
- пораст сиромаштва;
- пораст неједнакости у приходу;
- пораст неједнакости у богатству;
- пораст неједнакости међу половима;
- погоршање система образовања, и
- пораст незапослености (Цвјетићанин, 2004:97).

Ситуација на постсовјетском простору показује ефекте тзв. Вашингтонског консензуса у пракси.⁴ Уместо очекиваног бољитка, на простору некадашњег социјалистичког блока дошло је до стагнације. То доста говори и о моделу друштвено-економског система који се примењује на Западу. Актуелна економска криза и пад стандарда грађана у земљама развијеног Запада указује такође на неодрживост постојећег модела. Оно што се на први поглед чини само као ствар политике, у крајњем јесте и безбедносни феномен. Отпуштање радника, нестабилан курс валуте, растућа инфлација имају и те како негативан утицај на стање људске безбедности.

Претње безбедности људи на националном нивоу

Промене до којих је дошло у транзиционим земљама деведесетих година двадесетог века имале су утицаја на промену друштвеног амбијента. Наметнуте су квази елите чија се улога вреднује према подобности и послушности у односу на интересе крупног капитала. Зависност од неформалних профитно оријентисаних центара моћи доводи до опште корумпираности јавних сервиса. Институције и систем не само да нису довољна заштита од несавесних службеника и функционера, који су остали без моралног сидра у виду одговорности према заједници која их је изабрала, већ су под њиховом контролом. Проблем мита и коруптивног понашања постао је главно обележје транзиционих држава. У

⁴ Вашингтонски консензус представља симбол почетка примене у пракси неоконзервативног либералног модела уређења глобалне привреде на основу успостављене сагласности између међународних финансијских организација. Шире на адреси: <http://www.econ.ucdavis.edu/faculty/woo/Woo.Inadequacies%20of%20Washington%20Consensus.pdf>

новоуспостављеним демократским системима корупција је толико узела маха да се чак опструира и доношење закона који би ограничили простор за коруптивну праксу (Ђокић, 2007:283). Тамо где су закони усвојени, и поред њиховог очигледног кршења судство не реагује (Ђорђевић, 2007:55-64).

Корупција је у већини транзиционих и земаља у развоју нагризла основне темеље друштва и државе. Неспособне структуре на власти, увиђајући ефекте своје владавине, постају свесне непопуларности у бирачком телу и почињу са репресивним деловањем како би се одржали на својим позицијама. Пример државне репресије као претње по људску безбедност, налазимо, нажалост, и у прошлости наше земље. Примењена на политичке прилике код нас, репресија је годинама била присутна као облик владавине, али се највише испољавала кроз веома широко испољену неуставност, незаконоће, неодговорност и медијско манипулисање грађанима. Властодршци су покушавали да симулирају правну државу и извесне парламентарне процедуре, док се у пракси деловало репресивно према свима који су имали другачије ставове.

Најчешћи облици примене репресије од стране властодржаца према грађанима су:

- доношење антиуставних и недемократских закона који су битни за карактер друштва;
- „производња“ унутрашњих непријатеља и издајника;
- ментална репресија над грађанима која се врши годинама ширећи свакодневно разне облике страха и несигурности, који су добра основа за недемократско одржавање на власти, и
- брутално гушење слободе штампе, што значи гушење слободе јавног изражавања мисли, поготово оне која је критика државних органа, функционера и њихове политике.

Описана ситуација са стањем система и степеном корупције директно се одражава на све области живота и рада људи. Најдрастичније последице лошег рада институција евидентне су у области екологије. Недостатак одговорности и система контроле службеника, односно функционера, погодан је амбијент за увоз прљавих технологија, емисију прекомерних доза отровних материја и осталих еколошки неприхватљивих активности. Угрожавање безбедности људи које долази као последица стања у животном окружењу резултат је:

- одсуства политике заштите животне средине и недостатка финансијских средстава за одржавање застареле индустрије, третмана отпадних вода и безбедног одлагања комуналног и опасног отпада;
- загађења површинских и подземних вода, њихове расположивости и дистрибуције због производње енергије, пољопривредне

производње и непрописног одлагања отпада, што заједно утиче на економски развој и јавно здравље;

- застареле индустријске технологије и мањак постројења за смањење загађења негативно утичу на здравље људи и регионалну стабилност прекограничним загађењем ваздуха и вода;
- деградације земљишта неправилним коришћењем ђубрива и пестицида, исушивањем, салинацијом и ерозијом од ветра, што често резултује миграцијом становништва;
- исцрпљивања природних ресурса, уништавања шума и ерозија земљишта;
- природних катастрофа (поплаве, клизишта и земљотреси) које постају разорније због непримерених активности људи у осетљивим подручјима (Дулић, 2007:128).

Људска безбедност и међународни процеси

У свеопштој повезаности људских активности и глобалних мрежа неопходно је сагледавање безбедности људи у ширем контексту. Националне границе су постале порозне за безбедносне ризике тако да квалитативна анализа треба да обухвати и процесе који су ширег обухвата од простора који контролишу националне институције. У том контексту треба сагледати међусобне односе регионализације и глобализације, али и улогу међународних организација у актуелним процесима.

Регионализација и глобализација

Глобализација као универзални феномен посебно је добила на интензитету распадом источног блока. Међутим, квалитативна анализа глобализације не може да се уради без узимања у обзир и регионализације. Наиме, регионализација чини саставни део глобализације, негде јој претходи а најчешће се паралелно одвија регионално повезивање и интеграција географски блиских земаља са ширим глобалним процесима. Иако многим то изгледа контрадикторно, регионализација уствари олакшава процес глобализације, уважавајући неке специфичности земаља које приступају међусобном регионалном повезивању и сарадњи.

Глобализација, као и регионализација су вишедимензионални процеси, они обухватају политичке, економске, културне, еколошке, социолошке и друге аспекте простора. Ова два процеса не могу да се реализују без усвајања заједничких садржалаца (интереса, потреба и могућности), подразумевају дефинисање великог броја стандарда у свим областима и њихову примену у пракси. Наравно, усвојене процедуре и стандарди најчешће више одражавају интересе великих и економски развијенијих земаља. У свим наднационалним процесима јављају се и

проблеми идентитета нација, држава и региона. Савремена глобализација и регионализација најчешће подразумевају економске аспекте, односно њихову профитну страну, а тек онда остале ефекте по грађане и животно окружење – другим речима, економска глобализација је на добром гласу (Маринковић, 2007:60). Под глобализацијом се најчешће подразумева повезивање националних привреда у светску привреду, висок степен либерализације међународних економских односа, постојање одређених економских стандарда (у привредном и правном систему), наглашен значај и улога међународних организација и институција за несметано функционисања новог концепта светске економије (Кековић, 2005:936). У расправама о глобализацији често се занемарују социолошки и еколошки аспекти.

Тежиште глобализације базирано је на принципима и правилима функционисања који се примењују у развијеном свету и који добијају карактер универзалности (Милашиновић, 2005:39). Због тога либерализација у светским размерама ставља у тежи положај оне коју су економски мање развијени јер нису оспособљени за економску утакмицу са онима који су економски развијенији и који имају изграђене тржишне институције и системе. Поставља се питање – где је место и какав однос малих и неразвијених земаља и региона у свету треба да буде у тој и таквој глобализацији? Одговор на то питање захтева много простора и времена, па и читаву студију. Оно што је неспорно то је да се мале и неразвијене земље не могу изоловати и оградити од глобалних процеса. Иако често глобална правила не иду у прилог неразвијеним регионима, једини начин да се дође до савремених технологија, оскудног капитала, тржишта и знања је улазак у глобалну арену. За узврат се плаћа цена: локално тржиште преузимају транснационалне компаније, локални развојни ресурси постају зависни од страних фактора, губи се и добар део економског суверенитета.

Економски неразвијене земље и региони морају имати активан однос према глобализацији. Тиме је могућ утицај на глобалне токове и евентално мењање правила како би се делимично заштитили интереси малих земаља. У супротном, глобална правила се намећу споља, као нешто што је објективна нужност, те тако интереси локалних заједница одлазе на маргину процеса у коме се примарно остварује интерес крупног капитала.

Регионализација као део процеса глобализације може да се посматра и као процес који доводи до обједињавања интереса групе земаља са истог географског простора како би остварили што бољу позицију у глобалним оквирима. Реч је о сарадњи у економској и другим сферама на одређеном географском простору. Облици те сарадње могу бити различити: почев од либерализације међусобних трговинских односа, развоја заједничке привредне инфраструктуре, индустријске коопера-

ције, заједничког наступа на трећем тржишту и др. Притом се њихови међусобни односи граде на истим принципима као и глобални процеси, једино уз веће уважавање интереса учесника. Регионалном интеграцијом и сарадњом олакшава се решавање економских проблема на одређеном простору и убрзава његов економски развој, а самим тим постиже и боља позиција у глобалним релацијама.

Међународне организације и њихов утицај на људску безбедност

У условима биполарности принципи на којима су почивали међународни односи базирани су на равнотежи снага главних међународних актера (Мијалковић, 2011:80). Систем је функционисао на бази компромиса чињених на штету мањих земаља. Најважније проблеме решавали су САД и СССР у директном контакту. ОУН и остале организације служиле су за амортизовање незадовољства осталих субјеката међународних односа, чиме су велике силе успевале да независне земље држе по страни од решавања најзначајнијих питања. Уколико би нека од сила проценила да су акције ОУН уперене против њених интереса, она би активирала право вета.

Уколико занемаримо спољне манифестације и сагледамо суштину стања у међународним односима на почетку XXI века, тешко можемо да се отлемо утиску да се историја понавља по ко зна који пут. Актуелне организације које се користе за уређење међународне сцене су, углавном, инструментализоване од стране САД и служе за остваривање њихових геостратешких интереса.⁵ Логично је било да НАТО постане војна компонента реформисане ОУН, а Међународни монетарни фонд, Светска банка и Светска трговинска организација да коначно почну да функционишу у складу са прокламованим циљевима. Нажалост, набројане организације наступају са идеолошких позиција и још више продуцбљују актуелне светске проблеме.

На декларативном нивоу међународне организације од којих зависе глобални процеси и ситуација у свету имају изузетне препоруке. Тако ОУН има прокламоване циљеве за одржавање светског мира, развијање пријатељских односа међу народима, помоћ државама за смањење сиромаштва. Такође, борба против глади, болести, неписмености и уважавање међусобних права и слобода су саставни део декларације ОУН. Ова организација би требало да буде координациони центар за предузимање акција како би се реализовали постављени циљеви.⁶

⁵ Спољна политика САД све мање заслужује префикс државне, јер су потези америчке администрације под утицајем доминантних интереса крупног капитала.

⁶ <http://www.un.org/en/aboutun/index.shtml>

Актуелна ситуација у свету показује да ниједан од прокламованих циљева није реализован у потпуности. Чак можемо да тврдимо како смо сада даље од постављених циљева ОУН него пре 20 година.

Један од разлога зашто су данас отежане акције ОУН су и ефекти рада Међународног монетарног фонда (ММФ)⁷. ММФ је организација која окупља 187 земаља са циљем подстицања глобалне монетарне сарадње, обезбеђења финансијске стабилности и олакшања међународне трговине. Промоција високе запослености, одрживог економског раста и смањење сиромаштва широм света из данашње перспективе делује доста цинично. Једино у чему је ММФ успео то је успостављање глобалног финансијског тржишта и монетаризација економских токова. Све декларације о побољшању положаја грађана могле су да се прикажују у другачијем светлу док није наступила најновија светска финансијска криза. Наиме, цену неуспелог модела глобалне привреде плаћају радници, док су банкарни као најодговорнији добили програме за спасавање система.

Светска банка (СБ)⁸, као важан извор финансијске и техничке помоћи земљама у развоју широм света, има свој допринос актуелној ситуацији. Њена мисија борбе против сиромаштва дала је катастрофалне резултате у пракси. Највећи број држава које су се доследно придржавале аранжмана склопљених са ММФ-ом и Светском банком су у горујој позицији од оне пре склапања аранжмана. Идеја о помоћи сиромашнима кроз повољне финансијске аранжмане, размену знања, изградњу капацитета и партнерство у јавном и приватном сектору није добила верификацију у пракси. Највећи део средстава намењених развојним програмима завршио је у џеповима корумпираних локалних структура. Државама су остали дугови од преузетих обавеза као гаранта за подигнуте кредите и експлозивна ситуација због социјалних напетости.

Идеолошки фундаментализам (инсистирање на неолибералном концепту уређења друштвено-економских односа) највећа је препрека за спровођење декларација ОУН, ММФ и СБ. Следећи ниво проблема су бирократизоване структуре које нису у стању да сагледају специфичности локалних прилика, већ се некритички придржавају прописаних модела. Критике на рачун поменутих организација дало је пуно експерата који су схватили да наставак исте логике води у још већи проблем уместо да решава почетне ситуације (Stiglic, 1998; Reinert, 2006).

Поменутих трима главним организацијама које чине светски систем треба додати и Светску трговинску организацију (СТО) чији је примар-

⁷ <http://www.imf.org/external/about.htm>

⁸ <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/0,,pagePK:50004410~piPK:36602~theSitePK:29708,00.html>

ни циљ отворена трговина за добробит свих⁹. У најкраћем можемо да кажемо како је ипак добробит једних у трговини примарнија у односу на друге. Испоставило се да су неразвијене земље под разним притисцима и уценама морале да прихвате услове који баш и нису у складу са њиховим најбољим интересима. Резултат неједнаког третмана интереса је чињеница да се далеко боље третирају високотехнолошки производи у односу на природно богатство којим располажу неразвијени. Резултат рада СТО су још неповољнији односи размене за производе из неразвијених земаља у односу на високотехнолошку робу из развијених земаља. Проблем односа размене долази, добрим делом, и као последица неадекватног третмана еколошких трошкова у процесу производње. Однос према природним богатствима је крајње ирационалан и њихове цене су имале дугорочан тренд пада, што је довело до додатног осиромашења земаља у развоју (Oxfam, 2002),.

Ове набројане и остале актуелне непоменуте међународне организације, очигледно је, нису дорасле изазовима савременог света, али оне могу да послуже као добар основ за реформу и успостављање нових светских институција. Међутим, функционисање новог светског система подразумева да се и апсолутна моћ САД стави под контролу међународно признатог ауторитета. НАТО је у делу своје историје одиграо значајну улогу и спречио глобалну доминацију Варшавског пакта. Међутим, данас је и сам НАТО постао светски хегемон, као експозитура интереса САД. НАТО као организација са садашњим концептом не може да игра позитивну улогу у сфери глобалне, а самим тим и људске безбедности. Његова алтернатива су оружане снаге ОУН, односно оружане снаге под контролом међународне заједнице.

Декларацијама које долазе из НАТО (мир и безбедност је њихова мисија)¹⁰ не може се ништа замерити. Борба за евроатлантски мир и стабилност, борба против етничких конфликта, отклањање економских проблема, спречавање колапса политичких система и контрола трговине оружјем су циљеви иза којих ће стати сваки хуманиста. Међутим, интервенције против СРЈ, Ирака и Либије нису баш спојиве са наведеним хуманистичким циљевима.

Када говоримо о Европској унији, битно је нагласити да ЕУ може да буде модел за изналагање одговарајуће замене класичној држави. Она указује на могућност постојања вишеслојне лојалности, идентитета и власти који су реалност савременог света. Европски континент би могао до постане модел уређења савременог светског система. Можда и захваљујући својој историји, пуној међусобних ратова и сукоба, ЕУ је до сада имала рационалнији поглед на многе светске проблеме. Чиње-

⁹ http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/wto_dg_stat_e.htm

¹⁰ http://www.nato.int/cps/en/SID-ED83C24B-E7C9BF80/natolive/what_is_nato.htm

ница је да се под притиском јачег савезника позиција ЕУ мења на глобалном плану. Земље ЕУ дозволиле су да буду увучене у оружане акције НАТО и поред великог отпора својих грађана. Можда објашњење треба тражити у доминацији САД логике и кадрова у НАТО структурама. Вишедеценијска улога САД као заштитника прекоокеанских савезника, која је стечена захваљујући високотехнолошком ратном потенцијалу, довела је до нездраве симбиозе и асиметричног партнерства. И поред уоченог тренда, ЕУ и даље у својој одбрамбеној стратегији више даје шансу миру него оружаном интервенцији. ЕУ покушава да изгради своје капацитете у сфери безбедности како би се ослободила зависности од јачег партнера. У том контексту треба поменути усвајање документа под називом *Доктрина људске безбедности за Европу*, који је представљен 15. септембра 2004. године, у Барселони (*A Human Security Doctrine for Europe, The Barcelona Report of the Study Group on Europe's Security Capabilities*)¹¹.

У овом извештају говори се о сету принципа на којима би требало да се гради безбедносна политика Европе, као и о могућностима да се допринесе глобалној безбедности од које зависи безбедност и саме ЕУ. Предложена је нова доктрина за имплементацију *Европске безбедносне стратегије (European Security Strategy – ESS)*. Извештај говори и о томе да у данашњем свету постоји јаз између тренутних безбедносних капацитета, који се у највећој мери односе на војне снаге, и безбедносних потреба. ESS наводи пет кључних претњи за безбедност Европе: тероризам, пролиферација оружја за масовно уништење, регионалне конфликте, распад држава и организовани криминал. Како је наведено у *Европској безбедносној стратегији*, ниједна од ових претњи није чисто војна, тако да се ниједној од њих не може супротстављати чисто војним средствима.

Квалитет више *Доктрине људске безбедности за Европу* је чињеница да се у њој глобална ситуација рационално сагледава и увиђа како безбедносна политика ЕУ треба да буде заснована на принципима концепта људске безбедности. На основу извештаја може да се закључи како је у ЕУ сазрела свест да класични механизми и логика државне безбедности засновани на војној сили нису у стању да изађу на крај са изазовима савременог света. Полазећи од човека као врхунске вредности и објекта заштите, дошло се до сазнаја да једино концепт људске безбедности може грађанима да пружи адекватан степен сигурности у свакодневном животу.

Принципи на којима је базирана „*Доктрина људске безбедности за Европу*“ су:

- принцип првенства људских права;

¹¹ <http://www2.lse.ac.uk/globalGovernance/publications/reports/barcelonaReport.pdf>

- принцип јасног политичког ауторитета;
- принцип мултилатерализма;
- принцип приступа „одоздо на горе“;
- принцип регионалног фокуса;
- принцип коришћења правних инструмената, и
- принцип примерене употребе силе¹²

У оквиру доктрине предложено је стварање Снага људске безбедности за одговор (Human Security Response Force), састављених од војне и цивилне компоненте како би се избегла замка примене војне логике без обзира на последице по грађане.

Глобалне претње људској безбедности

Глобализација људских активности са собом носи и претње по безбедност људи које не зависе од националних граница, односно налазе се ван домашаја државних институција. Безбедност људи у савременом свету угрожена је мноштвом претњи, а за потребе овога рада издвојићемо оне претње које су идентификоване у *Извештају о светском развоју за 2011. годину*. Аутори поменутог извештаја уочавају нове трендове у претњама по безбедност људи, тврдећи да опасности којима смо изложени данас тешко могу да се укалупе у теоријске моделе XX века. Наиме, највећи део данашњих безбедносних проблема корене вуче из степена привредног развоја на неком простору и демократичности институција. Јачање легитимности институција и државне управе доприноси сигурности грађана, а законитост и реализација права на рад од пресудног су значаја за прекид циклуса насиља (WB, 2011:2).

Имајући у виду ефекте опадања националне моћи, односно немогућност институција да у пуном капацитету обављају своју улогу, логично је да расте насиље разних облика. Транснационализација привредних активности оставља државне институције без финансијских прихода, а то даље води слабљењу кадровске структуре, али и недостатку техничких средстава неопходних за обављање њихових функција. Државе покушавају да недостатак средстава надокнаде повећањем пореза којима оптерећују домаће становништво, уз благонаклоност према интересима крупног капитала (Ђорђевић, 2011:338). Читава ситуација делује доста стресно по становништво које, фрустрирано немогућношћу да нешто промени, постаје насилно према окружењу.

Из Табеле 1 види се које стресне ситуације могу да доведу до повећања насиља и сукоба међу људима. Највећи број стресних ситуација којима су људи изложени долази као последица примене неолибералне (конзервативне) парадигме у организацији друштвено-економских

¹² <http://www2.lse.ac.uk/globalGovernance/publications/reports/barcelonaReport.pdf>

активности. Измештањем центара моћи ван дохвата грађана ови остају на милост и немилост локалним извршиоцима великих пројеката. Најчешће је реч о транснационалним неформалним центрима моћи који се руководе својим профитним интересима и према њима обликују свет. При реализацији пројеката великих глобалних мрежа не постоји осећај за проблеме локалног становништва.

Табела 1 – Извори стреса

Врста стреса	Унутрашњи извори	Спољашњи извори
Безбедност	Насиље и трауме из прошлости	Спољна агресија и окупација Спољна подршка домаћим побуњеницима Прекогранично преливање сукоба Транснационални тероризам Интернационалне криминалне мреже
Економија	Низак ниво прихода, ниски опортунитетни трошкови побуна Незапосленост младих Доступност природних ресурса Ниво корупције Убрзана урбанизација	Ценовни шокови, односно раст цена Климатске промене
Људска права	Етничка, верска или регионална конкуренција Реална или само перцепирана дискриминација Кршење људских права	Перцепција глобалних неједнакости и неправде у третману религијских и етничких група

Извор: World development report 2011: *Conflict, Security, and Development*, The World Bank, Washington. p. 74.

Врло често се не узимају у обзир локалне специфичности и негативне последице по окружење. Демократске институције бивају инструментализоване под притиском недостајућих финансија, грађани бивају препуштени сами себи и постају плен десничарских и екстремистичких организација.

Резултати истраживања о корелацији између високог стреса коме су изложени грађани и слабих институција показују да грађани као узрок насиља и конфликта на првом месту препознају сиромаштво и слабо образовање, а затим неправду, неједнакост и корупцију (WB, 2011:9). Извештај о светском развоју је један од првих званичних докумената који, додуше индиректно, признаје социо-економски амбијент као један од фактора нестабилности и насиља. Академска заједница већ доста дуго аргументовано доказује да у основи насиља стоје услови живота и уређеност система. Од признавања ове чињенице до предузимања адекватних мера није дуг пут. Уосталом, лакше је интервенисати на извору проблема него касније лечити последице.

Разумевању проблема безбедности у савременом свету могу да допринесу и подаци из Табеле 2. Из табеле видимо које су разлоге препознали учесници истраживања као мотив за приступање побуњеничким покретима, односно бандама. Незапосленост и са њом повезана несигурност могу да објасне највећи број савремених безбедносних проблема. Наравно, за једну дубљу анализу неопходно је применити далеко софистицираније инструменте, али често истраживачи од шуме нису у стању да виде дрво. У истраживања се улази са разним идеолошким предубеђењима, односно истраживач понекад и несвесно жели да резултати буду у складу са етаблираним моделима. Замислимо хипотетички ситуацију: резултати истраживања узрока тероризма, спроведеног од стране америчке институције, указује на значајан утицај односа америчких компанија према локалном становништву. Да ли је ово у пракси могуће? Одговор на питање уствари објашњава зашто савремена цивилизација постаје све мање одржива.

Табела 2 – Разлози за приступање побуњеничким покретима и бандама у %

Разлози	Побуњенички покрети	Банде
Незапосленост/лењост	39.5	46
Осећај веће сигурности/Осећај моћи	15	13
Вера у идеју/освета/неправда	13	8

Извор: World development report 2011: *Conflict, Security, and Development*, The World Bank, Washington. pg. 9.

Нефункционалност националних институција и њихова неспособност да се изборе са негативним аспектима глобализације, као и непостојање одговарајућих глобалних механизма који би покрили нову праксу, објашњава стопу криминала у савременом свету. Порозност националних граница отворила је пут за бујање транснационалног кримина-

ла разних облика. Ефекти неолибералних реформи створили су погодну средину за регрутовање нових чланова криминалних организација. Многе криминалне активности су добиле префикс међународног, односно транснационалног криминала (Маринковић, 2004:197). Најпознатије криминалне организације које делују на транснационалном нивоу су: Cosa Nostra, јапанске Јакузе, кинеске Тријаде, колумбијски наркокартели... Појављују се и нови играчи на светској позорници криминала, руски и албански мафијаши, познати по суровости, преузимају добар део светског „дрног“ бизниса. Основне активности транснационалних криминалних организација су:

- кријумчарење дрога;
- кријумчарење оружја и муниције;
- трговина људима;
- проституција;
- кријумчарење и илегална трговина културним добрима;
- фалсификовање новца итд. (Игњатовић, 2005).

Услови у којима људи живе чине их подложнијим регрутовању за потребе транснационалних криминалних мрежа. Сваке године милиони мушкараца, жена и деце широм света буду продани и држани у условима једнаким ропству. Међу њима је велики број жена и девојчица које су преваром или силом одведене и продане да раде у присилној проституцији, и мушкраца који раде на пољима, у фабрикама, на грађевинама.

Трговина људима на транснационалном нивоу подразумева кретање, односно транспортовање жртава ван подручја земље из које потичу (ван земље порекла). Трговина људима, као облик транснационалног криминала, често се меша са кријумчарењем људи (Крунић, 2005:264). Док кријумчарење подразумева превођење људи преко границе за новац, трговина људима увек подразумева и жељу да се други експлоатише, односно држи у ропском односу. Могло би се рећи да жртва кријумчарења жели да буде прокријумчарена, док жртва трговине људима нема избор јер је преварена и приморана на економску зависност. Ове претње директно угрожавају основне компоненте људске безбедности, пре свега људска права и економску сигурност појединца.

Ништа мање опасне, са становишта људске безбедности, су и остале претње на транснационалном нивоу. Годинама уназад можда најактуелнија претња је трговина дрогом чији су ефекти, нажалост, велики и поражавајући. Ако погледамо „пут дроге“, од узгајања или прављења, преко дистрибуције и кријумчарења, све до финалног одредишта, можемо закључити да у свакој од наведених фаза ово зло узима свој данак. Наиме, људска безбедност се угрожава и људска права се крше тако што криминалне организације присиљавају људе да раде на пољима и плантажама на којима се узгајају опијати. Затим, транснационалне

криминалне организације имају читаве мреже дистрибуције наркотика, где се као пиони употребљавају (или боље речено злоупотребљавају) не само одрасле жене и мушкарци, већ врло често и деца. И на крају, али не и најмање битно: дрога стиже до крајњих конзумента, и ту је вероватно најочигледнији негативан утицај ове транснационалне претње. Финансијска моћ је димензија нарко бизниса која се често губи из вида (Мијалковић, 2009:128). Захваљујући финансијској моћи нарко-картела они су у прилици да корумпирају државне службенике, па и читаве институције, што у крајњем представља безбедносни проблем највишег стратешког нивоа.

Угрожавање животне средине одавно није проблем појединачних држава. Загађена биосфера већ дуго има димензију глобалне појаве. Развијени западни свет привидно је решавао проблем загађења животне средине извозећи прљаве технологије у иностранство. Људски потенцијали деструктивности давно су достигли критичне границе. Насиље над природом већ доста дуго измиче постојећим социјалним регулаторним механизмима. Ако се не ставе под контролу процеси који су мотивисани искључиво профитом, извесна је деградација биосфере и самоликвидација хомо сапиенса.

Уместо закључка: могућност примене концепта људске безбедности

Приметна је тенденција да се у савременом неолибералном уређењу света потенцирају само фактори угрожавања безбедности који долазе споља. Нерадо се говори о унутрашњим факторима угрожавања безбедности јер то указује на несавршеност система. Теме попут економских разлика, неравноправности, корупције, система здравственог и социјалног збрињавања, организованог криминала нису пожељне у развијеним демократијама. Лакше је говорити о опасности од тероризма него о његовим правим узроцима. Затварање очију пред проблемима већ дуги низ година доводи до тога да су многи негативни аспекти глобализације превазишли ефекте њених позитивних страна.

Чињеница је да су људске активности давно превазишле националне оквири. Напредак науке и технологије омогућио је брзо и ефикасно прелажење великих даљина, пренос података и ефикасна комуникација допринели су стварању глобалних пословних мрежа. Међутим, количина средстава уложених у технолошки развој далеко је премашила инвестиције у друштвене науке, технологија није добила своју филозофско-социолошку надоградњу. Модели друштвене организације нису адекватни потребама савремене цивилизације. Држава више није у стању да контролише и управља процесима у складу са интересима њених грађана. Глобалне институције још увек нису конституисане, а постојеће

међународне организације нису у стању да се изборе са актуелним проблемима.

Концепт људске безбедности је можда добар почетак у креирању филозофије глобалног друштва и глобалне заједнице. Човек остаје без заштите своје државе и њених институција зато што су оне инструментализоване од стране транснационалног капитала. Под формом рационализације укинута су многе тековине државе благостања, док су на другој страни дате одрешене руке крупном капиталу. Квалитет концепта људске безбедности је у томе што указује на једнообразност проблема свих људи на планети без обзира на њихову националну, верску или државну припадност. Заштита од глобалних облика угрожавања условљена је достизањем интелектуалног нивоа, стварањем свести о неопходним друштвеним вредностима пре свега код друштвених елита, али и целе популације.

Опште стање безбедности директно зависи од механизма за изградњу и заштиту система вредности, што подразумева политички и социјални консензус како на националном, тако и на глобалном нивоу. Решење за отклањање негативних аспеката глобализације је у утврђивању јединствених стандарда на глобалном нивоу. Треба обезбедити сагласност око тога да радници, ма где год се налазили, имају приходе који могу да обезбеде пристојне услове живота. Утврдити одговарајући систем контроле и санкционисања кршења утврђених стандарда за услове рада. Такође треба инсистирати на примени еколошких стандарда у процесу производње. Једино решење за превазилажење актуелног стања је да се глобални центри моћи под притиском грађана и уз помоћ академске заједнице убеде да је време старе логике и конзервативног присупа друштвено-економским проблемима давно прошло.

Проблем организованог криминала, тероризма, еколошке последице актуелног економског модела долазе као последица експлоатације разлика у појединим регионима света, чиме се деградирају и простори развијених земаља. Тиме што је прљава технологија пребачена са простора ЕУ (или САД, свеједно) у Југоисточну Азију не значи да је проблем решен. Ефекти глобалног отопљавања, врло вероватно, погодиће и еколошки очишћен простор. Због тога треба посматрати планету Земљу као јединствен еко систем, а људе који живе на њој као грађане света који имају иста права без обзира на место њиховог живљења. Људска безбедност је управо тај оквир који помаже сагледавању глобалне реалности без обзира на националну, верску или неку другу разлику.

Реализација концепта људске безбедности у пракси је, по свој прилици, далека будућност, међутим треба радити на његовој промоцији увек имајући у виду чињеницу да је она неопходна и ван академских кругова како би концепт људске безбедности био разумљивији и доступнији обичном човеку.

До сада су на промоцији идеје људске безбедности највише урадили Јапан, Канада, Норвешка и у новије време ЕУ. У свету постоји више организација које се баве промоцијом концепта. Поменућемо најбитније од њих:

Комисија за људску безбедност, која је основана на иницијативу Јапана, јануара 2001. године. У саставу Комисије при оснивању били су међународно афирмисани интелектуалци, дипломате и академици, који су својим угледом допринели промоцији концепта људске безбедности као оквиру за конкретне акције међународне заједнице. Комисија је као тело независно од структуре ОУН радила, пре свега, на промоцији концепта људске безбедности ОУН и помагала у реализацији активности ОУН на том пољу. У циљу јавне промоције и разумевања неопходности реализације концепта одржан је низ међународних скупова у организацији и под покровитељством Комисије.¹³

Мрежа људске безбедности је основана на међународном нивоу као облик обједињавања активности влада и академских истраживачких институција. Основана је маја 1998. године на иницијативу Канаде и Норвешке. Оснивачи мреже су: Аустрија, Канада, Чиле, Грчка, Ирска, Јордан, Мали, Холандија, Норвешка, Швајцарска, Словенија, Тајланд и Јужна Африка као посматрач. Основна идеја је да се кроз изучавање досадашњег искуства у раду ОУН, где су при доношењу кључних одлука мање заступљене земље из непосредног окружења кризног региона, отклоне уочени недостаци. Мрежа је имала улогу „think-tank“-а у коме се води расправа између заинтересованих држава, разних научних института и НВО. Мрежа је замишљена као мост за проналажење задовољавајућег решења за све заинтересоване стране.¹⁴

Са простора Европске уније треба поменути *Центар за мир и људску безбедност* (Center for Peace and Human Security) који издаје часопис „Људска безбедност“ (*Human security journal*).¹⁵ Можемо рећи да се ефекти рада европског *Центра за мир и људску безбедност* најбоље потврђују кроз усвајање поменуте *Доктрине о људској безбедности* (*A Human Security Doctrine for Europe*).

Када се говори о могућностима за реализацију концепта људске безбедности, онда треба имати у виду да се без реформе постојећих институција не може урадити ништа. Невладине организације могу само да анимирају јавност и припреме амбијент у коме ће политичари лакше да примене идеје. Притисак демократске јавности је једино што гарантује трансформацију постојећег система у складу са потребама савремених

¹³ Званични сајт Комисије за људску безбедност није активан, али информације о њеном раду су доступне на: http://www.mofa.go.jp/policy/human_secu/ commission/index.html

¹⁴ Званични сајт Мреже људске безбедности <http://www.humansecuritynetwork.org> је неактиван.

¹⁵ www.peacecenter.sciences-po.fr

људи. Обесхрабрује чињеница да су организације које су биле најагилније по питању промоције концепта људске безбедности нестале са глобалне електронске мреже. Остаје нада да ће систем Уједињених нација наставити са промоцијом концепта људске безбедности, с обзиром на чињеницу да сада има више потребе за њим него 1994. године када је настао. Без обзира на немогућност практичног деловања, добро је да постоје организације које указују на могуће алтернативе постојећем стању. Стиче се утисак да је реализација идеје о алтернативном концепту безбедности препуштена бирократизованим структурама ОУН које објективно нису томе дорасле. Актуелни генерални секретар ОУН, за разлику од својих претходника, очигледно не препознаје вредност концепта.

Литература:

1. Бајагић, М., (2006). *Појединачна и социјетална безбедност*, Безбедност, год. 48, бр. 2, Београд, стр. 221-236.
2. Цвјетићанин, Д., (2004). *Утицај модела приватизације на друштво у транзицији*, Социолошки преглед, Вол. XXXV, по. 1-2, Београд.
3. Дулић, Д. и др. (2007). *Стање људске безбедности у Србији: извештај за 2005-2006. годину*, Фонд за отворено друштво, Београд.
4. EBRD, (1998). *Transition report 1998, Financial sector in transition*, European Bank for Reconstruction and Development, London.
5. Ђокић, З., (2007). *Актуелно стање корупције у Републици Србији са посебним освртом на корупцију у привреди*, Безбедност, год. 49, бр. 2, Београд, стр. 281-306.
6. Ђорђевић, Љ. И., (2007). *Безбедносна архитектура у условима глобализације*, Факултет безбедности, Београд.
7. Ђорђевић, Љ. И., Мијалковски, М., (2011). *Национална моћ у условима глобализације*, *Национални интерес 1/2011*, Институт за политичке студије, Београд.
8. Hampson, F. O., (2006). *Višeznačnost pojma ljudska bezbednost*, *Ljudska bezbednost*, Zbornik tekstova 1, Fond za otvoreno društvo, Beograd.
9. Игњатовић, Ђ., (2005). *Криминологија*, Службени гласник, Београд.
10. Кековић, З., (2005). *Безбедност у новом корпоративном окружењу*, Безбедност, год. 47, бр. 6, Београд, стр. 923-937.
11. Крунић, Р., (2005). *Илегалне миграције (кријумчарење људи и трговина људима)*, Безбедност, год. 47, бр. 2, Београд, стр. 351-265.

12. Маринковић, Д., (2004). *Организовани криминалитет као изазов кривичном законодавству*, Безбедност, год. 46, бр. 2, Београд, стр. 191-209.
13. Маринковић, Н., (2007). *Замисао глобалне безбедности – са или без националне*, Безбедност, год. 49, бр. 4, Београд, стр. 58-70.
14. Мијалковић, С., (2011). *Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност*, Безбедност, год. 53, бр. 1, Београд, стр. 74-93.
15. Мијалковић, С., (2009). *Организовани криминал као претња националној безбедности*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, Београд, 119-133.
16. Милашиновић, С., (2005). *Глобализација – могућност избора*, Безбедност, год. 47, бр. 2, Београд, стр. 35-50.
17. *Oxfam*, (2002). *Rigged Rules and Double Standards: trade, globalisation, and the fight against poverty*, OXFAM, London.
18. *Ljudska bezbednost/Human security*, (2004), часопис бр. II/1, Факултет цивилне одбране, Београд.
19. Reinert, S. E., (2006). *Globalna ekonomija, kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Čigoja štampa, Beograd.
20. Schuler, R. S., Jackson, S. E., (2006). *Strategic Human Resource Management*, Wiley, John & Sons, Incorporated, Hoboken, Nj/Oxford, England.
21. Study Group on Europe's Security Capabilities, (2004). *A Human Security Doctrine for Europe*, LSE, London.
22. Stiglitz, J. E., (1998). *Beyond the Washington Consensus*, Transition, Vol. 9, No 3, June.
23. UNDP, (1994). *Human Development Report*. New York – Oxford: Oxford University Press.
24. WB, (2011). *World development report 2011: Conflict, Security, and Development*, The World Bank, Washington.

Интернет извори

25. Међународни монетарни фонд: <http://www.imf.org>
26. НАТО пакт: <http://www.nato.int>
27. Организација уједињених нација: <http://www.un.org>
28. Светска банка: <http://web.worldbank.org>
29. Светска трговинска организација: <http://www.wto.org>
30. The London School of Economics and Political Science: <http://www2.lse.ac.uk>
31. University of California, Davis: <http://www.ucdavis.edu>

Concept of Human Security – Alternatives or the Necessity

Summary: *The concept of human security provides new content of security. By introducing a range of natural and social phenomena in the sphere of security concept leads to a more objective attitude towards this phenomenon. By shifting the focus from state security to the people, the concept does not negate the need for traditional security mechanisms, but notes that no state, and therefore no society can be safe if there are insecure individuals who live in them. The complexity of the term derives from the fact that the realization of the concept of human security depends on the process at all levels of social organization: from national, through international, transnational to global. Solving the problems of the modern man no longer depends only on local state institutions. It is necessary to establish a global system that would treat all people as equal citizens of the world. We are far away from complete acceptance of the concept of human security, but its promotion at the global level has already been a great success. Getting all social structures acquainted with the concept can contribute to creating an environment in which the political elite would some day start to work on its implementation in global terms.*

Key words: *security, human security, human rights, globalization, institutions*

Мр Сања БАТИЋ
ДП ДЕС Нови Сад

UDK 343.533 : 7.061
Прегледни научни рад
Примљено: 20.10. 2011.

Плагијаризам као вид девијантног понашања у научноистраживачком раду

***Апстракт:** Основни циљ рада је анализа присутности плагијаризма у науци и његовог третирања у законима који регулишу питање интелектуалног власништва у Републици Србији. На основу прегледа релевантне литературе долази се до закључка да проблематика овог преступа код нас још није адекватно схваћена. Досадашња истраживања квалитета научног рада и објављених научних чланака код нас указују на висок степен академског непоштења што може веома штетити угледу наших научника, а свакако нарушава интегритет научног рада. Овако стање захтева промене у законском третирању плагијаризма у науци и увођење казни за преступнике. Такође је неопходно формирати установу која ће се бавити заштитом етичких аспеката научноистраживачког рада. У међувремену, потребно је да рецензија научних чланака обухвати и проверу присутности плагијаризма.*

***Кључне речи:** интелектуална својина, плагијаризам, научноистраживачки рад.*

Увод

Циљ научног рада представља утврђивање истине и стога је свака врста обмане у потпуној супротности с принципима и вредносним системом на којима се он заснива. Од научника се очекује интелектуално поштење манифестовано у изношењу истине, у признању сумњи у властите закључке или знање, као и у спремности да се повуку тврдње и ставови уколико даља проучавања покажу недовољну образложеност и утемељеност (Кундачина, 2005:342). Досадашња истраживања показују да научници нису увек људи који предњаче по својим интелектуалним, моралним и духовним квалитетима. Као што се дешава у осталим делатностима, тако се и у науци догађа да неки актери ставе властити интерес испред интереса професије и друштва, па прибегну разним видовима девијантног понашања како би остварили личне циљеве. Најчешће помињани видови академског непоштења су коришћење идеја и резултата других особа без навођења њиховог рада међу референцама (пла-

гијаризам¹), варање на испитима, фабриковање података и резултата, промена и злоупотреба података и резултата (фалсификовање), двоструко публикување научних радова у серијским публикацијама, подешавање података (манипулација подацима, сакривање неприкладних података, преваре). Савић дефинише плагијаризам као „неовлашћено преузимање туђих идеја, резултата, делова текста или читавог рада без навођења оригиналног извора и, самим тим, сматра се једним од најтежих случајева интелектуалног непоштења у научноистраживачком раду“ (Савић, 2006, према Добрић, 2007:442). Игњатовић наводи да се плагијаризам у науци манифестује у „коришћењу туђе систематике рада, идеја или директном преписивању и преузимању туђег рада“ (Игњатовић, 2009:290). Критеријуми за оцену плагијаризма могу бити квантитативни или квалитативни. Што се тиче квантитета, могуће је плагирати део или целу реченицу неког рада, одломке или читава поглавља, па и целокупан рад других аутора. Овај критеријум се може и квантификовати у форми процентуалног изражавања колики део рада чини плагирани текст. Према начину прикривања извора плагирања, тј. квалитету плагирања, разликују се следеће врсте плагијаризма: дословно преписивање (copy & paste плагијаризам), замена оригиналних речи у плагираној реченици синонимима, мозаик плагијаризам (patchwork, парафрагијаризам), плагијаризам парафразирањем или плагијаризам дословним превођењем радова писаних на страним језицима.

Овај рад има за циљ да представи тренутно стање у области правне заштите интелектуалне својине у области научноистраживачког рада и прикаже податке о присутности плагијаризма у Републици Србији. У раду ће бити коришћена дефиниција интелектуалне својине према којој је „интелектуална својина општи, правно-технички појам за одређене креације људског ума и комерцијалне симболе који представљају бес-телесна добра. Ова нематеријална добра могу да уживају заштиту на основу различитих нивоа искључивих права која су слична својинским, што омогућује комерцијализацију и експлоатацију тих добара на тржишту“ (Марковић, 2007:1).

Правни оквир заштите интелектуалне својине

Интелектуална својина је веома чест објекат драстичних повреда права и неовлашћеног коришћења интелектуалних дела које попримају карактеристике организованог криминала, при чему се висина против-

¹ Према мишљењу одређеног броја лингвиста, реч *плагијаризам* није својствена српском језику, односно да је за ову појаву примеренији израз *плагијаторство*. Ипак, у раду ћемо користити израз *плагијаризам* с обзиром да је већ дуже време одомаћен у текстовима и расправама које се односе на ову тематику. Осим тога, и одређене установе, попут Центра за евалуацију у образовању и науци, у својим актима користи термин *плагијаризам*.

правне имовинске користи, прибављене извршењем кривичних дела у овој области, мери у милијардама америчких долара годишње, на светском нивоу (Бановић, Ђокић, 2003:2).

Питање интелектуалног власништва није ограничено само на науку већ је, чак и у значајнијој мери, предмет бављења права везаних за индустријско власништво. Потписујући *Париску конвенцију о заштити индустријске својине*, 1983. године, наша земља је, заједно са још 10 држава (Белгијом, Бразилом, Француском, Гватемалом, Италијом, Холандијом, Португалијом, Ел Салвадором, Шпанијом и Швајцарском), била међу првима које су препознале потребу да се интелектуална својина заштити правном регулативом. У међувремену је наступила глобална промена у третирању интелектуалне својине на шта указује и чињеница да овај документ данас подржавају 173 државе потписнице. Ова конвенција се може сматрати прекретницом после које је дошло до низа промена у правним регулативама у циљу категорисања интелектуалног власништва у оквир приватнога, темеља капиталистичке организације економије. Међутим, само потписивање *Конвенције* није пратило повећање поштовања права на интелектуалну својину тако да наша држава у овој области и даље каска за развијеним земљама. У циљу обезбеђивања услова за имплементацију *Бернске конвенције за заштиту књижевног и уметничког рада* и *Париске конвенције заштите индустријског власништва*, 1893. године је основана специјална институција под називом Уједињени интернационални биро за заштиту интелектуалне својине. Права на интелектуалну својину су прецизније дефинисана тек седамдесетих година 20. века, потписивањем *Конвенције о установљењу Светске организације за интелектуалну својину* 1967. године.

Унаточ активној партиципацији, крајем 19. века у креирању основа за законску заштиту интелектуалне својине Република Србија не развија потребан законски оквир, већ ова права остају у надлежности одредби *Кривичног закона* (Сл. лист ФНРЈ, бр. 133/51) и *Закона о ауторском праву* (Сл. лист ФНРЈ, бр. 36/57) који се тичу кривичних дела повреде ауторског права (Тањевић, 2011:141). Република Србија креира правни оквир и отпочиње са развојем мера кривичноправне заштите тек 2002. године, када Влада Републике Србије доноси *Одлуку о образовању комисије за борбу против пиратерије* (Сл. гласник РС, бр. 91/02). Уследиле су измене *Кривичног законика РС*, усвајање *Закона о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала* (Сл. гласник РС, бр. 61/05), затим усвајање *Закона о посебним овлашћењима ради ефикасне заштите интелектуалне својине* (Сл. гласник РС, бр. 46/06). Потписивањем *Споразума о стабилизацији и придруживању Европској заједници*, 2007. године, Република Србија се обавезала да ће заштита интелектуалне, индустријске и комерцијалне

својине у року од пет година од потписа *Споразума* досегнути ниво земаља чланица Европске заједнице у заштити и обезбеђењу средстава за спровођење ових права (члан 75, стр. 42, анекс VII, стр. 333, 334). Због тога су сви закони који се тичу интелектуалне својине реформулисани и усклађени са европским стандардима. У Републици Србији су за заштиту интелектуалне својине меродавни следећи закони: тренутно на снази *Закон о патентима* (Сл. гласник РС, бр. 115/2006), *Закон о ознакама географског порекла* (Сл. гласник РС, бр. 18/2010), *Закон о ауторском и сродним правима* (Сл. гласник РС, бр. 104/2009), *Закон о жиговима* (Сл. гласник РС, бр. 104/2009), *Закон о заштити топографија интегрисаних кола* (Сл. гласник РС, бр. 104/2009) и *Закон о правној заштити индустријског дизајна из области интелектуалне својине* (Сл. гласник РС, бр. 104/2009). Влада Републике Србије је, на седници одржаној 23. јуна 2011, усвојила *Стратегију развоја интелектуалне својине за период од 2011. до 2015. године*. Међутим, без обзира на постојање законске регулативе, у Србији је практична имплементација заштите интелектуалне својине, за разлику од развијених земаља, на веома ниском нивоу јер је промена односа државе према интелектуалној својини произашла више из инструменталних разлога – придруживање Европској унији, него што се јавила као последица развијања друштва и формирања културе поштовања интелектуалне својине.

Према Марковићу, „суштина права интелектуалне својине није у томе да она дају позитивна власничка права на креације ума, већ је то једна врста превентивног права које се односи на одређене тржишне активности других лица ради спречавања неовлашћене комерцијализације креација ума („производити, користити, продавати“) без сагласности власника права, у оквиру различитих ограничења: временских, територијалних, изузетака фер употребе (нпр. слободна употреба у сврхе наставе) и јавног интереса (нпр. антиitrustовска правила, заштита потрошача)“ (Марковић, 2007:4).

Права и заштита интелектуалне својине су регулисани:

1. ауторским правима и правима сродним ауторском праву;
2. правима индустријске својине која обухватају:
 - проналазачко право (патенти, корисни модели, топографије интегрисаних кола, нове биљне сорте, know-how или пословне тајне),
 - право знакова разликовања (жигови, имена порекла и географске ознаке, индустријски дизајн, пословно име),
 - право конкуренције (сузбијање нелојалне конкуренције);
3. кривичним законом.

Посматрано глобално, појам интелектуалног власништва увеле су западне земље које су потом формирале законску регулативу којом се штите права носиоца овог власништва, док бројне земље Истока ни дан

данас немају однос према њему као према приватној својини. Плагијаризам је у закону САД најсличнији прекршају званом *passing off* (дефинисаном као представљање нечијих добара и услуга као властитих). Овај прекршај спада у област цивилног права и захтева ниже стандарде да би се доказао, а не може се сматрати за крађу јер се, према закону, крађа нужно односи на објект или дефинисану вредност (Clarke, 2006). У САД се, према *Закону о ауторским правима*, приликом објављивања неког чланка ауторска права преносе са аутора рада на издавача часописа. У последње време све више часописа дозвољава ауторима да задрже власништво над својим радом, с тим да се посебним уговором дефинише право часописа да издаје и поново користи објављени рад. С друге стране, у земљама Истока, чији је најрепрезентативнији представник Кина, интелектуално власништво као и да не постоји. Ово је нарочито очигледно кад се разматра област индустрије. Непоштовање интелектуалног власништва у Кини делом је проишло из њихове жеље да се афирмишу на светском тржишту, а делом и из саме културе која на прво место ставља колектив, а потом појединца. Ross (према Myers, 1998) оцењује да се Кинези при отварању ка Западу боре да сачувају свој лингвистички и културални идентитет и да, према њиховој култури, знање припада друштву, а не појединцу. Националне културне норме одређују врсте оријентација на циљеве и тако посредно утичу на став према плагијаризму. Anderman и Midgley су утврдили да су тајландским студентима за оцену плагијаризма релевантније контекстуалне димензије (извор и мотиви), као и да они више толеришу плагијаризам уколико процењују да је заснован на личним и унутаргрупним интересима (Anderman, Midgley, 2004).

Не треба изједначавати плагијаризам и кршење ауторских права јер појам плагијаризам има шири обим, што произлази из тога што предмет плагирања могу бити и документи који нису (више) заштићени ауторским правима (Myers, 1998). Такође је битно уочити да се плагијаризам појединца негативно рефлектује на институцију или организацију у којој плагијатор ради, тј. коју наводи као афилијацију, а поред тога он нарушава и репутацију и углед издавача или часописа који објаве рад с елементима плагијаризма. Институције и издавачи такође сnose одређени део одговорности која произлази из атрибуција које им се приписују на основу тога што запошљавају или објављују радове научника који плагира.

У *Кривичном закону Републике Србије* сама реч плагијаризам није директно коришћена, али се може схватити да неовлашћено јавно саопштавање ауторског дела, у целини или делимично, у циљу прибављања имовинске користи за себе или другог (чл. 199, ст. 1, 2 и 3) представља намерни плагијаризам. Предвиђене казне за овај чин су од шест месеци до пет година. Поред члана 199, санкцијама за неовлашћено

искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права баве се и чланови 198, 200 и 201. Наведене одреднице из *Кривичног закона* се могу применити и у области научноистраживачког рада, у случају да се утврди да је аутор плагирао радове, као и уколико је у питању кршење проналазачког права и неовлашћено присвајање патента друге особе. Ипак, према сазнању аутора, овај законски оквир до сада није коришћен у санкционисању плагирања научних радова, чини се да се казне за академско непоштење доносе без знања научне јавности, у зависности од академске заједнице („клана“) којем припадају.

Етика научног истраживања

Етика научног истраживања и питање плагијаризма су у науци постали предмет разматрања тек у 20. веку. До тада се у филозофији науке сматрало да је наука објективна и истинита, те је као таква слободна од вредносног система сазнаваоца, затим и од социокултурног и историјског контекста. Делује као да је друштво било толико уверено у искреност побуда научника да се није ни помишљало да се неки облици девијантног понашања појављују и међу њима. Афирмација постпозитивизма, тј. релативистичких и конструктивистичких схватања покреће преиспитивање утицаја ненаучних фактора (традиције, интереса, вредности и личности сазнаваоца) на истинитост и процес научног сазнања. Према конструктивистичком схватању, знање је производ конструисања које је одређено социјалним положајем и односима научника који то знање креирају (Ристић, 1995:39). Оваква схватања потврђују анализе цитираности које показују да се цитати често размењују унутар одређених научних заједница (Шипка, 1995:184). Препознавање утицаја субјективних, психолошких (вредносни систем и моралност) и социолошких (групна динамика референтног научног круга, култура) чинилаца на научно сазнање изазвало је притисак да се развије објективно утемељено вредновање и оцењивање научног сазнања, што је разлог развијања сцијентометрије, науке која се бави анализом научног учинка.

Mitroff (према Ernø-Kjølhede, 2000:8) је на основу анализе интервјуа 42 научника ангажована на пројекту Apollo дошао до закључка да Merton-ове норме научне делатности треба допунити њиховим опозитима, јер се у пракси понашају у зависности од услова. Тако је формирао дихотомни систем норми: комунализам – појединачност, универзализам – партикуларизам, незаинтересованост – заинтересованост, организовани скептицизам – догматизам, рационалност – нерационалност, емоционална преданост – неутралност. Укључивање норме партикуларности, по којој сазнаваоци имају специјално право на откриће, наглашава постојање права на интелектуалну својину, а укључивање норме заинтересованости имплицира могућност да неки аутори, понети

тежњом за личној сатисфакцијом и престижом, прекрше правила академског писања. Ziman сматра да су Merton-ове норме карактеристичне за академско окружење, а да рад научника у неакадемским окружењима (индустријским организацијама и владиним лабораторијама) карактеришу норме као што су власништво, локална примена, ауторитарност, наруцба и стручност које су ближе Mitroff-овим појмовима (Ziman, према Ernø-Kjølhede, 2000:9).

Конструктивистичко становиште имплицира да би се у научним круговима у којима постоји толеранција према девијантном понашању могло очекивати и учесталије плагирање. Такође се може очекивати да ће у дисциплинама у којима је вредносни систем више ослоњен на корист бити и већа инциденца плагијаризма, што је и потврђено истраживањима (Rettinger и Jordan; McCabe и Treviño; Baird према Smith, Davy, Rosenberg, Haight, 2009) која показују да студенти економије и менаџмента више прибегавају варању него остали. Исти резултати су добијени и за особе које су завршиле факултет, па су тако McCabe, Butterfield и Treviño нашли да је 56 % дипломираних економиста и менаџера изјавило да је прибегавало варању, док је исто изјавило 47% особа из осталих професија (McCabe, Butterfield, Treviño, 2006:299-300). Даље се може очекивати да ће у дисциплинама, као и у научним круговима у којима важе боље дефинисана и строжија правила академског писања бити мање присутан плагијаризам.

Постоје научни кругови који споре постојање интелектуалног власништва сматрајући знање за социјални конструкт произашао из интеракције аутора и читаоца, научне заједнице, претходних аутора и њихових сазнања (Hannabuss, 2001; Clarke, 2006). Постмодернисти и постструктуралисти тврде да аутори постепено конструишу текстове користећи претходно написане текстове, сазнања и дискурсе, услед чега је сваки текст композиција других текстова. Ово становиште, које би условило редефиницију плагијаризма и измену права на интелектуално власништво, до сада није утицало на званични став академске јавности, нити на измену правних регулатива.

Плагијаризам у научноистраживачкој делатности

У Закону о научноистраживачкој делатности Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 110/2005, 50/2006 - испр. и 18/2010) постоји јасна инструкција да научноистраживачки рад треба да води откривању нових знања, као и да је у раду важно поштовати стандарде науке, струке и етике научноистраживачког рада. Предвиђено је да се за вредновање квалитета научноистраживачког рада користе међународни стандарди и критеријуми (чл. 5 и 7), затим и строге казне за плагирање – у члану 88 је наведено да се истраживачко звање може одузети ако се

утврди да научни радови на основу којих је кандидат изабран у звање представљају плагијате. Законом није јасно одређено која институција је надлежна да утврди присутност плагијата, као ни орган надлежан за санкционисање и превенцију академског непоштења услед чега ово начелно одређење нема практични утицај, а одговорност подељена на све актере научне сцене постаје занемарљива (Darley, Latané, 1968). Последица ове дифузије одговорности је да се о плагијаризму не извештава и да не постоје јавно доступни подаци о кажњавању плагирања код нас.

С обзиром да је у друштвеним и хуманистичким наукама акценат на разумевању и интерпретацији резултата (Ernø-Kjølhede, 2000), плагирање нечијег размишљања се може изједначити са присвајањем открића или иновације који су мерило научног учинка у природним и техничким наукама или медицини. У развијеним научним срединама се детекцији, санкционисању и превенцији плагијаризма и осталих облика академског непоштења посвећује врло велика пажња. Академско особље се при потписивању уговора о раду обавезује да мора избегавати плагијаризам. Професионални стандарди, укључујући *Етички кодекс* Америчког друштва психолога (2002), санкционишу плагијаризам посебним одредбама. Оформљене су посебне институције (канцеларије за истраживачки интегритет, *Offices of research integrity*) при разним универзитетима, које се баве различитим видовима нарушавања академских начела, укључујући плагијаризам (Вучковић Декић, 2006:85). Санкције ових тела изузетно су оштре и обухватају и одузимање радних права. Још су оштрије санкције које проистичу из законских норми које штите интелектуално власништво. Плагијаризму се посвећује посебна пажња у образовном процесу, од средње школе па надаље. Високошколским установама су на располагању нове комерцијалне технологије као што су *Turnitin* или *Glatt*, које омогућују детекцију плагијаризма и које се све масовније користе.

Питање плагијаризма је релевантно и за организације и институције које се баве вредновањем научног учинка, као и за оне које на основу научног учинка распоређују награде или одређена средства. Данашњи критеријуми за вредновање и квантификацију научноистраживачких резултата су засновани на броју објављених и рецензираних научних радова за које се даље рачунају високо валидни сцијентометријски индикатори научног учинка – цитираност и продуктивност. Плагијаризам омета валидност обе процене научног учинка на основу продуктивности и цитираности. Плагирањем се губи функција цитирања која се састоји у представљању заснованости написаног рада на претходном знању и признавању доприноса претходних сазнаваоца науци (Merton, према Camacho-Miñano, Núñez-Nickel, 2009:758).

Заштита права интелектуалне својине треба да охрабрује креативност, подстиче напредак науке, културе, технологије, економије и друштва уопште, затим треба да осигура материјалну и моралну надокнаду ствараоцима и да сигурност сазнаваоцима да властита интелектуална достигнућа јавно представе без страха да ће њихов рад бити отуђен. Хебранг Гргић (2004) наводи да неки аутори не објављују своје радне материјале и апстракте уколико знају да ће се њихови радови отворено коментарисати јер се боје крађе идеја. Вероватно је да многи научници стрепе од крађа њихових идеја, нарочито у земљама у којима закон о заштити интелектуалног власништва није доследно примењиван. Међутим, према Мертон-овом мишљењу, објављивањем се истраживање штити од плагијаризма јер је у том случају научна јавност правремено упозната са његовим доприносом (према Garfield, 1980:505).

Проблематика ауторских права над научним чланцима је делимично обрађена у Закону о ауторским и сродним правима где се одређује да „име аутора мора бити наведено током сваког јавног саопштавања дела осим ако је то, с обзиром на конкретан облик јавног саопштавања, технички немогуће или нецелисходно“ (чл. 15). У чл. 73 истог закона је наведено да се издавачким уговором преноси право умножавања ауторског дела на издавача. У овом закону нису посебно обрађена ауторска права научника у односу на објављивање, али се на основу упутстава наведених у *Условима коришћења и ауторским правима*, у Српском националном цитатом индексу (SCIndeks), може закључити да уредници научних часописа сматрају да ауторска права над објављеним чланцима у целини припадају издавачима часописа.

Методологија утврђивања присутности плагијаризма и преглед досадашњих истраживања

Истраживања плагијаризма се врше провером присутности плагијаризма у већим корпусима публикованих научних текстова, студијама случаја и анкетним испитивањима научника или студената у којима се тражи да процене властиту склоност ка плагијаризму или дају запажања о присутности плагијаризма у науци. Реалнију процену даје провера присутности плагијаризма у објављеним текстовима коришћењем неког од постојећег сервиса за утврђивање плагијаризма, него анкетно испитивање. Barrie и Presti су предложили да се публиковани радови прегледају помоћу интернет претраживача по узору на истраживање Wronskog, који је помоћу библиографске базе података Medline прегледао рад Jandruczky-ог и тако лоцирао оригиналне текстове плагираних делова текста (Barrie, Presti, 2000). Ова методологија се састоји у томе што се проверава сличност реченица са одређеним скупом претходно објављених текстова. McCullough и Holmberg су известили да су помо-

ћу Google-овог претраживача на узорку од 260 теза идентификовали 27,14% потенцијално сумњивих радова (McCullough, Holmberg, 2005). Нешто касније, исти аутори су помоћу интернет претраживача Google прегледали 376 теза из области науке и инжењерства и идентификовали 67,6% сумњивих радова, а при том се испоставило да коришћени претраживачи нису идентификовали у потпуности исте радове (McCullough, Holmberg, 2005). Ови истраживачи нису даље анализирали овај проблем јер им је фокус био на поређењу ефикасности претраживача.

Центар за евалуацију у образовању и науци (ЦЕОН) је, 2010, у форми накнадно објављеног дописа „Мере против плагијаризма и сродних појава – предлог“, упућеног Министарству за науку и технолошки развој, известио о резултатима детекције плагијаризма утврђеног коришћењем сервиса под називом iThenticate, једног од тренутно најбољих сервиса за те намене. iThenticate производи iParadigms, а користе издавачи водећих светских часописа, удружени у систем CrossRef. Ово истраживање се није завршило простом квантификацијом, већ су завршну оцену дали експерти изричући коначан суд и о квалитету утврђеног плагијаризма.

Без обзира на ефикасност методологије прегледа, досадашња истраживања присутности плагијаризма су била углавном анкетног типа, тако да се на основу њих не могу поуздано оценити праве размере ове појаве (Hagstrom, Gaston, према Garfield, 1980; Hall према East, 2010; McCabe, Butterfield, Treviño, 2006). Учесталост овог феномена је тешко проценити, а присутне су и опречне оцене његове учесталости код реномираних научника. Garfield оцењује да је плагијаризам редак феномен, али наводи истраживања према којима бројни научници оцењују како су били плагирани (Garfield, 1980). Hagstrom је на основу анкетног истраживања на узорку од 1.309 научника дошао до сазнања да је 52% испитаника било у ситуацији да наиђе на часопис у коме је неки други аутор објавио њихове резултате без навођења њиховог рада као извора, а 25% испитаника је претпоставило да је плагијатор знао за претходна истраживања (Hagstrom према Garfield, 1980:505). Gaston је на узорку од 203 научника установио да је 50% испитаника приметило како су их други научници плагирали, а 13% плагираних научника је сматрало да је то било намерно (Gaston према Garfield, 1980:505). Студија извршена у САД је показала да је 15,5% истраживача променило „дизајн, методологију или резултате истраживања услед притиска из извора финансирања“ (Hall, према East, 2010:72).

McCabe је на основу студије у којој је учествовало 15.904 студената најбољих универзитета у САД дошао до резултата да је 66% студената варало макар једном, а 12% је плагирано 4 и више пута (McCabe према Barrie и Presti, 2000). Унаточ бројним мерма превенције академског непоштења, утврђено је да је оно у студентском добу попримило размере епидемије. Према истраживању Центра за академски интегритет,

више од 75% студената је укључено у неки облик преваре (Hutton, 2006). Може се само претпоставити какви би били резултати када би се анализирао присуство плагијаризма у радовима наших студената, који без знања о методологији и етици писања научних радова пишу семинарске радове, често мотивисани само оценом и жељом да их заврше што пре.

Повремено се догађа да експерти за одређену област препознају у радовима колега плагијаризам и стога упозоре научну јавност на овакве радове у форми неке врсте студије случајева (Garfield, 1980; Myers, 1998; Вучковић Декић, 2006, Илић, Делић, 2001; Игњатовић, 2009). Ово је, међутим, веома редак начин извештавања о плагијаризму јер научници углавном избегавају јавну конфронтацију и нису спремни на правни поступак који би вероватно покренула друга страна. Овај приступ је погодан за утврђивање модалитета плагијаризма и процену намере плагијатора.

У нашој земљи се пиратерија и кривотворење не проучавају систематски тако да, осим повремених информација у средствима јавног информисања, нема прецизнијих истраживања њихових инциденци и модалитета (Таћевић, 2011:141). Исто тако се код нас углавном јавно не обзнањују сазнања о томе да је нека учена особа плагијарала. Међутим, према до сада нејасно систематизованим подацима, плагијаризам је присутан у научним радовима објављеним код нас. За најмеродавнији податак се може узети већ поменути, накнадно објављен допис – „Мере против плагијаризма и сродних појава – предлог“ (ЦЕОН, 2010), упућен Министарству науке и технолошког развоја, а објављен на сајту Центра за евалуацију у образовању и науци. У овом допису је приказан извештај о присутности дупликата у 87.112 чланака објављених у домаћим часописима, у периоду од 2000. до 2009. године. Међу 2.165 прегледаних радова домаћих аутора објављених на енглеском језику у домаћим часописима референцираним у Српском националном цитатом индексу (SCIndeks) идентификовано је 243 аутоплагијата и плагијата, што чини чак 11,10% радова. Коришћена методологија истраживања се подудара са методологијом предложеном од стране Bartie-ја и Presti-ја (Bartie, Presti, 2000).

Илић и Делић су указали научној јавности на присуство плагијаризма у универзитетском уџбенику из области за коју су експерти (Илић, Делић, 2001). У питању је плагијаризам великог обима, а коришћени су готово сви модалитети плагијарања – дословно плагијарање, парафразирање и мозаик плагијаризам. Плагијатор је користио и белешке са предавања одређених научника без навођења њиховог имена међу изворима.

У септембру 2009. године јавност је обавештена да су професори Педагошког факултета у Сомбору поднели кривичну пријаву Општинском јавном тужилаштву у овом граду против тадашњег декана, теретећи га за плагијаризам (Кукић, 2009). Наведено је да је декан неовлашћено користио научне радове 11 аутора из Србије и иностранства.

Професори су рекли да су обавестили домаће надлежне институције и ауторе плагираних радова. О овом случају даље није писано и изгледа да је поступак обустављен, али сама оптужба није јавно демантована.

Игњатовић је детаљно анализирао присутност и модалитете плагијаризма у уџбенику из криминологије који је објавио један од предавача Правног факултета Универзитета у Подгорици за потребе наставе (Игњатовић, 2009:290). Испоставило се да је уџбеник, од предговора до библиографије, препун плагијата. С обзиром на то да је учињени преступ веома озбиљан, Игњатовић је претпоставио да уџбеник није први плагијат овог аутора, те је проверио докторски рад и један од публикованих чланака осумњиченог (Игњатовић, 2009:307, 308). Испоставило се да је у чланку, као и у докторском раду, присутна већа количина плагијата, што чини основ да одговарајућа комисија провери оригиналност докторске дисертације и других радова аутора, као и да се покрене поступак кажњавања осумњиченог уколико се докаже да је плагирао. Перић (Перић, 2010) и Николић Ристановић (Николић Ристановић, 2010) су се такође обратили научној јавности да посведоче о присутности плагијаризма у радовима осумњиченог.

Међутим, особа оптужена за плагирање је негирала све оптужбе, наводећи да су у питању клевете настале на основу анализе неауторизоване скрипте, уз детаљно образложење због чега Игњатовићеве критике нису тачне и најаву тужбе за клевету (Ракочевић, 2010). Анализа ових чланака указује на сву сложеност проблема и непријатности које се могу јавити приликом јавног реаговања на плагијаризам, а које већина научника настоји да избегне. Управо због тога је неопходно да се за проверу плагијаризма формирају посебне, неутралне комисије које ће објективно утврдити да ли је у питању плагијаризам (или неки други вид академског непоштења) и, ако јесте, какве санкције треба да снесу починиоци прекршаја. Научна јавност није упозната са разрешењем овог спора, тако да није јасно да ли је оптужени заиста плагирао, а ако јесте, да ли је био кажњен.

Да ли због великог броја одговорних или због недовољне свести о важности научних часописа, наши часописи не показују знатнији напредак у контроли плагијаризма, те им плагијатори лако могу промаћи. Изгледа да још увек донекле важе негативна запажања Шипке, према којима домаћу периодичку карактерише велики број материјалних грешака, лоша опремљеност радова, недовољно добро преведени апстракт, лош рецензентски поступак и грешке у класификацији радова (Шипка, 1996; 2001:16). Овим негативним карактеристикама се могу придружити и корупција при избору радова, као и неукључивање процедуре за проверу присутности плагијаризма у радовима пре објављивања. На пасивност државе и уредника часописа у вези са решавањем овог проблема указује и чињеница да је ЦЕОН закључио допис са нај-

вом да ће самостално наставити да ради на овом проблему јер Министарство за науку и технолошки развој и часописи нису испунили очекиване обавезе (ЦЕОН, 2010).

Шипка је закључио да се одговорност за лоше стање у нашој науци може поделити на све актере научног рада, што значи да би се могли позвати на одговорност надлежно министарство, уредници, издавачи, библиотеке и научни радници (Шипка, 2001:16). Дакле, постоји много одговорних, али нико није задужен да се бави решењем тог проблема. Питање је у којој мери овакви описи стања, без транспарентних казни и санкција, стварају услове за поделу одговорности, услед које нико нема осећај да треба да реагује (Darley, Latané, 1968). Дескрипција плагијаризма без приказа казни може бити контрапродуктивна и зато што упознаје научну јавност са чињеницом да се плагијаризам код нас толерише. Да би се у случајевима девијантног понашања ефикасно реаговало, потребно је да се за сваког актера тачно дефинише област одговорности. Тако би за случај плагијаризма било потребно да Министарство за науку и технолошки развој прихвати да је као финансијер одговорно за избор часописа које ће спонзорисати, што значи да је донекле одговорно за критеријуме који се користе у евалуацији часописа. Уредници би требало да прихвате одговорност за мере које предузимају да би упутили ауторе у стандарде који се користе у дотичним научним часописима, као и за квалитет обављених рецензија. Корисници би требало да прихвате улогу активне научне јавности која шаље своје критике рада уредништву или директно ауторима.

Центар за евалуацију у образовању и науци (ЦЕОН) је помоћу цитатне анализе утврдио да постоји повезаност између стратегије објављивања научних радова и криминалног понашања, јер се испоставило да су професори умешани у аферу Индекс имали високу продуктивност, а ниску цитираност (Шипка, 2007:2-3). Оваква стратегија указује да овим професорима није био важан квалитет, него квантитет којим су осигуравали висок положај на листама за добијање новчаних награда које су, према тада важећем правилнику, биле засноване на продуктивности и категоризацији часописа у којем је рад објављен. Плагијаризам је нађен у објављеним радовима једног од професора ухапшеног у акцији Индекс, као и у радовима доцента са домаћег факултета друштвеног усмерења (Шипка, 2007:3). Последице су биле повлачење рада и извињење редакције високо вреднованог домаћег часописа ауторима који су у овом часопису објављивали радове. Плагијаризам великог обима је утврђен у раду једног асистента Филозофског факултета у Београду. Часопис Филозофског факултета, који је објавио тај рад, због тога није предложен за укључивање у ИСИ цитатне индексе иако је био прихватљив према осталим критеријумима.

Помоћу сличне методологије истраживања, као што су је користили ЦЕОН (2010), McCullough и Holmberg (2005) и Holmberg и McCullough (2005) утврђивана је присутност плагијаризма у научним чланцима реферисаним у Српском цитатном индексу, сврстаним у област друштвених наука, написаним на енглеском језику, а објављеним у неком од домаћих научних часописа. Резултати ове анализе, на узорку који је чинило 936 научних чланака и 1.129 истраживача, запослених на универзитетима, институтима и осталим установама, који су писали проверане чланке, потврђују да истраживачи за које је утврђен неки вид плагијаторског понашања имају већу продуктивност, а мању цитираност (Батић, 2010).

Закључак

Мада је у последњих десетак година Република Србија учинила велики напредак у области заштите интелектуалних права, чини се да неке од кључних манифестација кршења овог закона измичу постојећој регулативи. Тањевић сматра да ће усвојене мере бити корисне ако се буду коректно спроводиле, за што је потребно обезбедити и едуковати стручни кадар за примену прописа, а затим обезбедити и бољу координацију релевантних државних органа (полиције, царине, инспекција, судова, тужилаштва и Завода за интелектуалну својину) кроз креирање стандардизованих процедура прибављања релевантних информација (Тањевић, 2011:156). Иста ауторка наводи да је потребно да се укључе сви друштвени и политички актери, као и да се врши превенција у виду формирања јавне свести о томе шта је интелектуална својина и зашто је потребно да се она штити.

Проблематика плагијаризма је код нас још увек проблем који припада кршењу моралних норми, а не закона. Плагијаризам представља непоштовање права на интелектуално власништво, а закони који се тичу интелектуалног власништва штите пре свега оно што је заштићено код Завода за интелектуалну својину – патенте, заштитне жигове и издавачка права. Док се чињеница да је неко преписао нечији рад може доказати уз велико залагање, готово нерешив проблем наступа кад треба доказати да је неко некоме украо идеју. Чињеница да се готово и не може наћи судска пресуда према којој је неко кажењен за плагијаризам указује да овај феномен овде још није адекватно схваћен, што има за последицу да се овакво понашање код нас често испољава.

Промене у законском третирању плагијаризма су у науци праћене променом схватања улоге научника у развијању научног сазнања и јављањем потребе да се евалуира научни рад. У оквиру евалуације научног рада се поставља задатак да се установи присутност плагијаризма, који је један од видова кршења интелектуалне својине. Провера прису-

тности плагијаризма представља један вид контроле квалитета рада, а нарочито је важна јер штити меродавност цитираности и продуктивности при вредновању научног учинка. Потребно је јасније дефинисати институције које ће се бавити етиком научноистраживачког рада, имплементацијом закона који штите право на интелектуално власништво у области науке и кажњавањем преступника.

За објављивање научних радова са елементима плагијаризма одговорност сносе и часописи. Да се претпоставити да научни часописи у којима има више плагијаризма недовољно добро врше рецензију, али и да сами истраживачи препознају часописе којима могу послати плагиран рад без страха да ће бити ухваћени. Такође је важно за часописе да јасно нагласе које стандарде писања аутори треба да поштују (APA, Chicago, MLA), или да изнесу детаљна правила за стандарде писања уколико се одлуче да користе нека своја. Радови који се објављују у нашој периодици, за разлику од радова објављених у врхунским светским часописа, не пролазе кроз проверу присуства плагијаризма. Резултати претходних истраживања показују да је и у земљама које штите право на интелектуално власништво ово право у тој мери угрожено да су морали да формирају посебне институције којима је главни задатак бригаа о проблемима кршења научноистраживачке етике и заштите интелектуалних права. Неопходно је да се и код нас уведе добра пракса иностраних часописа која се састоји у провери присутности плагијаризма, и да се обавља превентивно, у процесу уређивања часописа. Домаћи часописи који немају довољно финансијских средстава да би осигурали коришћење сервиса iThenticate, власништва предузећа iParadigms, могу да користе сервис Viper (<http://www.scanmyessay.com/viper-plagiarism-scanner.php>) док се не одлуче да прихвате позив ЦЕОН-а да се колективно претплате на неки од бољих, комерцијалних сервиса. Овај сервис има следеће погодности: бесплатан приступ, велику базу радова на располагању, солидну графику и могућност паралелног поређења плагираног и оригиналног рада. Међутим, треба знати да ће бити проблем постојећим сервисима проверавати присутност плагијаризма у радовима на српском језику и да ће прецизан преглед бити могућ тек када се развије сервис за проверу радова писаних на српском језику.

Како је код нас прихватањем болоњских принципа образовања дошло до јачања притиска да се што више објављује, треба очекивати да ће многи научници, случајно или намерно, учинити овај прекршај, и зато је неопходно упућивати их да проучавају основне вредности научног рада, методологију истраживања, као и принципе академског писања. Сам појединац треба научном раду да приступи одговорно и плански. Испитивања показују да непланско истраживање често води у случајне плагијате (Light, Patterson, Chung, Healy, 2004). Тренутно стање у нашој науци указује на то да постоји потреба да се у академске наставне пла-

нове и програме укључи и курс академског писања којим ће се студенти едуковати о писању научних радова, нарочито о стандардима цитирања којих се ваља придржавати при писању, и да се контрола присутности плагијаризма започне већ у студентским данима. Такође би било добро да се научници упознају са електронским алаткама Zotero (<http://www.zotero.org>) које служе за организацију научног рада.

Литература:

1. Anderman, E. M., Midgley, C., (2004). *Changes in self-reported academic cheating across the transition from middle school to high school*. Contemporary Educational Psychology, 29, стр. 499-517.
2. Бановић, Б., Ђокић, З., (2003). *Проблеми кривично правне заштите ауторских и других сродних права у Републици Србији*, Безбедност, год. 45, бр. 5, Београд, стр. 2-12.
3. Barrie, J., Presti, D., (2000). *Digital plagiarism – The web giveth and the web shall taketh*. Journal of Medical Internet Research, 2(1), е6. Преузето 20. 4. 2010. са интернет адресе <http://www.jmir.org/2000/1/e6/>
4. Батић, С., (2010). *Модалитети и корелати плагијаризма у српској периодици*, магистарски рад, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду.
5. Samacho-Miñano, M., Núñez-Nickel, M., (2009). *The Multilayered Nature of Reference Selection*. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 60 (4), стр. 754-777.
6. Центар за евалуацију у образовању и науци, (2010). *Мере против плагијаризма и сродних појава*, Преузето 15. 8. 2011. са интернет адресе: http://ceon.rs/pdf/dopis_mntr_plagijarizam.pdf
7. Clarke, R., (2006). *Plagiarism by Academics: More Complex Than It Seems!*. Association for Information Systems, 7, 2. Преузето 20. 4. 2010. са интернет адресе: <http://www.rogerclarke.com/SOS/Plag0602.html>
8. Darley, J. M., Latané, B., (1968). *Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility*. Journal of Personality and Social Psychology, 8, стр. 377-383. Преузето 28. 10. 2011. са интернет адресе: http://psychology.okstate.edu/faculty/jgrice/psyc3214/Darley_Latane_1968.pdf
9. Добрић, С., (2007). *Плагијаризам и како га спречити?*, Војносанитетски преглед, 64(7), стр. 442-443.
10. East, J., (2010). *Judging plagiarism: a problem of morality and convention*. Higher Education The entity from which ERIC acquires the content, including journal, organization, and conference names, or by means of online submission from the author.: The International Journal of Higher Education and Educational Planning, 59, стр. 69-83.

11. Ernø-Kjølhede, E., (2000). *Scientific norms as (dis)integrators of scientists?* WP 14, Department of Management, Politics and Philosophy Copenhagen Business School. Преузето 20. 4. 2010. са интернет адресе <http://www.cbs.dk/departments/mpp>
12. *Ethical Principles of Psychologists. Code Of Conduct.* (2002). Преузето 20. 12. 2008. са интернет адресе <http://www.apa.org/ethics/code2002.pdf>
13. Garfield, E., (1980). *From Citation Amnesia to Bibliographic Plagiarism.* Current Contents 12(23), стр. 5-9.
14. Hannabuss, S., (2001). *Contested texts: issues of plagiarism.* Library Management, 22 (6-7), стр. 311-318.
15. Хебранг Гргић, И., (2004). *Контрола квалитете знанствених чланака објављених у електроничкој средини*, Вјесник библиотекара Хрватске, 47(1-2), стр. 78-86. Преузето 20. 4. 2010. са интернет адресе: [http://www.hkdrustvo.hr/datoteke/88/vbh/God.47\(2004\),бр.1-2](http://www.hkdrustvo.hr/datoteke/88/vbh/God.47(2004),бр.1-2)
16. Holmberg, M., McCullough, M., (2005). *Anti-Plagiarism Tools: Scirus v. Google.* IATUL Proceedings. Преузето 7. 5. 2010. са интернет адресе <http://www.iatul.org/conference/proceedings/vol15/PAPERS/scirus61.pdf>
17. Hutton, P. A., (2006). *Understanding student cheating and what educators can do about it.* College Teaching, 54, стр. 171-176.
18. Игњатовић, Ђ., (2009). *Недозвољено посезање за туђим у науци – студија случаја*, Анали Правног факултета у Београду, 57(2), стр. 289-309.
19. Илић, П., Делић, М., (2001). Др Милан Милошевић „Систем државне безбедности“ – или кићење туђим перјем, Безбедност, 5, стр. 685-699.
20. Кукић, Ђ., *Новинари удаљени са седнице*, Данас, 30. 9. 2009. Преузето 20. 3. 2010. са интернет адресе: http://www.danas.rs/vesti/srbija/vojvodina/novinari_udaljeni_sa_sednice.41.html?news_id=173129
21. Кундачина, М., (2005). *Истраживачка етика научног радника*, Педагогија, 60(3), стр. 340-349.
22. Light, L. L., Patterson, M. M., Chung, C., Healy, M. R., (2004). *Effects of repetition and response deadline on associative recognition in young and older adults.* Memory & Cognition, 32, стр. 1182-1193.
23. Марковић, М., (2007). *Општи увод у право интелектуалне својине*, Преузето 10. 4. 2008. са интернет адресе: www.zis.gov.rs/sr/pdf/seminari/6nov2007_uvod_u_pravo_is.pdf
24. McCabe, D. L., Butterfield, K. D., Treviño, L. K., (2006). *Academic dishonesty in graduate business programs: Prevalence, causes and proposed action.* Academy of management learning and education, 5, 3, стр. 294-305.

25. McCullough, M., Holmberg, M., (2005). *Using the Google search engine to detect word- for- word plagiarism in master's theses: a preliminary study*. College Student Journal, 39(3), стр. 435-441.
26. Myers, S., (1998). *Questioning author(ity): ESL/EFL, science, and teaching about plagiarism*, TESL-Teaching English as a Second or Foreign Language, 3, 2. Преузето 10. 4. 2008. са интернет адресе: <http://www.tesl-ej.org/wordpress/issues/volume3/ej10/ej10a2/>
27. Николић Ристановић, В., (2010). *Расправа о плагијаризму*, Анали Правног факултета у Београду, 58(1), стр. 362.
28. Перић, О., (2010). *Преузимање туђег у докторату*, Анали Правног факултета у Београду, 58(1), стр. 361.
29. Ракочевић, В. (2010). *Нека се чује и друга страна*, Анали Правног факултета у Београду, 58(1), стр. 340-360.
30. Ристић, Ж., (1995). *О истраживању, методу и знању*, Институт за педагошка истраживања, Београд.
31. Smith, K., Davy, J., Rosenberg, D., Haight, T., (2009). *The role of motivation and attitude on cheating among business students*. Journal of Academic and Business Ethics, V1. Преузето 20. 4. 2010. са интернет адресе: <http://www.aabri.com/manuscripts/JABE08002.pdf>
32. Шипка, П., (1995). *Цитатна анализа југословенске психолошке периодике 1981-1990: Утицајност и међусобно уважавање катедара за психологију*, Психологија, 28(1-2), стр. 195-206.
33. Шипка, П., (2001). *Наука у Србији: У сусрет евалуативној држави*, Центар за евалуацију у образовању и науци, Београд. Преузето 20. 4. 2010. са интернет адресе www.ceon.org.rs
34. Шипка, П., (2007). *Коментар на „Јавно обраћање Управника студентских група Филозофског факултета у Београду Националном савјету за знанствени и технолошки развој Републике Србије“* (објављено на сајту НСПМ 11. 12. 2007). Преузето 10. 12. 2008. са интернет адресе: www.ceon.rs/pdf/komentar_na_javno_obracanje.pdf
35. Тањевић, Н., (2011). *Кривичноправна заштита права интелектуалне својине у Србији*, Безбедност, год. 53, бр. 1, Београд, стр. 140-157.
36. Вучковић Декић, Л., (2006). *Преваре и подвале у биомедицинским публикацијама*, Билтен за трансфузиологију, 52(2-3), стр. 83-85.
37. *Услови коришћења и ауторска права*, Сциндекс. Преузето 10. 4. 2010. са интернет адресе <http://scindeks.nb.rs/static/ebaut.asp?url=termsofuse.htm>
38. *Закон о ауторском и сродним правима Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 104/2009.
39. *Закон о научноистраживачкој делатности Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 110/2005.
40. *Кривични законик*, Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009 и 111/2009.

Plagiarism as a Form of Deviant Behaviour in the Scientific Research

Abstract: *The main objective of this scientific paper is to analyze the presence of plagiarism in the science and its treatment in the laws governing the issue of intellectual property in the Republic of Serbia. A review of relevant literature leads to the conclusion that problems such breach are not yet adequately understood in our country. Previous research works and scientific quality of published scientific papers reveal a high level of academic dishonesty which can be very detrimental to the reputation of our scientists and certainly undermines the integrity of scientific work. This situation requires a change in the legal treatment of plagiarism in the science and the introduction of penalties for the offenders. It is also necessary to establish the institution to deal with the protection of the ethical aspects of scientific research. In the meantime it is necessary that the review of scientific articles includes checks for plagiarism.*

Key words: *intellectual property, plagiarism, scientific research*

Доц. др *Иван ЈОКСИЋ*

Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад

UDK 343 (094.5)(497.6): 347.641

Прегледни научни рад

Примљено: 24.09. 2011.

Кажњавање малолетника у кривичном законодавству Републике Српске

***Апстракт:** Претходну годину можемо означити годином великих промена у области малолетничког кривичног законодавства Републике Српске. Најпре, усвојен је дуго најављивани Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку (у даљем тексту Закон о малолетницима). Овим законом је уређена целокупна малолетничка материја, тј. прописи материјалног, процесног и извршног права. Поред тога, у примени је посебан Закон о извршењу кривичних санкција, у коме су, поред општих правних правила у вези са извршењем кривичних санкција, садржана и правила о извршењу кривичних санкција према малолетницима.*

У складу са усвојеним стандардима у области кривичних санкција према малолетницима, определили смо се да у овом раду обрадимо само казну малолетничког затвора. Иако је у новом Закону о малолетницима задржан принцип изузетности у кажњавању старијих малолетника, ова казна је доживела одређене промене у смислу увођења нових института, попут „одгођеног изрицања казне малољетничког затвора“ (члан 54 Закона о малолетницима), као и „накнадног изрицања казне малољетничког затвора“ (члан 55 Закона о малолетницима).

***Кључне речи:** кажњавање малолетника, одмеравање малолетничког затвора, одгађање изрицања малолетничког затвора, старији малолетници, суд.*

Настанак и развој казне малолетничког затвора

Малолетство, као старосна доб, утиче на посебан однос друштва према њиховом девијантном, делинквентном и криминалном понашању. Рефлекс оваквог третмана малолетника уочљив је у њиховом „повлашћеном“ положају у односу на пунолетна лица. На законодавном плану малолетници су, такође, уживали и уживају посебан кривичноправни статус. Наиме, у оквирима општег кривичног законодавства малолетницима је припадало посебно место, односно поглавље у кривичним законима. Међутим, последњих деценија је присутан процес

стварања посебног кривичног законодавства о малолетницима (Вујовић, 2006:25). Тиме се заправо желело да се малолетничко преступништво потпуно изузме из кривичног законика, да би се посебним законом регулисала специфичност поступка од откривања до изрицања мере (Јовашевић, 2006: 690; Николић, 2009:87).

Историјски посматрано, кривичноправни статус малолетника карактеришу три развојна периода. Најстарији (и најдужи) период карактерише принцип *malitia supplet aetatem*, односно став да злоступност надомешћује недораслост, затим од 19. века следи период у коме се основ за кривичноправни положај малолетника налази у процени малолетничког разбора, док трећи период, од почетка 20. века, подразумева развијање савременог кривичноправног статуса малолетника (Соковић, Бејатовић, 2009:41). Казне према малолетницима су најпре биле исте као и за пунолетна лица, да би касније према малолетницима биле примењиване посебне врсте казни намењене искључиво овој старосној категорији учинилаца кривичних дела (Јовашевић, 2010:145). Но, иако је кроз историју мењала своје појавне облике и начине извршења, казна малолетничког затвора је до данашњих дана задржала своје место у структури малолетничких кривичних санкција.¹

У југословенском кривичном законодавству казна малолетничког затвора добија статус самосталне кривичне санкције новелирањем *Кривичног законика ФНРЈ* из 1959. године (*Закон о изменама и допунама Кривичног законика*, Службени лист ФНРЈ, бр. 30/59). Изменама главе VI КЗ ондашње законодавство, може се слободно тврдити, ступило је у ред оних која су усвајала савремена схватања (Перић et al., 2008:59). Уједно, са усвајањем ових промена прелази се на заштитнички *welfare* модел кривичноправног статуса малолетника. Распадом савезне државе све републике чланице бивше Југославије преузеле су, уз одређене модификације, постојећа законска решења. Сходно томе, Република Српска је целокупну малолетничку материју сместила у посебно (шесто) поглавље *Кривичног закона (Кривични закон Републике Српске*, Службени гласник РС, бр. 49/03 и 108/04) под називом „Васпитне препоруке, мјере и казне за малолетнике“.

Процес осамостаљивања малолетничког кривичног законодавства у упоредном праву остварио је одговарајући утицај и на законодавство Републике Српске. Тако је целокупна малолетничка материја (материјално, процесно и извршно право) смештена у посебан законски акт (Вујовић, 2006:26). Кажњавање малолетника је претрпело одређене про-

¹ У савременом систему кривичних санкција према малолетницима епитет „главне“ кривичне санкције имају васпитне мере. Поред тога, у складу са продирањем ресторативног модела правде, алтернативне мере (васпитне препоруке) све више добијају на значају. Међутим, ове мере не спадају у кривичне санкције већ у мере *sui generis* јер се изричу у складу са применом начела условљеног опортунитета кривичног гоњења.

мене у смислу увођења посебног института под називом „одгајање изрицања казне малолетничког затвора“. На подручју извршног законодавства усвојен је посебан законски акт који, између осталих, садржи одредбе о извршењу казне малолетничког затвора. Поред тога, у глави VI „Кривична дјела на штету дјецe и малолетника“, предвиђена је могућност да се у кривичном поступку, у својству оштећеног, појављује дете и малолетник код таксативно наведених кривичних дела (члан 184 *Закона о малолетницима*). Интересантно је напоменути да су значајан допринос уобличавању модела правне заштите малолетника у Србији дале и одредбе *Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица* која се у кривичном поступку појављују у својству оштећених лица (Спасић, 2009:212). Једном речју, овако радикалан заокрет у области малолетничког кривичног законодавства у Републици Српској означио је раскид са дотадашњом праксом козметичких промена које су биле одлика неких прошлих времена.

Појам и карактеристике казне малолетничког затвора

Кажњавање малолетника има дуг развојни пут још из времена када су се примењивали најстарији законици, па све до актуелних законских решења (Јасић, 1968:79-80).² У мору различитих врста казни које су се, под одређеним условима, могле примењивати и према малолетним лицима, казна малолетничког затвора је задржала своје место у кривичном законодавству. Уочљиво је да су се промене код казне малолетничког затвора кретале у два правца:

- смањивање општег максимума у односу на казну затвора која се изрицала пунолетним лицима, и
- одвојени режим извршења ове казне, почев од физичког одвајања малолетних од пунолетних лица, па све до прописивања посебних погодности током њеног извршења.

Уважавајући специфичности казне малолетничког затвора, као изузетне кривичне санкције примењиве на категорију старијих малолетника, можемо одредити њен општи појам. Наиме, малолетнички затвор представља специфичну врсту кривичне санкције (казна) намењене одређеној старосној категорији учинилаца кривичних дела (старији малолетници), чијем изрицању претходи вођење посебног судског поступка (кривични поступак према малолетницима), посебни услови за изрицање и одмеравање казне, као и посебне или одвојене установе у којима се ова врста кривичне санкције извршава (казнено-поправни заводи за малолетнике).

² На пример, у Хамурабијевом законнику је за одређени број кривичних дела која учине малолетници била предвиђена могућност њиховог блажег кажњавања.

Посебан карактер казне малолетничког затвора присутан је и код одређивања њених основних карактеристика, и то:

- казна малолетничког затвора је најтежа врста кривичне санкције која се може изрећи малолетницима;
- малолетничким затвором се остварују како специјално-превентивни, тако и генерално-превентивни циљеви (за разлику од васпитних мера којима се постижу специјално-превентивни ефекти);
- малолетнички затвор је казна институционалног карактера (извршава се у КПЗ „Кула“ Источно Сарајево);
- може се, али и не мора изрећи малолетницима (не постоји обавеза изрицања ове казне);
- изриче се према одређеној старосној категорији малолетника (старији малолетници);
- може се изрећи само за тежа кривична дела (запрећена казном затвора преко пет година);
- малолетнички затвор се изриче под посебним условима прописаним у *Закону* (кривично дело и висок степен кривице учиниоца);
- малолетнички затвор се, за разлику од казне затвора, не прописује за конкретна кривична дела;
- трајање малолетничког затвора је ограничено до пет година (општи максимум). Изузетно, за кривично дело за које је прописана казна дуготрајног затвора или за стицај најмање два кривична дела за која је прописана казна затвора тежа од 10 година, малолетнички затвор може трајати до 10 година;
- примењују се посебна правила одмеравања за кривична дела у стицају;
- уведен је институт одгођеног изрицања казне малолетничког затвора (чл. 54 *Закона о малолетницима*);
- прописани су посебни критеријуми за примену условног отпуста (трећина издржане казне и постигнути успех у извршењу);
- прописани су посебни рокови у погледу застарелости извршења изречене казне;
- предвиђена су посебна правила у односу на давање података из казнене евиденције о осуди на казну малолетничког затвора (чл. 57 *Закона о малолетницима*);
- изрицање, односно почетак издржавања малолетничког затвора повлачи престанак извршења васпитне мере;
- малолетнички затвор не повлачи правне последице које се састоје у забрани стицања одређених права, и

- евиденцију о изреченој казни малолетничког затвора води првостепени суд.

Изрицање казне малолетничког затвора

Малолетничко кривично законодавство у Републици Српској заснива се на примени два принципа у санкционисању малолетничке делинквенције, и то принципа сразмерности и принципа поступности.

Принцип сразмерности, потенцирајући добробит малолетника који се налази у сукобу са законом, прописује могућност избора и примене законом предвиђених санкција и мера које су прилагођене личним својствима, средини и приликама у којима малолетник живи и у сразмери су са околностима и тежином учињеног кривичног дела и уважавањем права лица оштећеног кривичним делом (чл. 9 *Закона о малолетницима*).

Принцип поступности у изрицању кривичних санкција налази своју примену ако није поступано по принципу опортунитета кривичног гоњења. Према овом принципу, предност у изрицању васпитних мера увек ће имати мере упозорења, затим мере појачаног надзора, заводске мере и казна малолетничког затвора (чл. 29 *Закона о малолетницима*).

Поред наведених принципа, ново малолетничко кривично законодавство је задржало принцип изузетности у кажњавању (старијих) малолетника. Овај принцип треба разумети у контексту укупних негативних околности које су често присутне у одрастању деце која живе у поремећеним породичним односима. Зато није редак случају вршења насиља које углавном испољавају деца и малолетници мушког пола према својим родитељима (Бошковић, 2009:93).

Према одредби чл. 31 *Закона о малолетницима (Закон о заштити и поступању са дјецом и малолетницима у кривичном поступку Републике Српске*, Службени гласник РС, бр. 13/10), општа сврха кривичних санкција према малолетницима је да се пружањем заштите, бриге, помоћи и надзора, као и обезбеђењем општег и стручног оспособљавања утиче на развој и јачање личне одговорности малолетника и обезбеди васпитање и правилан развој његове личности, како би се омогућило поновно укључивање малолетника у друштвену заједницу. Поред тога, у ставу 2 истог члана, општа сврха свих кривичних санкција према малолетницима је допуњена посебном која се односи само на казну малолетничког затвора, а то је „вршење појачаног утицаја на малолетног учиниоца кривичног дјела да убудуће не врши кривична дјела, као и на друге малолетнике да не врше кривична дјела“. Допуњавањем опште сврхе кривичних санкција посебном сврхом, код казне малолетничког затвора законодавац је посебно акцентовао важност, али и изузетност ове казне у систему кривичних санкција према малолетницима.

Интересантно је запазити да је актуелно малолетничко кривично законодавство у Немачкој знатно одређеније у прописивању сврхе малолетничког затвора. У том смислу, сврха казне малолетничког затвора одређена је као васпитање малолетника како да убудуће води честан и одговоран живот, а при том основа таквог васпитања треба да буде ред, рад, настава, физичке вежбе и сврсисходно коришћење слободног времена (Шкулић, Стевановић, 2002:80).

Према одредби чл. 50 *Закона о малолетницима*, казнити се може само кривично одговоран старији малолетник који је учинио кривично дело са прописаном казном затвора тежом од пет година, а због тешких последица дела и високог степена кривичне одговорности не би било оправдано изрећи васпитну меру. У складу са цитираном законском одредбом, проф. Бабић и проф. Марковић издвајају четири услова за примену казне малолетничког затвора (Бабић, Марковић, 2009:484).³

Први услов предвиђа да је учинилац кривичног дела старији малолетник, тј. да је у време извршења кривичног дела напунио 16 година а није навршио 18 година живота.

Други услов се односи на тежину учињеног кривичног дела. Потребно је да старији малолетник учини кривично дело за које је прописана казна затвора тежа од пет година. У конкретном случају долазе у обзир сва кривична дела за која је могуће изрећи казну затвора изнад прописаног минимума од пет година.

Трећи услов је субјективне природе и односи се на учиниоца кривичног дела. Наиме, захтева се присуство високог степена кривичне одговорности код малолетника. Утврђивање степена кривичне одговорности малолетника врши се у складу са општим правилима која се примењују код пунолетних учинилаца кривичних дела.

Четврти услов захтева уверење суда да због тешких последица дела и високог степена кривичне одговорности не би било оправдано малолетнику изрећи васпитну меру. „Израз тешке последице дјела обухвата како последице које се састоје у конкретној тешкој повреди, тако и последице које се испољавају у конкретном тешком угрожавању заштићеног добра“ (Бабић, Марковић, 2009:485). Поред тога, изрицање казне малолетничког затвора је супсидијарног карактера јер се она примењује у ситуацији када изрицање васпитне мере није оправдано, што је ствар процене суда.

Правила за одмеравање казне малолетничког затвора прописана су у одредби чл. 51 *Закона о малолетницима*. Наиме, казна малолетничког затвора која се изриче малолетним учиниоцима кривичних дела може

³ Цитирани аутори су за основу класификације узели одредбу чл. 87 *Кривичног закона* јер су у време писања уџбеника одредбе о малолетницима биле део општег кривичног законодавства Републике Српске. С обзиром да је у новом *Закону о малолетницима* цитирана одредба остала непромењена (чл. 50), наведена класификација услова је и даље актуелна.

се одмерити у временском трајању до пет година. Изузетно, малолетнички затвор се може одмерити и у дужем времену од првобитно прописаног. Тако, за кривично дело за које је прописана казна дуготрајног затвора или за стицај најмање два кривична дела, за која је прописана казна затвора тежа од 10 година, малолетнички затвор може трајати до 10 година. Поред тога, при одмеравању казне старијем малолетнику за учињено кривично дело, суд не може изрећи казну малолетничког затвора у трајању дужем од казне затвора прописане за то кривично дело, с тим што није везан за најмању прописану меру те казне.

Код одмеравања казне малолетничког затвора суд узима у обзир све околности које утичу да казна буде мања или већа, у складу са чл. 37, ст. 1 и 2 *Кривичног закона* (опште околности које важе и за пунолетна лица), имајући посебно у виду степен зрелости малолетника и време потребно за његово васпитање и стручно оспособљавање (посебне околности које важе искључиво за малолетнике). Једном речју, изречена казна малолетничког затвора треба да буде резултанта свих предвиђених околности и судске оцене њиховог утицаја на казну (Срзентић et al., 1998:557).

Посебна правила за изрицање казне малолетничког затвора предвиђена су код кривичних дела учињених у стицају. Према одредбама чл. 52 *Закона о малолетницима* прописано је више могућности које је потребно размотрити приликом одмеравања малолетничког затвора.

Први случај постоји ако старији малолетник учини више кривичних дела у стицају, а суд нађе да за свако кривично дело треба изрећи казну малолетничког затвора, одмериће по слободној оцени за сва дела једну казну у границама одређеним у чл. 51 овог закона. Смисао цитиране одредбе састоји се у правилу да суд не утврђује појединачно за свако учињено кривично дело малолетнички затвор, већ јединствено разматрајући све услове који утичу на укупну дужину изреченог малолетничког затвора.

Други случај обухвата ситуацију ако суд нађе да би за неко кривично дело у стицају старијег малолетника требало казнити, а за друга кривична дела изрећи васпитну меру, за сва дела у стицају изриче само казну малолетничког затвора. У овом случају законодавац полази од чињенице да због различите природе две кривичне санкције (васпитне мере и малолетничког затвора) није могуће једновремено, односно кумулативно изрицати обе санкције. Стога малолетнички затвор апсорбује васпитне мере у конкретном случају и изриче се самостално малолетном учиниоцу за сва кривична дела учињена у стицају.

Трећи случај постоји ако је суд за кривична дела у стицају утврдио казне затвора и малолетничког затвора, те изриче затвор као јединствену казну применом општих правила за стицај кривичних дела. Овде имамо специфичну правну ситуацију када исто лице учини више кри-

вичних дела од којих је нека учинило у време малолетства а друга када је постало пунолетно. При томе, за кривична дела која је учинило у доба старијег малолетства, по правилу, требало би изрећи малолетнички затвор, док за кривична дела учињена у доба пунолетства (у које време се лицу суди) постоје услови за изрицање казне затвора. Међутим, законодавац је усвојио решење према коме се јединствено изриче казна затвора предвиђена за пунолетна лица.

Четврти случај садржи сличну ситуацију као у претходном случају, са том разликом јер су у питању кривична дела учињена у стицају од стране малолетника. Наиме, ако суд нађе да би за нека кривична дела у стицају требало изрећи васпитну меру, а за друга казну затвора, изрећи ће само казну затвора. С обзиром да се васпитна мера и казна затвора у наведеном случају не могу кумулирати, суд ће изрећи само казну затвора.

Пети случај предвиђа сходну примену наведених правила (чл. 52, ст. 1-3 *Закона о малолетницима*) и у случају ако суд после изречене казне утврди да је осуђени пре или после њеног изрицања учинио друго кривично дело. Услед недостатка посебних правила за одмеравање казне осуђеном лицу које издржава казну малолетничког затвора, неопходно је применити општа правна правила за одмеравање казне осуђеном лицу из чл. 43 важећег *Кривичног закона*.

Условни отпуст из малолетничког затвора

Лице осуђено на казну малолетничког затвора може бити раније отпуштено, пре издржане/изречене казне, уколико су испуњени законски услови за условни отпуст (чл. 53 *Закона о малолетницима*). При томе, предвиђене услове можемо поделити на објективне и субјективне.

Објективни услов садржи у себи два подуслова, и то:⁴

- да је лице издржало трећину изречене казне, и
- да је провело најмање шест месеци на издржавању казне.

Субјективни услов се односи на личност малолетника. Он је присутан у законској формулацији „ако се на основу постигнутог успеха извршења може оправдано очекивати да ће се на слободи добро понашати и да неће вршити кривична дјела“. У том смислу потребно је процењивати постигнути успех у извршењу малолетничког затвора, што зависи како од личности малолетног осуђеника, тако и од низа других

⁴ Специфичности казне малолетничког затвора у односу на казну затвора за пунолетна лица присутне су и код примене института условног отпуста. Захтев да малолетник издржи најмање трећину изречене казне малолетничког затвора представља значајно одступање од општих правила за условни отпуст према пунолетним осуђеницима на казну затвора. Поред тога, очигледна је интенција законодавца да прописивањем временског рока од шест месеци обезбеди неопходан минимум издржаног малолетничког затвора, у погледу могућности за организовањем било које врсте пеналног третмана према малолетном осуђенику.

околности везаних за могућности казнено-поправног завода у коме се казна малолетничког затвора извршава.

Законодавац прописује могућност да суд одреди и неку од мера појачаног надзора, дајући при томе могућност примене једне или више одговарајућих посебних обавеза из чл. 35 *Закона о малолетницима*. Према нашем мишљењу, законодавни мотив за примену ове врсте васпитних мера донекле је споран, јер закон предвиђа само „могућност“ за одређивање неке од наведених васпитних мера појачаног надзора, уз „могућност“ примењивања једне или више посебних обавеза. Дакле, прилично нејасна законска одредба, посебно ако узмемо у обзир познати став законодавца о немогућности кумулирања малолетничких кривичних санкција. Интересантно је запазити да судови у Србији, пре доношења посебног *Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*, из 2006. године, ни једном условно отпуштеном осуђенику нису одредили меру појачаног надзора од стране органа старатељства (Милошевић, 2000:82).

Временско трајање условног отпуста мери се дужином остатка неиздржане казне малолетничког затвора. По правилу, малолетник је коначно слободан, у смислу лишења било каквих обавеза и ограничења, са протеклом времена у оквиру условног отпуста. Међутим, малолетник може учинити једно или више кривичних дела за време трајања условног отпуста. У овом случају предвиђа се могућност опозивања условног отпуста, уз сходну примену општих одредби из чл. 109 *Кривичног закона*.

Узимајући у обзир да је законодавац прописао примену општих правних правила за опозивање условног отпуста код пунолетних лица којима је изречена казна затвора (чл. 109 *Кривичног закона*), разлоге за условни отпуст можемо поделити на обавезне и факултативне.

Обавезни услов садржан је у одредби чл. 109, ст. 1 *Кривичног закона* у коме је прописана обавеза суда да опозове условни отпуст ако осуђени, док је на условном отпусту, учини једно или више кривичних дела за која је изречена казна затвора преко једне године.

Факултативни услов је садржан у ставу 2 истог члана, према коме суд може опозвати условни отпуст ако условно отпуштени учини једно или више кривичних дела за које је изречена казна затвора до једне године. При разматрању услова за могућност факултативног опозивања условног отпуста законодавац посебно апострофира следеће околности: сродност учињених кривичних дела, њихов значај, побуде из којих су учињена и друге околности које указују на оправданост опозивања условног отпуста.

За опозивање условног отпуста (обавезног или факултативног) важна је изречена, а не прописана казна затвора (Перић, 2007:84). Када суд опозове условни отпуст, изриче јединствену казну применом одредби

чл. 42 и чл. 43, ст. 2 *Кривичног закона*, с тим што се раније изречена казна узима као већ утврђена. Део казне који је осуђени издржао по ранијој осуди урачунава се у нову казну, а време проведено на условном отпусту се не урачунава.⁵ Ако не дође до опозивања, онда се условни отпуст продужава за време које је осуђени провео на издржавању нове казне малолетничког затвора. Из наведеног проистиче да опозив условног отпуста није могућ ако је за ново кривично дело изречена новчана казна (Бабић, Марковић, 2009:373).

Одгођено изрицање казне малолетничког затвора

Значајан искорак у правцу актуелизовања савремених законских могућности казне малолетничког затвора у Републици Српској представља премијерно увођење новог института „одгођеног изрицања казне малолетничког затвора“.⁶ Суштина овог института се састоји у овлашћењу суда да може изрећи казну малолетничког затвора и истовремено одредити да је неће извршити када се оправдано може очекивати да се и претњом накнадног изрицања казне може утицати на малолетника да убудуће не врши кривична дела. Уз казну малолетничког затвора суд може изрећи неку од васпитних мера појачаног надзора и одредити уз ту меру једну или више посебних обавеза (чл. 54, ст. 1 *Закон о малолетницима*). Суд накнадно може изрећи извршење изречене казне малолетничког затвора ако малолетник за време које суд одреди, а које не може бити краће од једне ни дуже од три године (време проверавања), учини ново кривично дело, или ако одбија да поступи по изреченој васпитној мери појачаног надзора или извршењу посебних обавеза. Међутим, протеклом најмање једне године од времена проверавања суд може, након прибављеног мишљења органа старатељства, коначно одустати од изрицања казне малолетничког затвора. Ипак, неопходно је да нове чињенице иду у прилог уверењу суда да малолетник убудуће неће чинити кривична дела.

⁵ На овај начин, исто као и код пунолетних лица, штите се интереси осуђеника у погледу издржаног дела казне. У супротном, дошло би до дуплирања изреченог и издржаног дела казне (малолетничког) затвора што би било неприхватљиво решење. Међутим, у ширем смислу могло би се поставити питање оправданости признавања издржаног дела казне с обзиром да је осуђеник поновио кривично дело, јер се његов пенални третман показао „неделотворним“. Заправо, овим путем се признаје неуспешна ресоцијализација осуђеног малолетника.

⁶ Увођењем могућности одгањања изрицања казне малолетничког затвора ново малолетничко кривично законодавство Републике Српске придружило се Хрватској која је прва увела могућност примене овог института. Стога би, према нашем мишљењу, требало размотрити могуће увођење овог института у законодавство Србије. Подсећања ради, Србија у *Закону о малолетницима* није предвидела могућност примене било каквог условног одлагања изрицања казне малолетничког затвора, иако наведени законски акт садржи савремена законска решења прихваћена из упоредног законодавства (претежно немачког), као што је условно одлагање кривичног гоњења и изрицање васпитних налога.

Интересантно је указати на позитивне ефекте у примени института „придржаја изрицања казне малолетничког затвора“ у Хрватској, с обзиром да је забележен пораст изречених придржаја у структури изречених кривичних санкција према малолетницима у овој земљи. Ово потврђује истраживање спроведено за временски период 2000-2004. године. Према добијеним резултатима, придржај изрицања казне малолетничког затвора изречен је према 24 малолетника у 2001. години, с тим што је сваке наредне године значајно растао (Кос, 2006:812).⁷

Могућност накнадног изрицања казне малолетничког затвора предвиђена је у два случаја (чл. 55, ст. 1 *Закона о малолетницима*):

- ако малолетник коме је одгођено изрицање казне малолетничког затвора буде осуђен или му буде изречена васпитна мера због новог кривичног дела учињеног пре истека времена проверавања, суд изриче казну за раније учињено дело, ако би то, с обзиром на новоизречену казну или васпитну меру, било потребно ради одвраћања малолетника од извршења кривичних дела;
- ако малолетник и поред изреченог упозорења суда одбија да поступи по изреченој васпитној мери или извршењу посебних обавеза.

Уколико суд не изрекне накнадну казну малолетничког затвора, онда одлучује остају ли на снази већ изречене мере или изриче неке друге мере. При томе, казна малолетничког затвора се може изрећи најкасније шест месеци након протекла времена проверавања или након окончања поступка због новог кривичног дела.

Извршење казне малолетничког затвора

Казна малолетничког затвора се извршава у посебном казнено-поправном заводу за малолетнике.⁸ Малолетници који за време извршења казне малолетничког затвора постану пунолетни, по правилу продужавају свој боравак у казнено-поправном заводу за малолетнике

⁷ Наведено истраживање у Хрватској, иако спроведено у ранијем временском периоду, једино је доступно и релевантно у погледу примене института „придржаја изрицања казне малолетничког затвора“. Подсећања ради, институт условног одлагања казне малолетничког затвора, истина под другачијим називом, уведен је први пут у Републици Српској у оквиру новог *Закона о малолетницима*.

⁸ Интересантно је запазити да се у једином казнено-поправном заводу за малолетнике на подручју БиХ и Републике Српске, „Кула“, у Источном Сарајеву, налазе само четири малолетна осуђеника који издржавају казну малолетничког затвора од две до десет година. У заводу су нарочито развијени програми образовања и стручног усавршавања осуђеника. Образовним програмом су обухваћена три малолетна осуђеника, од којих један похађа основну, а двојица средњу школу. Професори и наставници основних и средњих школа из Иског Сарајева, са којима је казнено-поправни завод претходно склопио уговор, организују и изводе осуђеницима часове наставе. Након завршене наставе малолетни осуђеници добијају дипломе на којима, у складу са законским прописима, не стоји да су стечене за време боравка у заводу. Извор: <http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Cetiri-maloljetnika-na-izdravanju-kazne-71756>.

или у одељењу за млађа пунолетна лица, осим ако за њихову друштвену реинтеграцију има већи ефекат да се сместе у завод за одрасле. Међутим, млађа пунолетна лица којима је изречена казна малолетничког затвора смештају се у завод, сличан казнено-поправном заводу за малолетне осуђенике.

Према одредби чл. 176 *Закона о малолетницима* предвиђена је могућност накнадног останка у казнено-поправном заводу за малолетнике, ради школовања и стручног оспособљавања осуђених лица код којих наступи пунолетство у два случаја:

- осуђени на казну малолетничког затвора у казнено-поправном заводу за малолетнике може остати најдуже до навршене 23 године, а ако до тада не издржи казну, поступа се у складу са чланом 175 овог закона (ст. 1);
- изузетно, у казнено-поправном заводу за малолетнике осуђени може остати и након што је навршио 23 године, ако је то потребно ради завршавања школовања или стручног оспособљавања, или ако остатак неиздржане казне није већи од шест месеци, али најдуже до навршених 25 година (ст. 2).

Закон о извршењу кривичних санкција (*Закон о извршењу кривичних санкција Републике Српске*, Службени гласник РС, бр. 12/10), који претходи усвајању *Закона о малолетницима*, садржи у глави XII посебне одредбе о извршењу казне малолетничког затвора. Међутим, у овим одредбама се регулише одступање од примене општих правних правила која се односе на извршење казне затвора код пунолетних лица. При томе се посебно апострофира право на образовање лица осуђеног на малолетнички затвор (чл. 198). Уколико у оквиру казнено-поправног завода за малолетнике не постоји школа, лице које издржава казну малолетничког затвора може под надзором васпитача похађати школу у месту седишта установе.

Посебност казне малолетничког затвора изражена је кроз давање погодности током њеног извршења. Према одредби чл. 200 *Закона о извршењу кривичних санкција*, осуђеном лицу које издржава казну малолетничког затвора, а које се добро понаша и залаже у учењу и раду, руководица установе може одобрити погодности ван круга установе ради посећивања родитеља или других блиских сродника. Осуђеном лицу је омогућено коришћење слободног времена од најмање три часа дневно ван затворених просторија. Поред тога, осуђеном лицу је потребно обезбедити услове за бављење физичком културом или спортом унутар завода за малолетнике.

Дисциплинска одговорност лица која издржавају казну малолетничког затвора садржи одређена одступања у односу на општи режим извршења казне затвора. Наиме, осуђеном лицу које издржава казну

малолетничког затвора може се изрећи дисциплинска казна упућивања у самицу највише до седам дана. Изузетно, уколико осуђено лице похађа школу, омогућава му се да за време издржавања дисциплинске казне саме редовно прати наставу.

Закључна разматрања

У складу са општим трендом у правцу осамостаљивања целокупне малолетничке кривичне материје, Република Српска је донела посебне законске акте који садрже материјалне, процесне и извршне одредбе. Заправо, малолетничка материја је смештена у два законска акта, и то: *Закон о заштити и поступању са дјецом и малолетницима у кривичном поступку* и *Закон о извршењу кривичних санкција*, али се у одређеним сегментима и даље примењују релевантне одредбе из других закона. Наведени законски акти садрже упућујуће норме у погледу примене општих одредби важећег *Кривичног закона Републике Српске*. Подсећања ради, оваква правна ситуација је присутна и у другим законодавствима држава бивше Југославије (на пример Србија, Црна Гора).

Иако су начелно задржана постојећа законска решења у односу на кривичноправни статус малолетника, у новом малолетничком кривичном законодавству је дошло до одређених промена у режиму кривичних санкција. Следствено томе, кажњавање малолетника је такође претрпело одређене промене у смислу увођења нових института (одгођено изрицање казне малолетничког затвора).

Најзад, иако су у законодавној сфери предузети важни кораци у регулисању извршења кривичних санкција, конкретније извршења казне малолетничког затвора, очекивани резултати су у пракси изостали. Чини се да је, као и у претходним временима, постојећа законска решења тешко применити. Овакав закључак заснивамо на примеру јединог казнено-поправног завода за малолетнике у Републици Српској, „Кула“, који се налази у Источном Сарајеву. У овом заводу се тренутно налазе само четири кажњеника, што довољно говори о одсуству адекватне казнене политике судова. Једном речју, на примеру завода у Кули уочљиво је одсуство адекватне државне стратегије у односу на политику изрицања и извршења казне малолетничког затвора.

Литература:

1. Бабић, М., Марковић, И., (2009). *Кривично право – општи дио*, Правни факултет у Бањој Луци, Бања Лука.
2. Бошковић, Д., (2009). *Спречавање насиља у породици*, Безбедност, год. LI, бр. 3, Београд, стр. 93-104.
3. Вујовић, Д., (2006). *Малолетници у новом кривичном законодавству*, Безбедност, год. XLVIII, бр. 1, Београд, стр. 24-42.
4. Јовашевић, Д., (2010). *Положај малолетника у кривичном праву*, Правни факултет у Нишу, Ниш.
5. Јовашевић, Д., (2006). *Кривичне санкције за малолетнике у новом Кривичном закону Републике Србије*, Безбедност, год. XLVIII, бр. 5, Београд, стр. 689-711.
6. Кос, Ј., (2006). *Извршавање малолетничких санкција*, Хрватски летопис за казнено право и праксу, бр. 2, Загреб, стр. 807-865.
7. Милошевић, Н., (2000). *Малолетнички затвор*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, бр. 3, Београд, стр. 71-86.
8. Перић, О., (2007). *Коментар Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица – друго, допуњено издање*, Службени гласник, Београд.
9. Перић et al., (2008). *Политика изрицања кривичних санкција према малолетницима у Србији*, Центар за мир и развој демократије, Београд.
10. Соковић, С., Бејатовић, С., (2009). *Малолетничко кривично право*, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац.
11. Спасић, Д., (2009). *Модели заштите од породичног насиља у Републици Србији*, Безбедност, год. LI, бр. 1-2, Београд, стр. 208-221.
12. Срзентић et al., (1998). *Кривично право Југославије – општи део*, Савремена администрација, Београд.
13. Николић, З., (2009). *Савремена пенологија (студија казни и кажњавања)*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
14. Шкулић, М., Стевановић, И., (2002). *Преглед посебних одредаба о малолетним учиниоцима кривичних дела у упоредном кривичноправном законодавству европских земаља*, Билтен судске праксе Врховног суда Србије, бр. 3, Београд, стр. 61-88.

Juveniles in Criminal Punishment of Republic Serbian Legislation

Abstract: *The previous year we mark the year of major changes in the area of juvenile criminal legislation of the Republic of Serbian. First, it adopted a long-awaited law on protection and treatment of children and juveniles in criminal proceedings (hereinafter: the Law on Juvenile Justice). This law regulated the entire juvenile matter, ie. rules of substantive, procedural and executive rights. In addition, the application of the special Law on Execution of Criminal Sanctions, in which, in addition to general legal rules relating to enforcement of criminal sanctions, contained rules on the execution of criminal sanctions for minors.*

In accordance with accepted standards in the field of criminal sanctions for minors, we chose to work in this process only juvenile prison. Although the new law on juveniles retained the principle of excellence in the older juvenile punishment, the punishment has experienced some changes in terms of introducing new institutions, such as "deferred sentencing of juvenile imprisonment" (Article 54 of the juveniles), and "post-sentencing Juvenile Prison "(Article 55 of the juveniles).

Keywords: *punishment of juveniles, the measurement of juvenile detention, delay imposition of the juvenile prison, the older juveniles, the court.*

Владимир ЦВЕТКОВИЋ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Марија ПОПОВИЋ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK- 623.4/.459 : 343.326

Прегледни научни рад

Примљено: 15.11. 2011.

Могућности злоупотребе оружја за масовно уништавање у терористичке сврхе

Апстракт: Неспорна деструктивност оружја за масовно уништавање и развој његове пролиферације с једне, као и експанзија екстремизма и тероризма у свету, с друге стране, указују на повећан ризик од могуће употребе наведеног оружја у терористичке сврхе. Уз то, отежана детекција и идентификација поменутих опасних материја, која додатно усложњава поступање снага заштите и спасавања на месту терористичког догађаја, још више инспирише лидере терористичких група да се домогну овог оружја. С тим у вези, у раду је учињен осврт на (не)посредну везу између овог оружја и терористичких група, даје се генерални преглед оружја за масовно уништавање која се могу искористити у терористичке сврхе и испитује се реалност и могућност његове употребе ради остварења терористичких циљева.

Кључне речи: тероризам, масовно уништавање, хемијско оружје, биолошко оружје, нуклеарно оружје, радиолошко оружје, експлозивно оружје.

Увод

Тероризам је одувек представљао тешко решив безбедносни проблем како за државе, тако и за међународни систем у целини (Бајагић, 2007). У стручној литератури тероризам (лат. *terror* – интензиван страх, ужас; фр. *terrere* – сејање страха) се дефинише као „метод смишљене и систематске употребе насиља с циљем развијања страха код људи и представника власти, ради остваривања личних, политичких и других идеолошких циљева (Мијалковић, 2011:217)“. Савремени тероризам је у великој мери био условљен научно-технолошким напретком у наоружању током 20. века (Димитријевић, 2005:968). Без савременог оружја, као што су аутоматска оружја и оружја за масовно уништавање, терористи не би имали прилике и могућности да изведу разорне терористи-

чке нападе (Маслеша, 2003:523). Терористички догађаји изазвани употребом овог оружја јесу интервенције које захтевају реализацију посебних мера од стране једне или више хитних интервентних служби и генерално подразумевају учешће великог броја спасилаца (Млађан, 2009:255). Овакво хаотично стање на месту терористичког догађаја са великим бројем припадника снага заштите и спасавања мотивише терористичке организације да изврше секундарне нападе.

Забринутост и размишљања о тероризму у вези са овим оружјем није нова. Још давне 1989. године је Џорџ Шулц, тадашњи амерички државни секретар, упозорио да је „претња међународној заједници од употребе хемијског оружја од стране терориста све већа и да не постоје непремостиве техничке препреке које би спречиле терористичке групе да то оружје искористе“ (Barnaby, 2004:36). Он је такође веровао да Либија производи хемијско оружје и да је њена спремност да га понуди терористичким групама велика. Сценарио који се одиграо 11. септембра 2001. године показао је да чак и мале групе појединаца имају способност да изазову масовне људске жртве и материјалну штету (Neuer, 2006:3). Ситуацију додатно компликује чињеница да поступање снага заштите и спасавања управо и наводи терористичке организације да злоупотребе ово оружје у терористичке сврхе (Taylor, 2000). Терористичке организације користе разноврсно оружје, које се може класификовати у четири категорије (Neuer, 2006:3):

1. Конвенционално оружје и експлозивни;
2. Нуклеарно и радиоактивно оружје;
3. Хемијско оружје, и
4. Биолошко оружје.

Свака од ових категорија може се самостално искористити у терористичке сврхе или се могу комбиновати како би ефекти разарања били већи.

Термин „оружје за масовно уништавање“ је израз којим је у бившем Совјетском Савезу означавано нуклеарно, хемијско и биолошко оружје. Сада је овај израз у широкој употреби широм света упркос критикама и расправама о његовој прикладности, с тим да је значење проширено и на радиолошко оружје (Steve, 2002). Ово оружје, за разлику од конвенционалног, поседује јединствене карактеристике које га чине веома атрактивним за терористичке акте (Gary, 2000). Оружје за масовно уништавање је било какво оружје које је намењено, или има способност да узрокује смрт или нанесе озбиљну физичку повреду великом броју људи (Hawley, Hilderbrand, 2002). Ту спадају: хемијско, биолошко, радиолошко, нуклеарно и експлозивно оружје. Изворе материјала који се могу искористити за производњу овог оружја није лако пронаћи услед ригорозних мера безбедности на њиховој заштити (Bowman, 2007). Једини начини да се до њих дође су крађа, незаконити преноси

од стране држава спонзора, или их, пак, терористичка организација може развити коришћењем двонаменских материјала.

Један од начина да се дође до овог оружја јесте његова пролиферација, под којом се подразумева да се учине доступним средства за долажење до њега или за његову примену. Наиме, пролиферација овог оружја представља ширење технологије, знања или материјала у вези са нуклеарним, хемијским или биолошким оружјем нацијама које још увек немају овакве капацитете (Bellamy, 2007). Првобитно се односила на нуклеарно оружје па је затим проширена на хемијско и биолошко оружје.

Највећи проблем у вези са спречавањем пролиферације, а који је у интересу терористичких организација, настаје услед следећих фактора:

- Широка доступност информација и технологије за њихову производњу;
- Двонаменска природа опреме и материјала који се користе, и
- Низ могућности, од сложеног програма са неколико агенаса до простог уређаја за распрострањивање опасне материје (Bellamy, 2007:145).

У последњих неколико година константно повећање броја жртава у терористичким нападима утицало је на јачање аргумената у корист употребе овог оружја (Walter, 1998). Парола да што више људи гледа и буде уплашено, а мањи број да настрада, давно је превазиђена о чему сведоче бројни масовни терористички догађаји.

Појам и класификација оружја за масовно уништавање

Прва употреба термина „оружје за масовно уништавање“ везује се за саопштење Vannevar Bush-а, директора Агенције за научна истраживања и развој у САД, 15. новембра 1945. године (Gail, 2007). Испрва је овај појам обухватао атомско оружје и оружје које се могло прилагодити за сврху масовног уништења. Сама дефиниција појма је даље развијана, па су УН својом Конвенцијом о наоружању, из 1948. године, у дефиницију укључиле и „атомско експлозивно оружје, радиоактивно оружје, смртоносна хемијска и биолошка оружја, као и свако оружје које буде развијено у будућности, а има карактеристике које би се могле упоредити са деструктивним ефектима атомских бомби или других горе поменутих врста оружја“ (William, 2004).

Амерички закон ово оружје дефинише као „било какво оружје или уређај који је намењен или има способност да узрокује смрт или нанесе озбиљну физичку повреду великом броју људи (www.icpprogram.org, 3. 10. 2011). Под овим оружјем (*weapon of mass destruction*) се подразумева оружје које може убити велики број људи и проузроковати велику штету природи или биосфери (Heuer, 2006).

Једна од потешкоћа код спровођења програма непролиферације овог оружја је управо његова дефиниција. Сама политика непролиферације оружја за масовно уништавање је прихватила дефиниције и појмове о нуклеарном, хемијском, биолошком и радиолошком оружју онако како то дефинишу међународни уговори, конвенције, споразуми и протоколи. Овакав акт је разумљив али је он истовремено и главни проблем. Међународне конвенције и други правни акти о овом оружју су усвојене консензусом чланица и учесница, што значи да су прихваћене дефиниције и појмови прихватљиве за све државе чланице. Из тог разлога су савремена истраживања и трендови, као и нове врсте агенаса и оружја, ван датих конвенција. Стога бисмо у духу овог програма могли да разграничимо ужу и ширу дефиницију овог оружја.

Оружје за масовно уништавање у ужем смислу обухвата нуклеарно, хемијско, биолошко и радиолошко оружје, као и њихове агенсе. У ширем смислу, обухвата све токсичне хемијске агенсе ако су употребљени као средство или мета напада, све микроорганизме и њихове продукте уколико су средство или мета напада, и сва индустријска постројења која производе токсичне хемикалије и микроорганизме у свом процесу производње, те сва складишта и превозна и транспортна средства у којима се складишти и којима се превози, а која могу бити мета војног или терористичког деловања, или су пак средства за постизање циља.

1. Можемо говорити о следећим врстама (ХБРНЕ):
2. Хемијско оружје;
3. Биолошко оружје;
4. Радиолошки дисперзиони уређаји;
5. Нуклеарни уређаји, и
6. Експлозивно оружје.

Без обзира на то колика је вероватноћа да ће до терористичког напада доћи, претња је реална јер припадници криминалних група не престају да трагају за адекватним наоружањем које би им омогућило реализацију пројектованих циљева. Последице употребе наведеног оружја се смањују добрим припремама и обукама како снага заштите и спасавања, тако и осталог цивилног становништва.

Хемијско оружје

Прва употреба оружја које би се могло окарактерисати као хемијско, датира из 429. године пре нове ере, када су Спартанци за време Пелопонеског рата на највишим тачкама бојног поља палили сумпор да би створили отровна испарења. Студија је показала да су Персијанци ископали тунел испод зидина како би ушли у град. Палили су битумен и сумпорне кристале како би произвели отровне гасове, а подземни „димњаци“ су служили за пренос смртоносних испарења (Smithson, Levy, 2002).

Под хемијским оружјем се, најкраће речено, подразумевају токсичне хемикалије или хемијска муниција која је намењена да узрокује смрт или нашкоди на други начин. Сами агенси за хемијско оружје могу бити хемикалије у војној употреби, токсичне индустријске хемикалије које се користе на импровизован или целисходан начин, али и оне које се производе и користе у сврху намерног тровања жртава. Према *Конвенцији о хемијском наоружању*, било која токсична хемикалија, без обзира на порекло, сматра се хемијским оружјем, осим када се користи у ситуацијама које нису илегалне (UN, 1993). Дакле, хемијско оружје је врста војног оружја које се користи у намери да убије или онеспособи непријатеља путем хемијских средстава. Укључује бојне отрове, димне материје и запаљива средства. Осим убијања или онеспособљавања тровањем људи, стоке и биљака, користи се и за контаминацију, задимљавање или осветљење. Хемијско оружје је другачијег облика од конвенционалног или нуклеарног оружја, при чему нема у први мах видљивог деловања, насупрот конвенционалном оружју где се може видети, нпр. експлозија бомбе. Оно што је овде битно напоменути јесте да се коришћење живих организама (нпр. антракс) у војне сврхе сматра биолошким, а не хемијским оружјем. Али се зато токсични продукт живих организама (нпр. ботулин и рицин) сматра хемијским оружјем (Војна енциклопедија, 1972:420). Прва масовна употреба хемијског оружја није забележена све до Првог светског рата. Французи су, 1914. године, напали немачке снаге гранатама које су садржале сузавац, а Немци су им одговорили артиљеријским гранатама које су такође садржале гас. Постоји на хиљаде хемикалија које могу непосредно или посредно довести до обољевања и моралитета људи у одређеним дозама, као што су (Frederic, Lewis, 2003):

1. Нервно-паралитички:
 - Сарин,
 - Соман,
 - Табун,
 - Циклосарин,
 - VX;
2. Крвни агенси:
 - Водоник цијанид,
 - Цијаноген хлорид;
3. Агенси за гушење:
 - Фозген,
 - Дифозген,
 - Хлор;
4. Пликавци:
 - Азотни иперит,
 - Луизит.

Велики број комерцијалних хемикалија представља ризик јер се могу искористити као потенцијални импровизовани хемијски уређај. Рецимо, фозген који је коришћен као хемијско оружје у Првом светском рату, употребљава се као масовна хемикалија у производњи комерцијалне пластике. Соли цијанида се у великој количини користе у процесима вађења руда метала, док се концентровани хлор обично транспортује кроз велике градске области (Frederic, Lewis, 2003).

Хемијско оружје називају тихим и невидљивим убицом јер оно може бити безбојно и без мириса, односно без било каквих својстава која би омогућила да се примети пре него што изазове последице већих размера.

Последњих деценија најшире позната употреба хемијског оружја се повезује са терористичким нападом на подземну железницу у Токију, 20. марта 1995. године. Чланови религиозне групе и култа, Aum Shinriкуо, који верују у Армагедон, поставили су контејнере са сарином на вагоне које су сами направили. Између пет и шест хиљада људи је било изложено нервном агенсу. Дванаесторо је преминуло, а мали број цивила је имао трајна мождана оштећења. Исти култ је, јуна 1994, расуо сарин по граду Matsumoto, западно од Токија, и око 300 људи је било контаминирано а седморо је изгубило живот.

Класификације хемијских агенаса су у великој мери сличне и чини се да у литератури и међу теоретичарима постоји велики степен усаглашености. Најчешће помињана класификација хемијских агенаса је:

- Агенси за гушење;
- Крвни агенси;
- Нервни агенси;
- Плилавци, и
- Агенси за онеспособљавање.

Терористи су много пута у блиској прошлости користили хемијско оружје и врло је могуће да се такав сценарио понови. Чињеница да се у успешно изведеном терористичком хемијском нападу може очекивати велики број жртава свакако инспирише терористичке организације на коришћење ове врсте оружја. Начини употребе хемијског оружја су разноврсни и зависе од маште терориста. Хемијски агенс може доспети у тело човека на различите начине – преко респираторног тракта, коже, крви, хране. Сваки хемијски агенс изазива различите симптоме и последице.

Биолошко оружје

Први писани трагови о борби људи против зараза датирају из 1770. године пре нове ере. У свом саопштењу народу, тадашњи владар Сумерије у Месопотамији наређује инфицираном становништу да остане у

свом граду и да не одлазе у градове у којима се зараза није проширила. Током 1346. године, при опсади тврђаве Kaffa, Монголи су катапултирали преко зидина тврђаве своје војнике који су били заражени бубонском кугом у намери да тако ослабе непријатељске снаге.

Током Првог светског рата употреба биолошког оружја на људима је изостала. На обе стране је превладавао став да су такви напади и више него нехумани. Употреба биолошких агенаса се у овом периоду ограничавала искључиво на животиња. Овакав став се драстично мења током Другог светског рата. Јапанци су пустили рој заражених пчела на Кинезе са намером да их заразе бурбонском кугом. Јапан тврди да је тако страдало око 20.000 Кинеза, док Кина тврди да та цифра достиже и 200.000. Тачна цифра се не може ни утврдити јер је одређени број зараза и обољења већ постојао у Кини (Eric, 2002:225).

У самој дефиницији биолошког оружја каже се да се овде могу сврстати микробски или други биолошки агенси или токсини, било ког порекла, чија се употреба не може оправдати заштитним или другим мирољубивим циљевима, као и оружје, опрема или начини испоруке који су направљени за употребу таквих агенаса или токсина у непријатељске сврхе. Најкраће речено, биолошки агенс који се користи у оружане сврхе јесте живи микроорганизам или биолошки креиран токсин који узрокује повреду или смрт (Paulun, 2003). Сам агенс се добија из живог микроорганизма или његовог производа, а уградњом у разне врсте наоружања постаје биолошко оружје (Torr, 2005). Биолошки агенси су вируси, бактерије, гљивице и токсини.

Као и у случају хемијског оружја, потенцијалне терористичке организације имају велики избор потенцијално штетних агенаса. У поређењу са многим случајевима напада терориста употребом конвенционалних експлозива, употреба биолошког оружја је ретка (Pilat, 1997). Значај и утицај биолошких терористичких догађаја може бити катастрофалан за насељено место где је дошло до употребе биолошког оружја, представљајући јединствени изазов за отклањање последица настале ванредне ситуације (Winslow, 1999).

Извесно је и да се терористичке групе не задржавају само на употреби хемијског оружја ради постизања својих циљева. Конкретно, употреби биолошког оружја од стране терориста погодује његова доступност, пре свега у клиничким и микробиолошким лабораторијама, затим у владиним установама, одређеним школама и слично. Имају кратак период инкубације и јако су вирулентни, заразни су и доследно делују у малим дозама. Уз јако мале трошкове, приступачном опремом и са широко доступним знањем, производња ових агенаса је веома лака.

Потреба за кооперацијом држава у елиминисању претњи биолошког тероризма је у 21. веку израженија него икад. Брз развој науке,

технике и технологије, као и знања, носи са собом штетне последице неслућених размера уколико се употребе у погрешне сврхе. Генетски инжењеринг се може искористити како би се повећала заразност одређеног биолошког агенса, или како би се повећала његова отпорност на познате противотрове, вакцине и лекове, или како би се учинио отпорнијим на услове у окружењу који могу умањити његову убодитост (Carus, 2007). Један од проблема који све своје негативне импликације испољава на пољу биолошког оружја, јесте чињеница да се велики број биолошких агенаса, који представљају потенцијално биолошко оружје, већ налази у природи. Поменута чињеница изазива даље проблеме у разликовању ситуације у којој је зараза намерно раширена од ситуација које су се десиле природним током. Неспорна чињеница да се велики број вируса и патогених организама налази у природи, не значи да су сви они погодни за коришћене у терористичке сврхе (Larsen, 2010). Након одабира адекватног патогеног организма следећи корак је узимање његовог узорка. Ипак њихово изоловање из природе је јако тешко. Осим тога, у природи се ретко јављају у чистом облику, што може умањити њихову вирулентност.

Биолошко оружје се може класификовати на више начина уз помоћ различитих критеријума. Први критеријум на основу којег можемо извршити класификацију биолошког оружја јесте тип агенса који узрокује заразу и, у складу са тим, то су: бактерија, вируси, гљивице и токсини. Бактерије јесу живи микроорганизми а болести које оне проузрокују се у великом броју случајева могу лечити антибиотицима. Агенси који се убрајају у ову групу јесу антракс, туларемија и куга. Вируси су организми који зависе од домаћина и ван њега тешко опстају а болести које они изазивају у малом броју случајева се могу третирати антибиотицима. Најпознатији агенси ове врсте јесу *venecuelanski encephalitis* и „богиње“. Токсини или отрови се могу произвести вештачким путем у лабораторијама. Међутим у природи постоје одређене врсте биљака, животиња и микроорганизма које производе отрове и токсине. Сами токсини не представљају живе организме и стога се они налазе на граници између хемијског и биолошког оружја. Агенси који су елемент ове категорије јесу „ботулин, рицин и сакситоксин“.

Други критеријум класификације јесте тип ефеката које биолошко оружје изазива, односно да ли се зараза може преносити између људи или је могућност инфицирања условљена директним контактом са агенсом. Не бисмо погрешили ни ако бисмо као критеријум за поделу узели и симптоме које изазивају агенси.

Q грозница је последња категорија агенаса која спада у биолошко оружје, која се размножава у телу домаћина како то чине и вируси, а са друге стране има ћелијску мембрану и користи кисеоник.

Радиолошко оружје

Термин радиолошко оружје се, за разлику од нуклеарног, односи на оружје које дистрибуира радиоактивне материјале помоћу неконтролисане фисионе реакције.

Заправо, ради се о такозваним прљавим бомбама које се састоје од конвенционалног експлозива обмотаног радиоактивним материјалима. Веома је битно напоменути да ефекти радиолошког оружја нису тренутни, већ одложени, што представља значајан безбедносни проблем током процесуирања ових дела (Frederic, Lewis, 2007).

Сама радиоактивност може се дефинисати као енергија која се током нуклеарне реакције ослобађа из радиоактивних материјала, који се састоје од нестабилних и радиоактивних атома и који емитују зрачење у процесу распадања, односно цепања. Као и код других врста оружја за масовно уништење, извор радијације се не везује искључиво за нуклеарно обрађене материјале и њихове нус производе, већ се може наћи и у природи, и то код производа од керамике и порцелана, код одређене хране, неких врста метала, опреме у индустријској производњи и опреме која се користи у медицини.

Оно што највише забрињава јесте чињеница да константна изложеност ниским нивоима зрачења може касније довести до настанка канцера (Callan, 2002).

Радиолошки ванредни догађаји јесу догађаји који укључују изложеност пацијената и особља за ванредне ситуације зрачењу. Радиолошки инцидент подразумева изложеност окружења или људи зрачењу које је резултат погрешне употребе радиоактивних супстанци или несреће. Са друге стране, радиолошка ванредна ситуација јесте сваки радиолошки ванредни догађај у којем постоји ризик од повреда или смрти, независно од тога да ли је њихов извор само зрачење или не. Неки од примера оваквих ситуација могу бити:

- саобраћајна незгода при транспорту радиоактивних изотопа у истраживачке или медицинске сврхе;
- терористички напад радиолошким дисперзионим уређајима;
- пожар у болници или складишту у ком је смештен радиоактивни отпад;
- несреће у нуклеарним електранама;
- детонација нуклеарног оружја;
- просипање радиоактивних течности у лабораторијама;
- случајна превелика изложеност изворима радијације медицинског особља и пацијената и друго (Veenema, 2002).

Терористи при развоју оружја полазе од таквих материјала и компоненти које је лако модификовати и прилагодити за конкретне нападе, па стога постоји и вероватноћа да ће употребити индустријске хемикалије

и радиоактивне материјале како би узроковали масовне повреде и раширили панику. Кофер који садржи радиолошки материјал, што представља пример употребе радиолошких емисионих уређаја, уколико се остави у подземној железници, на улици или у згради, може озрачити пролазнике и без њиховог знања. Када се присуство таквог уређаја коначно открије, долази до ширења панике, што даље проузрокује још већу индиректну штету.

Пример употребе радиолошких дисперзионих уређаја у терористичке сврхе данас се повезује са опасношћу од употребе такозване прљаве бомбе. Забринутост од оваквог напада је значајно порасла након атака на Светски трговински центар, у септембру 2001. године. Ова бомба садржи радиоактивни материјал који је повезан са експлозивом (Вуман, 2008). Приликом детонације експлозива радиоактивни материјал се шири у окружење, уз наравно нижи интензитет топлоте и нижи ниво радијације него нуклеарно оружје. Ефекти детонирања прљаве бомбе зависе од врсте радиоактивног материјала, количине која је употребљена, од правца и јачине ветра. Што је краће време изложености и што је даља удаљеност од извора, последице ће бити мање.

Оно што не погодује употреби оваквог оружја у терористичке сврхе јесте немогућност да се непримећено транспортује, велика осетљивост на временске прилике, попут јачине и правца ветра, чињеница да има малу убојитост на ударном месту и да са његовом ефективношћу у употреби расте пропорционално и тежина руковања.

Нуклеарно оружје

Убрзо након открића нуклеарне фисије, 1938. године, од стране немачког физичара Ото Хана, дошло се до закључка да се енергија добијена уз помоћ фисије може искористити за производњу нуклеарне експлозије (Варнабу, 2004). Страх и сумња да Немачка или Јапан може успети да развије нуклеарно оружје стимулисао је Американце да у изразитим напорима у раду на пројекту Менхетн развију ово оружје. Прва нуклеарна експлозија је спроведена у пустињи у Новом Мексику, 1945. године.

Нуклеарно оружје производи снажну експлозију ослобађањем велике количине енергије у врло кратком временском интервалу. Постоји много врста нуклеарног оружја као што су: авионске бомбе, торпеда, кристареће ракете и разни други балистички пројектили.

Имајући у виду последице и деструктивност, нуклеарно оружје је потенцијално најсмртоносније. Нуклеарном експлозијом терористичка организација може убити велики број људи и изазвати велику материјалну штету (Милојевић, 2009:48). Катастрофалне тренутне, као и дугогодишње последице нуклеарне експлозије могу бити разлог зашто

терористичке групе покушавају да дођу до нуклеарног оружја. Након коришћења хемијског оружја од стране терористичке групе у Јапану и обичним грађанима је постало јасно да ће терористи прећи на следећи ниво насиља који је могуће остварити стицањем и употребом нуклеарног оружја. Укупна дужина нуклеарне експлозивне направе могла би бити вероватно око једног метра, пречника око 25 центиметра, са тежином од 300 килограма (Barnaby, 2004). Оваква нуклеарно-експлозивна направа се може лако превозити и активирати из комбија или аутомобила. Идеалан материјал за производњу нуклеарне експлозивне направе био би обогаћени уранијум, али због доступности терористичке организације све више своју пажњу усмеравају на плутонијум (Милојевић, 2009:49). Након употребе гориво из реактора се складишти или предаје фабрикама где се плутонијум одваја од неискоришћеног уранијума и осталих физионих продуката.

Употреба овог оружја у терористичке сврхе је свакако најсмртоноснији алат који се може искористити у спровођењу насиља од стране различитих терористичких група ради остваривања политичких циљева. Иако је технологија изградње дефинисани приоритет многих терористичких организација, кључ у изградњи овог оружја лежи у набавци физионог материјала. Током протеклих неколико година на подручју САД прва и најважнија претња била је могућност терористичких група да дођу до овог оружја. Вероватноћа употребе је мала али би, са друге стране, последице таквог напада биле погубне за националну безбедност једне државе (Evan, 2008). Терористичке групе користе различите методе не би ли дошле до сировина за производњу или до овог оружја. Наиме, терористичке групе имају више алтернатива, и то (Ferguson, 2004):

1. производња или набавка физионог материјала потребног за гориво нуклеарном оружју;
2. пронаћи државу спонзора која већ поседује ово оружје и која би им га могла обезбедити. Ово је врло мало вероватно из следећих разлога:
 - веома скупоцено оружје и тешко га је прокријумчарити преко граница више земаља;
 - држава спонзор не може имати никакве гаранције да ће оружје за масовно уништавање бити употребљено против дефинисаног циља;
3. крађа овог оружја представља сложен задатак јер је чувано на најбољи могући начин.

Једна од првих и најважнијих мера да се избегне нуклеарни терористички напад је да се на све начине терористи спрече да дођу до истог.

Већина стручњака је сагласна по питању мале вероватноће да терористичке организације обезбеде сигурну производњу и употребу нукле-

арног оружја на простору САД. Нуклеарна и војна постројења су добро обезбеђена, а потребне компоненте за нуклеарно оружје је тешко, скоро и немогуће, набавити из тих извора. Ипак, обезбеђење овог оружја у другим деловима света није тако јако, па је присутна могућност крађе и кријумчарења нуклеарног материјала у САД. Величина нуклеарног наоружања или неопходних компоненти, када се упореде са огромним бројем свакодневних испорука и контејнера у лукама у САД, говоре даље у прилог могућности њоговог кријумчарења.

Реалнију опасност од нуклеарног рата у данашњем свету носе сукоби између Индије и Пакистана око Кашмира, јер обе представљају нуклеарне силе, и Израела и околних муслиманских земаља. Такође су присутна и страховања да би неке терористичке организације, попут Ал-Каиде, могле да дођу у посед нуклеарног оружја и да га употребе за терористичке нападе, и на тај начин отпочну нуклеарни рат (Cordesman, Burke, 2008). Од маја 2009. године расте опасност да до нуклеарног рата дође и на корејском полуострву, јер Северна Кореја одбија сваку врсту сарадње са међународном заједницом уз претњу ратом и истовременим развојем нуклеарног оружја.

Експлозивно оружје

Експлозивни и барути имају веома дугу историју и нашли су примену у разним областима људске делатности, пре свега као оружје, затим у привреди, као гориво у ракетним моторима и као лекови. Присутна је могућност комбиновања различитих једињења експлозива и припремања експлозивних смеша за различите намене.

Анализе терористичких догађаја показују да се терористичке групе најчешће опредељују за конвенционално оружје као што су експлозивне направе. Поједине врсте конвенционалног експлозива у веома малим количинама, са адекватним тактикама употребе, могу нанети озбиљну људску и материјалну штету и могу се искористити као оружје за масовно уништавање (Стефановић, 2005:462,463). Снаге заштите и спасавања морају бити врло опрезне због постојања секундарних експлозија и експлозивних направа. Са великим опрезом треба организовати поступање интервентних служби на месту терористичког догађаја где је дошло до сумњиво мале експлозије. Постоје две могућности:

1. терористи су искористили конвенционални експлозив за ширење неке од врста хемијског, биолошког или радиоактивног оружја;
2. поставили су секундарне експлозивне направе које су или темпиране, или се њима управља даљинским путем од стране терориста.

Експлозивни представљају једињења или смесе које могу за јако кратак временски период да развију запремину гасова на високим темпера-

турама. Сама експлозија би се могла дефинисати као процес веома брзог стварања топлотне и механичке енергије уз истовремено ослобађање гасова. Експлозија је као таква праћена звуком, светлошћу, механичким дејством и сличним појавама.

Експлозивни су често коришћени од стране терориста. Јефтинији су од свих осталих средстава за масовно уништења, лако се набављају, лако се користе, лаки су за транспорт и камуфлажу и погодни су за употребу широког опуса мета високе вредности. Њиховој употреби од стране терориста погодује:

- могућност да доведу до масовних жртава и уништења имовине, и
- скупа рехабилитација области, као и прекиди у инфраструктури који могу захватити и електричне и саобраћајне системе (Maier, 2009).

Оно што се може навести као њихов недостатак јесте подложност временској детонацији, могућност детекције специјалном опремом или обученим псима, као и слаб психолошки утицај који имају у односу на остало оружје за масовно уништавање (Kahn, Frank, 2004). Компоненте и експлозивни материјал се могу наћи на бројним градилиштима, код комерцијалних произвођача ђубрива, а могу се и произвести у „домаћој производњи“.

Реалност употребе оружја за масовно уништавање у терористичке сврхе

За некога ко намерава да лиши живота велики број људи, да проузрукује панику и хаос, употреба овог оружја је прави начин за постизање таквих циљева.

Терористи су мотивисани да користе ову врсту оружја јер се његовом употребом врло ефикасно изазива неред и паника до које долази јер је већина становништва неупућена или недовољно упућена о овој врсти оружја, што изазива додатне психолошке притиске (Win, Masum, 2006). Приличан број терористичких група које су биле активне у последњих неколико година указује на велико интересовање за набавку овог оружја (Cannistraro, 2007).

Веза између овог оружја и тероризма је остварљива и реална, јер су га терористи, историјски гледано, већ користили у модалитетима тадашње научне развијености, а још увек постоји свакодневна заинтересованост да дођу у посед оружја за масовно уништавање или материјала везаног за његову производњу. Њихова повезаност се најбоље може илустровати анализом изјаве саветника за националну безбедност САД, Стивена Хедлија: „Они трагају за још деструктивнијом моћи у покушајима да дођу до оружја за масовно уништавање“ (Stephen, 2009:65). Као што је један од Ал Каидиних припадника упозорио: „Ми ћемо вас напа-

сти свим оружјем којим располажемо, укључујући конвенционално, хемијско, нуклеарно и биолошко оружје. Доживећете још црње дане од догађаја 11. септембра“ (Hawley, Hilderbrand, 2002:3).

Постоји много доказа да терористи трагају за потенцијалним модалитетима употребе овог оружја како би изазвали масовне жртве, а до данас је забележено више од 25 терористичких напада коришћењем нуклеарног, хемијског и биолошког оружја (www.icrpprogram.org, 5. 10. 2011). Терористичка организација Ал Каида је развила планове за изградњу експлозивних радиоактивних направа (прљави бомба), али такође покушава да изгради оружје на бази уранијума. Напори терористичких организација да самостално произведу оружје за масовно уништавање су отежани чињеницом да им недостаје адекватна инфраструктура и ресурси који су обично доступни само држави. Страх од потенцијалне опасности у вези са набавком и употребом овог оружја био је присутан и распрострањен од краја 1940. године (Stephen, 2009). Током протекле деценије многе чињенице су указивале да ће се озбиљнији напади употребом биолошког, хемијског и радиолошког оружја од стране терориста догодити на подручју САД.

Након 11. септембра 2001. године дошло је до повећања забринутости да би терористи могли да набаве ово оружје и искористите га како би нанели веће материјалне и људске жртве ради остварења својих политичких циљева. Са растом овим сумњи и потенцијалних претњи државе су унапређивале своје системе националне безбедности како би предупредиле или умањиле последице терористичких напада.

Неспорна је чињеница да је набавка овог оружја предуслов за реализацију било каквог напада. Три неопходна корака условљавају реализацију терористичког напада коришћењем овог оружја (William, 2007):

1. у првом кораку терористичке групе морају доћи до смртоносне материје која ће омогућити да га направе;
2. у другом кораку потребно је смртоносне материје ставити у функцију, тј. направити од њих оружје;
3. у трећем кораку потребно је бити свестан да индивидуалне акције показују да сваки од ових основних корака варира у зависности од смртосног материјала који се користи, тако да се све четири категорије оружја морају појединачно проучавати.

Сваки терористички догађај, без обзира на врсту оружја која је употребљена, садржи велики број латентних безбедносних претњи како по снаге заштите и спасавања које интервенишу, тако и по грађане (Vanaby, 2004). Да би се ове латентне безбедносне опасности предупредиле, веома је битно идентификовати трагове који недвосмислено указују да се ради о терористичком догађају изазваном злоупотребом оружја за масовно уништавање. Ти трагови би били:

- необично велики број људи који умире у некој области из непознатог разлога;
- несвакидашњи број болесних људи или уинулих животиња, птица и риба;
- мањак живих инсеката тамо где то није уобичајено;
- необично велики број људи у некој области који се жали на пливове, осипе и мучнину, као и на друге симптоме;
- чудно обојен дим који долази из зоне детонације;
- експлозија која је наизглед нанела малу штету, а пушта необично велику количину дима;
- притужбе људи на необичан мирис и укусу (Barnaby, 2004).

Велики број аутора приликом указивања на потенцијалне претње и последице од употребе овог оружја указује и на факторе подстицаја за напад, као што су:

- минијатурно оружје и мали трошак дају велики резултат;
- психолошки ефекат;
- демонстрирати неефикасност и неподесност владе на удару;
- траума која се доводи у везу са стањем у којем се отежава одговарајућа медицинска тријажа;
- употреба владиних средстава помера се са офанзивних операција на дефанзивне припреме (Neil, Faith, 2001).

Колико су далеко отишле терористичке организације сведочи чињеница да су амерички војници пронашли шеме са детаљима изградње нуклеарног оружја (Beshidze, 2007). У теорији је забележено неколико покушаја терористичких група да дођу до кључног фузионог материјала у изградњи нуклеарног оружја:

1. У септембру 1998. године ухапшен је Madmdouh Mahmud Salim због покушаја да купи обогаћен уранијум у Западној Европи;
2. У фебруару 2001. године Jamal Ahmad al-Fadl, Бин Ладенов помоћник, признао је да је учествовао у послу који је имао за циљ да се прибави уранијум;
3. У септембру 2001. године Ал Каида је покушала да купи искоришћено нуклеарно гориво. Наиме, један бугарски бизнисмен је тврдио да му се обратио Бин Ладенов помоћник са циљем да купи потрошено гориво из локалне фабрике. Искоришћено гориво може да се искористи како за производњу конвенционалног оружја, тако и за производњу нуклеарног оружја (Codersman, Burke, 2008);
4. У Пакистану је велики број нуклеарних научника ухапшен због сумње да помажу Ал Каиди да развије нуклеарну технологију (Codersman, Burke, 2008).

Без обзира на чињеницу да ово оружје служи као инструмент терора, његовој употреби прибегавају како бројне терористичке групе, тако и владе појединих земаља. Постоје бројне филозофије о оправданости примене овог оружја. Тако су САД употребу нуклеарног оружја у Другом светском рату окарактерисале као средство за окончање рата и спашавање великог броја живота.

Разматрањем свих јавности доступних информација може се закључити да је један од главних циљева Ал Каиде развијање нуклеарног оружја. До данас нису пронађени докази да је терористичка организација Ал Каида прикупила довољно сировина и стекла одговарајућа знања и способности да то оружје развије. Највећи ризик лежи у чињеници да је Ал Каида успела да се домогне ограничене количине обогаћеног уранијума и другог радиоактивног материјала из централне Азије и Русије и да ће га искористити за производњу прљавих бомби.

Закључак

Историјски посматрано, терористичке организације су одувек тежиле употреби моћног и деструктивног оружја као што је оружје за масовно уништавање. Развој науке и технологије, нарочито интернета, омогућио је терористичким групама широм света да на једноставан начин дођу до информација о хемијском, биолошком, нуклеарном и радиолошком оружју. Веза између тероризма и овог оружја је стварна и уверљива, а о томе сведочи чињеница да је до данас забележено више од 25 напада овим оружјем широм света. Значајан безбедносни проблем са којим ће се сусретати државе у 21. веку јесте претња и страх од његове употребе. Последице употребе овог деструктивног оружја представљају велики подстрек за његово набављање од стране терористичких организација. С тим у вези, до овог оружја се може доћи крађом, незаконитим преносом или их терористичке организације могу развити коришћењем двонаменских материјала.

Неадекватно спречавање пролиферације, као и глобалне комуникације, олакшавају терористичким организацијама долазак до овог оружја и тиме повећавају ризик од његове употребе. С друге стране, употреба овог оружја додатно компликује поступање снага заштите и спасавања на месту терористичког догађаја. Управо из тог разлога неопходно је прецизно утврдити основне стандарде поступања на месту терористичког догађаја који је узрокован употребом неког од ових деструктивних оружја. Рад на лицу места у случајевима терористичких напада подразумева координацију и синхронизацију читавог низа полицијских служби (полиција опште надлежности, деловање SWOT јединица, јединица за противдиверзиону заштиту). Међутим, квалитетан рад на лицу места у случајевима терористичких напада подразумева и координиса-

ну, брзу и ефикасну активност и других служби, као што су хитна помоћ, ватрогасне службе (Симоновић, 2009:238). У будућности се може очекивати употреба појединих комбинација ових оружја, као што су прљаве бомбе јер је њих за сада најлакше развити.

Иако је пут од идеје до саме реализације дуг и комплексан, понашања најразвијених држава сведоче о страховима који их прогањају. Да ли су ти страхови реални, односно имагинарни, будућност ће показати. Свакако, потребан је међународно координирани приступ да би се одговорило на ове застрашујуће претње.

Литература:

1. Arnold, M. H., Robyn, L. P., (2003). *Countering terrorism, dimension of preparedness*. Cambridge: Mit press.
2. Бајагић, М., (2007). *Основи безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
3. Barnaby, F., (2004). *How to build a nuclear bomb and other weapons of mass destruction*. New York: Nation books.
4. Bellany, L., (2007). *Terrorism and Weapons of mass destruction, responding to the challenge*. USA: Routledge.
5. Beshidze, R., (2007). *Weapons of mass destruction and International terrorism*. Georgia: final projekt report.
6. Bevelacqua, A., (2001). *Hazardous materials chemistry*. Delmar: thomson learning.
7. Blum, A., (2002). *Nonstate actors, terrorism and weapons of mass destruction*. Maryland: Universtity of Maryland.
8. Bowman, S., (2007). *Weapons of mass destruction, the terrorist threat. USA: CRS report for congress*.
9. Byman, D., (2008). *Iran, terrorism and weapons of mass destruction*. Washington DS: Center for peace and Security studies.
10. Callan, M., (2002). *Street smart hazmat response, chester, md*. New York: Red hat publishing.
11. Carus, S., (1999). *Bioterrorism and biocrimes: The illicit use of biological agents in the 20th century*. New York: Center for counterproliferation research, National Defense University.
12. Carus, W. S., (2007). *A working paper on bioterrorism and biocrimes: the illicit use of biological agents in the 20th century*. Washington: National defense university – center for proliferation research.
13. Cordesman, A., Burke, A. A., (2008). *Iranian weapons of mass destruction, capabilities, developments and strategic uncertainties*. New York: Working paper for review and comments.

14. Димитријевић, И., (2005). *Проблематика научно-теоријског дефинисања тероризма*, Безбедност, год. III, бр. 6, Београд, стр. 967-979.
15. Frank, B., (2004). *How to build a nuclear bomb and other weapons of mass destruction*. New York: Nation books.
16. Ferguson, C., Potter, W., (2004). *The four faces of nuclear terrorism*. California: Center for Nonproliferation studies.
17. Gary, A., Jeremy, T., (2009). *Jihadist and Weapons of mass destruction*. Washington: CRS Press.
18. Hadquarters, department of fire (2003). *Weapons of mass destruction, civil support team, tactics, techniques and procedures*. USA: Red hat publishing.
19. Hawley, C., Noll, G., Hildebrand, M., (2002). *Special operations for terrorism and hazmat crimes*. USA: Red hat publishing.
20. Heyer, J. R., (2006). *Introduction to CBRNE terrorism, an awareness primer and preparedness guide for emergency responders*. New Jersey: Red hat publishing.
21. Homeland security advisory council (2006). *Preventing the entry of weapons of mass effect into the united states*. USA: Red hat publishing.
22. Johnson, J. H., (2000). *US efforts to reduce threats from the former soviet union*. USA: Red hat publishig.
23. Kahn, L., Frank, N., (2004). *Protection against weapons of mass destruction*. Princeton: Princeton University.
24. Larsen, M. R., (2010). *Al qaeda weapons of mass destruction threat: hype or reality*. Cambridge: Belfer center for science and international affairs.
25. Mauer, M. S., (2009). *WMD terrorism, science and policy choices*. London: Mit press.
26. Маслеша, Р., (2003). *Сувремени облици организираног криминала и сигурност полиције*, Безбедност, год. VI, бр. 4, Београд, стр. 521-537.
27. Мијалковић, В. С., (2011). *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
28. Милојевић, С., (2009). *Нуклеарни тероризам*, Безбедност, год. LI, бр. 3, Београд, стр. 46-67.
29. Млађан, Д., (2009). *Спречавање и сузбијање пожара, хаварија и експлозија*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
30. Moeller, D. S., (2003). *Media coverage of weapons of mass destruction*. Maryland: Center for international and security studies.
31. Paul, A. E., (2000). *Emergency response planning for corporate and municipal managers*. New York: Academic press.
32. Paulun, M., (2003). *Weapons of mass destruction, the first responder*. USA: Random.

33. Plesch, D., (2006). *The future of Britain's WMD*. London: The foreign policy centre.
34. Tahrir, H., (2002). *The west's weapons of mass destruction and colonialist foreign policy*. New York: Khilafah Publications.
35. Taylor, R. E., (2000). *Are we prepared for terrorism using weapons of mass destruction*. Washington: Policy analysis.
36. Torr, D. J., (2005). *Weapons of mass destruction, opposing viewpoints*. New York: Greenhaven press.
37. United states general accounting office (2003). *Weapons of mass destruction*. USA: Red hat publishing.
38. USA department of justice (2000). *A guide for explosion and bombing scene investigation*. Washington: Research report.
39. Симоновић, Б., (2009). *Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, Београд, стр. 236-254.
40. Стефановић, Б., (2005). *Неки аспекти превентивног деловања код угрожавања објеката експлозивом*, Безбедност, год. 47, бр. 3, Београд, стр. 462-482.
41. Win, T. D., Masum, A., (2006). *Weapons of mass destruction*. Bangkok: Faculty of Science and Technology.

Possibilities of Weapon of Mass Destruction Abuse for Terrorist Purposes

Abstract: *Undeniable destructiveness of weapons of mass destruction and their proliferation development, on the one hand, and the expansion of extremism and terrorism in the world, on the other hand, indicate an increasing risk of their misuse for terrorist purposes. Besides, difficulties of detection and identification of those hazardous materials, which further make it more complex for defence and rescue forces to react at the site of a terrorist attack, additionally motivate the leaders of terrorist groups to acquire these weapons. Subsequently, this paper made a retrospective of the(in)direct connection between these weapons and terrorist groups, giving a general overview of weapons of mass destruction that could be used for terrorist purposes, and examining the certainty and possibility of their misuse to achieve terrorists' goals.*

Key Words: *terrorism, mass destruction, chemical weapons, biological weapons, nuclear weapons, radiological weapons, explosive weapons.*

Доц. др Радосав РИСИМОВИЋ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK- 343.226/228

Прегледни научни рад
Примљено: 28.11.2011.

Изазвана нужна одбрана

Апстракт: *Тема рада је изазвана нужна одбрана, тј. ситуација када једно лице (провокатор или изазивач) својим понашањем изазове противправни напад другог лица (провоцираног или изазваног). У нашој кривичноправној литератури проблем провокације напада није довољно разматран, иако је реч о проблему који подразумева веома сложене животне ситуације и конфликте интереса које није једноставно решити. Кривични законик Србије не садржи одредбу која регулише изазвани напад, већ је то питање препуштено судској пракси. У вези са тим, постоји и велики број недоумица чијем решавању овај рад покушава да допринесе. На пример, да ли изазивач има право да одбије напад изазваног и да ли је то његово право ограничено? Да ли се напад изазваног увек може квалификовати као противправни напад? Како решити ситуацију у којој изазивач и изазвани предузимају противправне радње?*

Кључне речи: *провокација напада, умишљај, нехат, нужна одбрана.*

Увод

Посматрано са становишта кривичног права, појам провокације је посебно актуелан у два случаја – провокације на кривично дело и подстицања, односно изазивања противправног напада. У првом случају подстрекавање се сагледава са аспекта делатности агента провокатора и легалних доказних техника, као што су симуловани послови и услуге (Маринковић, 2005:219), док се у другом доводи у директну везу са институтом нужне одбране – провокација је подстицање, изазивање противправног напада (Rodríguez et al., 2004: 209). У погледу доприноса нападнутог противправном нападу разликују се две могућности:

- могуће је замислити ситуацију да неко намерно провоцира напад како би повредио неко правно добро нападача, позивајући се на нужну одбрану као основ који искључује противправност његовог понашања, и
- за поступке чија је карактеристика нехатно изазивање напада користи се заједнички назив скривљено изазивање ситуације нужне одбране (Jahn, 2006:467).

Ово разликовање не служи само бољој систематизацији, јер и практичне последице намерне и скривљене провокације нису индентичне, о чему ће бити више речи у излагању које предстоји. Заједничко за обе ситуације провоциране одбране је да нападнути својим претходним понашањем проузрокује напад. Указујемо да концепцији изазване нужне одбране треба додати и случајни допринос предузимању напада и понудити одговарајуће решење.

Кључни проблем код провоциране нужне одбране је како квалификовати претходно понашање које доприноси (изазива) нападу. У теорији и пракси кривичног права проблем претходног понашања је расправљан у вези са урачунљивошћу учиниоца, али и независно од тзв. *actio liberae in causa*. На пример, сазнавши да у болницу стиже пацијент са којим је у непријатељским односима, лекар уништи једини преостали апарат за вештачко дисање и на тај начин проузрокује смрт болесног (повређеног) лица. Очигледно је у овом случају лекар остварио кривично дело које је имало за последицу смрт пацијента, упркос неспорној чињеници да је радњу извршења предузео пре тренутка у коме се лице коме је потребна помоћ нашло у болници. Према томе, за квалификацију његовог поступка кључно је његово претходно понашање. Утицај на проузроковање забрањене последице није тако непосредан, али је исто тако неспоран, уколико лекар од два уређаја уништи један, знајући да у болницу долазе два лица тешко повређена у саобраћајној незгоди и помоћ ускрати особи са којом „није у најбољим односима“ (Satzger, 2006:518).

С друге стране, типичан пример намерно испровоциране нужне одбране постоји уколико особа А, која је у непријатељским односима са особом Б, желећи коначан обрачун са њим, попрска црном бојом црвени ферари особе Б, знајући да је власник аутомобила човек који лако „прокључа“, нарочито када је у питању аутомобил који са поносом поседује. И заиста, особа Б нападне особу А употребом физичке снаге. Палицом која му се нашла при руци, изазивач одбијајући напад удари у пределу главе изазваног и проузрокује тешку телесну повреду. Како решити овај проблем? Да ли је изазивач поступао у нужној одбрани? Да ли је напад изазваног противправан или се провокација изазивача може сматрати противправним нападом? Како решити проблем тзв. „испровоциране провокације“?

Пре него што се упустимо у детаљнију анализу овог проблема, неопходно је да расправимо једно претходно питање. Спорно је како квалификовати ситуацију у којој се провокација изазивача не може сматрати противправним нападом. Renzikowski сматра да у том случају изазваном није дозвољено позивање на нужну одбрану, он је дужан да трпи провокацију (Renzikowski, 1994:302). Али, уколико се одлучи за предузимање напада, његово понашање се вреднује као противправно, што значи да изазивач има право да одбије напад позивајући се при том

на нужну одбрану коју не треба ограничавати. Слично томе, Berenguer сматра да „треба разликовати провокацију од давања повода или прилике“ (Berenguer et al., 2007:85). Другачије речено, не мора постојати провокација, без обзира што су поступци нападнутог очигледно допринели нападу. На пример, навијач посети ресторан за који је знао да је омиљено место окупљања присталица ривалског клуба. Треба констатовати да само у случају провокације која се може сматрати противправним нападом изазвани има право на нужну одбрану, само у таквом развоју догађаја се поставља питање инкриминисања понашања изазивача, али и заштите његових интереса.

Према другом схватању, да би претходно понашање нападнутог ограничило право на нужну одбрану, довољно је да његов поступак буде социјалноетички неприхватљив, тј. истоветан једној увреди (Altvater, 2006:93). Лупање на врата дужника да би се упозорио на обавезу да врати новац не може се сматрати увредом у наведеном смислу, став је судске праксе у Немачкој (Altvater, 2006:93)¹. Заступник овог гледишта је и Winkler, према коме је довољно да провокатор буде свестан да је његово понашање погодно да испровоцира напад који ће накнадно одбити (Winkler, 2006:333). У излагањима која предстоје указаћемо на другачија гледишта у погледу квалификације социјалноетички неприхватљиве провокације која, сматрамо, треба прихватити.

Такође је корисно, као претходно питање, расправити да ли се може код реакције на употребу недозвољеног средства од стране лица које поступа у нужној одбрани говорити о испровоцираном нападу или испровоцираној одбрани. На пример, учинилац се припремио за напад који је очекивао, што је дозвољено и који он није дужан да избегне, тако што је понео са собом ватрено оружје, иако је могао напад да одбије и пиштољем на гас. Према једном схватању, овде треба узети да постоји намерна провокација (Schönke, Schröder, 2001:629). Из тога следи да исто важи и за учиниоца који се у ранијем стадијуму нужне одбране могао бранити са мање опасним средствима одбране, али то намерно није учинио јер је очекивао кулминацију напада, због чега је неопходна употреба опаснијих средстава одбране.

Сходно томе, закључујемо да немачка кривичноправна теорија одбацује могућност да у наведеном примеру изазивач остане изван домашаја примене кривичног законодавства. У прилог супротном, може се истаћи да одредба о нужној одбрани, у члану 32 Кривичног законика Немачке, не захтева изричито да напад мора бити нескривљен, што значи да судови не могу постављати додатне захтеве који могу изменити смисао одредбе Законика. Провокација изазивача сама по себи не значи да напад изазваног није противправан, из чега произ-

¹ Urт. v. 26. 8. 2004. – StR 236/04.

лази да није прихватљиво некажњавање изазваног, упркос чињеници да је остварио обележја бића кривичног дела. Без обзира на основаност ових приговора, сматрамо да противправност поступка изазваног не искључује противправност провокације предузете од стране провокатора². Стога, скривљени напад, а нарочито намерно изазвано стање нужне одбране, захтева инкриминацију понашања изазивача, што ће у излагањима која следе бити детаљније образложено.

Actio illicita in causa u изазвани напад

Решење проблема изазваног напада део теорије кривичног права види у примени института *actio illicita in causa* (Frister, 1988:309). Према овој концепцији, основ за кажњавање изазивача се не налази у одбрани од напада, већ у његовом претпонашању, тј. у провокацији која је противправна. Уколико би провокацију занемарили, кривично дело остварено у нужној одбрани би било искључено, што значи да се питање кажњавања не би ни постављало. Ако у поменутом примеру посматрамо целокупно понашање изазивача, почев од провокације до тренутка проузроковања повреде, закључујемо да је провокатор остварио кривично дело тешке телесне повреде, без обзира што је у време извршења био изложен противправном нападу изазваног. Кривично дело изазивача је искључено *in actu*, али је ипак кажњиво због претпонашања, тј. провокације *in causa*. Произлази да је ускраћивање провокатору права на нужну одбрану, суштинско обележје *actio illicita in causa*.

Ако одбацимо ову анализу целокупног понашања изазивача и прихватимо парцијално квалификовање догађаја у нашем примеру, провокатор је остварио обележје бића кривичног дела оштећење туђе ствари, тј. аутомобила из члана 303 Кривичног законика Немачке, а потом је у нужној одбрани учинио кривично дело тешке телесне повреде, чија је противправност искључена, а самим тим и постојање дела, односно кажњивост. Присталице правне фигуре *actio illicita in causa* сматрају да је овај начин посматрања понашања провокатора погрешан, односно да би прихватање овог решења применом аналогije била искључена и примена института *actio liberae in causa* (Satzger, 2006:519).

Концепцији *actio illicita in causa* се може приговорити истицањем аргумента да једно понашање може бити или противправно или сагласно праву, средина је немогућа. Ова правна фигура покушава да превазиђе ову противречност. Могли би рећи да је приговор оправдан само ако би једно исто понашање најпре било третирано као противправно, а затим као поступак сагласан праву, што није случај код овог института.

² Сличан проблем у кривичном праву постоји и код стицаја нехата. Преовлађује мишљење да кривица једног учиниоца не искључује кривицу другог, уколико је два или више лица допринело остварењу кривичног дела.

Наиме, у нашем примеру проузроковање телесне повреде палицом је изоловано посматрано сагласно праву, док је, уколико ову радњу провокатора ставимо у контекст целокупног његовог понашања, очигледно реч о противправној радњи. Парцијално квалификовање понашања провокатора значило би вештачко издвајање његових појединачних поступака из целине догађаја и не би било оправдано. Према томе, реч је о томе да су у оквиру једног, укупно узевши, противправног деловања, поједини његови елементи сагласни праву, што није противречно једно другом (Satzger, 2006:519-520).

Према Roxinu, овај институт је непотребан и сувишан у кривичном праву из следећих разлога: изазивач који предузима противправну провокацију је заправо нападач у смислу нужне одбране, што значи да нападути, тј. изазвани има несумњиво право да одбије напад (Roxin, 1963:547). Противправну провокацију треба квалификовати као покушај кривичног дела а не као припремне радње, јер алтернатива је прихватање да је поступак изазивача сагласан праву и никада неће бити кажњив, истиче Roxin. Супротно томе, Bertel сматра да сваки покушај није противправна радња и као пример наводи неподобан покушај. Такође, није сваки противправни напад основ за предузимање одбране остварењем кривичног дела, ако се може одбити на други начин. На пример, супруг примети да је супруга сипала отров у кафу којом га је послужила. Да ли има право да остварењем кривичног дела одбије напад? Одговор је несумњиво негативан (Bertel, 1972:21).

У немачкој теорији примена овог института оспорава се и аргументом слободне воље провоцираног: ако је одлука провоцираног да предузме напад слободна упркос провокацији, губи на значају повезаност претпонашања изазивача и дела изазваног (Satzger, 2006:520).

Намерна провокација напада

У случају намерне провокације (Absichtspr provokation) поставља се и питање заштите интереса изазивача, јер може доћи у ситуацију да његова правна добра буду изложена противправном нападу који није у стању да одбије, а правни поредак му не пружа заштиту кроз институт нужне одбране. Наиме, ако законодавац води рачуна о интересима нападача, прописујући да нужна одбрана мора бити неопходна, логично је да и правна добра нападнутог буду на одређени начин заштићена, макар он био и провокатор који је са намером изазвао стање нужне одбране. Поједини аутори овај проблем решавају на следећи начин: „Уколико се нападнуто лице смишљено упусти у сукоб, искључење противправности његовог понашања није оправдано јер је нападути могао да избегне напад бекством или позивањем полиције”(Leckner, Kühl, 2001:207).

Слично томе, Jescheck сматра да нападнути, који је истовремено намерни провокатор, има обавезу да избегне напад, а уколико је то немогуће, дужан је да трпи лаку телесну повреду коју проузрокује испровоцирани нападач. Уколико избегавање напада из неког разлога није могуће, не може се нападнути оставити у потпуности без заштите правног поредка и захтевати од њега да свој живот или телесни интегритет не заштити од испровоцираног напада. У таквој ситуацији треба дозволити намерном провокатору да започне одбрану, односно омогућити позивање на члан 32 *Кривичног законика Немачке* (Jescheck, Weigend, 2003:346-347).

Као што је речено, може се говорити о ограниченој нужној одбрани која је условљена избегавањем напада (позивањем помоћи или бекством), односно трпљењем лаке телесне повреде, што се код уобичајеног стања нужне одбране не захтева од нападнутог. За разлику од лица које је нападнуто без своје кривице и стога није дужно да се уклони пред противправним нападом, јер се то сматра понижењем и срамотом, намерни провокатор има обавезу да избегне напад, макар и бекством. Дакле, Jescheck сматра да чак и противправни напад не даје право намерном провокатору да оствари кривично дело, осим у случају горе наведених изузетака од правила (правни поредак захтева од њега да трпи провокацију). Овом мишљењу се може приговорити да без обзира на наведена ограничења, заштита провокатора позивањем на нужну одбрану није оправдана, јер је сам себе свесно довео у непријатну ситуацију. Премда не треба заборавити да је и понашање изазваног противправно, односно да провокатору без обзира на његову намеру правни поредак треба да пружи заштиту уколико му је она потребна. У прилог схватања о ограниченој нужној одбрани код намерне провокације Bertel истиче: „интерес правног поретка да се одбије противправни напад није мањи јер је напад испровоциран” (Bertel, 1972:13).

Према другом схватању, позивање на нужну одбрану намерног изазивача треба да буде ограничено не само његовом обавезом да избегне напад и трпи лаку телесну повреду коју проузрокује изазвани, већ му треба наметнути дужност да уколико има могућност избора, увек употреби блаже одбрамбено средство. Уз то, ако је принуђен да користи оружје опасно по живот, мора то чинити на мање опасан начин (на пример, да циља делове тела чија повреда не угрожава живот нападача) (Schönke, Schröder, 2001:628). Ако су све напред наведене могућности исцрпљене, намерни изазивач има неограничено право на нужну одбрану. Осим тога, ако се нападнути неко време суздржавао од предузимања одбране без резултата, у смислу одустајања изазваног од напада, изазивач има неограничено право на нужну одбрану (BGH 20. 5. 1980 - 5 StR 275/80, BGH 18. 3. 1981 - 2 StR 686/80. Вид., NJW 8/1991, 504). Другим речима, логично је да суздржаност у погледу предузимања одбране од провоцираног

напада не траје унедоглед. Према овом становишту, ограничење права на одбрану намерног изазивача је фактичко питање на које треба одговорити узимајући у обзир све околности конкретног случаја. Што је у појединачној ситуацији теже неправо његовог претпонашања и што је опасније средство и начин одбране, већа су ограничења права на одбрану (Winkler, 2006:333). Исто тако, ограничења нужне одбране су мања, што је озбиљнија претња у односу на правна добра изазивача од стране изазваног (Winkler, 2006:333). Иако се овом схватању може приговорити неодређеност, што није неочекивано јер је реч о фактичком питању, без сумње је да наведени критеријуми могу послужити као корисни показатељи ограничења изазване одбране.

Даље, у погледу ограничења нужне одбране код испровоцираног напада предлаже се и обавеза нападачу да предузме пре свега дефанзивну одбрану (нм. Schutzwer), а тек уколико она није довољна, тј. напад није одбијен, дозвољена је и тзв. активна одбрамбена радња, тј. офанзивна нужна одбрана (нм. Trutzwer) (Satzger, 2006:519). На пример, провокатор нема право да удари палицом нападача у пределу главе уколико напад може одбити блокадом удараца сопственим рукама. Према једном гледишту овог проблема, офанзивна нужна одбрана код намерне провокације је дозвољена искључиво уколико поступци испровоцираног лица угрожавају живот изазивача, док је у супротном прихватљива само дефанзивна одбрана (Jahn, 2006:467). Иако не оспоравамо значај живота као најважнијег правног добра сваког човека, може се поставити питање зашто ускратити право на нужну одбрану услед угрожавања телесног интегритета или слободе.

За разлику од ове групе аутора који код намерне провокације признају изазивачу ограничено право на нужну одбрану, Roxin инсистира да код намерног изазивања напада да би се тобоже у одбрани повредила правна добра нападача, провокатор никада нема права на нужну одбрану, не може се појавити као чувар правног поретка, злоупотребљавајући право нужне одбране (Roxin, 2003:967). Једноставно речено, није логично намерном провокатору дозволити да штити правни поредак, нарушен нападом који је сам изазвао. Ако би код намерне провокације учинилац имао право на нужну одбрану, онда би се овај институт свео на спречавање повреде или угрожавања правних добара нападнутог изазивача. Према Roxin-у, сврха нужне одбране није само спречавање штете за нападнутог, већ и одбијање напада, што код намерно испровоциране одбране није случај јер изазивач хоће напад (Roxin, 1963:566). Произлази да намерни провокатор мора на неки други начин (нпр. бекством) да спречи повреду сопствених правних добара.

Roxin негира постојање намерне провокације уцењеног који дозвољава уцењивачу да уђе у његов стан ради предаје новца, а затим га лишава живота (BGH, Urteil. v. 12. 2. 2003 -1 StR 403/02, Вид., JZ

19/2003, 961-966). У прилог томе говори чињеница да је одлука о одбрани од противправног напада донета непосредно пре предузимања одбрамбене радње, под утицајем срџбе због могућег губитка новца (Roxin, 2003:966). Произлази да се дозвола за улазак у стан на захтев уцењивача не може сматрати провокацијом, тј. не може ограничити право на нужну одбрану, јер није реч о противправном или социјалноетички неприхватљивом понашању.

Гледише Roxin-а на проблем критикује Bertel сматрајући га противречним, јер је чест случај да се намерни изазивач нађе у безизлазној ситуацији, тј. да не постоји могућност повлачења пред противправним нападом. Стога се не може прихватити да циљ радње намерног изазивача није одбијање напада (Bertel, 1972:4). Дакле, Bertel сматра нелогичним да изазивач код намерне провокације у тренутку напада увек жели напад. Ако његова намера да повреди правна добара нападнутог из било ког разлога не може бити остварена, а бекство није могуће (или други начин спречавања напада), може се говорити о одбијању напада. Осим тога, он у прилог права нужне одбране изазивача код намерне провокације истиче следећи аргумент: не треба заборавити да је намерни провокатор изложен противправном нападу (Bertel, 1972:15). Ако је неспорно да се понашање намерног провокатора, као и напад изазваног, може сматрати противправним поступком, није логично привилеговати изазваног ускраћивањем нужне одбране изазивачу. Пре се може наћи оправдање за повреду правних добара нападача, него подржати његов противправни напад, сматра овај аутор.

Може се закључити да код намерне провокације која, сама по себи, представља противправни напад, подразумевајући под овим појмом намерно провоцирање напада и намеру да се у тобожњој одбрани повреди нападач, изазивачу увек треба ускратити право на нужну одбрану. Но, треба имати у виду да ни правна добра провокатора нису у потпуности без заштите, јер ако претходни нападач (провокатор) и претходно нападнути (провоцирани) замене улоге, изазивач има право на нужну одбрану. Рецимо, ако се изазивач из неког разлога предомисли (нпр. из страха), одустане од напада и започне бекство, али се убрзо нађе у безизлазној ситуацији. Да ли му у том случају треба ускратити право на одбрану? Одговор је негативан, јер он више не жели да повреди правно добро изазваног, већ искључиво да предузме одбрану (Novoselac, 1983:92).

Сматра се да код намерне провокације изазивач никада нема право на нужну одбрану, чак и ако је изазивање напада само социјалноетички неприхватљиво понашање (Кадников, 2006:190). Најважнији разлози који оправдавају искључење нужне одбране провокатора код изазивања напада намерном провокацијом која није противправна су:

1. интензитет социјалноетички неприхватљиве провокације није мањи од противправног изазивања напада, и
2. тешко је разграничити формално противправне провокације од оних које то нису (Roxin, 1963:570).

Пре него што се осврнемо на овај проблем, треба констатовати да је неопходно разграничити социјалноетички неприхватљиву провокацију од уобичајеног, свакодневног понашања које напад чини могућим. На пример, неко лице носи неки скупочени предмет (ташну, накит, итд.), што увећава опасност од крађе или разбојништва, али не ограничава право на нужну одбрану „изазивача“.

Треба посебно нагласити да код намерне социјалноетички неприхватљиве провокације која није противправна није оправдано ускратити право изазивача да се брани. Премда се намеће питање – зашто провокатору који има намеру да злоупотреби право и повреди нападача ипак признати право нужне одбране. Без обзира на то, не треба заборавити да изазвани и у овом случају предузима противправни напад, због чега нападнути изазивач има право да се брани, али то његово право треба ограничити због покушаја злоупотребе права.

Иако за теорију и праксу у нашој земљи није спорно да намерни провокатор нема право на нужну одбрану, сматрамо целисходним измену члана 19 Кривичног законика Србије, односно уношење посебног става следеће садржине: „Нема нужне одбране ако се утврди намерна провокација учиниоца“.

Нехатна провокација напада

Правна фигура *actio illicita in causa* примениће се и у случају нехатне провокације (нпр. увреда) под условом да Кривични законик прописује кажњивост за нехат у погледу односног дела (Schönke, Schröder, 2001:628). На пример, лице А жели да уплаши лице Б и симулира напад. Лице Б истог тренутка узима оружје ради одбране, не дајући времена особи А да објасни свој поступак, односно да се спаси бекством. Лице А биће кажњено и поред (изоловано посматрано) оправданости одбрамбене радње, са становишта члана 32 Кривичног законика Немачке, који прописује услове за нужну одбрану (Duttge, 2006:270). Темељ овог схватања је чињеница да је понашање изазивача противправно, иако није умишљајно.

Слично намерно изазваном стању нужне одбране, нехатна провокација обавезује учиниоца да, уколико је то могуће, избегне повреду или угрожавање правних добара изазваног (блокирањем удараца или понижавајућим бекством, позивањем помоћи) (Himmelreich, 1966:134). Уколико не постоји могућност избегавања напада, изазивач има обавезу да употреби она средства и начин одбране који ће у најмањој мери угрози-

ти или повредити правна добра провоцираног, што укључује и преузимање одређених ризика од провоцираног напада. Међутим, уколико избегавање напада или употреба блажег одбрамбеног средства није била могућа, учинилац има неограничено право на нужну одбрану (лт. *ultima ratio*). Овако схваћено ограничење права на нужну одбрану код нехатне провокације познато је у немачкој доктрини као „тростепена теорија” (Jahn, 2006:467).

Наше је мишљење да у циљу заштите интереса изазваног треба прихватити четворостепену одбрану од нехатом испровоцираног напада:

1. изазивач треба да покуша избегавање напада или дозивање помоћи;
2. нападнути је дужан да дефанзивном одбраном одбије напад без наношења штете нападачу, чак и уколико то значи преузимање ризика за сопствена правна добра (нпр. блокирањем удараца или претњом да ће предузети офанзивну одбрану);
3. ако уклањање пред нападом или дефанзивна одбрана због околности конкретног догађаја нису могући, нападнути може предузети офанзивну одбрану употребљавајући блаже одбрамбено средство;
4. неуспех наведених радњи у циљу одбијања напада омогућава провокатору неограничено право нужне одбране.

Према томе, дужност изазивача да буде суздржан у погледу предузимања офанзивне одбране од испровоцираног напада не траје унедоглед, док, са друге стране, код скривљене (нехатне) провокације изазивач не може предузети офанзивну одбрану све док дефанзивном одбраном може одбити напад. Уколико се одбраном од изазваног напада врши повреда или угрожавање најважнијих правних добара (живота и тела), са посебном пажњом треба проценити да ли је учинилац у конкретном случају био у довољној мери суздржан у погледу предузимања одбране. Ипак, у кривичноправној литератури не постоји јединствено гледиште о томе да ли заштита живота као најважније вредности за сваког човека подразумева исту реакцију законодавства, без обзира на околности конкретног догађаја (Коларић, 2008:103).

У ситуацији намерног изазивања стања нужне одбране са циљем да се повреде или угрозе правна добра нападача, облик кривице учиниоца, тј. изазивача за остварено кривично дело је умишљај. Као што је већ речено, *actio illicita in causa* слично *actio liberae in causa* основ за кажњавање учиниоца налази у његовом претпонашању, тј. узимањем у обзир целокупног деловања неког лица, а не само неког изолованог поступка. Разлика је у томе што се код *actio liberae in causa* у обзир узима кривица учиниоца у време довођења у стање неурачунљивости, док је код *actio illicita in*

causa реч о противправности провокације, као делу целокупног понашања који је одлучујући за кривичноправну квалификацију.

Могуће је замислити ситуацију да изазивач понашањем које није противправно допринесе предузимању напада од стране изазваног. На пример, провокатор који је у лошим односима са провоцираним ставља му до знања да ће свратити код њега у стан, иако је свестан да посета може кулминирати сукобом. „Провокација“ постоји, али и ми прихватимо мишљење да нападнути, тј. провокатор има неограничено право на одбрану, тј. правни поредак захтева да се провокација која није противправна трпи, без предузимања одбране (Jeschek, Weigend, 2003:347). У вези са обавезом трпљења провокације потребно је нагласити да полицијски службеници због обучености и искуства треба да имају „виши праг“ толеранције у односу на изазивање напада, без обзира на врсту провокације, у поређењу са просечним грађанима (Рисимовић, 2009:394).

Посебна правила се примењују код тзв. „провоциране провокације“. Пре свега, провоцираном провокатору не треба ограничавати право на нужну одбрану уколико је његова провокација, која је сама по себи противправна и изазвала је напад првобитног провокатора, адекватна реакција на провокацију првобитног провокатора (Schönke, Schröder, 2001:627). На пример, на увреду провоцирани провокатор одговори такође увредом, после чега уследи напад првобитног провокатора. Уколико „одговор“ провоцираног провокатора није адекватна реакција, он мора да прихвати ограничења нужне одбране о којима је у овом раду већ било речи. На пример, лице А на увреду од стране лица Б реагује уништењем или оштећењем неке ствари велике вредности која припада првобитном провокатору.

У нашој литератури преовладава схватање да је напад противправан без обзира што га је нападнути изазвао (Стојановић, 2006:143). У прилогу овом мишљењу изјаснила се и судска пракса, о чему сведочи образложење пресуде Окружног суда у Новом Пазару: „Суд налази да је сада покојни први напао оптуженог, а овакав његов напад, иако је оптужени провокативним понашањем према сада покојном истом допринео, по оцени суда био је противправан“³. Ипак, у нашој старијој кривичноправној литератури је заузето становиште да напад код нужне одбране мора бити нескривљен и неизазван. Дакле, према овом схватању, учинилац кривичног дела се не може позивати на нужну одбрану ако је изазвао, провоцирао или, уопште, свесно скривио напад (Таховић, 1957:95).

Према Novoselcu, од кључног је значаја за утицај провоцираног напада на остварење права нужне одбране околност да ли је у време предузимања напада провокација довршена (Novoselac, 1983:84). Ако провокација још траје у време предузимања напада, провокатор мора

³ Пресуда Окружног суда у Новом Пазару, К. бр. 16/01, од 25. фебруара 2002. године.

имати статус нападача, што значи да никада не би имао право на нужну одбрану, с обзиром да није дозвољена нужна одбрана против нужне одбране. Насупрот томе, провокација која је довршена не значи да је искључена противправност напада који предузима изазвани, тј. може се говорити о праву нужне одбране изазивача. Стога је предмет наше анализе искључиво провокација које је у време предузимања напада довршена. Временски период трајања провокације, као критеријум за евентуалну примену нужне одбране, прихваћен је и у италијанској и у шпанској кривичноправној теорији (Delpino, 2006:355).

Сходно томе, не може се говорити о од стране оптуженог скривљеном нападу, уколико је између претходног сукоба и накнадног напада оштећеног протекао временски период који указује да не постоји континуитет њиховог сукоба. У прилог овом мишљењу иде и став судске праксе заузет у пресуди Врховног суда Србије: „Наиме, правилно је првостепени суд на основу одбране оптуженог, а која је потврђена исказима сведока који су били очевици догађаја, утврдио да је сада покојни изненада напао оптуженог тако што је руком ударио оптуженог у пределу главе када је пролазио поред шанка, а да овакав напад није био изазван, нити скривљен понашањем оптуженог с обзиром да је између претходног њиховог међусобног сукоба, када је сада покојни пришао за сто оптуженог који је седео у друштву, дохватио његову флашу и из ње пио пиво које није било поручено за њега, било прошло око 15 минута“⁴.

Закључак

Код веома сложеног проблема изазване нужне одбране заузели смо став да у случају намерне провокације изазивач никада нема право на нужну одбрану. Тешкоће при решавању свих питања које намеће изазвана нужна одбрана произлазе из чињенице да овде и провокатор и провоцирани поступају противправно. Важно је, дакле, установити да се лице које злоупотребљава право не може позвати на нужну одбрану, јер је желео и припремио се за напад. Осим тога, радња повређивања другог је од почетка била обухваћена његовим планом. Због тога је у раду предложено уношење у Кривични законик посебне одредбе која ће искључити позивање учиниоца на нужну одбрану, уколико се у конкретном случају утврди да је реч о намерном провокатору. У случају нехатне провокације заузели смо став да у циљу заштите интереса изазваног треба захтевати тзв. четворостепену одбрану од изазивача.

⁴ Пресуда Врховног суда Србије, Кж. 267/04, од 25. марта 2004. године.

Литература:

1. Altvater, G., (2006). *Rechtsprechungsübersicht Tötungs-delikte*, NStZ 2, München-Frankfurt a.M.
2. Berenguer, E. O., (2007). *Derecho penal – parte general*, Valencia.
3. Bertel, C., (1972). *Notwehr gegen verschuldete Angriff*, ZStW 1, Berlin.
4. Delpino, L., (2006). *Diritto Penale – Parte generale*, Napoli.
5. Duttge, G., (2006). *Rechtsprechungsübersicht zur (strafrechtlichen) Fahrlässigkeit*, NStZ 5, München-Frankfurt a.M.
6. Frister, H., (1988). *Die Notwehr im System der Notrechte*, GA 7, Heidelberg.
7. Himmelreich, K., (1966). *Erforderlichkeit der Abwehrhandlung, Gebotensein der Notwehrhandlung; Provokation und Rechtsmißbrauch; Notwehrexzeß*, GA 5, Heidelberg.
8. Jahn, M., (2006). *Strafrecht – Notwehr*, JuS 5, München-Frankfurt.
9. Jescheck, H. H., Weigend, T., (2003). *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*, Berlin.
10. Кадников, Н. Г., (2006). *Уголовное право России – Общая и Особенная части*, Москва.
11. Коларић, Д., (2009). *Кривично дело убиства детета при порођају у Кривичном законуку Србије*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, Београд.
12. Leckner, K., Kühl, K., (2001). *Strafgesetzbuch mit Erläuterungen*, München.
13. Маринковић, Д., (2005). *Теоријски и практични аспекти провокације на кривично дело*, Безбедност, год. 47, бр. 2, Београд, стр. 217-236.
14. Новоселац, П., (1983). *Ограничење права на нужну одбрану у случају провоцираног напада*, НЗ, бр. 3, Загреб.
15. Renzikowski, J., (1994). *Notstand und Notwehr*, Berlin.
16. Рисимовић, Р., (2009). *Нужна одбрана и права и дужности полицијских службеника*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, Београд.
17. Rodriguez, C. S. M., Prieto, A. J., Rodriguez, J. R. P., (2004). *Manual de derecho penal – parte generale*, Madrid.
18. Roxin, C., (1963). *Die provozierte Notwehrlage*, ZStW 4, Berlin.
19. Roxin, C., (2003). *Strafrecht – Anmerkung*, JZ 19, Tübingen.
20. Satzger, H., (2006). *Dreimal „in causa” – actio libera in causa, omisio libera in causa und actio illicita in causa*, JURA 7, Berlin.
21. Schonke, A., Schroder, H., (2001). *Straftgesetzbuch – kommentar*, München.
22. Стојановић, З., (2006). *Кривично право – општи део*, Београд.
23. Таховић, Ј., (1957). *Коментар Кривичног законика*, Београд.
24. Winkler, W., (2006). *Verbrechen und Vergehen gegen das Betaubungsmittelgesetz*, NStZ 6, München-Frankfurt.

Induced Self-Defense

Abstract: *The subject of the article is induced self-defense, i.e. a situation where a person (the challenger or a provocateur) induces with his conduct unlawful an attack by another person (provoked or induced). In our literature, the problem of provocation is not sufficiently considered, although it is a problem that involves very complex life situations and conflicts of interest that are not to be solved in a simple way. The Criminal Code does not contain a provision which regulates induced assaults, hence the issue was left to practice. In this regard, there are a number of dilemmas to the resolution of which this paper attempts to contribute. For example, there is the question of whether the challenger has the right to take defensive action against the challenged person and whether this right is limited? Is the attack of the challenged person always to be qualified as an unlawful attack? How to solve the situation in which both the challenger and the challenged take illegal actions?*

Keywords: *self-defence, provocations, intent, negligence, induced self-defence*

Доц. др *Дарко МАРИНКОВИЋ*
Криминалистичко-полицијска академија Београд

UDK- 343.982 : 343.61
Прегледни научни рад
Примљено: 18.11.2011.

Идентификација леша у криминалистичким истрагама убиства*

Апстракт: *Људи се генерално могу идентификовати путем нечега што поседују, знају и што јесу. Када је реч о утврђивању идентитета леша, у обзир долази први и трећи основ идентификације, с обзиром да, по логици ствари, утврђивање идентитета путем нечега што лице зна у овом случају није могуће. Идентификација већине умрлих спроводи се визуелним предочавањем, односно препознавањем од стране чланова породице или блиских пријатеља. У том смислу, метод препознавања представља најстарији и најчешћи метод утврђивања идентитета леша, који је под одговарајућим условима сасвим прихватљив и нема потребе да се допуни неким другим методом позитивне идентификације. Ипак, методе идентификације леша највећим делом одређује форензичка медицина, која, у те сврхе, примењује знања патологије, антропологије, одонтологије и сличних форензичких дисциплина. У неким случајевима нужна је комбинација метода и знања форензичке патологије (усмерена на мека ткива леша) и форензичке антропологије (остеолошки остаци човековог тела). Утврђивање идентитета леша представља тачку у којој се сустичу знања криминалисте, патолога, антрополога, одонтолога и генетичара.*

Кључне речи: *идентитет леша, убиство, криминалистичке истраге, ДНК профил, отисак прста, остеолошка идентификација*

Криминалистички значај утврђивања идентитета леша убијеног

Криминалистичке истраге убиства, по правилу, у себе укључују дво-струко питање *Ко?* на које треба дати одговор како би се сложио мозаик осталих *златних* питања криминалистике (Warren, 2006:48). Прво *Ко?* односи се на идентитет жртве, док се друго тиче идентитета учи-

* Рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*, који финансира министарство надлежно за науку у Републици Србији (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011-2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић

ниоца. Значај сазнања о идентитету жртве у криминалистичким истрагама убиства, ма колико се о њему говорило, никако не може бити преувеличан. На самом почетку, идентификација леша омогућава долазак до чланова његове породице и обавештавање о смрти ближњег. То ће узроковати жалост у кругу породице, али и омогућити решавање одређених правних питања која произилазе из смрти лица. Сама криминалистичка истрага ће у великој мери бити олакшана утврђивањем идентитета леша, с обзиром да он представља полазну основу за постављање одређених верзија и њихову даљу проверу.

Проналазак мртвог тела човека представља почетну тачку за предузимање низа активности које имају различите циљеве. Ипак, сви ти циљеви се, посматрано са криминалистичког аспекта, сустичу у крајњем настојању да се утврди да ли такав реални догађај има везе са незаконитим радњама и поступцима. Независно од узрока смрти, тј. да ли је у питању убиство, самоубиство, задесна или природна смрт, прва ствар коју треба урадити јесте да се утврди идентитет преминулог. Ова радња посебно добија на значају када је реч о убиству као узроку смрти, чиме се ствара *замајац* за даље активности на разјашњавању дела. Иако на први поглед изгледа апсурдно, с обзиром да *мртва уста не говоре*, у већини случајева најважније информације о убици пружа управо сама жртва, односно убијени, због чега је неопходно прво утврдити о коме се заправо ради, а затим истражити његову личност и друштвене односе. Тиме ће се трасирати пут ка дефинисању круга особа које су имале најразличитије односе са жртвом и утврђивању средине у којој се она кретала и боравила.

У случајевима када убица настоји да онемогући или отежа идентификацију жртве (унаказујући њено лице, секући прсте, одузимајући и уништавајући документа, скидајући сат, огрлицу, прстен и друге предмете на основу којих жртва може бити брзо препозната, односно идентификована), поставља се питање мотива, односно зашто он то ради? Као рационалан и логичан намеће се одговор да у таквим случајевима између убијеног и убице постоји одређена веза, тј. однос који је *опасан* по учиниоца, у смислу да ће његовим откривањем и он сам бити откривен и идентификован. Другим речима, сазнањем ко је жртва по убицу настаје реална опасност да ће истражни органи сазнати и њене најразличитије личне и друштвене односе (пословне, породичне, емотивне и сл.), из којих ће се издвојити они у којима је садржан *мотив убиства*, који се, даље, везује за личност учиниоца. Ако се, пак, ствари у истом контексту посматрају из другог угла, може се извући закључак да се у случају убиства у коме жртви нису одузета документа, нити је учињено било шта друго у циљу онемогућавања или отежавања њене идентификација, може претпоставити да између жртве и убице пре самог чина убиства није постојао неки посебан однос, односно да је учинилац кри-

вичног дела био непознат убијеном и његовим ближњим. Ипак, све претходно речено не мора увек да буде тачно – како то истиче Симоновић, реч је о тзв. *орјентационо-елиминационој индицији* (Симоновић, 2004:561).

Методe идентификације леша – општа разматрања

У већини убиства не постоје неке посебне потешкоће када је реч о идентификацији жртве – у средини у којој се десио злочин она је обично позната и идентификује се од стране родбине и пријатеља. Њено идентификовање постаје значајан криминалистичко-форензички проблем када до лишења живота дође ван места пребивалишта жртве, уз услов да се код ње не налазе лични идентификациони документи, или се утврди да су постојећи фалсификовани, односно да припадају другој особи. Ипак, највеће тешкоће на овом плану свакако постоје у случајевима када убица, након лишења живота жртве настоји да онемогући њено откривање и/или идентификовање, тако што тело пали, комада и сече, закопава на различитим местима, посипа киселином и другим хемијским средствима, баца у воду итд. У неким случајевима убица настоји да уништи, односно деструктуира само оне делове тела који уобичајено служе за утврђивање идентитета, па у том циљу одсеца и односи шаке или главу жртве, или са коже скида карактеристичне младеже и тетоваже, како би успорио поступак идентификације.

Људи се генерално могу идентификовати путем (на основу) нечега што поседују (идентификациона документа, кредитна картица и сл.), путем нечега што знају (лозинка, ПИН број итд.) и путем нечега што јесу (карактеристике људског организма – биометрија) (Поповић, 2005:811). Када је реч о утврђивању идентитета леша, у обзир долази први и трећи метод идентификације, с обзиром да, по логици ствари, утврђивање идентитета путем нечега што лице зна у овом случају није могуће. Ако је леш читав, идентификација се обавља на исти начин као и када је реч о живим особама. Ипак, за разлику од идентификације лица, идентификација лешева подразумева више тешкоћа у раду због брзих промена које се дешавају на лешу. Колико ће бити успешна идентификација углавном зависи од стања у коме се леш налази, као и од примењених идентификационих метода.

У ове сврхе најчешће се користе следеће методе:

1. метода увида у идентификациона и друга документа која се налазе код леша;
2. метода препознавања леша, непосредним предочавањем или посредно, на основу фотографије и личног описа;
3. метода дактилоскопирања и компарације отисака прстију;

4. метода утврђивања и поређења ДНК профила;
5. метода узимања зубних отисака и поређења са зубним картонима;
6. остеолошке методе утврђивања идентитета леша;
7. метода идентификације препознавањем одевних предмета нађених на лешу; и
8. остале неспецифичне методе.

Генерално, претходно наведене методе идентификације леша могу се поделити у две групе. У прву спадају оне методе које се базирају на примени научних знања о одређеним карактеристикама човековог тела које могу бити својствене само једном лицу – *методе позитивне идентификације*. Другим речима, такве карактеристике, односно обележја, може имати само једна људска јединка. Најпознатије позитивне методе идентификације су метода компарације папиларних линија, односно отисака прстију, дланова или стопала, утврђивање и упоређивање стоматолошких карактеристика особе, радиографска анализа и поређење костију, идентификација путем трајно уграђених медицинских уређаја у телу и тсл. Тренутно стање ДНК методологије је такво да се она оправдано сматра методом позитивне идентификације, уз уважавање чињенице да једнојајчани близанци имају исти ДНК профил. За разлику од позитивних метода идентификације, тзв. *презумптивне методе* се ослањају на нејединствена или нестална обележја, односно карактеристике леша, као што су идентификација пола или расе леша, идентификација на основу личног описа, одеће на лешу, физичких карактеристика леша, идентификација препознавањем леша и тсл. Врло често презумптивна (прелиминарна) идентификација представља почетни основ за коначно и несумњиво утврђивање идентитета лица и, по правилу (као што јој и име каже) претходи позитивној идентификацији. Са друге стране, све методе позитивне (тзв. *научне*) идентификације захтевају да се, пре него што се приступи самој идентификацији, знају или утврде одређене карактеристике, односно обележја непознатог леша, која се упоређују са заживотно утврђеним обележјима једног или више лица, некада и претпостављених сродника покојника.

Прелиминарна идентификација жртве убиства

Када је реч о поступку идентификације леша, треба указати на потребу разликовања двају ситуација које се могу јавити у пракси. У првој криминалиста, одмах након проналаска леша, располаже одређеним подацима о његовом идентитету, која додатно треба допунити, проверити или верификовати, како би идентитет био дефинитивно и неспорно утврђен. Такви подаци обично потичу из личних исправа и других докумената која се налазе код леша, и на основу којих је, у случају да

се утврди њихова оригиналност, сам идентитет леша у великој мери утврђен. Као метод коначне верификације идентитета преминулог се у таквом случају обично практикује позивање чланова његове уже или шире породице или блиских пријатеља, који кроз процедуру препознавања треба да потврде његов идентитет. Подаци о могућем идентитету леша, у случају одсуства личних исправа, могу потицати и од особа које су познавале преминулог и које су на неки начин, нпр. путем фотографије или личног описа, објављеним у медијима, истражним органима указале на могући идентитет. На такве информације се, слично као и у претходном случају, надовезује позивање чланова породице преминулог у циљу његове визуелне идентификације. Да би таква идентификација била неспорна, додатно се могу предузети одређене методе анализе и упоређивања идентификационих обележја леша са раније утврђеним обележјима преминулог (нпр. отисак кажипрста леша са отиском из картона личне карте или биометријске личне исправе, отисак зуба леша са зубним картоном пацијента), или са обележјима чланова његових крвних сродника (нпр. упоређивање ДНК профила).

Потпуно различита ситуација постоји у случају када је идентитет леша након његовог проналаска непознат у пуном смислу те речи, односно када се не располаже било каквим сазнањима, чак ни на нивоу индиција, о могућем идентитету. По правилу, таква ситуација подразумева да се код леша не налазе личне исправе или други документо који може помоћи у одређивању његовог идентитета или је таква исправа фалсификована, односно припада другој особи. Тада ће се леш дактилоскопирати, уколико за то постоје услови (пре свега с обзиром на стање леша) односно узети узорак крви или другог биолошког материјала за одређивање ДНК профила, сачињава отисак зуба и тсл., након чега се тако добијено идентификационо обележје (отисак прста, ДНК профил) упоређује са идентификационим обележјима садржаним у одговарајућим базама података. Такве претраге су данас по правилу аутоматизоване, тако да се и оне базе података које садрже милионске записе могу прегледати за релативно кратко време. У случају да дође до поклапања идентификационог обележја НН леша са обележјем садржаним у бази података, које потиче од одређеног лица, идентитет леша ће бити утврђен, што ће се евентуално проверити и неким другим методама. Треба напоменути да саме базе података могу садржати идентификациона обележја непознатих или познатих лица, тако да ће утврђивање идентитета на овај начин бити могуће само у другом случају.

Паралелно са претходно наведеном процедуром, НН леш се фотографише (уколико има потребе претходно се *тоалетира*), сачињава се његов лични опис и опис одеће, обуће и других личних ствари. Такве информације се, уз навођење места и околности под којима је леш пронађен, путем одговарајућег (мас)медија (штампа, телевизија, Интернет)

саопштавају грађанима, уз молбу да, уколико располажу одређеним информацијама, помогну у утврђивању идентитета. Обавештење се обично пласира на нивоу локалне заједнице (општине) на чијој територији је леш пронађен, путем локалног медија, уз додатне информације које се постављају на веб страници полицијског подручног органа. Такође, самоницијативно или по налогу других служби, полиција може расписати и објаву као потражни акт у циљу утврђивања идентитета леша.¹ Уколико постоје индикације да преминула особа потиче из друге земље, путем Интерпола се може расписати и тзв. *црна потерница*.² Важно је истаћи да се након узимања расположивих идентификационих обележја НН леша, врши увид у евиденције несталих лица, како би се утврдило да ли је у њима регистрован нестанак лица чија идентификациона обележја одговорају обележјима нађеног леша.

Основ за идентификацију леша чини његов спољашњи и унутрашњи преглед. Спољашњи преглед се не разликује много од личног описа код живих особа, док унутрашњи налаз треба да садржи све патолошко-анатомске промене, као и разна физиолошка стања (стање варења, менструација, гравидитет, итд.) која могу бити искоришћена за идентификацију. Уствари, описивање леша је својеврстан *записник* о прегледу и обдукцији леша. При томе треба имати у виду да описивање предмета и ствари нађених код непознатих лешева генерално има већи значај него када је реч о живим особама. Одређени предмети нађени у гардероби леша или у његовој близини, уколико имају индивидуална обележја, могу послужити за прелиминарну идентификацију.

Осим у идентификационе сврхе, одећа може бити предмет вештачења у случајевима диференцирања и анализе повреда, затим код порођаја и побачаја, код полних деликата (обљуба, насилни сношај), разликовања убиства, самоубиства и задеса, итд. Прегледом одеће треба констатовати величину одела и веша, крој (мушки, женски, модеран, старомодан), врсту и боју тканине (штоф, сукно, платно), материјал (вуна, лан, најлон, пластика), поставу (етикете, иницијали), дугмад, крагну, кравату, корсет, појас, опасач, чарапе, обућу. Потребно је прегледати и саставне делове одеће, као што су марамнице, рукавице, односно предмете у одећи, попут

¹ У Републици Србији, полиција према одредбама Закона о полицији (члан 72) самоницијативно може расписати објаву у циљу утврђивања идентитета леша за који се не могу утврдити подаци, односно чији је идентитет непознат. С друге стране, према одредбама Законика о кривичном поступку из 2001. године (члан 567), ако је то потребно ради установљења истовестности пронађеног непознатог леша, орган унутрашњих послова може расписати објаву, којом ће затражити да се подаци или обавештења о непознатом лешу доставе органу који води поступак. Ако, пак, постоје основи сумње да је до смрти лица дошло услед кривичног дела, орган унутрашњих послова може објавити и фотографије лешева. Ради обавештавања јавности о објави, могу се користити и средства јавног обавештавања (члан 569). Идентична решења садржи и Законик о кривичном поступку из 2011. године.

² Више у Жарковић М.: *Криминалистичка тактика*, Београд, 2008, стр. 25-33.

мобилног телефона, новца, драгоцености, ценог сата, докумената, писама и сл. При томе треба водити рачуна и о евентуалном постојању скривених џепова и других прикривених места на одећи или обући, у којима се по правилу могу наћи вредни предмети или предмети у вези са криминалним радњама (нпр. злато или дрога). У принципу, осим описивања, нађене ствари у гардероби леша треба и фотографисати.

Идентификација већине умрлих спроводи се визуелним предочавањем, односно препознавањем од стране чланова породице или блиских пријатеља. У том смислу, метод препознавања представља најстарији и најчешћи метод утврђивања идентитета леша, који је под одговарајућим условима сасвим прихватљив и нема потребе да се допуни неким другим методом позитивне идентификације (Prahlow, 2010:186). Непосредним или посредним (фотографија, видео снимак) предочавањем лица леша или других делова тела који имају обележја на основу којих је могуће извршити идентификацију (нпр. карактеристичан младеж или тетоважа³) постиже се значајан успех у процесу идентификације. Чланови породице или блиски пријатељи преминулог, уколико се претпоставља његов идентитет, обавештавају се о смрти и позивају да у болници или мртвачници потврде идентитет леша. У таквим случајевима, одређене информације, попут докумената пронађених код преминулог, или података из мобилног телефона, усмеравају полицију ка његовој породици или средини из које потиче.

Метод препознавања је успешан све док на лешевима нису наступиле одмакле трулежне промене. Ради лакше идентификације треба извршити *тоалетирање леша*, које уобичајено подразумева отварање очних капака и затварање уста, стављање неколико капи глицерина између капака ока у циљу постизања заживотног сјаја очију, сређивање фризура, односно зачешљавање косе, шминкање лица како би се постигла природна боја, прекривање видљивих повреда на телу, њихово ушивање или лепљење и тсл. Пре приступања препознавању, од лица које треба да изврши идентификацију се захтева да опише леш који препознаје, његова телесна својства и обележја, посебно особене знаке ако постоје, затим одећу, као и остале ствари и предмете који припадају лешу. Упркос томе, грешке код ове врсте идентификације су честе. Услед неуобичајености ситуације, метод идентификације леша путем препознавања је несигурнији и непоузданији него када је реч о препознавању живих лица. Визуелно предочавање мртвих особа је само по себи прилично непријатно и стресно за оне којима се леш предочава - обично су то чланови породице преминулог. Они могу погрешно иден-

³ На основу тетоваже, односно њеног изгледа и карактеристика могуће је идентификовати лице на коме се она налази. Поред тога, врста тетоваже и њена садржина указују на психолошки профил жртве, начин живота, средину из које потиче или у којој треба тражити потенцијалног убицу. Тако нпр. честе тетоваже на телу наркомана су лист марихуане или чауре мака.

тификовати леш као своју драгу особу услед сугестије, с обзиром да им је пре предочавања речено ко би могао да буде преминули. Поред тога, чланови породице су готово по правилу у емоционалном шоку услед сазнања о смрти свог најближег. Уз све то, крв, изобличавајуће повреде и декомпозиција леша додатно чине визуелну идентификацију, у најмању руку, комплексном. Зато је у одређеним случајевима довољно показивање фотографија или видео-снимка преминулог ради препознавања, уз узимање узорака за ДНК анализу и компарацију профила преминулог и чланова породице. Са друге стране, некада ће чланови породице, чак и када поуздане научне методе потврђују идентитет преминулог, инсистирати на његовом виђењу како би се уверили да је у питању њима драга особа. Иако ретко, у одређеним случајевима погрешна идентификација од стране препознавача може бити и намерна, из патолошких или рационалних мотива, укључујући и ниске побуде.

Форензичке методе идентификације леша

Као и код живих лица, дактилоскопија је један од најпоузданијих начина идентификације, који се примењује увек када је епидерм на прстима очуван. Вештачењем отиска прста даје се недвосмислен одговор на питање да ли одређени отисак припада или не припада одређеној особи. Оно на шта се не може добити одговор јесте време депоновања, односно остављања отиска, док питања утврђивања расе, пола и узраста оставиоца, као и ДНК профила оставиоца трага, спадају у категорију недовољно изучених, односно не увек реалних (Fisher et al., 2009:55,56).

Ако је кожа наборана током процеса мацерације, односно услед боравка леша у води, набори се могу изравнати убризгавањем глицерина или неког другог средства у ткиво испод коже врхова прстију. Када је реч о лешевима који бораве у води, просечно две недеље након смрти кожа почиње да се одваја од осталог ткива, док се у трећој недељи цео епидерм шаке, заједно са ноктима, може свући као рукавица (тзв. *мртвачка рукавица*).

Да би леш могао бити идентификован на основу отисака прстију морају се испунити два услова. Први је да леш, односно прсти леша, треба да буду у таквом стању да на њима постоје очуване папиларне линије, те да је могуће, с обзиром на стање коже, узети отисак за поређење. Тешке повреде коже и ткива, укључујући и опекотине, разградњу ткива трулењем и сл., могу учинити да узимање отисака прстију са леша буде веома тешко, некада и немогуће. У таквим случајевима на значају посебно добија стручност лица које дактилоскопира леш и поседовање одговарајуће опреме. Данас се у те сврхе користе оптички сензори који, постављањем прста на сензор скенирају папиларне линије и праве дигиталну слику (Van der Putte T., Keuning J., 2000). Друго,

уколико се жели доћи до идентитета леша претрагом кроз базу отисака прстију, нужно је да се у таквој бази отисци прстију леша и налазе, односно да је преминуло лице заживотно дактилоскопирано, а узети отисци смештени у одговарајућу базу података. У ове сврхе најчешће се користе базе података које се воде у полицији, везано за кривичне истраге, али и по неком другом основу (нпр. биометријске личне исправе). Системи аутоматске идентификације лица на основу отисака прстију, који се у енглеском говорном подручју уобичајено означавају акронимом AFIS (*Automatic Fingerprint Identification System*), данас су у широкој примени широм света (Komarinski, 2005:3).

Алтернативно, ако се сумња да је покојник одређено, нестало лице, у том случају се покушава доћи до отисака прстију несталог са разних ствари и предмета у његовој кући или радном простору, или из картона личне карте, у циљу компарације са отисцима прстију преминулог.

Као и у случају идентификације путем отисака прстију, и утврђивање идентитета леша помоћу ДНК анализе могуће је уколико се стекну два услова. Први је да се располаже биолошким узорком леша из кога се може одредити ДНК профил,⁴ док се други услов огледа у постојању преморталног ДНК профила тог истог лица, смештеног у одговарајућу базу података. У случају када се располаже сазнањима о могућем идентитету НН леша који треба потврдити или оповргнути одређеним проверама, ДНК профил за поређење се у том случају може добити из биолошких трагова узетих са четкице за зубе, чешљева или четки за косу несталог лица за које се претпоставља да је преминули. Ипак, коришћење таквих ствари повлачи за собом и одређени степен неизвесности, у смислу да ли узети узорци заиста потичу од несталог или неког другог лица. Друга опција је да се добију узорци ткива из болнице могућег преминулог (НН леша), који су коришћени у поступку биопсије, хируршке или неке друге медицинске интервенције, те да се из њих утврди ДНК профил. На крају, утврђивање идентитета леша на основу ДНК анализе, у случајевима када постоје одређене индиције о његовом могућем идентитету, може се реализовати и поређењем ДНК профила леша са профилима његових, потенцијалних крвних сродника (родитељи, браћа и сестре, потомци).

Идентификација распаднутих, раскомаданих, спаљених, осакаћених или непрепознатљивих лешева немогућа је без примене знања форензичке антропологије. Док лаику кости не могу дати неке посебне информације, са (форензичким) остеологом ситуација је потпуно дру-

⁴ Треба имати у виду чињеницу да се ДНК профил преминулог, односно леша, може утврдити и након потпуне декомпозиције тела, па чак и годинама након смрти, док код отисака прстију то није случај. Распадањем и трулењем коже нестају и папиларне линије, што ни приближно не одговара временском периоду у случају одређивања временског оквира за дефинисање ДНК профила.

гачија – за њега наизглед обична кост просто врви од информација. Анализом једне или већег броја костију он може доћи до различитих сазнања о особи од које кост(и) потиче(у), попут старости (животне доби), пола, висине, занимања, па чак и расне припадност, што у великој мери доприноси њеној идентификацији. Прва фаза такве идентификације по правилу обухвата утврђивање пола, животне доби и висине тела леша (прелиминарна идентификација). Одређивање примарних (полни органи) и секундарних (раст груди, маљавост) полних карактеристика могуће је утврдити чак и у поодмаклој фази труљења. Треба поменути да су материца (утерус) код жена, као и простата код мушкараца, веома отпорни на процес распадања. Пол особе може бити установљен и на основу одређених карактеристика костију карлице, бутне кости и лобање. Тако је нпр., код мушкараца кров лобање масивнији и равнији, јагодична кост израженија, доња вилица четвртастија, док је код жена горња коштана ивица очне дупље оштрија, а доња вилица шпицастија (*Forensic Osteology*, 1998:163-187). Наведене разлике између лобање мушкараца и жене су типичне, мада увек треба имати у виду да постоје изузеци. Када је реч о карлици, основне разлике између женске и мушке карлице потичу од различитих биолошких функција жене и мушкараца. На први поглед карлица мушкараца је више кружног облика, док је женска срцолика (White, 2000:217-221).

Одређивање старости преминуле особе увек је апроксимативно и врши се на основу спољашњих и унутрашњих показатеља. Спољашњи би били држање тела, полне карактеристике (пре или после пубертета), седа коса, *arcus senilis* (промене у оку које настају услед старења), избораност коже, пигментација коже, артритисне промене, ницање зуба, итд. Унутрашњи знаци старости се у првом реду везују за анализу и тумачење стања костију, односно скелета. Основне особине костију које могу указати на старост особе од које кости потичу су центри осификације (плод/новорођенчад/деца), плоче раста,⁵ срастање костију (кранијалне сuture, карлица) и сенилне промене на костима. Тако нпр., лакат има 6 центара осификације, који се увек јављају тачно одређеним редом у узрасту од 1, 3, 5, 7, 9 и 11 година (Shapiro, 2001:114,115). Срастање костију се дешава у тачно одређеном периоду раста и развоја, нпр. затварање кранијалних сutura лобање (Geberth, 2006:285). Сенилне промене на костима, односно сенилна остеопороза, утврђују се микроскопским прегледом костију.

⁵ У близини крајева кости налазе се плоче раста, региони хрскавице чије се хелије деле и процесом осификације (окоштавања) прелазе у хелије кости. Плоча раста је парче хрскавице које је углављено као сендвич између коштаног ткива. То је најслабији део кости где се налази зона растења кости у дужину. Када једном минерализује, тај део такође постаје кост и тада се зауставља раст кости у дужину.

Код постојања самог костура без меких ткива, дужина тела се може израчунати ако се дужини костура дода 3-5 цм. Висина, односно дужина особе може се израчунати на основу дужине одређених костију, уз помоћ следећих формула:

Висина \pm 3,95цм = 2,32 x дужина бутне кости + 65,53цм (*Forensic Osteology*, 1998:175-177);

Висина \pm 4,43цм = 3,26 x дужина кости надлактице + 62,10цм (*Forensic Osteology*, 1998:169-172).

На основу изгледа костију могуће је одредити и расу особе (*Forensic Osteology*, 1998:294-296). Тако нпр., кривина бутне кости, у случају када се кост постави на равну површину, треба да укаже на потенцијалну расу особе (бутна кост је закривљенија код људи беле расе). Ипак, за одређивање расе најбоље може послужити лобања и њена детаљна анализа, на основу које се са великим процентом тачности може указати на расу особе у конкретном случају (White, 2000:53-57).

Информације које потичу од форензичког антрополога, добијене на основу прегледа скелетних остатака, послужиће криминалисти за дефинисање основних карактеристикама преминулог, попут пола, старости, висине или расе, на основу којих се може извршити и поређење са карактеристикама несталих лица регистрованих у евиденцијама и сужавања круга потенцијалних носилаца идентитета леша. Поред такве, прелиминарне идентификације, скелетни материјал пружа добру основу и за индивидуалну, позитивну идентификацију. Идентитет леша на основу костију врши се њиховим упоређивањем са познатим, заживотним особинама костију неке особе, због чега је неопходно поседовати податке о таквим карактеристикама.

Индивидуалне карактеристике леша, када је реч о остеолошким испитивањима, могу бити (White, 2000:303-317):

1. анатомски облик костију – могу се поредити радиолошки снимци, нпр. компарација фронталног синуса, краниометрија и радиолошка архитектура кости;
2. абнормалности костију - попут зацељеног прелома, металне протезе, разних дефеката и сл.;
3. величина костију - осим идентичних близанаца нико нема исту величину костију;

Одређивање идентитета леша на основу његовог скелета могуће је утврђивањем патолошких промена на костима, попут карактеристичног зарастања кости након прелома. При томе је неопходно да је код те особе раније, рендгенским снимком у болници за време лечења, документована сама повреда и њена санација. Други начин идентификовања је на основу пронађених вештачких тела на костима која се могу идентификовати, нпр. вештачки кук, шина, меци, шрапнели и сл., у случају постојања њихових раније сачињених рендгенских снимака (врши се

компарација) или евидентирања индивидуалних обележја у медицинској документацији (нпр. идентификациони број уграђене протезе) (Simpson, 2007:442-448). Треба знати и да фронтални изглед синуса на рендгенском снимку представља јединствено идентификационо обележје сваког човека, једнако као и отисак прста, тако да се компарацијом претходно начињеног снимка и снимка лобање неспорно утврђује идентитет леша. Сви наведени поступци представљају методе позитивне идентификације.

Посебан метод идентификације леша јесте *суперпозиција*, односно преклапање фотографија пронађене лобање и фотографије заживотног изгледа лица нестале особе (Такаћ et al., 2008:38-45). При томе се лобања фотографише у истом положају као што је положај главе особе на фотографији. Код овог метода се полази од чињенице да кости лобање одређују изглед лица и главе, па се идентификација врши на основу преклапања анатомских конфигурација обе слике, при чему се као стандард узима поклапање најмање осам параметара. Поред метода суперпозиције, у идентификацији леша се примењују методе дводимензионалне и тродимензионалне реконструкције лица, које се врше на основу скелетних остатака лобање. Ови методи се заснивају на познавању просечне дебљине ткива на одређеним деловима лобање, при чему непостојање довољних информација о просечним дебљинама ткива лица за одређено животно доба, поле, телесну грађу и сл., чини ове методе прилично субјективним и непоузданом (Такаћ et al., 2008:38-45). Првобитно, реконструкцију лица је радио форензички уметник, док се данас углавном користи компјутерска графика. Помоћу посебних програма креира се шаблон главе на основу кључних тачака лобање, а затим се виртуелно наноси слој мишића које компјутер вештачки генерише (Такаћ et al., 2008:38-45). Када се на тај начин формира лице, добијена фотографија се пореди са фотографијама из адекватних база података. Код тродимензионалне реконструкције као основа се користе скулптуре од глине сачињене на основу остатака лобање, или се израђују тродимензионалне компјутерске слике на основу манипулације фотографија неидентификоване лобање и генеричких фотографија делова лица из база података (Geberth, 2006:290-299).

Одонтологија је наука о зубима и њиховим болестима и саставни је део стоматологије као медицинске науке. Зуби су калцификовани органи који се налазе на почетку дигестивног тракта, у усној шупљини. То је најјаче и најотпорније ткиво у организму, које може остати неоштећено током распадања тела и дејства различитих спољних фактора, укључујући и најјачи пожар. Могу се користити као снажни индикатори који указују на старост особе чији су остаци пронађени, њен социоекономски статус (култура одржавања зуба, квалитет пломби и протеза) и навике, односно професију (зуби пушача, особе која свира трубу), али и за позитивну идентификацију поређењем са стоматолошким кар-

тонима појединца, снимцима појединих зуба, као и на основу постојања специфичних зубних протеза (Geberth, 2006:281).

ADIS (ен. Automated Dental Identification System) је база података која садржи рендгенске снимке зуба (Fahmy et al., 2004). Остаци преминуле особе се користе за формирање постмортем докумената, који садрже рендгенске снимке, као и било које доступне информације о преминулој особи. Постмортем снимак се уноси у ADIS и пореди са снимцима у бази података, а као резултат се добија листа потенцијалних лица. На крају форензички одонтолог врши анализу рендгенских снимака потенцијалних лица и доноси коначну одлуку о идентитету НН леша (Prahlow, 2010:191). Зуби могу послужити и за ДНК анализу, односно из зуба се може одредити ДНК профил особе.

Проналазак костију за које се анализом утврди да су човечије и да нису старије од 70 година, односно да од смрти лица коме су припадале није прошло више од наведеног периода, сматра се основом за покретање криминалистичке истраге. Првенствено, она треба да буде фокусирана на питање идентитета особе којој кости припадају, као и узроку смрти. У костима се налазе релативно мале количине ДНК, али су оне добро очуване и након дужег протекла времена. Захваљујући чињеници да је крајем прошлог века откривен поступак ланчане реакције полимеразе, који омогућава умножавање врло малих количина ДНК за дијагностичке анализе, ДНК анализе се данас успешно раде и на веома малом узорку добијеном из старих костију, зуба или косе (White, 2000:443).

Кратак закључак

Методe идентификације леша највећим делом одређује форензичка медицина, која у те сврхе примењује знања патологије, антропологије, одонтологије и сличних форензичких дисциплина. На основу пронађених људских остатака могуће је извршити идентификацију лица, као и утврђивање узрока и начина смрти. У неким случајевима потребна је комбинација метода и знања форензичке патологије (усмерена на мека ткива) и форензичке антропологије (остеолошки остаци) у оквиру форензичке медицине.

Идентификација хуманих остатака у криминалистици, односно форензичкој медицини, представља значајан проблем, пре свега ако је тело трулежно измењено до нивоа потпуне декомпозиције. Утврђивање идентитета леша представља тачку у којој се сустичу знања криминалисте, патолога, антрополога, одонтолога и генетичара. Некада специфичне карактеристике на телу леша, као што су ожиљци, младежи и одређене аномалије, могу бити довољне за идентификацију. У сложенијим случајевима, пак, нужна је примена једне или више научних метода идентификације људских остатака, попут ДНК методе, дактилоскопије, одонтоло-

гије или антропологије. Сама идентификација умногоне је олакшана формирањем и вођењем база података са идентификационим обележјима лица, чија аутоматска, компјутеризована обрада, омогућава готово тренутну компарацију спорног са неспорним растерима идентитета.

Литература:

1. Van der Putte T., Keuning J., (2000). *Biometrical Fingerprint Recognition Don't Get Your Fingers Burned*, IFIP TC8/WG8.8 Fourth Working Conference on Smart Card Research and Advanced Applications, pages 289-303, Kluwer Academic Publishers; Интернет: <http://cryptome.org/fake-prints.htm>
2. Geberth V., (2006). *Practical Homicide Investigation: Tactics, Procedures, and Forensic Techniques*, Boca Raton, CRC Press.
3. Жарковић М., (2008). *Криминалистичка тактика*, Београд.
4. Fahmy G., Nassar D., Haj-Said E., Chen H., Nomir O., Zhou J., Howell R., Ammar H. H., Abdel-Mottaleb M. and Jain A. K., (2004). *Towards an Automated Dental Identification System (ADIS)*, Proc. of the International Conference on Biometric Authentication (ICBA), Hong Kong, July 2004; Интернет: http://www.cse.msu.edu/rgroups/biometrics/Publications/Dental/Fahmyetal_ADIS_ICBA04.pdf
5. Fisher B., Woytowicz C., Tillstone W., (2009). *Introduction to Criminalistics: The Foundation of Forensic Science*, Elsevier Academic Press.
6. *Forensic Osteology: Advances in the Identification of Human Remains*, ed. Reichs K., (1998). Springfield, Charles C. Thomas Publisher Ltd.
7. Поповић Б., (2005). *Коришћење биометријских система у борби против организованог криминалитета*, Организовани криминалитет – стање и мере заштите, зборник радова, Београд: Полицијска академија.
8. Prahlow J., (2010). *Forensic Pathology for Police, Death Investigators, Attorneys, and Forensic Scientists*, South Bend - Indiana, Humana Press.
9. Shapiro F., (2001). *Pediatric Orthopedic Deformities: Basic Science, Diagnosis and Treatment*, Academic Press, A division of Harcourt Inc, San Diego, California.
10. Симоновић Б., (2004). *Криминалистика*, Крагујевац.
11. Simpson EK, James RA, Eitzen DA, Byard RW., (2007). *Role of orthopedic implants and bone morphology in the identification of human remains*, Journal of Forensic Sciences, Mart 2007, vol 52(2), pp. 442-448.

12. Takać S, Nikolić S, Milosević M., (2008). *Face identification by computerized superposition method: methodology and two case reports*, Serbian archives of entire medicine 2008 Jan-Feb;136(1-2):38-45.
13. Warren J. S., (2006). *Criminal Investigation for the Professional Investigator*, CRC Press, Taylor and Francis Group, Boca Raton.
14. White T. D., (2000). *Human Osteology*, second edition, Academic Press, An Elsevier Science Inprint, San Diego, California.

Corpse Identification in Murder Investigations

Abstract: *People can generally be identified by something they possess, know or by what they are. When we talk about corpse identification, we can use only the first and the third identification basis, considering the fact that identifying a person on the basis of what he/she knows is not possible in this case. Identification of the majority of dead people is carried out by visual observation, i.e. recognition by a family member or a close friend. Accordingly, the method of recognition represents the oldest and most frequently used method to establish the identity of a corpse, which is quite acceptable under certain circumstances and there is not a need to complement it with some other method of positive identification. However, the corpse identification methods are mostly determined by forensic medicine, which applies knowledges of pathology, anthropology, odontology and other forensic disciplines for this purpose. In some cases there is a necessity to combine methods and knowledge of forensic pathology (soft tissues) and forensic anthropology (osteologic remains of a body). Establishing a corpse identity represents a point where the respective knowledge of a crime investigator, pathologist, anthropologist, odontologist and geneticist meet.*

Key words: *corpse identity, murder, crime investigation, DNA profile, fingerprint, osteologic identification*

Мр Драган МИЛИДРАГОВИЋ
Полицијска управа Нови Сад
мр Ненад МИЛИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK- 623.44 : 351.74 (0954.5)

Стручни рад

Примљено: 10.12.2011.

Непосредна опасност по живот као посебан услов за употребу ватреног оружја

***Апстракт:** Полицијски службеници Министарства унутрашњих послова овлашћени су да, у име државе, обављајући полицијске послове, употребе средства принуде, међу којима је и ватрено оружје. Ватрено оружје може се употребити ако су кумулативно испуњена два опита услова: 1. да се употребом других средстава принуде не може постићи резултат у извршењу задатка, и 2. кад је апсолутно нужно да се изврши задатак из тачке од 1 до 5 члана 100 Закона о полицији, и један посебан услов који се односи на постојање непосредне опасности по живот приликом извршења задатка.*

С обзиром да у Закону о полицији и подзаконским актима није дефинисан појам непосредне опасности по живот, циљ нам је да у раду дефинишемо овај појам, да наведемо и објаснимо услове без којих не би постојала непосредна опасност по живот и услове који треба да се испуне да би се та опасност отклонила.

У раду је анализиран правни основ за употребу ватреног оружја из члана 100 Закона о полицији, дефинисана је непосредна опасност као посебан услов за употребу ватреног оружја и наведени су услови које је потребно испунити да би непосредна опасност постојала и да би се она отклонила. У раду је извршена и анализа два догађаја у којима је употребљено ватрено оружја од стране полицијских службеника МУП-а Републике Србије, а у закључним разматрањима дати су предлози за унапређење поступања полиције у примени полицијских овлашћења.

***Кључне речи:** полицијски службеник, ватрено оружје, Закон о полицији, непосредна опасност по живот, заштита живота.*

Увод

Правна теорија и филозофија права данас су сагласне да постоје одређена права човека која се сматрају природним правима, фундаменталним, иманентним и неутуђивим од постојања и бити самог човека.

Међу тим основним, елементарним, универзалним природним правима човека свакако се по свом значају и садржини издваја право на живот (Јовашевић, 2007:113).

Право на живот сматра се за основно, врхунско људско право, јер ако оно није обезбеђено на квалитетан и ефикасан начин, ни остала људска права немају смисла. Поред тога, право на живот је једно од права која се не могу укинути, дерогирати нити привремено суспендовати чак ни у случају опасности која прети опстанку целе нације. Иде се чак толико далеко у размишљањима о значају и далекосежности права на живот да се оно неретко проглашава за *ius cogens* у међународном праву. У корпусу људских права право на живот је не само најстарије човеково право, већ је оно остало и опстало као једно од ретких његових природних права без којих нема ни његовог опстанка као људског, али и друштвеног бића, и без чијег остварења се иначе и не може замислити остварење било којег другог права човека (Јовашевић, 2007:211).

Међутим, без обзира на вредност и универзалност права на живот, у међународним конвенцијама и националним законодавствима предвиђени су услови према којима лишење живота није противзаконито. У *Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода*, у даљем тексту: *Европска конвенција*, (Службени лист СРЈ, Међународни уговори, бр. 9/2003), у члану 2, став 2 наводи се да лишење живота није противзаконито ако проистекне из употребе силе која је апсолутно нужна:

1. ради одбране неког лица од незаконитог насиља;
2. да би се извршило законито хапшење или спречило бекство лица законито лишеног слободe, и
3. приликом законитих мера које се предузимају у циљу сузбијања нереда или побуне.

У *Европској конвенцији* наведен је општи услов за употребу ватреног оружја, док су посебни услови таксативно набројани у националним законодавствима. Посебни услови за употребу ватреног оружја углавном се односе на заштиту живота људи у случају постојања непосредне опасности по живот. Прописивањем општих и посебних услова за употребу ватреног оружја у *Европској конвенцији* и националним законодавствима дато је овлашћење представницима државне власти да заштите нападнутог када је његов живот радњама нападача доведен у непосредну опасност.

Принуда која се врши у име државе има правни карактер (тј. карактер принуде дозвољене правом) и разликује се од недозвољене или противправне принуде која се законом забрањује и кажњава. Правни карактер принуде огледа се у њеном циљу и условима за примену. Општи циљ државне принуде састоји се у чињењу државе способном

да обезбеди поштовање прописаних правних правила. У тим правним правилима садржане су заповести за понашање других субјеката у друштву и грађана, као и санкције за непоштовање тих заповести (Милосављевић, 1997:206).

Полицијску принуду, као врсту државне принуде, поред средстава принуде, чине и мере принуде. Средства принуде се употребљавају а мере принуде се примењују. Непосредна полицијска принуда је дејство на лица или предмете путем примене мера принуде или употребе средстава принуде. Полицијска принуда је део принуде која припада праву и држави. Њена примена је најнепосреднији израз државне власти и истовремено најоштрији облик задирања у људска права. Она је израз државног монопола власти, али је као таква нужно зло (Милетић, 2009:195). Принуда – средства принуде и њихова потенцијална могућност употребе су најважнији елемент раздвајања (разликовања) полиције од осталих органа власти, сходно којем полиција има велику одговорност у примени закона и овлашћења (Никач, Јоксимовић, 2008:90).

У нашем законодавству, према одредбама *Закона о полицији* (Службени гласник РС, бр. 101/05), овлашћена службена лица Министарства унутрашњих послова овлашћена су да у име државе, обављајући полицијске послове, употребе средства принуде, међу којима је и ватрено оружје.¹ Ватрено оружје може се употребити ако су кумулативно испуњена два општа услова:

1. да се употребом других средстава принуде не може постићи позитиван резултат у извршењу задатка, и
2. када је апсолутно нужно да се изврши задатак из тачки 1 до 5 члана 100 *Закона о полицији* и један посебан услов који се односи на постојање непосредне опасности по живот приликом извршења задатака.

Кумулативним испуњењем ових услова ствара се основ за закониту употребу ватреног оружја. С обзиром да у *Закону о полицији* и подзаконским актима није дефинисана непосредна опасности по живот, циљ нам је да у овом раду дефинишемо овај појам, као и да наведемо и објаснимо услове које је потребно испунити да би постојала непосредна опасност по живот и да би се та опасност отклонила.

У раду је анализиран правни основ за употребу ватреног оружја из члана 100 *Закона о полицији*, дефинисана је непосредна опасност као посебан услов за употребу ватреног оружја и наведени су услови које је

¹ У раду ћемо користити термине: полицијски службеник и овлашћено службено лице. Према члану 4 *Закона о полицији*, полицијске послове обављају полицијски службеници. Полицијски службеници у МУП-у су: 1. униформисани и неуниформисани запослени који примењују полицијска овлашћења (овлашћена службена лица) и 2. запослени на одређеним или посебним дужностима чији су послови у непосредној вези са полицијским пословима и које министар унутрашњих послова може овластити да обављају одређене полицијске послове.

потребно испунити да би непосредна опасност постојала и да би се отклонила. У раду је извршена и анализа два догађаја у којима је употребљено ватрено оружја од стране полицијских службеника МУП-а Републике Србије, а у закључним разматрањима дати су предлози за унапређење поступања полиције у примени полицијских овлашћења.

Правни основ употребе ватреног оружја

Ватрено оружје сматра се најтежим средством принуде јер се његовом применом нападач може лишити живота или тешко повредити.² Због тога су *Законом о полицији* предвиђена два општа и један посебан услов који се кумулативно морају испунити да би се ватрено оружје употребило у складу са законом.

Према одредбама чл. 100, ст. 1 *Закона о полицији*, при обављању службеног задатка овлашћено службено лице може употребити ватрено оружје ***само ако употребом других средстава принуде не може*** постићи резултат у извршењу задатка, и кад је ***апсолутно нужно*** да:

1. заштити живот људи (под употребом ватреног оружја ради заштите живота људи сматра се употреба ватреног оружја за заштиту живота једног или више лица које је друго или више других лица нападо, ***а постоји непосредна опасност по живот*** нападнутог или нападнутих (чл. 101 *Закона о полицији*);

2. спречи бекство лица затеченог у извршењу кривичног дела које се гони по службеној дужности и за које је прописана казна затвора у трајању од десет година или тежа, а у случају непосредне опасности по живот (полицијски службеник у овом случају може употребити ватрено оружје у време или непосредно после извршења кривичног дела ради спречавања бекства лица затеченог на месту или у непосредној близини где је предузело радње извршења кривичног дела или где су наступиле последице кривичног дела, односно ради спречавања бекства лица код којег су предмети којима је извршило кривично дело или предмети настали извршењем кривичног дела, али само у случају постојања непосредне опасности по живот лица) (чл. 102 *Закона о полицији*).

Да би се ватрено оружје употребило у овом случају потребно је да извршилац кривичног дела, који је у бекству након извршења овог дела, нападом доведе у непосредну опасност живот другог лица, који се не може отклонити применом других средстава принуде;

² Ватреним оружјем сматра се ватрено оружје којим су наоружана овлашћена службена лица и јединице униформисаних припадника полиције у складу са законом и *Правилником о наоружању овлашћених службених лица и радника на одређеним дужностима* (Сл. гласник РС, бр. 90790, 60/94, 1/97 и 31/05).

3. спречи бекство лица законито лишеног слободе или лица за које је издат налог за лишавање слободе због извршења кривичног дела које се гони по службеној дужности и за које је прописана казна затвора у трајању од десет година или тежа, а у случају непосредне опасности по живот. У овом случају ватрено оружје може се употребити ради спречавања бекства лица за које је у налогу за лишавање слободе, односно у налогу за довођење, изричито наведено да ће овлашћено службено лице употребити ватрено оружје ради спречавања бекства тог лица (чл. 103, ст. 1 *Закона о полицији*). Пре поступања по налогу за лишавање слободе, односно за довођење лица, овлашћено службено лице упозориће то лице да ће употребити ватрено оружје ако покуша бекство (чл. 103, ст. 2 *Закона о полицији*). У овом случају, као и у претходном, потребно је да лице лишено слободе при покушају бекства нападне неко друго лице и доведе његов живот у непосредну опасност, тако да се заштита живота нападнутог не може обезбедити другим средствима принуде, већ само ватреним оружјем.

Услови за употребу ватреног оружја из тачке 2 и 3 члана 100 *Закона о полицији*, садржани су у тачки 1. У ове две тачке наводе се конкретне тактичке ситуације приликом којих може доћи до употребе ватреног оружја, док је у тачки 1 услов за употребу уопштен у погледу тактичких ситуација и односи се на заштиту живота једног или више лица које је друго или више других лица нападо, а постоји непосредна опасност по живот нападнутог или нападнутих, без обзира у којој тактичкој ситуацији се то дешавало.

Полицијски службеник који је лишио слободе лице и који врши довођење или спровођење лица лишеног слободе од једног до другог места, обавезан је да предузме потребне мере како би се спречило бекство лица лишеног слободе, и његово спровођење или довођење извршило на безбедан начин. Пропусти полицијског службеника приликом довођења или спровођења лица лишеног слободе, услед којих дође до његовог бекства, а затим и до испуњења услова за употребу ватреног оружја, повлаче за собом кривичну и дисциплинску одговорност. У том случају полицијски службеник је својим несавесним и неодговорним вршењем службе, односно лошом контролом над лицем лишеним слободе, скривио могућност бекства и тиме створио услов да лице лишено слободе угрози нечији живот;

4. од себе одбије непосредни напад којим се угрожава његов живот. Под употребом ватреног оружја ради одбијања непосредног напада којим се угрожава живот овлашћеног службеног лица сматра се употреба ватреног оружја ради одбијања напада ватреним оружјем, опасним оруђем или другим предметом којим се може угрозити живот, напад од стране два или више лица, или напад на месту и у време када се не може очекивати помоћ (чл. 104, ст. 1 *Закона о полицији*).

Нападом ватреним оружјем на овлашћено службено лице сматра се и само потезање ватреног оружја или покушај да се оно потегне (чл. 104, ст. 2 *Закона о полицији*). Под потезањем ватреног оружја сматра се покрет ватреним оружјем ради његовог доношења или стављања у положај за употребу, а покушајем потезања сматра се покрет учињен према ватреном оружју (чл. 104, ст. 3 *Закона о полицији*). Могуће је да је употреба других средстава принуде већ покушана, али није дала резултат, односно да се покушава и не даје резултат. Ситуација може бити и таква да је основано претпоставити да ће употреба других средстава принуде (осим оружја) бити неуспешна и ако се покуша (Милетић, 2009:220);³

5. одбије напад на објекат или лице које обезбеђује, а у случају непосредне опасности по живот. Ватрено оружје може се употребити ради одбијања непосредног напада и за време трајања непосредног напада на објекат или лице које се обезбеђује. (чл. 105, ст. 1 *Закона о полицији*).

Непосредним нападом на лице које се обезбеђује сматра се сваки напад ватреним оружјем, опасним оруђем или другим предметом којим се може угрозити живот тог лица, или напад од стране два или више лица (чл. 105, ст. 3 *Закона о полицији*).

Непосредним нападом на објекат који се обезбеђује сматра се свака радња усмерена на оштећење тог објекта или његових делова, или на онемогућавање функционисања објекта оштећењем или уништењем уређаја на објекту или на други начин (чл. 105, ст. 2 *Закона о полицији*).⁴

У дефинисању непосредног напада на објекат и лице који се обезбеђују недостаје појам непосредне опасности по живот, односно нема посебног услова за употребу ватреног оружја. Рецимо, ако неко лице уништава трафо станицу која је саставни део објекта који се обезбеђује (нпр. Народне скупштине), уништењем овог уређаја онемогућава се

³ Пре примене полицијског овлашћења овлашћено службено лице дужно је да се увери да су испуњени сви законски услови за примену овлашћења и одговорно је за ту процену (чл. 31 *Закона о полицији*). Полицијски службеници који примењују полицијска овлашћења, међу којима су и средства принуде, *формално су оспособљени* за примену полицијских овлашћења јер су примљени у радни однос са завршеном одговарајућом стручном спремом (СШУП, ЦОПО, КПА, ВШУП, Правни факултет, Факултет безбедности или други факултет друштвеног смера, како је то наведено у *Правилнику о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места*) и положеним испитом за рад у органима државне управе. Међутим, у пракси је стање сасвим другачије у погледу компетенција полицијских службеника за примену средстава принуде. О поседовању специфичних компетенција за примену средстава принуде извршено је истраживање на узорку од 263 овлашћена службена лица, при чему су резултати истраживања указали на веома низак ниво специфичних компетенција за примену средстава принуде код полицијских службеника. О резултатима овог истраживања и компетенцијама овлашћених службеника за примену средстава принуде видети (Арлов, 2011).

⁴ Законодавац није до краја завршио формулацију овог става, јер није наведено на шта се тај други начин односи.

функционисање Народне скупштине. Полицијски службеник који врши обезбеђење Народне скупштине у обавези је да спречи даље уништавање уређаја или објекта и да при томе, ако су испуњени услови, употреби средстава принуде. У овом случају, као и у свакој другој тактичкој ситуацији која би захтевала коришћење ватреног оружја, ватрено оружје би се употребило ради одбијања напада услед којег се живот полицијског службеника и животи лица која су у објекту налазе у непосредној опасности.

Нешто потпуније, али и не свеобухватно решење, наведено је у члану 45 *Закону о полицији Републике Црне Горе*⁵, према коме се под употребом ватреног оружја ради одбијања напада на објекат или лице које се обезбеђује сматра употреба ватреног оружја ради одбијања непосредног напада и за време трајања непосредног напада на објекат или лице које се обезбеђује, у условима непосредне опасности по живот полицијског службеника или лица које се обезбеђује.

У оба наведена законска решења када је у питању употреба ватреног оружја ради одбијања напада на објекат који се обезбеђује не наводи се да ће се ватрено оружје употребити ради заштите живота лица која се налазе у објекту, чији је живот нападом доведен у непосредну опасност.

Када је у питању одбијање напада на објекат који се обезбеђује, у нашем *Закону о полицији* потребно је изменама и допунама закона изменити ову одредбу, тако да она гласи: „Непосредним нападом на објекат који се обезбеђује сматра се свака радња усмерена на уништење и оштећење објекта или његових делова, у случају постојања непосредне опасности по живот овлашћеног службеног лица и лица која се налазе у објекту.“

Општи услов за употребу ватреног оружја, према коме је употреба ватреног оружја допуштена само ако је то „апсолутно нужно“, повезан је са чл. 2 *Европске конвенције* којим је заштићено право на живот и, с тим у вези, је утврђено да се лишење живота не сматра противним овом члану ако проистекне из силе која је „апсолутно нужна“ да би се остварио неки од циљева који су таксативно наведени у том члану. Према томе, ставом 1, члана 100 *Закону о полицији* захтева се најстрожија могућа сразмерност (пропорцијалност) при употреби ватреног оружја, дакле не само да је та употреба била нужна, јер друга средства принуде не јемче резултат, већ и да је та употреба била апсолутно нужна да се заштите животи људи или изврше други законом одређени задаци у случајевима непосредне опасности по живот (Милетић, 2009:219).

У законодавствима неких бивших југословенских република решења су различита у погледу постојања посебног услова за употребу ватреног оружја. Поједина законодавства садрже посебан услов за употребу

⁵ Извор: <http://www.upravapolicije.com/> (доступан 10. 6. 2011. године).

ватреног оружја, док друга предвиђају само опште услове за његову употребу.

Према чл. 40 *Закона о полицији Црне Горе*, ватрено оружје може се употребити само ако је то неопходно ради извршавања таксативно наведених задатака у тачкама од 1 до 5, члана 40 (општи услов), а као посебан услов за употребу ватреног оружја при извршењу тих задатака потребно је да постоји непосредна опасност по живот.

У чл. 29 *Закона о полицијским службеницима Републике Српске*⁶ полицијски службеник може употребити ватрено оружје ако су већ употребљена средства силе била неефикасна, или ако се употребом других средстава силе не би постигао законит циљ и ако нема другог начина да: заштити животе људи или свој живот од непосредне претње смрћу, повреде опасне по живот или теже повреде; спречи извршење кривичног дела које представља озбиљну претњу животу или интегритету, и лиши слободе лице које представља такву опасност, пружа отпор полицији. *Закон о полицијским службеницима Републике Српске* садржи опште и посебне услове за употребу ватреног оружја. Посебни услови за употребу ватреног оружја – непосредна претња смрћу и непосредна претња повредом опасном по живот и озбиљна претња животу, по свом значењу идентични су појму непосредне опасности по живот.

*Закон о полицијским пословима и овластима Републике Хрватске*⁷, у чл. 92, нормирао је овлашћење полиције на употребу ватреног оружја. У овом члану наведени су основи за употребу ватреног оружја, без навођења општих и посебних услова за његову употребу. У *Закону о полицији Републике Словеније*⁸, у чл. 52, садржан је само општи услов за употребу ватреног оружја.⁹

Анализом законских основа за употребу ватреног оружја из чл. 100 *Закона о полицији*, закључујемо да уместо наведених пет основа за употребу ватреног оружја, постоји само један основ који гласи: „Овлашћено службено лице при обављању службеног задатка може употребити ватрено оружје само ако употребом других средстава принуде не може да заштити свој живот и живот других, због постојања непосредне опасности по живот“.¹⁰

Појам непосредне опасности по живот, као посебан услов употребе ватреног оружја, разматран је у наредном делу рада. Прво је дефинисан

⁶ <http://www.mup.vladars.net> доступан 10. 6. 2011. године.

⁷ <http://www.mup.hr> доступан 10. 6. 2011. године.

⁸ <http://www.policija.si> доступан 10. 6. 2011. године.

⁹ Подзаконски акти наведених држава детаљније не разрађују основе за употребу ватреног оружја.

¹⁰ Слична су размишљања и других аутора о правном основу за употребу ватреног оружја, виде ти (Милетић, Илић, 2011).

појам непосредне опасности по живот, а затим су наведени услови које је потребно испунити да би непосредна опасност постојала и да би се та опасност отклонила.

Појам и елементи непосредне опасности по живот

У теорији кривичног права у дефинисању основних елемената крајње нужде дефинисан је појам опасности, односно постојање и отклањање опасности основни су елементи крајње нужде. Појам опасности је шири појам од појма непосредне опасности по живот, и он се односи на сва правна добра¹¹, док се појам непосредне опасности по живот искључиво односи на угрожавање живота које може довести до смрти лица.

Тако опасност означава ситуацију у којој се, на основу објективно постојећих околности, може основано претпоставити или предвидети да непосредно може доћи до повреде неког правног добра, без обзира на субјект (правно или физичко лице) коме оно припада (Томановић, 1995:12). Дакле, опасност, односно могућност угрожавања или повреде неког добра је објективно постојећа, реална категорија која произлази из свакодневног живота и животног окружења и она се исказује у датим околностима те ситуације (Јовашевић, 2007:216).

За разлику од опасности, непосредна опасност по живот је опасност која може довести до смрти (Милетић, 2009:218). С обзиром на услове који су потребни да би постојала непосредна опасност по живот, можемо је дефинисати као опасност која долази од човека или животиње, која је нескривљена, стварна и усмерена на угрожавање живота које може довести до смрти лица.

У давању одговора на основу којих мерила и критеријума се може процењивати карактер опасности искристалисала су се два схватања. Према првом схватању, карактер опасности треба процењивати искључиво према строгим објективним критеријумима. Као критеријум за ову процену узима се могућност процене настале опасности од стране просечног човека, без обзира на врсту, карактер и извор те опасности, и без обзира на лична својства, знања и могућност процене као структуре сваке појединачне личности учиниоца (Јовашевић, 2007:216). Друго гледиште одбацује процену опасности према строгим објективним критеријумима. Наиме, узима се у обзир објективна, реална могућност процене опасности од стране просечног човека, али у уобичајеним животним ситуацијама и околностима. Дакле, ова процена мора бити реално огледало одређене ситуације и одређених услова и околности

¹¹ Опасност може да се односи на живот, тело, слободу, част, имовину и било које друго правно добро.

просечних људи. Ово је комбинација објективно-субјективних мерила која је, уосталом, и усвојена у нашем кривичном законодавству (Јовашевић, 2007:216).¹²

Ватрено оружје може се употребити за извршење задатка из тачки од 1 до 5 члана 100 *Закона о полицији*, под условом да се задатак не може извршити употребом других средстава принуде и да је, поред тога, апсолутно нужно да се задатак изврши, због постојања непосредне опасности по живот полицијског службеника, грађана и лица које се обезбеђује. Да би постојала непосредна опасност по живот и да би се та опасност отклонила, потребно је да се кумулативно испуне услови који се односе на:

- постојање непосредне опасности по живот и
- отклањање непосредне опасности по живот.

Непосредна опасност по живот постоји ако су кумулативно испуњени следећи услови:

1. Опасност мора да долази само од стране човека и животиње.

Када је у питању опасност која долази од човека, она може настати само нападом. Напад може долазити од било ког човека, без обзира на његов: узраст, урачунљивост и кривицу. Он се може извршити било којом радњом, чињењем или нечињењем, као и употребом било ког средства или начина које је подобно за повреду или угрожавање живота, услед чега може да наступи смрт.

Ватрено оружје може се употребити против животиња само кад од њих прети непосредна опасност од напада на живот и тело лица, или опасност од угрожавања живота или здравља људи (заразне болести и слично)¹³. Оружје се може употребити према болесним и тешко повређеним животињама када ветеринар или друго лице не може предузети одговарајуће мере (чл. 109 *Закона о полицији*).¹⁴

2. Напад од човека мора бити усмерен на повреду или угрожавање живота које може довести до смрти. Да би се ватрено оружје употребило, неопходно је да се ради о нападу којим се непосредно угрожава људски живот.¹⁵

¹² Када је у питању процена опасности од стране просечног човека мисли се на његове интелектуалне способности да у уобичајеним животним ситуацијама и околностима процењује опасност којом се непосредно угрожава његов живот.

¹³ Опасне животиње као што су пас, бик, ован, коњ, дивље животиње могу изазвати непосредну опасност по живот.

¹⁴ У пракси је највећи број употреба ватреног оружја евидентиран због постојања непосредне опасности по живот проузроковане од стране човека, те ћемо се у даљем навођењу услова за постојање непосредне опасности усредсредити на услове који треба да се испуне да би ова опасност постојала.

¹⁵ Нема правног основа за употребу ватреног оружја ако се оно употреби према лицу које уништава или оштећује објекат који се обезбеђује бацањем каменица на објекат. Основ за употребу ватреног оружја постојао би, на пример, ако лице уништава или оштећује објекат који се обез-

3. Напад мора бити стваран. Напад мора да постоји реално, стварно у спољном свету. То значи да је потребно да је напад отпочео или да непосредно предстоји. Да ли напад постоји или не, фактичко је питање које се утврђује у сваком конкретном случају употребе ватреног оружја након утврђеног чињеничног стања. Напад мора бити стваран са гледишта објективних критеријума у свакој појединачној конкретной животной ситуацији¹⁶.

Овај услов треба процењивати у објективно-субјективном смислу. У субјективном смислу напад је стваран када је нападач свестан да предузима делатност (чињење или нечињење) којим се непосредно угрожава људски живот, а у објективном ако тај напад и стварно може да проузрокује непосредну опасност по људски живот. У одсуству овог услова нема основа за употребу ватреног оружја, односно полицијски службеник је имао погрешну или непотпуну представу, тј. илузију о постојању напада који може довести до смрти.

Да ли је напад стваран или не када полицијски службеник ради одбијања напада од себе употреби ватрено оружје а нападач је за напад користио пиштољ играчку који има велике сличности са правим пиштољем, утврђује се након сагледавања свих појединости догађаја. Ако се утврди да је полицијски службеник имао основа да верује у стварност напада (употребљен је пиштољ играчка који је имао велике сличности са правим пиштољем), примениће се институт кривичног права, стварна заблуда.¹⁷

4. Напад не би требао да буде скривљен. Напад не сме бити скривљен неким незаконитим и неслужбеним радњама полицијског службеника.¹⁸

Да би употреба ватреног оружја била у складу са законским одредбама, односно да би била апсолутно нужна ради отклањања

беђује тако што на њега испалује пројектил из ручног ракетног бацача, и тиме доводи у неосредну опасност живот полицијског службеника и лица која се налазе у објекту.

¹⁶ Напад је стваран када је нападач употребом физичке снаге задао више удараца нападнутом, услед чега је он пао на тло, а потом кренуо да нападнутог удари секиром по глави, узевши секиру и замахнувши са њом према нападнутом лицу са намером да га лиши живота. У овом случају напад је стваран јер се живот нападнутог налази у непосредној опасности.

¹⁷ Није кривично дело оно дело које је учињено у неотклоњивој стварној заблуди. Стварна заблуда је неотклоњива ако учинилац није био дужан и није могао да избегне заблуду у погледу неке стварне околности која представља обележје кривичног дела, или у погледу неке стварне околности која би, да је заиста постојала, чинила дело дозвољеним (чл. 28 *Кривичног законика*, Сл. гласник РС, бр. 85/05-испр., 107/05-испр., 72/09 и 111/09).

¹⁸ Напад је скривљен ако полицијски службеник примењује овлашћења у неслужбене сврхе, или прекорачи законом предвиђена овлашћења тако што, примењујући физичку снагу без основа, зоставља лице, задајући му ударце ногама, рукама или неким предметима по телу, па лице услед јаке раздражености пружи отпор како би савладало напад полицијског службеника, при чему употреби нож, а полицијски службеник у циљу одбијања напада од себе употреби ватрено оружје.

непосредне опасности по живот потребно је да се кумулативно испуне следећи услови:

1. Употреба ватреног оружја мора бити усмерена на одбијање напада. Ако употреба ватреног оружја није усмерена на одбијање напада којим се непосредно угрожава живот, онда не постоји законски услов за употребу ватреног оружја, већ су остварена обележја кривичног дела које се гони по службеној дужности.¹⁹

2. Употреба ватреног оружја мора бити неопходно потребна за одбијање напада. Ватрено оружје може се употребити за одбијање напада којим се непосредно угрожава живот²⁰ када се напад покушао одбити другим средствима принуде, или ако је напад било немогуће одбити другим средствима принуде, с обзиром на начин, својства нападача и коришћена средства.²¹

3. Ватрено оружје мора се употребити само против нападача²². Ватрено оружје не може се употребити против других лица која су нападачу помогла у извршењу напада, а нису својим радњама довели ничији живот у непосредну опасност.²³

¹⁹ Употреба ватреног оружја није усмерена на одбијање напада којим се непосредно угрожава људски живот ако полицијски службеник затекне лице како неовлашћено покушава да стави возило у погон (затекне лице у извршењу кривичног дела неовлашћено коришћење туђег возила), а лице, односно извршилац кривичног дела да би избегао лишавање слободе, задаје ударац полицијском службенику у пределу главе и да се у бекство, а полицијски службеник у циљу спречавања бекства употреби ватрено оружје.

²⁰ Полицијски службеник неће одмах употребити ватрено оружје према нападачу који посеже, потеже или усмерава ватрено оружје према нападнутој особи у ситуацијама када нападач није у прилици да тиме угрози живот нападнуте особе, на пример, када се та особа налази на сигурном, заклоњена иза каменог зида или неког другог чврстог заклона (Шантек, 2005:186).

²¹ Ватрено оружје може се употребити ако је полицијски службеник при извршењу задатка покушао да одбије напад употребом других, блажих средстава принуде али у томе није успео, а употреба ватреног оружја ради извршења задатка била је апсолутно нужна због постојања непосредне опасности по живот. Такође, ватрено оружје може се употребити без претходне употребе других средстава принуде ако је полицијски службеник проценио да се напад може одбити само употребом ватреног оружја, с обзиром на личност нападача, сразмеру у физичкој снази, место, време, околности, услове и средства које нападач користи, средства која су се могла користити за одбијање напада, искоришћавање неке ситуације на страни нападнутог и сл. Ове чињенице се сагледавају у сваком случају употребе ватреног оружја, оцењује се правилност и законитост свих предузетих радњи, од самог сазнања за догађај, па до његовог окончања, односно до радњи предузетих након употребе ватреног оружја. При процени непосредне опасности по живот примењује се комбинација објективно-субјективних мерила.

²² Употреба ватреног оружја је законита у случају кад је полицијски службеник морао (како би се одбранио) да употреби ватрено оружје на нападача упркос томе што се на линије паљбе налазила и особа спрам које нису испуњени услови за употребу ватреног оружја. Та особа и полицијски службеник налазе се у сличном односу као код крајње нужде. Обојица имају право на живот и личну сигурност, међутим полицијски службеник остварује то право, а особа наспрам које нису испуњени услови за употребу ватреног оружја (и која се случајно на линије паљбе) се жртвује. (Шантек, 2005:173).

²³ Ватрено оружје употребљено је у складу са законом када је полицијски службеник од стране нападача оборен на тло, а потом се нападач машио за пиштољ са намером да га употреби према полицијском службенику. Ради одбијања непосредне опасности по свој живот, полицијски

4. Употреба ватреног оружја мора да буде истовремена са нападом. Истовременост постоји ако је ватрено оружје употребљено у време када напад непосредно предстоји или је започео, али само до момента док није престао. Да ли је напад започео и да ли још траје, фактичко је питање које се разрешава у сваком конкретном случају, полазећи од општег појма напада као делатности (чињења или нечињења) која је управљена на повреду неког добра (живота). У том смислу, напад је започео предузимањем такве делатности и траје све док постоји опасност повреде добра. Стога се не може говорити о истовремености одбране са нападом када је напад престао, када је завршен, односно када је повређено нападнуто добро (Лазаревић, 2006:53).²⁴

Напад предстоји када се из свих околности случаја може закључити да тек што није започео, када је створена таква опасност да ће већ у следећем моменту доћи до повреде правног добра (живота). За почетак напада није пресудан почетак радње која би могла да има одређене директне последица (смрт, телесну повреду). Битна је предузета радња која објективно представља непосредан извор опасности (Томановић, 1995:50). Напад непосредно предстоји када из понашања неког лица несумњиво произлази његова намера за напад, када предузима одређене делатности које, по објективној процени, указују да напад само што није започео (Лазаревић, 2006:53). Да ли напад непосредно предстоји или не, фактичко је питање које се решава у сваком конкретном случају. Сама претња да ће доћи до напада, без предузимања претходних радњи из којих се може закључити да напад непосредно следи, не може бити разлог за употребу ватреног оружја.²⁵ Одбрана од будућег напада није дозвољена, али је ипак дозвољено предузимање одређених мера предострожности, односно мера заштите које почињу да аутоматски делују у тренутку отпочињања напада. Ситуација када се будући напад може дефинисати као облик активног отпора, стављањем у изглед да ће

службеник је употребио ватрено оружје у складу са законским одредбама. Ватрено оружје није употребљено у складу са законом ако је полицијски службеник испалио хитац из пиштоља у лице које је било у друштву нападача, а то лице није ни једном радњом учествовало у нападу.

²⁴ Употреба ватреног оружја није истовремена са нападом када полицијски службеник непосредно после извршеног кривичног дела разбојништва уз претњу пиштољем, после краће потере запази извршиоца по опису и крене за њим. Приметивши да полиција креће за њим извршилац из пиштоља испуцава један хитац у правцу полицајца и креће да бежи, а полицајац, у циљу спречавања бекства, из пиштоља испуцава један хитац у извршиоца који је бежао са пиштољем у руци, и погађа га у леђа. У овом случају извршилац, док је бежао, није довео живот полицијског службеника у непосредну опасност и поред тога што је имао код себе пиштољ.

²⁵ Полицијски службеници имају законску могућност да приликом предузимања појединих овлашћења превентивно користе ватрено оружје. Не сматра се употребом ватреног оружја када овлашћено службено лице пуца у ваздух ради дозивања помоћи, давања упозорења или сигнализације, као ни било какво превентивно коришћење ватреног оружја без пуцања (чл. 18 *Правилника о техничким обележјима и начину употребе средстава принуде*, Службени гласник РС, број 19/07).

се лице напасти²⁶, представља основ за употребу других средстава принуде (физичке снаге и службене палице).²⁷

Кад је напад започео, истог тренутка може отпочети одбрана, односно може се употребити ватрено оружје. Може се догодити да полицијски службеник није у могућности да употреби ватрено оружје истог тренутка када је започео напад, и тада се ватрено оружје може употребити у било ком тренутку трајања напада. Када напад престане, истог тренутка престају и услови за употребу ватреног оружја.²⁸ Свака даља употреба ватреног оружја предузета после тренутка престанка напада не улази у оквир употребе ватреног оружја, већ улази у оквир одређеног кривичног дела које се гони по службеној дужности.²⁹

²⁶ Полицијски службеник не сме употребити ватрено оружје на особу која пружа активни отпор само зато што држи у руци нож или неки други предмет којим га спречава у обављању службене дужности. Другим речима, није допуштено употребити ватрено оружје све док особа која пружа активни отпор не угрожава живот полицијског службеника. Полицијски службеник не сме са злом намером изазвати такву особу да га нападне хладним оружјем како би га могао упуцати, него је дужан да штити живот и тело и оних против којих мора примењивати средства принуде на тај начин да им нанесе што блаже штетне последице. С друге стране, полицијски службеник не сме употребити ватрено оружје против нападача са хладним оружјем све док не наступи блиска опасност за живот или за наступање тешких телесних повреда, то јест да сваког трена може наступити штетна последица (Шантек, 2005:184).

²⁷ Од тренутка у коме се овлашћено службено лице увери (услов је да поседује знања и способности) да су испуњени сви законски услови за примену овлашћења у виду употребе средстава принуде, и тренутка када одлучи (услов је свакако да поседује знања и способности) да то овлашћење и примени (употреби средство/а принуде) у функцији позитивног решавања конкретне проблемске ситуације, зависи и ниво штетности последица које ће (или неће) наступити поступањем лица или употребом конкретног средства принуде овлашћеног службеног лица. Овлашћено службено лице је одговорно за своју процену о испуњености свих законских услова за примену овлашћења, односно за одлуку да га не примени или примени (започињањем примене у тренутку и на начин за који се само одлучи). Квалитет процене и одлуке (свакако уз присуство критеријума квалитета извршења службеног задатка и нивоа штетности насталих последица) су директни показатељи квалитета свих облика едукације конкретног полицијског службеника. Тренутно стање обима и начина примене овлашћења, као и ниво насталих последица, указују да поседовање или непоседовање знања и способности нису једини и довољни фактори који утичу на примену овлашћења овлашћених службених лица полиције, већ би неке од битних фактора могли тражити и у укупној организацији – систему службе али и друштва у целини (Арлов, 2010:157).

²⁸ Ако извршилац, након што је нанео једну тешку телесну повреду, намерава истој особи нанети другу тешку телесну повреду или намерава да тешко телесно повреди другу особу, полицијски службеник сме против нападача употребити ватрено оружје. Привремени прекид нападачких активности не сматра се престанком напада, али даје врамена полицијском службенику да уместо ватреним оружјем, покуша да блажим средством или начином одбије настављање напада (Шантек, 2005:188,189).

²⁹ Када полицијски службеник не може да зна је ли жртва жива или мртва, а с обзиром да се живот човека штити до момента када наступи смрт, треба поћи од претпоставке да је жртва жива, те стога полицијски службеник сме да употреби ватрено оружје и онеспособи нападача у даљем нападу, а затим да, по могућности, пружи или организује пружање прве помоћи или хитне медицинске помоћи којом приликом ће се утврдили је ли жртва жива. Ипак, треба рећи да у таквим случајевима полицијски службеник није дужан да употреби ватрено оружје (макар се касније обдукцијом утврди да смрт није наступила након првог хица, убода, ударца и сл.), с обзиром на то да је о тој околности био у нескривљеној заблуди, односно из оправданих разлога је сматрао да је жртва мртва (Шантек, 2005:189,190).

Постојање напада и његово трајање процењује се објективно, а не према субјективном уверењу нападнутог. Прекорачење овлашћења, односно незаконита употреба ватреног оружја, постојаће ако је полицијски службеник погрешно држао да напад постоји, односно да још траје, и због тога је употребио ватрено оружје. Напад је прошао ако су правна добра нападнутог повређена, односно када је проузрокована опасност (као врста последице код кривичних дела угрожавања). Напад је прошао и кад је нападач предузео радњу напада али стицајем случајних околности није дошло до повреде добра нападнутог (Јовашевић, 2007:123).

Студије случаја употребе ватреног оружја у полицијској пракси

У овом делу рада анализираћемо два догађаја употребе ватреног оружја – догађај у коме је употреба ватреног оружје након спроведеног поступка оцењена као незаконита, и други догађај, у коме је употреба ватреног оружје употребљена у складу са одредбама *Закона о полицији*.

Први догађај односи се на употребу ватреног оружја од стране полицијског службеника Интервентне јединице Полицијске управе за град Београд, М. Р. Реч је о догађају који је привукао велику медијску пажњу и због кога су средства јавног информисања данима полемисала о раду полиције.

Полицијски службеници Интервентне јединице Полицијске управе за град Београд су, у раним јутарњим часовима 19. марта 2009. године, у улици Алексиначких рудара на Новом Београду, уочили су путничко возило марке „рено“ у коме су се налазила два лица.³⁰ Патрола је кренула за возилом у намери да га заустави. Како се возило после издатог наређења путем светлосно звучног знака није зауставило, полицијски службеници су возилу марке „рено“ препречили пут у улици Омладинских бригада. Након што се возило зауставило, полицијски службеници Интервентне јединице издали су наређење возачу и сувозачу да изађу из возила, на шта су се они оглушили.

Део патроле је уз употребу физичке снаге „извукао“ возача из возила, те док су га прегледали како би утврдили да ли код себе поседује оружје или друго средство којим може угрозити њихову безбедност, зачуо се пуцањ. Са стране сувозача полицајац Р.М. је отворио десна врата заустављеног возила и уз превентивно коришћење ватреног оружја, употребом физичке снаге, извукао из возила сувозача Ђ.З. – или је

³⁰ У Београду су у 2009. години дневно крадена два до три возила марке „рено“ и „ситроен“, да би у новембру исте године полиција лишила слободе припаднике криминалне групе који су на подручју Београда вршили крађе возила наведених марке. Извор: <http://www.blic.rs> (доступан 12. 11. 2009. године).

овај изашао сам?³¹ Р.М. је из службеног пиштоља извршио опаљење и погодио З.Ђ. у главу, услед чега је преминуо на месту.

Против Р.М. је поднета кривична пријава за кривично дело убиства. Након спроведених истражних радњи у кривичном поступку, Више тужилаштво у Београду подигло је оптужницу против полицијског службеника Р.М. Тужилаштво је у оптужници навело да је Р.М. наредио З.Ђ. да изађе из возила. З.Ђ. је левом руком отворио сувозачева врата и изашао из возила, након чега је из службеног пиштоља, из непосредне близине, Р.М. испалио пројектил у главу З.Ђ. *Такође, тужилаштво је у оптужници навело да је Р.М., као професионални припадник полиције, добро упознат са употребом ватреног оружја.* Према изјави Р.М., З.Ђ. је кренуо да полако излази из возила, потом га је Р.М. повукао за јакну, З.Ђ. је Р.М. ухватио за руку у којој је држао пиштољ, уследило је отимање око пиштоља и опаљење хитца у З.Ђ.³²

Након изведених доказа на главном претресу, Виши суд је Р.М. осудио на казну затвора у трајању од 7 година³³. Поступајући по жалби, веће Апелационог суда укинуло је пресуду Р.М. и поступак вратило на поновно суђење у Виши суд у Београду. Након поновног суђења суд је осудио Р.М. на казну затвора у трајању од 13 година.³⁴

Суштинска грешка која је довела до лишења живота З.Ђ. начињена је у тактици поступања приликом контроле лица и њиховом „извлачењу“ из возила, према чему је Р.М. једном руком отварао врата од возила, а у другој руци држао пиштољ са метком у цеви. У подзаконским актима полиције не постоје дефинисани стандарди поступања при примени полицијских овлашћења којима би се предвидели поступци полицијских службеника у различитим тактичким ситуацијама. Управо непостојање стандарда полицијског поступања при примени полицијских овлашћења оставља полицијским службеницима могућност да сами, сходно свом знању, искуству и обучености, у истим или сличним тактичким ситуацијама доносе одлуку о тактици поступања.³⁵

Други догађај такође се односи на употребу ватреног оружја од стране Интервентне јединице Полицијске управе Београд, при чему је,

³¹ Р.М. је у једној руци држао пиштољ са метком у цеви.

³² Непотребне штетне последице које су наступиле неконтролисаним пуцњем из службеног пиштоља ОСЛ М. Р., у Београду, приликом интервенције над прекршиоцима, би морале бити више него довољан разлог за квалитетну анализу укупног простора примене овлашћења, а посебно овлашћења у виду употребе средстава принуде. Ништа мање нису битни ни други догађаји у којима су повређени полицијски службеници или грађани, а у вези су са употребом ватреног оружја – самоповређивање, извршена кривична дела (Арлов, Јанковић, 2011:12).

³³ Извор: www.blic.rs (доступан 15. 12. 2010. године).

³⁴ Извор: www.blic.rs (доступан 31. 5. 2011. године).

³⁵ О поступцима полицијског службеника пре приступања легитимисању са превентивним коришћењем ватреног оружја, о доношењу одлуке и утврђивању тактике легитимисања и поступку приликом легитимисања са превентивним коришћењем ватреног оружја видети (Војиновић, 1996:418).

након спроведеног поступка, оцењено да је ватрено оружје употребљено у складу са законским одредбама.³⁶

У Београду, 4. априла 2010. године, нешто пре поноћи, дежурна служба Полицијске управе за град Београд обавештена је да се у путничком возилу марке „опел астра“, такси удружења „Национални такси“, поред возача таксија налази и једно лице за које се сумња да је наоружано и да је из пиштоља пуцало на Новом Београду, код старог „Меркатора“. Претпостављало се да је возач таксија под претњом ватреним оружјем возио наоружано лице по Београду.

У Заплањској улици полицијски службеници су успели да зауставе такси возило. Возач таксија успео је да изађе из заустављеног возила, у коме је остало НН лице које је код себе имало аутоматски пиштољ, тзв. „шкорпион“, и бомбу са које је скинуо сигурносни осигурач. НН лице је из возила у ваздух испалило неколико хитаца, након чега је кренуо да излази из возила, са пиштољем упереним у правцу полицијских службеника. У циљу одбијања непосредног напада којим је живот полицијских службеника био доведен у непосредну опасност, један полицијски службеник Интервентне јединице испалио је хитац из ватреног оружја у правцу НН лица. НН лице бива погођено, услед чега је пало на тло, испустивши бомбу из које је претходно извађен сигурносни осигурач, након чега је дошло до детонације. Приликом увиђаја код лица је око струка пронађен експлозив са ручно израђеним електронским детонаторима.

Живот полицијских службеника доведен је у непосредну опасност од стране нападача када је нападач из возила изашао са бомбом и пиштољем у руци упереним у правцу полицијских службеника. У овом случају било је апсолутно нужно да се употреби ватрено оружје због постојања непосредне опасности по живот полицијских службеника, која се није могла отклонити другим средствима принуде.³⁷

Закључак

Правни основ за употребу ватреног оружја од стране полицијских службеника у нашем праву нормиран је у члану 100 Закона о полицији. У овом члану наведено је пет основа за употребу ватреног оружја, који су детаљније образложени у члановима 101-109 Закона о полицији. Ватрено оружје може се употребити ако је испуњен било који од пет услова из тачке 1 до 5 члана 100 Закона о полицији, уз испуњење два општа услова која гласе: 1) да се употребом других средстава принуде не

³⁶ Комисија формирана за оцену оправданости и правилности употребе средстава принуде дала је мишљење да је ватрено оружје употребљено у складу са законом. Надлежни јавни тужилац није захтевао предузимање мера кривичне одговорности према полицијском службенику који је употребио ватрено оружје.

³⁷ Поступак сваке контроле оправданости и правилности употребе средстава принуде састоји се из неколико степена. О контроли употребе средстава принуде видети (Јанковић, 2009).

може постићи резултат у извршењу задатка, и 2) када је апсолутно нужно да се изврши задатак из тачки 1. до 5. члана 100. Закона о полицији и *један посебан услов* који се односи на постојање непосредне опасности по живот приликом извршења задатака.

Мишљења смо да овакво одређење основа за употребу ватреног оружја није прецизно одређење, због чега се оставља простор за различита тумачења основа за употребу ватреног оружја од стране полицијских службеника који примењују средства принуде, што се може негативно одразити у полицијској пракси. Како би се садржина члана 100 поједноставила неопходно је изменама Закона о полицији прецизније уредити основ за употребу ватреног оружја ради елиминисања било каквог простора за различита тумачења. Аутори рада предлажу да се, уместо постојећих (пет) основа за употребу ватреног оружја, нормира један услов који би гласио: *Овлашћено службено лице при обављању службеног задатка може употребити ватрено оружје само ако употребом других средстава принуде не може да заштити свој живот и живот других, због постојања непосредне опасности по живот.*³⁸

У циљу ефикаснијег поступања полиције у примени полицијских овлашћења потребно је полицијске службенике у ПУ додатно едуковати о правним основама и начинима примене ових овлашћења, што се може спровести путем проблемске наставе у организационим јединицама полиције. Само добро обучен и едукован полицајац може у делићу секунде да правилно поступи у конкретној ситуацији, а да такво поступање буде у складу са законом.³⁹

Једно од могућих решења за унапређење ефикасности и законитости поступања полиције у примени полицијских овлашћења јесте да се у полицијским управама систематизују посебне организационе јединице (одељења, одсеци или групе) за едукацију и обуку полиције.⁴⁰ Полицијски службеници у овим организационим јединицама би додатно едуко-

³⁸ Слична су размишљања и других аутора о правном основу за употребу ватреног оружја, виде ти (Милетић, Илић, 2011).

³⁹ Код едукације доминира усвајање теоријских знања – иде се у „ширину“. Заступљено је и учење практичних вештина, али се подразумева да ће потпуније овладавање тим вештинама бити накнадни задатак. Реализује се кроз средње, више и високе школе и спроводе је лица са одговарајућом високом стручном спремом, а на вишим нивоима неопходно је и поседовање академских звања. Код обуке доминира учење конкретних практичних вештина – тежи се специјализацији. Обука се реализује кроз курсеве и сличне методе (саветовања, семинаре и сл.) и изводи се, по правилу, од стране старијих, искусних полицајаца – тражи се уже стручно знање и искуство, а не висока стручна спрема или академска звања.

⁴⁰ Обавезну или проблемску наставу у полицијским управама реализују официри који су обучени за извођење наставе користећи савремена наставна средства и методе. Међутим, како су они, по правилу, распоређени на оперативна радна места, услед извршавања својих редовних задатака и постизања задовољавајућих месечних резултата рада, они најчешће немају времена за свеобухватно сагледавање образовне потребе, као и за квалитетну припрему и реализацију претходно наведених облика едукације. То за последицу има да се оваквом едукацијом задовољава форма, а о њеним стварним ефектима се не води много рачуна.

вали, али и практично увежбавали, полицијске службенике у примени полицијских овлашћења, уз периодичне симулације одређених проблемских ситуација, посебно оних које захтевају превентивно коришћење и употребу ватреног оружја. Свакодневно праћење и анализа догађаја у нашој полицијској пракси, у којима је полиција поступала и употребила средства принуде, мора заузимати значајно место у раду. Пример Р.М., али и други случајеви из наше праксе (нпр. убиство полицијског службеника у Тутину⁴¹), указују да је потребна стална едукација и обука полицијских службеника за законито и ефикасно извршавање редовних послова и задатака.

У циљу јединственог поступања свих полицијских службеника при примени полицијских овлашћења потребно је одговарајућим подзаконским актима стандардизовати полицијско поступање. Непостојање стандарда у примени полицијских овлашћења, оставља могућност полицијским службеницима да у истим или сличним ситуацијама поступају различито (нпр. у истим ситуацијама примењују различита овлашћења).⁴² У сагледавању овог проблема треба користити искуства других држава, нпр. САД-а, Енглеске, Немачке и др. У тим државама постоје посебне организационе јединице за дефинисање најбољих примера праксе на основу којих се изграђује унутрашњи систем квалитета и стандарди поступања. Тако је у САД-у процес акредитације у оквиру полиције почео да се примењује далеке 1979. године (Симоновић, 2011:17,18).

У циљу ефикаснијег поступања и контроле рада интервентних патрола, у свим полицијским управама препоручујемо њихово опремање

⁴¹ У марту 2010. године Ф.М. је у току довођења у полицијску станицу Тутин док је седео сам на задњем седишту службеног возила искористио непажњу полицијских службеника који су седели на предњим седиштима и из футроле једног полицијског службеника извукао пиштољ и лишио живота полицијског службеника Ж.З. Извор: [http:// www.blic.rs](http://www.blic.rs) (доступан 05.03.2010. године).

⁴² Мисија ОЕБС-а у 2010 години извршила је евалуацију рада Центра за основну полицијску обуку у Сремској Каменици, на основу чега је дала одређене препоруке за даљи развој Центра и практичне обуке. Једна препорука односила се на стандардизацију полицијског поступања. У препоруци која се односи на стандардизацију полицијског поступања, наводи се да у подзаконским актима која се односе на примену полицијских овлашћења, нема прописаних правила или стандарда поступања у примени полицијских овлашћења. Управо то јесте један од разлога нетактичног поступања, неправилне и незаконите примене полицијских овлашћења током полицијских интервенција. Стандарди полицијског поступања дефинисани су исувише уопштено постојећим правним прописима што оставља простор за недоследности и произвољна тумачења у извођењу конкретних полицијских радњи током интервенција. У циљу усаглашавања и дефинисања стандарда поступања неопходно је успостављање адекватног механизма којим би се дошло до јасних дефиниција и описа оперативнo-тактичких поступања у различитим линијама/областима полицијског посла.-*Материјал ОЕБС-а о извршеној евалуацију рада Центра за основну полицијску обуку у Сремској Каменици.*

уређајима за аудио-видео документовање рада полицијске патроле (АВД уређаји) који се већ користи у полицијској пракси широм света.⁴³

Литература:

1. Арлов, Д., (2011). *Компетенције овлашћених службених лица полиције као позитиван исход квалитетне едукације*, У: Зборник радова „Дани Арчибалда Рајса“, Београд, стр. 77-88.
2. Арлов, Д., Јанковић, Р., (2011). *Руковање службеним пиштољем, без бојевих гађања, у функцији вишег нивоа стручне оспособљености*. Рад је презентован на међународном научном скупу: International scientific conference, security in the post-conflict (western) balkans: transition and challenges faced by the Republic Macedonia, Охрид, објављен у књизи апстракта, стр. 12, <http://www.fb.uklo.edu.mk/>.
3. Арлов, Д., (2010). *Активни отпор учесника у саобраћају као основ за примену полицијских овлашћења*, У: Зборник радова „Унапређење полицијских послова безбедности саобраћаја“, Београд, стр. 153-159.
4. Војиновић, М., (1996). *Превентивно коришћење ватреног оружја приликом легитимисања*, Безбедност, год. 38, бр. 4, стр. 413-422.
5. Јанковић, Б., (2009). *Контрола употребе средстава принуде у полицији Републике Србије*, Безбедност, год. 51, бр. 3, стр. 218-230.
6. Јовашевић, Д., (2007). *Нужна одбрана и крајња нужда*, Правни факултет, Ниш.
7. Лазаревић, Љ., (2006). *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Савремена администрација, Београд.
8. Милетић, С., Илић, В., (2011). *The analysis of the legal grounds for the police use of firearms*, У: Зборник радова „Дани Арчибалда Рајса“, Београд, стр. 493-503.
9. Милетић, С., (2009). *Коментар Закона о полицији*, Службени гласник, Београд.
10. Милосављевић, Б., (1997). *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд.
11. Никач, Ж., Јоксимовић, Д., (2008). *Средства принуде – нова законска решења МУП-а Републике Србије*, Безбедност, год. 50, бр. 1-2, стр. 89-119.

⁴³ Након употребе ватреног оружја од стране М. Р. (пример који је изнет у раду) један део возила Интервентне јединице ПУ Београд опремљен је АВД уређајима. АВД уређај можемо дефинисати као уређај за снимање аудио и видео садржаја, инсталиран у полицијском патролном возилу са циљем документовања дешавања у и око полицијског возила. Стандардни АВД уређај састоји се од камере, бежичног микрофона који на себи носи полицијски службеник, уређаја за снимање и панела са командама за руковање уређајем и ЛЦД екраном.

12. Симоновић, Б., (2011). *Истраживање ставова припадника криминалистичке полиције МУП-а Републике Србије о стратешком приступу сузбијању криминала*, Безбедност, год. 53, бр. 1, стр. 5-28.
13. Томановић, М., (1995). *Нужна одбрана и крајња нужда*, Службени гласник, Београд,
14. Шантек, М., (2005). *О увјетима за употребу ватреног оружја*, Полиција и сигурност, бр. 1-6, стр. 159-190.
15. *Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода*, Службени лист СРЈ, Међународни уговори, бр. 9/2003.
16. *Закон о полицији Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 101/05.
17. *Закон о полицији Републике Црне Горе*, <http://www.upravapolicije.com/> доступан 10. 6. 2011. године.
18. *Закон о полицијским службеницима Републике Српске*, <http://www.mup.vladars.net> доступан 10. 6. 2011. године.
19. *Закон о полицијским пословима и овластима*, <http://www.mup.hr> доступан 10. 6. 2011. године.
20. *Закон о полицији Републике Словеније*, <http://www.policija.si> доступан 10. 6. 2011. године.
21. *Кривични законик*, Службени гласник РС, бр. 85/05-испр., 107/05-испр., 72/09 и 111/09.
22. *Правилник о наоружању овлашћених службених лица и радника на одређеним дужностима*, Службени гласник РС, бр. 90790, 60/94, 1/97 и 31/05.
23. *Правилник о техничким обележјима и начину употребе средстава принуде*, Службени гласник РС, бр. 19/07.
24. Материјал ОЕБС-а о извршеној евалуацији рада Центра за основну полицијску обуку у Сремској Каменици, (2010).

Direct Danger to Life as Specific Condition for Use of Firearm

Abstract: *Police officers of Ministry of the Interior affairs, while doing police work, are authorized in the name of the law, to use means of force, including firearm. Firearm can be used if the two cumulative requirements are fulfilled: 1. that the use of other means of force can not achieve a result in the execution of assignment and 2. when is absolutely necessary execution of the assignment from point 1. to 5. article 100. Law on police and also one special requirement which is related to the existence of imminent danger to life during the execution of the assignment.*

Considering that the term of imminent danger to life is not defined in the Law on police and other bylaws, our goal in this paper is to define this term, and to name and explain the conditions, without which there would be no imminent danger to life and the conditions that must be fulfilled in order to eliminate the danger.

This paper analyzes the legal basis for the use of firearms from the section 100 Law on police, and defines the imminent danger as a special condition for the use of firearms and specifies the conditions which create and eliminate an immediate danger. The paper is also an analysis of two incidents in which firearms were used by police officers of the MUP of Serbia, and in the concluding remarks were given suggestions for improving police conduct in using police authorizations.

Key words: *police officer, firearm, Law on police, imminent danger to life, protection of life.*

Иван БОРОВИЋ
ПУ Крагујевац, МУП Републике Србије

UDK 351.74 – 331.312.6(497.11)

Стручни рад
Примљено: 15.10. 2011.

Структура радног времена униформисаних припадника полиције са освртом на ППУ Крагујевац

Апстракт: У раду је изложена проблематика искоришћености радног времена припадника полиције са посебним освртом на организациону јединицу МУП РС ППУ – ПИ Крагујевац. У првом делу рада је дат кратак осврт на положај полиције у локалној заједници и на потребу осавремењавања у односу на традиционалан концепт. Централни део рада садржи емпиријско истраживање активности полицијских службеника ПУ Крагујевац – ПИ Крагујевац и табеларни приказ по делатностима, времену и другим параметрима. Наведене су активности полиције на сузбијању криминалитета, по пријавама грађана, наредбама, захтевима и замолницама других органа, пословима обезбеђења јавних скупова, административним и другим пословима. На крају следи табеларни приказ радног времена у сатима за претходну (2010) годину. У завршном делу су истакнути циљеви који се желе постићи истраживањем и рационалним коришћењем радног времена. У закључку се посебно наводи *Community policing* као нови метод рада полиције у Србији, добри почетни резултати са предлозима за унапређење *pro futuro*.

Кључне речи: грађани, заједница, полиција, партнерство, Србија, ЕУ.

Уводне напомене

У актуелној доктрини и полицијско-правној пракси данашњице скоро је општеприхваћено мишљење да су класична организација и начин рада полиције у великој мери превазиђени (Зекавица, 2010:41). Велики број истраживача из развијених демократских земаља сматра да наглашена хијерархијска структура често чини полицијску службу дисфункционалном, те је просто императив да полицијска организација буде реструктурирана како би постала ефикаснија и у већој мери одговорна заједници. Традиционални модел организације и рада полиције, који је и данас доминантан у многољудним државама у свету, у великој мери

се заснива на централизованом организацији, хијерархији, обавезујућим правним нормама и наредбама. Из тих разлога нове идеје које се покушају увести у полицијску праксу по правилу се проглашавају за непримењиве и елиминишу се, најчешће пре него што им се пружи шанса за имплементацију.

Концепт организације полиције познат под универзалним називом *Community policing* (Полиција у заједници) је нови модел који је прихваћен у развијеном свету, у већини земаља у транзицији и код нас. Модел претпоставља потпуно укључење заједнице у питања безбедности и организационе промене у полицији, са посебним освртом на новелирану методологију рада и приступ полицијских службеника. Без организационих промена које би требало да створе услове за уважавање захтева заједнице кроз полицијски рад, неће бити шансе за успех и неће се остварити партнерство полиције са заједницом.

Полицијско-правна пракса већ дуже указује на потребу прихватања идеје да полицијски службеници буду значајније овлашћени, пре свега за доношење важнијих одлука у поступању на терену. Мишљење стручне јавности је да би било целисходно припадницима полиције дозволити могућност оптирања између више одлука па, сходно томе, и повећани степен одговорности при полицијским акцијама. Полицијски рад оријентисан ка заједници базиран је на истоименом концепту, на потреби самосталности полицијских службеника у уређењу њихових односа са заједницом и на дефинисању начина међусобне сарадње (Симић, 2009:159, 160).

У оквиру новог концепта рада „Полиција у заједници“ дошло се до сазнања да полицијски службеник на терену не треба да буде третиран као последњи на хијерархијској лествици, већ као најважнији субјект у практичној примени концепта у друштву, у уочавању и решавању проблема. У складу са тим потребно је да полицијски службеник има и одговарајући правни статус, адекватна примања, права и обавезе. Постоји потреба за мноштвом организационих промена у полицији, од којих се као једна од важнијих јавља усклађивање сменског рада са временском и просторном дистрибуцијом радног времена. Претпоставка је да би то полицијске службенике учинило одговорним за проблеме који се дешавају на њиховој територији свих 24 сата у току дана, а не само за време њиховог присуства на терену (Симоновић, 2006).

Мишљења смо да унутар полицијске организације постоји врло битан потенцијал, посебно на страни полицијских службеника, јер сматрамо да њихово време и таленат нису до краја искоришћени. При томе је неискоришћен и потенцијал полицијских структура. Квалитативне промене у овом сегменту нуде велике могућности за унапређење и професионализацију полицијског рада (Симоновић, 2009:240). Стога су потребне корените организационе и структурне промене полиције, како

би се омогућила стварна трансформација традиционалне полиције у службу која је истински у функцији грађана. Полиција мора развити стратегију помоћу које ће имплементирати филозофију полиције у заједници у конкретној полицијској пракси.

Положај полиције у локалној заједници

Организација полиције и начин вршења полицијских послова су у стању константних промена. Један од индикатора здраве организације јесте њена спремност на прилагођавање окружењу. Организација вршења полицијских послова је врло битан елемент полицијске организације јер од тога зависи да ли ће полиција успешно одговорити очекивањима која заједница има према њој (Цветковић, 2010:77). Успешност полиције била је дуго времена процењивана једино према субјективном мерилу задовољства или незадовољства носилаца власти њеним радом. У данашње време успешност полиције се не мери само бројем расветљених кривичних дела и сличним показатељима, већ и тиме колико су њени односи са грађанима позитивни и, посебно, колико она успева да обезбеди уважавање и поштовање права грађана у свом поступању.

Суштина поступања полиције у заједници лежи у покушају да се пронађе нова стратегија полицијског деловања, а затим и утицај те стратегије на начин организовања полицијске службе, политику и садржај односа према грађанима и јавности и, на крају, на тактику поступања у вршењу полицијских задатака. Није довољно само поставити циљеве који би значили формалну оријентацију према грађанима и заједници а стратегију деловања при том задржати неизмењену (традиционалну). Потребно је, према томе, изградити нову филозофију односа према грађанима и јавности и тој филозофији и потребама заједнице затим прилагодити организацију, начин рада и одговорност полиције (Никач, 2010).

Предности које са собом носи нови концепт рада нужно изискују и траже од полиције другачије организовање и планирање, како би се одговорило на потребе заједнице. У традиционалном моделу рада полиције заједница је као корисник услуга морала да прихвати организацију и начин рада полиције. Насупрот томе, суштина идеје организационе трансформације полиције полази од тога да заједница равноправно учествује у креирању начина рада, а тиме и у организовању послова полиције у мери која заједници омогућује да активно учествује и у решавању безбедносних проблема а да при том не нарушава обављање основних полицијских послова (Brisach et al., 2001).

На пример, представници грађана у месној заједници су у прилици да траже од полиције да састанцима савета месне заједнице присуствује полицајац у суседству и секторска патрола на чијој се територији та

месна заједница налази. То ће нужно довести до тога да се приликом планирања рада те секторске патроле удовољи захтеву представника грађана. Ти задаци ће се затим унети у патролни лист полицијске патроле и она ће бити у ситуацији да изврши наложене задатке и након тога поднесе извештај. Овде долази до пуног изражаја слобода у одлучивању и инвентивност средњег нивоа руковођења у полицијској организацији, а пре свега у етиолошком смислу – у отклањању узрока безбедносног проблема заједнице за коју је задужена секторска патрола. На тај начин се улази у суштину проблема заједнице и узроци проблема се елиминишу пре него што безбедносни проблем и настане.

Евидентно је да је утицај заједнице на организовање рада полиције очигледан. Оно што је још битније од те чињенице је околност да ће се полицијски службеници на непосредан, брз и ефикасан начин упознати са безбедносним проблемима који постоје на тој територији и са предлозима за њихово решење. Тако ће полиција постати ефикаснија и лакше ће обављати свој посао, док ће заједница бити задовољна могућношћу да учествује у решавању проблема који су битни за одређену средину. Заједничко решавање проблема повећава потенцијал заједнице и подиже ниво квалитета живота грађана (Morash et al., 2002).

Једном речју, прилагођавање организације рада полиције потребама грађана и директном контакту са њима у први план ставља превенцију у односу на репресију и представља квалитативно виши ниво организовања и функционисања полиције (Вуковић, 2009:184,185; Ford, 2002).

Истраживање праксе: активности униформисаних полицијских службеника ППУ – ПИ Крагујевац

Анализа активности

Као што је познато, у Крагујевцу је 2002. године отпочела имплементација пилот пројекта „Рад полиције у заједници и безбедна заједница“. У почетку је била уочљива недовољна заинтересованост и заједнице и полиције за другачији прилаз решавању безбедносних проблема а, с тим у вези, и за промену безбедносне културе. Међутим, крајем 2004. године дошло је до промена у начину размишљања и полиција је преузела иницијативу у редефинисању међусобних односа са грађанима, све у жељи да отпочне примена концепта и принципа Community policing у решавању безбедносних проблема у заједници.

Да би дошло до суштинске промене у односима полиције и локалне заједнице било је неопходно извршити низ промена у начину функционисања полиције и прилагодити њен рад потребама које су се поставиле као приоритет, а једна од основних је преношење тежишта рада са репресивног на превентивно деловање. При том је остала потреба органи-

зовања рада на принципима секторског функционисања службе, који је нормативно регулисан унутрашњим актима о организацији рада.

У новембру 2010. године извршено је истраживање структуре радног времена полицијских службеника полицијске испоставе (ПИ) у Крагујевцу, са циљем да се дође до података колико времена проводе у спровођењу активности везаних за пројекат „Безбедна заједница“ и посебно у оквиру укупног фонда радних часова.¹

Том приликом полицијским службеницима постављена су следећа питања:

- Који послови се, по вашем мишљењу, најбоље и најефикасније обављају у вашој организационој јединици?
- Којим пословима сте, по вашем мишљењу, највише оптерећени приликом обављања полицијских послова?
- За које административне послове одвајате највећи део вашег радног времена?
- Наведите које полицијске послове по сложености и обиму сматрате најтежим за рад.
- Изразите у процентима колики сте део вашег радног времена приликом обављања службених послова у првих десет месеци 2010. године одвајали за следеће полицијске активности: рад на сузбијању криминалитета, рад по пријавама грађана, рад по наредабама, захтевима и замолницама других органа и други предмети, обезбеђење јавних скупова, остали административни послови и рад на пројекту „Безбедна заједница“.
- Да ли подржавате спровођење активности у склопу реализације пројекта „Безбедна заједница“ (контакти са грађанима, организовање акција, трибина, све активности које се спроводе у циљу јачања поверења грађана и полиције)?
- Изнесите вашу процену колики број полицијских службеника заиста учествује у спровођењу пројекта „Безбедна заједница“, односно има редовне контакте са грађанима и активно учествује у спровођењу ових активности.
- Колико часова сте у првих десет месеци текуће године, по вашем мишљењу, дневно проводили на реализацији пројекта „Безбедна заједница“?

¹ Истраживање је спроведено у новембру 2010, а посматрани период је јануар – октобар 2010. године. У спровођењу анкете нису узети у обзир полицијски службеници који нису у радном распореду полицијске испоставе (налазили су се на школовању, у другим организационим јединицама, у локалној делатности, на одмору или боловању). У спровођењу истраживања учествовало је 100 полицијских службеника. Поред статистичких показатеља, који су саставни део анализе и испитивања, полицијским службеницима је било омогућено да изнесу своје ставове у вези са активностима које спроводе у оквиру пројекта „Безбедна заједница“, као и да дају предлоге за побољшање квалитета рада у спровођењу ових активности.

- Да би сте успешно спроводили активности у циљу реализације пројекта „Безбедна заједница“, којих послова би требало да будете више растерећени у току рада?

Приликом спровођења анкете сви полицијски послови су груписани у шест основних група и то:

1. рад на сузбијању криминалитета,
2. рад по пријавама грађана,
3. рад по наредбама, захтевима и замолницама других органа и другим предметима,
4. обезбеђење јавних скупова,
5. остали административни послови и
6. рад на развоју пројекта „Безбедна заједница“.

Истовремено, сви полицијски службеници су, према опису свог посла и радног места, сврстани у следеће категорије:

- руководиоци сектора;
- полицијски службеници у патролној делатности, позорничкој делатности;
- школски полицајци;
- радници у дежурној служби;
- полицијски службеници на пословима посебног обезбеђења;
- полицијски службеници у администрацији и
- остали полицијски службеници.

Поред анкетирања полицијских службеника извршена је и анализа радних листа полицијских службеника које се воде у полицијској испостави, јер оне представљају званичне податке о ангажовању полицијских службеника и њиховим активностима.

Резултати до којих се дошло дати су у следећим табелама:

Табела 1

Време потребно за обављање полицјских послова	РАД НА СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА			
	<i>Дневно сати</i>	<i>Месечно сати</i>	<i>Укупно сати за 10 месеци</i>	<i>%</i>
Руководиоци сектора (5)	6 сати и 30 минута	193 сата	1.930 сати	16,1
Рад у патролној делатности (25)	25 сати и 20 минута	759 сати и 30 минута	7.595 сати	11,5
Рад у позорнич- кој делатности (14)	15 сати и 20 минута	458 сати и 30 минута	4.585 сати	15,6
Школски полицајац (7)	7 сати и 20 минута	218 сати и 30 минута	2.185 сати	13,0
Рад у дежурној служби (4)	4 сата и 50 минута	144 сата и 30 минута	1.445 сати	10,0
Рад на посебним обезбеђењима (5)	5 сати и 20 минута	159 сати и 30 минута	1.595 сати	13,3
Рад у админис- трацији (4)	4 сата и 50 минута	144 сата	1.440 сати	15,0
Остали поли- цијски службе- ници (35)	44 сата и 30 минута	1.337 сати и 30 минута	13.375 сати	15,9
Укупно сати	113 сати и 50 минута	3.414 сати и 30 минута	34.145 сати	

Извор: Резултати официјелне анкете ППУ Крагујевац за 2010. год.

Табела 2

Време потребно за обављање полицијских послова	РАД ПО ПРИЈАВАМА ГРАЂАНА			
	<i>Дневно сати</i>	<i>Месечно сати</i>	<i>Укупно сати за 10 месеци</i>	<i>%</i>
Руководиоци сектора	6 сати	180 сати	1.800 сати	15,0
Рад у патролној делатности	42 сата и 45 минута	1.281 сат и 30 минута	12.815 сати	19,4
Рад у позорнич- кој делатности	13 сати и 45 минута	411 сати и 30 минута	4.115 сати	14,0
Школски полицајац	4 сата и 50 минута	144 сата и 30 минута	1.445 сати	8,6
Рад у дежурној служби	4 сата и 20 минута	129 сати и 30 минута	1.295 сати	9,0
Рад на посебним обезбеђењима	2 сата и 40 минута	79 сати	790 сати	6,6
Рад у админис- трацији	3 сата и 15 минута	96 сати	960 сати	10,0
Остали поли- цијски службе- ници	44 сата и 30 минута	1.109 сати	11.090 сати	13,2
Укупно сати	113 сати и 50 минута	4.331 сат	43.310	

Извор: Резултати официјелне анкете ППУ Крагујевац за 2010. год.

Табела 3

Време потребно за обављање полицијских послова	РАД ПО НАРЕДБАМА, ЗАХТЕВИМА И ЗАМОЛНИЦАМА ДРУГИХ ОРГАНА И ДРУГИ ПРЕДМЕТИ			
	<i>Дневно сати</i>	<i>Месечно сати</i>	<i>Укупно сати за 10 месеци</i>	<i>%</i>
Руководиоци сектора	8 сати и 40 минута	258 сати и 30 минута	2.585 сати	21,5
Рад у патролној делатности	49 сати и 5 минута	1.473 сата	14.730 сати	22,3
Рад у позорничкој делатности	18 сати и 20 минута	550 сати и 30 минута	5.505 сати	18,7
Школски полицајац	9 сати и 40 минута	290 сати и 30 минута	2.905 сати	17,3
Рад у дежурној служби	6 сати и 15 минута	187 сати и 30 минута	1.875 сати	13,0
Рад на посебним обезбеђењима	5 сати и 20 минута	199 сати и 30 минута	1.995 сати	16,6
Рад у администрацији	6 сати	181 сат и 30 минута	1.815 сати	20,0
Остали полицијски службеници	49 сати и 20 минута	1.478 сати и 30 минута	14.785 сати	17,6
Укупно сати	153 сата и 55 минута	4.618 сати	46.180 сати	

Извор: Резултати официјелне анкете ППУ Крагујевац за 2010. год.

Табела 4

Време потребно за обављање полицијских послова	ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ЈАВНИХ СКУПОВА			
	<i>Дневно сати</i>	<i>Месечно сати</i>	<i>Укупно сати за 10 месеци</i>	<i>%</i>
Руководиоци сектора	8 сати и 30 минута	258 сати и 30 минута	2.585 сати	21,5
Рад у патролној делатности	55 сати и 15 минута	1.658 сати	16.580 сати	25,1
Рад у позорнич- кој делатности	30 сати и 30 минута	918 сати и 30 минута	9.185 сати	31,2
Школски полицајац	14 сати и 35 минута	438 сати и 30 минута	4.385 сати	26,1
Рад у дежурној служби	9 сати и 5 минута	273 сата и 30 минута	2.735 сати	19,0
Рад на посебним обезбеђењима	12 сати	360 сати	3.600 сати	30,0
Рад у админис- трацији	8 сати	240 сати	2.400 сати	25,0
Остали поли- цијски службе- ници	67 сати	2.009 сати	20.090 сати	23,9
Укупно сати	205 сати и 12 минута	6.156 сати	61.560 сати	

Извор: Резултати официјелне анкете ППУ Крагујевац за 2010. год.

Табела 5

Време потребно за обављање полицијских послова	ОСТАЛИ АДМИНИСТРАТИВНИ ПОСЛОВИ			
	<i>Дневно сати</i>	<i>Месечно сати</i>	<i>Укупно сати за 10 месеци</i>	<i>%</i>
Руководиоци сектора	8 сати и 35 минута	258 сати и 30 минута	2.585 сати	21,5
Рад у патролној делатности	20 сати и 30 минута	614 сати	6.140 сати	9,3
Рад у позорнич- кој делатности	9 сати и 5 минута	273 сата и 30 минута	2.735 сати	9,3
Школски полицајац	10 сати и 55 минута	328 сати	3.280 сати	19,5
Рад у дежурној служби	18 сати и 15 минута	547 сати и 30 минута	5.475 сати	38,0
Рад на посебним обезбеђењима	9 сати и 20 минута	279 сати и 30 минута	2.795 сати	23,3
Рад у админис- трацији	6 сати	181 сат и 30 минута	1.815 сати	20,0
Остали поли- цијски службе- ници	47 сати	1.410 сати	14.100 сати	16,8
Укупно сати	153 сата и 55 минута	4.618 сати	46.180 сати	

Извор: Резултати официјелне анкете ППУ Крагујевац за 2010. год.

Табела 6

Време потребно за обављање полицијских послова	РАД НА ПРОЈЕКТУ „БЕЗБЕДНА ЗАЈЕДНИЦА“			
	<i>Дневно сати</i>	<i>Месечно сати</i>	<i>Укупно сати за 10 месеци</i>	<i>%</i>
Руководиоци сектора	1 сат и 45 минута	51 сат и 30 минута	515 сати	4,3
Рад у патролној делатности	26 сати и 50 минута	614 сати	805 сати и 30 минута	12,2
Рад у позорнич- кој делатности	10 сати и 40 минута	320 сати и 30 минута	3.205 сати	10,9
Школски полицајац	8 сати и 30 минута	255 сати	2.550 сати	15,2
Рад у дежурној служби	4 сата и 50 минута	144 сата	1.440 сати	10,0
Рад на посебним обезбеђењима	4 сата	120 сати	1.200 сати	10,0
Рад у админис- трацији	3 сата и 15 минута	96 сати	960 сати	10,0
Остали поли- цијски службе- ници	34 сата и 30 минута	1.033 сата и 30 минута	10.335 сати	12,3
Укупно сати	95 сати и 40 минута	2.826 сати	28.710 сати	

Извор: Резултати официјелне анкете ППУ Крагујевац за 2010. год.

Табела 7

ОПИС ПОСЛОВА	УКУПНО РАДНО ВРЕМЕ У САТИМА		
	<i>дневно</i>	<i>месечно</i>	<i>за првих 10 месеци 2010. године</i>
Руководиоци сектора	40 сати	1.200 сати	12.000 сати
Рад у патролној делатности	200 сати	6.600 сати	65.915 сати
Рад у позорничкој делатности	132 сата	2.940 сати	29.330 сати
Школски полицајац	56 сати	1.680 сати	16.750 сати
Рад у дежурној служби	32 сата	1.440 сати	14.265 сати
Рад на посебним обезбеђењима	40 сати	1.200 сати	11.975 сати
Рад у администрацији	32 сата	960 сати	9.390 сати
Остали полицијски службеници	280 сати	8.400 сати	83.775 сати
Укупно сати	814 сати	24.420 сати	243.400 сати

Извор: Резултати официјелне анкете ППУ Крагујевац за 2010. год.

Напомена: У заградама табеле бр. 1 наведен је број полицијских службеника који су анкетирани, а подаци о утрошеном радном времену односе се збирно на све полицијске службенике који раде у конкретној области. Ово се односи и на остале табеле у којима су изнети подаци по другим врстама полицијских послова које обављају полицијски службеници ПИ – ППУ у Крагујевцу.

Анализа података добијених на основу извршене анкете указује да од укупног броја часова сваки полицијски службеник ПИ дневно проведе на реализацији активности у оквиру рада полиције у заједници 1,02 сати или 13% свог радног времена. Даљом анализом свих полицијских активности и утрошеног радног времена види се могућност за промену структуре радног времена. То се пре свега односи на активности које се тичу рада по замолницама, захтевима и наредбама других органа (тзв. асистенције) за чије се обављање утроши око 20% радног

времена полицијских службеника. У садашњој организацији рада полиције то није могуће јер постоји обавеза полиције да пружи полицијску помоћ другим органима, пре свега судовима (*Закон о полицији*, Службени гласник РС, бр. 101/05). Предлог је да се размотри стварање одељења Судске полиције које би, између осталог, било одговорно за спровођење и боравак лица лишених слободе на суду, наплату новчаних казни, извршавање судских налога за неплаћене казне, безбедност у судници у време суђења и извештавање полиције о коментарима судија (Monk, 2001). На тај начин дошло би до знатног растеређења полицијских службеника како у обављању тих послова, тако и у обављању административних послова у вези са пружањем асистенција. Известан напредак остварен је формирањем Комуналне полиције која је преузела послове из ове области, али је због кратког рока преурањено давати оцене рада овог органа (Никач, 2010). Друга активност за коју постоји знатан утросак радног времена су послови обезбеђења и, такође, административни послови који их прате. Доношењем закона о приватној безбедности могуће је уредити ову област у којој улога полицијских службеника не би била оваква каква је данас, па то не би подразумевало присуство полиције по аутоматизму и на сваком јавном скупу који се одржава.

На тај начин могуће је извршити промену структуре активности полиције што би довело до смањења утроска радног времена за око 30%. Тиме би се створили услови за другачије распоређивање полицијских службеника и веће ангажовање на раду у заједници и спровођењу активности Community policing-a.

Од укупног броја полицијских службеника, 75% подржава рад на пројекту „Безбедна заједница“, а свега 2,94% не подржава те активности. Истовремено 50,77% полицијских службеника свакодневно обилази грађане и са њима разговора о њиховим безбедносним проблемима а да то није везано за рад на конкретним предметима. Према подацима, њих 24,6% то ради повремено, 16,92% ретко спроводи те активности, а 7,7% скоро никада.

Може се закључити да је распоред рада и активности полицијских службеника у великој мери подређен потребама функционисања службе на традиционалан начин и поред покушаја да до промена дође. Обавезе и активности су још увек у великој мери прописане на начин који онемогућава систематичан рад полиције у заједници, а 13% укупног радног времена у коме се спроводе ове активности није довољно. Имајући у виду чињеницу да полицијски службеници обављају низ других активности у оквиру свог радног времена које такође спадају у редован рад полиције, може се закључити да постоји опредељење за спровођење модела Community policing-a у ПИ и то без обзира на све друге послове којима се полиција бави и проблеме са којима се у пракси сусреће.

Циљ који се жели постићи

У развоју идеје Community policing-а и афирмацији рада полиције у заједници неспорно је да се циљеви полиције и друштва подударају у великој мери. Заједница жели безбедно окружење и у том смислу учествовање у креирању решавања безбедносне проблематике, док полиција жели ефикасност у раду и амбијент у коме може на најлакши начин да оствари улогу у борби против криминалитета за очување високог нивоа безбедности. Да би полиција одговорила задатку и новој улози коју јој је доделила заједница, неопходне су промене. Оне се тичу начина организовања и рада полиције, циљева који се желе постићи, као и начина за долажење до жељеног циља.

Мноштво задатака које у свакодневном раду обављају полицијски службеници јесте ограничавајући фактор да се полиција у потпуности посвети раду у заједници и решавању њених проблема. С обзиром на ограничене ресурсе, врло често ни најбољи распоред рада полицијских службеника у једној смени и планирање њиховог радног времена нису довољни да би се остварили сви циљеви и омогућила стална активност на развоју идеје Community policing-а. Због тога је неопходно пронаћи модел који би задовољио потребе заједнице и истовремено омогућио да полиција успешно остварује и оне своје обавезе које нису у оквирима рада полиције у заједници. Учвршћивање идеје о потреби сарадње полиције и локалне заједнице, јачање међусобног поверења и заједнички рад на решавању безбедносних проблема у заједници у дугом временском периоду доводе до промене у ставовима полицијских службеника. Они све више верују у успех таквог концепта и долази до промена у њиховом свакодневном понашању. То нужно доводи до тога да се полицијски службеници у обављању било ког задатка понашају по принципима и на начин који развија идеје Community policing-а. Рад на расветљавању кривичних дела не искључује сарадњу полиције и локалне заједнице, већ су то два аспекта једне исте активности у остварењу заједничког циља (Gowri, 2003). Из тог разлога потребно је афирмисати идеју да сви полицијски службеници своје активности обављају примењујући принципе рада полиције у заједници без обзира о којој полицијској активности се ради.

Разлози за прихватање оваквог става су и практичне и суштинске природе. На тај начин ће се избећи могућност да полицијски службеници који раде у заједници и остварују партнерство и позитивне односе са грађанима у свом послу буду успешни и остварују постављене циљеве, а да неки други полицијски службеници који обављају друге полицијске послове улазе у конфликт са грађанима због примене традиционалних метода у раду и комуникацији са њима.

Крајњи циљ полиције мора да буде успостављање партнерства са грађанима свакодневно и у свим ситуацијама, уз коришћење располо-

живих ресурса. Тако ће учвршћивање међусобног поверења добити потврду у свим контактима које полиција буде остваривала са грађанима, што је од кључног значаја за успех полиције у свим аспектима функционисања службе.

Уместо закључка

Увођење рада полиције у локалној заједници је дуготрајан процес који захтева темељне и корените промене у организационој структури полиције. Партнерство са заједницом и искорењивање главних узрока криминала у заједници захтева планирање, флексибилност, време и стрпљење. Потребно је да полицијски руководиоци објасне представницима заједнице и јавности да је имплементација рада полиције у локалној заједници променљив и дуготрајан процес. Јавност мора бити правилно информисана о напретку развоја пројекта како би остала заинтересована и активно укључена.

Развијање партнерства са заједницом је приоритетан задатак полиције. То је процес чије трајање није временски ограничено. Да би се испунио овај принцип, потребне су промене у полицијској структури и организацији, утолико пре што је развој идеје Community policing-a стратешко опредељење полиције у Србији. Промене треба да буду постепене и пажљиво планиране како би се процес развијао без застоја и грешака.

Сталне активности на унапређењу полицијске културе у свакодневном раду, уз потенцирање највиших етичких стандарда морају се одвијати истовремено са применом принципа рада у заједници. У противном постоји опасност да полиција остане несхваћена у својим жељама за променом односа од стране заједнице јер на реактивним принципима поступања није могуће вршити реформе.

Искуства Полицијске испоставе Подручне полицијске управе у Крагујевцу могу послужити као пример да је имплементација идеје могућа и потребна. Ограничени ресурси којима полиција располаже не могу бити оправдање за неспровођење реформи и промена у служби. Уз пажљиво планирање ангажовања полицијских службеника у циљу остваривања максималног ефективног радног времена могуће је реализовати планиране активности у свим сегментима полицијског деловања.

Принцип рада свих полицијских службеника на развоју Community policing-a, а не само једне групе задужене за рад у суседству, је битан за потпуну афирмацију полиције у заједници у којој ради и делује. На тај начин полиција ангажује све своје ресурсе на стварању повољног амбијента за рад, односно ради у своју корист. Принципи рада униформисаних полицијских службеника у односу према грађанима су основ да и полицијски службеници других организационих јединица почну да

примењују исте методе у раду на организован и планиран начин. Тако ће и грађани као крајњи корисници услуга полиције бити задовољнији, а целокупна заједница безбеднија.

Литература:

1. Brisach, Ulmann, Sasse, Hubner, Desch, (2001). *Planung der Kriminalitätskontrolle*, Stuttgart.
2. Вуковић, С., (2009). *Принципи законитости и легитимности у поступању полиције у превенцији криминалитета*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, Београд, стр. 179-193.
3. Gowori, A., (2003). *Community Policing is an apicucle*, Policing: An Internacional Journal of Police Strategies and Management 4/2003; Alpert-Piquero, Community policing Conterporary Readings.
4. Ford, K., (2002). *Organiycional Change and Development*, The Move to Community policing.
5. Morash, M., Ford, K., White, J., Boles, J., (2002). *Directing the Future of Community Policing Initiatives*.
6. Никач, Ж., (2010). *Полиција у заједници*, КПА, III издање, Београд.
7. Никач, Ж., (2010). *Комунална полиција у Републици Србији – место, улога и задаци*, Копаоничка школа природног права, XXIII сусрет правника: Право и простор, Зборник радова, Правни живот, бр. 10/10.
8. Monk, R., (2001). *Препорука бр. 18*, Студије мисије ОЕБС о раду полиције у Србији, Београд.
9. Симић, Б., (2009). *Савремени концепт полицијског рада у оквиру заједнице*, Безбедност, год. 51, бр. 3, Београд, стр. 157-173.
10. Симоновић, Б., (2006). *Рад полиције у заједници*, Крагујевац.
11. Симоновић, Б., (2009). *Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, Београд, стр. 236-254.
12. Trojanovitz, R., Vucqueroux, V., (1990). *Community policing: A Contemporary Perspective*, Michigan:Anderson Publishing.
13. Цветковић, Д., (2010). *Анализа организационе структуре полиције Републике Србије*, Безбедност, год. 52, бр. 1, Београд, стр. 74-93.
14. Зекавица, Р., (2010). *Ставови припадника криминалистичке полиције ПУ Београд о најзначајнијим питањима демократске реформе полиције – резултати истраживања*, Безбедност, год. 52, бр. 2, Београд, стр. 40-72.
15. *Устав Републике Србије*
16. *Закон о полицији Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 101/05.

Structure of Working Hours of Uniformed Police Officers in PD Kragujevac

Abstract: *The paper deals with the issue of efficiency of working hours among police offices, focusing in particular on the PD Kragujevac as an organizational unit of the RS MI. The first part of the paper gives a brief overview of the status of police within the local community and emphasizes the need for modernization of the traditional concept. The central part of the paper focuses on the empirical research of activities of the police officers within the PD Kragujevac and gives a table containing the information on activities, schedule and other parameters. The list of activities includes combating crime, responding to citizens' reports, orders and requests of other institutions, securing public assemblies, administrative and other matters. The final table shows the working hours for last year (2010). The closing part of the paper outlines the purpose of the research and stresses the need for rational use of working hours. The conclusion focuses on community policing as a new method of police work in Serbia, its good initial results and suggestions for its further improvement.*

Key Words: *citizens, communities, police, partnership, Serbia and the EU.*

Фуад МУРИЋ

Истражитељ МУП-а Тузланског кантона, Босна и Херцеговина

Дамир ЧАЧКОВИЋ

Истражитељ МУП-а Тузланског кантона, Босна и Херцеговина

UDK 629.34 : 343.711(497.6)

Стручни рад

Примљено: 24.09. 2011.

Проблематика отуђивања моторних возила на подручју Тузланског кантона

Апстракт: Отуђивање моторних возила је у Босни и Херцеговини у посљедњих петнаестак година постао веома присутан облик криминала у који су неријетко укључене и организоване криминалне групе чији чланови постају све више специјализирани у дијелу криминалног посла којим се баве. Овај проблем је, поред других урбаних дијелова Босне и Херцеговине, веома актуелан и у Тузланском кантону који је, преваходно због свог повољног географског положаја и бројне миграције становништва, постао веома плодно тло за овај облик криминала. Анализа статистичких показатеља указује да овај вид криминала нема тренд смањења, те да се на подручју Тузланског кантона годишње отуђује око 147 моторних возила, и то најчешће возила њемачких произвођача. Отуђивање моторних возила најчешће се врши кривичним дјелом крађе, односно тешке крађе, а извршиоци користе разноврсна средства и начине извршења тих кривичних дјела. Из тих разлога евидентна је и потреба да Босна и Херцеговина уложи додатне напоре у циљу превенције и сузбијања тзв. ауто-криминала, односно на изграђивању заједничке стратегије за борбу против овог облика криминала на територији читаве државе, па и шире.

Кључне ријечи: моторна возила, крађе моторних возила, средства за отуђивање возила, Тузлански кантон.

Уводна разматрања

Отуђивање моторних возила је веома озбиљан проблем и то како у свијету, тако и у самој Босни и Херцеговини, а нарочито у неким њеним урбаним дијеловима, као што су Сарајевски кантон, Тузлански кантон, регија Бања Лука и слично. Наиме, отуђивање моторних возила је постао веома присутан облик криминала у који су неријетко укључене организоване криминалне групе чији чланови постају све више специјализирани у дијелу криминала којем се баве. Нови тренд ауто-криминала јесте да

се циљ отуђивања возила константно помјера са неовлаштеног кориштења туђег возила ка стјечању имовинске користи (Жарковић et al., 2011:159). Криминалци све више теже финансијској добити кроз продају дијелова са отуђених возила или извозом отуђених возила на интернационално тржиште, тако да се и све више њих укључује у овај добро организовани и економски исплативи посао (Lu, 2003:422). Тако аутокриминал у свијету постаје један од највећих категорија регистрованог криминала који нпр. Велику Британију кошта преко 25 милијарди фунти годишње (Corbett, 2003:24). Према процјенама Еуропола (2006), у Европској унији је током 2004. године отуђено око милион возила од који око 450.000 није никада пронађено, чиме су криминалци остварили профит у износу од око 6,75 милијарди еура. Тако је овај облик криминала, поред криминалистичког, постао и озбиљан сигурносни проблем који код грађана изазива несигурност за личну имовину, али и неповјерење у институције државе, првенствено у полицију, да њихову имовину могу заштитити. На постојање овог проблема увелико утиче и друштвено окружење, неуређеност државе, социјално стање извршиоца, мотив, жеља за престижом, мали ризик, велика добит, као и сам начин и средства извршења ових кривичних дјела. Када се говори о проблематици отуђивања моторних возила, потребно је истаћи да се Босна и Херцеговина не јавља само као мјесто гдје извршиоци отуђују возила него, првенствено због порозности својих граница, и као транзитна па и одредишна тачка отуђеним возилима. У свему томе Тузлански кантон заузима значајно мјесто преваходно због свог географског положаја, односно близине сусједних држава Републике Хрватске и Републике Србије, као и због континуиране миграције великог дијела популације.

Отуђивање моторних возила

Отуђивање моторних возила може се извршити на различите начине, односно различитим кривичним дјелима а најчешћи су крађа, односно тешка крађа возила, разбојништво или разбојничка крађа над власником возила, те изнуда власника (Жарковић et al., 2011:160,161). Све наведене радње су инкримисане у ентитетским кривичним законима у Босни и Херцеговини као посебна кривична дјела, а убрајају се у кривична дјела против имовине. Кривична дјела против имовине иначе представљају класична кривична дјела која су познавала и најстарија кривична законодавства (Бабић et.al., 2005:1655) и која, заједно са кривичним дјелима против живота и тијела и политичким кривичним дјелима, имају и најдужу историју (Петровић, Јовашевић, 2005:241). У ширем смислу, у имовинска кривична дјела спадају сва она дјела која су управљена против имовине, односно на прибављање противправне имовинске користи. Намјера прибављања имовинске користи не мора

се увијек подударати са користољубљем, што нарочито долази до изражаја код отуђивања возила. Наиме, користољубље представља похлепну тежњу за сопственим богаћењем, за увећањем сопствене имовине, односно задовољавањем своје имовинске похлепе (Бабић et.al., 2005:1656), док се отуђивање возила може извршити и ради других мотива, као што је прибављање средства за превоз или прибављање средства за извршење другог кривичног дјела. Основна карактеристика појавних облика отуђивања моторних возила су неприкривеност, (оштећени у правилу пријављују ова кривична дјела), анонимност извршилаца у тренутку сазнања за дјело, професионализам, рецидивизам и организованост извршилаца, те тешкоће у откривању и доказивању. Са друге стране, отуђивање моторних возила све чешће врше и малољетне особе које су на то подстакнуте друштвеним окружењем у којем живе. Наиме, познато је да имовински криминалитет, у који је укључен и ауто-криминал, слиједи тренд развоја, односно рецесија у друштву, тако да се у кризном периоду број тих кажњивих дјела видно повећава (Дујмовић, 1996:422). С обзиром да је у Босни и Херцеговини у послеријатном периоду дошло до стагнације, па чак и опадања економског развоја, јасно је да је ова држава постала идеална средина за експанзију имовинског криминалитета.

Крађа и тешка крађа моторних возила у кривичноправном оквиру БиХ

Отуђивање моторних возила најчешће се врши кривичним дјелом крађе, односно тешке крађе. Крађа је иначе основно кривично дјело против имовине које је дефинисано као одузимање туђе покретне ствари у намјери да се њеним присвајањем прибави себи или другом противправна имовинска корист.¹ Овим је дат опћи појам крађе који обухвата основне елементе који су заједнички за све облике овог кривичног дјела: радња одузимања, туђа покретна ствар као објекат дјела и намјера извршиоца да за себе или другог прибави противправну имовинску корист.²

¹ Кривично дјело крађе је на индентичан начин регулисано у свим ентитетским кривичним законима у Босни и Херцеговини, и то у члану 286 *Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине* (у даљем тексту КЗ ФБиХ), у члану 231 *Кривичног закона Републике Српске* (у даљем тексту КЗ РС) и у члану 280 *Кривичног закона Брчко Дистрикта БиХ* (у даљем тексту КЗ БД).

² Радња одузимања подразумјева чињење које се може остварити на различите начине. О томе када је извршено одузимање у теорији кривичног права постоје више теорија, а у босанско-херцеговачкој теорији и судској пракси прихваћена је теорија апхензије према којој је крађа довршена када је украдена ствар у детенцији извршиоца. Према овој теорији крађа се, дакле, сматра довршеном када је украдена ствар издвојена од осталих и када се налази у власти извршиоца, што значи да за постојање дјела није неопходно да је ствар која је предмет крађе изнесена из одређеног простора или сакривена (Томић, 2007:245; Петровић, Јовашевић, 2005:244, 245).

У зависности од околности везаних за извршење дјела, крађа може бити: обична, тешка и лака, односно ситна. Лакши облик крађе постоји ако је украдена ствар мале вриједности а извршилац је поступао са циљем прибављања имовинске користи такве вриједности (уп. одредбе: чл. 286, ст. 2 КЗ ФБиХ, чл. 231, ст. 2 КЗ РС и чл. 280, ст.2 КЗ БД БиХ).³ За разлику од лакшег облика крађе која је само привилеговани облик кривичног дјела крађе, тешка крађа представља посебно кривично дијело (уп. одредбе: чл. 287 КЗ ФБиХ, чл. 232 КЗ РС и чл. 281 КЗ БД). Тешка крађа је у бити квалификовани облик крађе која постоји када се обична крађа врши под посебним квалификаторним околностима које обичној крађи дају тежи вид . Те околности могу да се односе на начин извршења⁴, отуђену ствар⁵ или посебну опасност извршиоца⁶.

Крађа возила због својих обиљежја се најчешће формулише као тешка крађа. Наиме, у зависности од врсте наведених околности, могући су слиједећи облици тешке крађе:

- провална крађа или крађа извршена обијањем или проваљивањем;
- крађа извршена на нарочито опасан или нарочито дрзак начин;

³ Како правним схватањем Кривичног одјељења Врховног суда Федерације БиХ није обухваћено и законско обиљежје „ствар мале вриједности“ код овог кривичног дјела, то се као критериј може користити износ који је у ранијем закону представљао лимит за кривично дјело ситне крађе, а то је да вриједност украдене ствари не прелази износ од 500 КМ (Томић, 2007:246), односно износ од око 250 еура (оп. аут.).

⁴ Ако је крађа извршена: обијањем, проваљивањем или другим савладавањем већих препрека да се дође до ствари из затворених зграда, соба, благајни, ормана или других затворених простора или простора; на особито опасан или дрзак начин; искориштавањем стања насталог пожаром, поплавом, потресом или другом несрећом, и искориштавањем беспомоћности или другог особито тешког стања друге особе – уп. одредбе: чл. 287, ст. 1 КЗ ФБиХ, чл. 232, ст.1 КЗ РС и чл. 281, ст. 1 КЗ БД.

⁵ Ако је извршилац кривичног дјела крађе: отуђио ствар велике вриједности а поступао је са циљем прибављања имовинске користи такве вриједности; ако украдена ствар служи у вјерске сврхе или је ствар украдена из вјерске или друге зграде или просторије која служи за вјерске обреде, и ако је украдено културно добро или ствар од особитог знаственог, умјетничког, повјесног или техничког значаја или се налази у јавној збирци, заштићеној приватној збирци или је изложено за јавност – уп. одредбе: чл. 287, ст. 2 КЗ ФБиХ, чл. 232, ст. 2 КЗ РС и чл. 281, ст. 2 КЗ БД.

⁶ Ако је кривично дијело крађе извршено у саставу групе људи или ако је извршилац са собом имао какво оружје или опасно оруђе ради извршања кривичног дјела крађе – уп. одредбе: чл. 287, ст. 4 КЗ ФБиХ, чл. 232, ст. 4 КЗ РС и чл. 281, ст. 4 КЗ БД.

Извршење дјела у саставу групе људи подразумјева учешће најмање три особе које су се претходно договориле да изврше крађу. Посједовање каквог оружја или опасног оруђа ради извршења дјела, које извршилац мора имати за вријеме извршења дјела, указује на посебну опасност таквог извршиоца, јер самим посједовањем поменутих предмета у вријеме извршења дјела извршилац несумљиво изражава и могућност да их у одређеној ситуацији и употреби. Наведени предмети, оружје или опасно оруђе, углавном служе ради напада или ради одбране при извршењу крађе. Уколико би ти предмети у конкретном случају били и употребљени, тада, у зависности од осталих околности, не би постојало ово кривично дјело, већ би се радило о разбојништву или разбојничкој крађи, зависно од тога да ли су ти предмети употребљени прије крађе, тј. као средство за извршење крађе, или је извршилац те предмете употребио након што је затечен у крађи. (Томић, 2007:248).

- крађа извршена од стране наоружане особе;
- крађа извршена од стране више особа које су се удружиле за вршење крађа, и
- крађа ствари велике вриједности.⁷

У пракси су најчешћи појединачни случајеви неких од наведених облика тешких крађа отуђења возила, али су могуће и комбинације ових облика, а евидентирани су чак и случајеви да једним дјелом буду обухваћени сви наведени облици тешких крађа.⁸ У криминалистичкој пракси најзаступљеније су тешке крађе које се врше обијањем или проваљивањем, па су оне у криминалистичкој терминологији добиле назив провалне крађе, а њихови извршиоци провалници (Девић, 2005:1028).

Средства и начини извршења крађа моторних возила

Средства за крађу моторних возила су разноврсна и многобројна а углавном се могу подијелити на:

- механичке алате од којих се најчешће користе разне врсте одвијача, клијешта (маказе) за пресијецање металних шипки, разне алате за одвртање вијака и слично (неки од коришћених алата приказани су на слици 1);
- механичке направе које су израђене тако да дејством силе ломе цилиндар браве, тзв. ломилице као што је „руски кључ“ (слика 2), или да дејством силе чупају цилиндар браве, тзв. „шампањац“;
- електронске уређаје који су електронски склопови помоћу којих се „заобилази“ електронска заштита на возилу, или електронски уређај помоћу којег се прилагођава или на извјестан начин декодира електронска заштита (то су у већини случајева разне врсте модификованих електронских склопова), и
- кључеве који могу бити оригинални или пригодни.

⁷ Шта се подразумјева под појмом „ствари велике вриједности“ законом није одређено, већ се то утврђује кроз правна схватања највиших судских инстанци. Прама правном схватању Кривичног одјељења Врховног суда Федерације БиХ, законско обиљежје „ствар велике вриједности“ код овог облика дјела постоји кад вриједност украдене ствари прелази 15.000 КМ (Томић, 2007:249) или око 7.500 еура (оп. аут).

⁸ Тако је на подручју општине Тузла, 2007. године, извршено кривично дјело тешке крађе два путничка моторна возила велике материјалне вриједности од стране три особе које су се удружиле и које су приликом крађе возила биле наоружане ватреним оружјем. Приликом крађе возила су се налазила у гаражи која је у склопу куће у којој се налазио и власник возила, а извршиоци су користили и алат за обијање затворених простора (брава на гаражним вратима и брава на вратима возила).

Слика 1 – Разни алати коришћени за отуђивање возила марке Volkswagen тип 1J

Слика 2 – Изглед „ломача“ коришћених за отуђивање путничких моторних возила марке Mercedes, Audi и Volkswagen

Крађу возила, као један од модуса отуђивања, могуће је извршити на више начина. На који ће начин бити отуђено возило првенствено зависи од средстава којима извршиоци располажу, од марке и типа возила, године производње и заштитне опреме коју возило посједује. У пракси најчешћи начини отуђења су:

- употребом механичких алата и направа који се углавном користе за отуђивање возила која су произведена до 1995. године и за отуђивање возила која су произведена након 1995. године а немају електронску заштиту. Отуђење се врши тако што се, дјелујући алатом или направом, ломи уложак браве на вратима, или се погодним алатом подваљује у предјелу браве на вратима, брава се отвара, након чега се механичком направом дјелује на уложак браве за стартовање мотора или се сијеку и премоштавају електрични каблови који служе за довод електричне енергије за стартовање мотора;
- разбијањем стакла и употребом електронских склопова – када се отуђују возила новије производње код којих нема видљивих брава на вратима, као што је то случај код возила марке „Renault“, и
- комбинацијом механичких алата и електронских направа, што је и најчешћи начин отуђивања возила која имају електронску заштиту. Отуђење се врши тако што се алатом или направом дјелује на браву једних од врата возила (ломилицом која ломи унутрашњост браве док тзв. „шампањац“ чупа уложак браве), направом се затим ломи или чупа уложак браве за стартовање са читачем кода кључа, а потом се демонтира инструмент табла тако што се електрични каблови са прикључцима одвоје од табле и прикључе на електронски склоп. Тако се заобилази електронска заштита, а овај начин се користи у зависности од марке, типа и године производње, што указује на то да извршиоци морају да буду специјализовани и да добро познају опрему и заштиту возила. Други начин је прикључивање електронског склопа на прикључак за читавање кварова приликом сервисирања возила, чиме се декодирају заштитни сигурносни кодови на возилу.

Анализа отуђења моторних возила на подручју Тузланског кантона у периоду 2005-2010. година

Да би се супротставило отуђивању возила, потребно је изнаћи адекватне мјере које морају бити засноване на научном сазнању, а том приликом је потребно кренути од анализе као прве и основне методе логичког и научног сазнања у друштвеним наукама (Термиз, 2003:22).

У овом дијелу рада извршене су слиједеће анализе које су исказане статистичким подацима:

- Анализа отуђивања возила на подручју Тузланског кантона по мјесецима за период 2005-2010. године (табела 1);
- Анализа отуђених возила по намјени на подручју Тузланског кантона за период 2005-2010. године (табела 2);
- Анализа отуђених возила по марки на подручју Тузланског кантона за период 2005-2010. године (табела 3);
- Анализа отуђених возила по годинама производње на подручју Тузланског кантона за период 2005-2010. године (табела 4);
- Анализа отуђених возила по регистарским ознакама на подручју Тузланског кантона за период 2005-2010. године (табела 5), и
- Анализа пронађених возила отуђених на подручју Тузланског кантона за период 2005-2010. године (табела 6).

Табела 1– Анализа отуђивања возила на подручју Тузланског кантона по мјесецима у периоду 2005-2010. године

Година отуђивања возила												
Мјесец	2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Јануар	17	11,3	14	10,0	3	3,1	17	13,4	10	6,5	15	7,1
Фебруар	10	6,6	8	5,8	6	6,2	15	11,8	6	3,9	5	2,4
Март	11	7,3	19	13,7	7	7,2	11	8,7	23	14,8	11	5,2
Април	13	8,6	23	16,5	9	9,3	6	4,7	9	5,8	12	5,7
Мај	18	11,9	5	3,6	2	2,1	6	4,7	8	5,2	28	13,3
Јун	13	8,6	8	5,8	4	4,1	10	7,9	10	6,5	20	9,5
Јул	17	11,3	10	7,2	2	2,1	19	15,0	8	5,2	24	11,4
Август	14	9,3	18	13,0	7	7,2	9	7,1	18	11,6	12	5,7
Септембар	9	6,0	7	5,0	5	5,2	10	7,8	9	5,8	18	8,6
Октобар	5	3,3	8	5,8	15	15,5	10	7,8	19	12,3	14	6,7
Новембар	5	3,3	9	6,5	14	14,4	5	4,0	9	5,8	24	11,4
Децембар	19	12,8	10	7,2	23	23,7	9	7,1	26	16,8	27	12,9
Укупно	151	100	139	100	97	100	127	100	155	100	210	100

Табела 2 – Анализа отуђивања возила по намјени на подручју Тузланског кантона у периоду 2005-2010. године

	Година отуђивања возила											
	2005		2006		2007		2008		2009		2010	
Врста возила	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
Путничко	142	94,0	130	93,5	92	94,9	116	91,3	138	89,0	200	95,2
Остала	9	5,9	9	6,5	5	5,2	11	8,7	17	11,0	10	4,8
Укупно	151	100	139	100	97	100	127	100	155	100	210	100

Табела 3 - Анализа отуђених возила по марки на подручју Тузланског кантона за период 2005-2010. године

Марка возила	Година отуђивања возила											
	2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
VW	83	55,0	73	52,5	44	45,4	72	56,7	91	58,7	124	59,0
Audi	20	13,3	25	18,0	14	14,4	15	11,8	11	7,1	17	8,1
Merced.	18	11,9	15	10,8	4	4,1	4	3,2	6	3,9	14	6,7
BMW	2	1,3	13	9,4	4	4,1	4	3,2	7	4,5	7	3,3
Opel	8	5,3	5	3,6	8	8,3	5	3,9	8	5,2	11	5,2
Renov	4	2,7	/	/	6	6,2	/	/	2	1,3	3	1,4
Citroen	1	0,7	/	/	/	/	2	1,6	2	1,3	/	/
Škoda	4	2,7	2	1,4	3	3,1	5	3,9	4	2,6	18	8,6
Fiat	1	0,7	/	/	4	4,1	6	4,7	4	2,6	3	1,4
Mazda	1	0,7	1	0,7	/	/	2	1,6	/	/	/	/
Ford	5	3,3	/	/	6	6,2	5	3,9	4	2,6	1	0,5
Volvo	2	1,3	/	/	1	1,0	/	/	/	/	/	/
Остале марке	2	1,3	5	3,6	3	3,1	5	3,9	16	10,3	12	5,7
Укупно	151	100	139	100	97	100	127	100	155	100	210	100

Табела 4 – Анализа отуђених возила по години производње на подручју Тузланског кантона у периоду 2005-2010. године

Старост возила	Година отуђивања возила											
	2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Возила старија од 10 година	107	70,9	85	61,2	54	56,0	87	68,5	91	58,7	123	58,6
Возила млађа од 10 година	44	29,1	54	38,8	43	44,3	40	31,5	56	36,1	87	41,4
Укупно	151	100	139	100	97	100	127	100	155	100	210	100

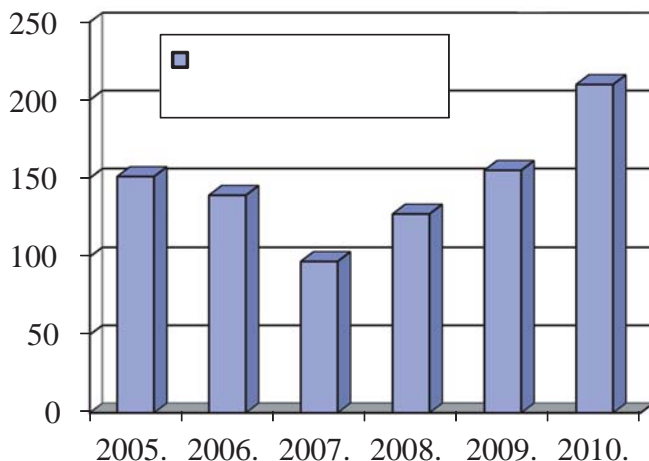
Табела 5 – Анализа отуђених моторних возила по регистарским ознакама на подручју Тузланског кантона у периоду 2005-2010. године

Рег. ознаке	Година отуђивања возила											
	2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
БиХ рег. ознаке	107	70,9	80	57,6	60	62,0	81	63,8	128	82,6	169	80,4
Иноземне ознаке	44	29,1	59	42,5	37	38,1	46	36,2	27	17,4	41	19,5
Укупно	151	100	139	100	97	100	127	100	155	100	210	100

Табела 6 – Анализа пронађених возила отуђених на подручју Тузланског кантона у периоду 2005-2010. године

Година	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Број пронађених возила	87	51	50	66	79	121

Анализирајући напријед наведене податке може се уочити да је на подручју Тузланског кантона у периоду 2005-2010. године укупно отуђено 879 моторних возила, што износи око 147 возила годишње, те да број годишње отуђених возила осцилира од минималних 97 током 2007. године, до максималних 210 током 2010. године, што се може видјети у графикону 1:

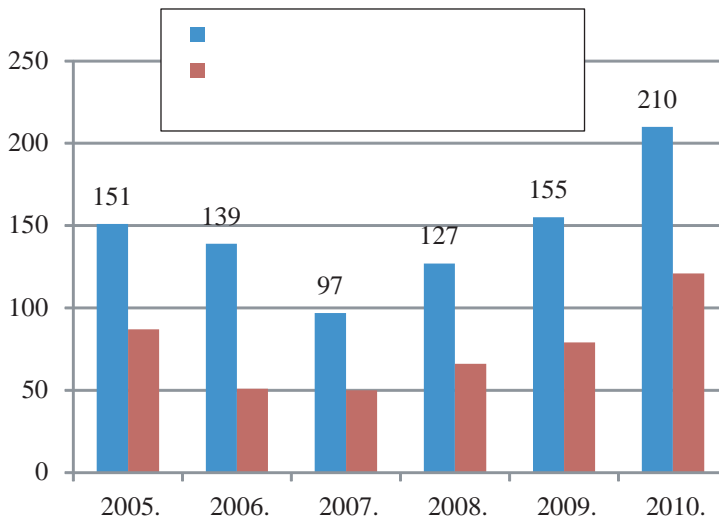

Графикон 1 – Број отуђених моторних возила на подручју Тузланског кантона у периоду од 2005 до 2010. године

Из ове анализе видљиво је да су се службеници МУП-а ТК-а успијешно борили против ауто-криминала до 2007. године када је поново дошло до повећања броја отуђених возила, што је кулминирало у 2010. години. Анализирајући безбиједносно сигурносну ситуацију у Тузланском кантону може се закључити да је до повећања броја отуђених возила дошло прије свега због неефикасне превентивне активности службеника полиције која се очитује у немогућности спријечавања отуђивања возила старије производње, старости преко 10 година, која чине око 62% укупног броја отуђених возила. Основни проблем је у томе што ова возила, која су и најзаступљенија на подручју Тузланског кантона, немају одговарајућу заштиту од отуђења, односно немају електронску заштиту, а ни власници тих возила не улажу довољно напора да заштите своју имовину. То има за посљедицу да оваква возила могу отуђивати и полупрофесионални, па чак и аматерски извршиоци, што превенцију овог облика криминала чини скоро немогућом. С друге стране, на подручју Тузланског кантона је у великој мјери заступљено и отуђивање скупоцјенијих возила новије производње, тако да се у просјеку отуђи око 54 оваква возила годишње. С обзиром да се сматра да возила која посједују централно закључавање, електричну блокаду и аларм имају 25 пута мању шансу да буду отуђена од возила које то немају (Farell et al., 2011:24), јасно да је за њихово отуђивање потребна далеко боља опрема, знање и организованост. Из тих разлога оваква возила отуђују професионалне и добро организоване криминалне групе које углавном долазе са подручја других кантона, Републике Српске, те сусједних држава. Они након отуђивања возила напуштају подручје Тузланског кантона тако да је њихов проналазак и хватање немогуће

без координисане активности свих полицијских органа у БиХ и шире. Наиме, с обзиром на специфичност државног уређења, у Босни и Херцеговини егзистира више полицијских органа (кантонални МУП-ови, ентитетски МУП-ови, полиција Брчко Дистрикта и Државна агенција за истраге и заштиту) и тужилаштава (кантонална, окружна, ентитетска и државно). Сви ови органи у највећем броју случајева дјелују потпуно самостално а координирана активност се јавља само у случајевима извршења најтежих облика кривичних дјела која имају карактер организованости. У таквим условима борба против ауто-криминала, који ипак има карактер, условно говорећи, лакших кривичних дјела, се у Федерацији БиХ најчешће проводи од стране појединих кантоналних МУП-ова без неке посебне координације од стране виших полицијских органа.

За разлику од превенције, репресивна активност криминалистичке полиције поводом овог облика криминала показује добре резултате али не и, с обзиром на велики број отуђених возила, статистички позитивне показатеље. Тако је од 879 моторних возила која су у периоду од 2005 до 2010. године отуђена на подручју Тузланског кантона пронађено и враћено власницима укупно њих 454, што чини 51,6% укупног броја отуђених возила (графикон 2).

Графикон 2 – Број пронађених отуђених моторних возила на подручју Тузланског кантона у периоду од 2005 до 2010. године

Из презентираних података видљиво је да су службеници полиције пронашли и власницима вратили више од половине отуђених возила, што се статистички може сматрати и добрим резултатом. Међутим, ако

се узме у обзир чињеница да се још 425 возила отуђених у посматраном периоду на подручју Тузланског кантона сматрају несталим, онда ови резултати и немају позитиван ефекат на повећање осјећаја сигурности грађана, нити могу дјеловати превентивно у циљу сузбијања овог облика криминала. Наиме, према овим резултатима, извршиоци су у скоро 50% случајева отуђивања моторних возила успијели да остваре противправну имовинску корист, што овај облик криминалитета чини веома ефикасним и привлачним и за извршиоце других кривичних дјела.

Моторна возила на подручју Тузланског кантона се отуђују током сваког мјесеца у години, али се ипак може примјетити да се отуђивања интензивирају у појединим мјесецима. Тако су отуђивања моторних возила убједљиво најизраженија у децембру, када је у периоду 2005-2010. године укупно отуђено 114 возила или 13% од укупног броја, и у љетним мјесецима, односно у јулу, када је отуђено 80 возила или 9,1% од укупног броја, и у августу, када је отуђено 78 возила или 8,9% од укупног броја. Разлог томе може бити и повећан број новијих и скупопцјених возила која на подручје Тузланског кантона долазе из иностранства у време празника и годишњих одмора, смањен број ангажованих службеника полиције, као и повољне атмосферске прилике које владају у одређеном дијелу године.

Велика већина возила која се отуђују на подручју Тузланског кантона су путничка моторна возила – око 93% свих отуђених возила, а остали дио чине теретна и прикључна возила, радне машине и мотоцикли. Ово је разумљиво јер и поред чињенице да се теретна возила могу далеко једноставније отуђити од путничких, отуђивање путничких моторних возила има своје предности које се првенствено односе на једноставност транспорта, неупадљивост у саобраћају, велике могућности сакривања, те далеко боље тржиште од теретних и прикључних возила. Ови разлози опредељују извршиоце да превасходно отуђују одређене марке моторних возила, тако да преовладава отуђивање моторних возила њемачких произвођача, превасходно марке Volkswagen која је најзаступљенија у промету на подручју Тузланског кантона и чини 53,1% свих отуђених возила. У великој мјери је заступљено и отуђивање моторних возила марке Audi са 14,5%, те марке Mercedes са 8,0%.

Интересантно је споменути да је свега око 70% отуђених возила на подручју Тузланског кантона имало БиХ националне регистарске ознаке, док су остала возила са иностранним регистарским ознакама. Ова чињеница се може образложити географским положајем Тузланског кантона, односно близином сусједних држава Републике Србије и Републике Хрватске, те великим бројем становника који живе у другим државама и за вријеме празника са својим возилима долазе у Босну и Херцеговину. Ово је и разлог што се отуђивање моторних возила са иностранним регистарским ознакама интензивира у појединим мјесецима

као што су јануар, април, јул, август и децембар, када је њихов број на Тузланском кантону и највећи.

Закључак

Чињеница је да ријетко који облик криминала доноси тако велики профит, а тако мали ризик као што је отуђивање и трговина украденим возилима. Основни проблем у борби против ауто-криминала јесте неадекватна казнена политика јер извршиоци за ова кривична дјела у правилу не добијају већу затворску казну од двије до три године. Овај проблем није само изражен у Босни и Херцеговини, већ и у осталим свјетским државама. Тако се наводи да се у Сједињеним Америчким Државама, управо због благе казнене политике, овим обликом криминала почиње да бави и све више дилера наркотицима. Основни разлог лежи у томе што се за посједовање двије унце кокаина у САД може добити и доживотни затвор, док се за посједовање отуђених возила и дијелова возила милионске вриједност добија само условна казна, осим ако није реч о вишеструком повратнику у извршењу кривичног дјела (Ragavan et al., 1990:48). Поред тога, на постојање овога проблема у Босни и Херцеговини увелико утиче и друштвено окружење, неуређеност државе, расцјепканост полицијског и тужилачког апарата, као и социјални статус извршилаца.

Сви ови фактори су довели до повећања овог облика криминалитета на подручју читаве БиХ, па тако и на подручју Тузланског кантона на којем се годишње отуђи око 147 моторних возила. Забрињавајућа је и чињеница да од овог броја отуђених возила око 38% чине возила новије производње, односно скупочијенија возила која посједују различите облике заштите, што нарочито доприноси повећању осјећаја несигурности грађана у институције државе јер су власници ових отуђених возила у већини случајева предузели све мјере заштите своје имовине.

Такође је потребно истаћи да овај облик криминала све више поприма и карактер организираног криминалитета, односно међукантоналног, међуентитетског и међудржавног криминала. У том контексту се и отуђивање возила мора проматрати у склопу ланца криминалне мреже чији припадници поред ових кривичних дјела чине и низ других, као што су: кривотворење исправа о власништву над возилом, кривотворење идентификационих података на возилу (ознаке броја шасије, броја мотора), кривична дјела која се могу довести у везу са трговином украдених возила – преваре осигуравајућих кућа, изнуде од власника раније отуђених возила, продаја возила уз превару купаца и слично. Из тих разлога, ради ефикаснијег сузбијања отуђивања моторних возила, као темељног кривичног дјела овог облика организираног криминала, потребно је да се на нивоу државе Босне и Херцеговине изгради заједничка

стратегија за борбу против овог облика криминала у коју би биле укључене све полицијске структуре и органи кривичног гоњења у БиХ, али и други државни органи. Оваква пракса за сада у Босни и Херцеговини још увијек није присутна тако да је отуђивање моторних возила у надлежности појединих кантоналних, односно ентитетских МУП-ова. Овоме је допринела и чињеница да Тужилаштво БиХ никада није желе-ло да се бави случајевима отуђивања моторних возила ма колико ти слу-чајеви имали обиљежја организираног, односно међудржавног крими-нала. То се образлаже чињеницом да су ова кривична дјела квалифико-вана као кривична дјела тешке крађе, те као таква нису прописана државним кривичним законом, него ентитетским.

Међутим, и поред тога постоје позитивни примјери који могу дати значајан допринос у борби против овог облика криминала, а то је прије свега реализација ЦИПС пројекта (Citizens Identity Protection System) у вези са регистрацијом отуђених и регистраних моторних возила у Босни и Херцеговини, и започета пракса фирми које се баве техничким прегледом возила о обавезности довожења и стварног прегледа возила. У борби против ауто-криминала у великој мјери помажу и разноврсне индентификационе ознаке које произвођачи аутомобила уносе у одре-ђене дијелове возила а које омогућавају да се индентификују отуђена возила, па чак и њихови поједини дијелови. Ове ознаке, према Finnu, дјелују и превентивно и репресивно против ауто-криминала (Finn, 2000). Превентивно дјеловање је усмјерено првенствено према власни-цима аутоотпада и аутомеханичарских радионица, који сада мање него раније откупљују отуђене ауто дијелове, или их откупљују по знатно нижој цијени чиме и овај облик криминала постаје мање профитабилан. С друге стране, овакве ознаке имају и репресивно дјеловање јер омогу-ћавају проналажење и процесуирање извршилаца који те делове отуђују или препродају. И поред ових позитивних примјера ипак се мора зак-ључити да држава Босна и Херцеговина мора далеко више предузети на спречавању и сузбијању отуђивања моторних возила, нарочито због својих порозних граница које омогућавају релативно једноставан и брз транспорт отуђених возила у сусједне државе.

Литература:

1. Бабић, М., Филиповић, Љ., Марковић, И., Рајић, З., (2005). *Коментари кривичних/казнених закона у Босни и Херцеговини*, Књига I и Књига II, Савјет/Вијеће Европе и Европска комисија, Сарајево.
2. Corbett, C., (2003). *Car Crime*. Devon: Willan Publishing.
3. Девић, Ј., (2005). *Сузбијање и спречавање провалних крађа (студија случаја општине Сопот)*, Безбедност, год. III, бр. 6, Београд, стр. 1027-1051.
4. Дујмовић, З., (1996). *Имовински криминалитет у Републици Хрватској*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Вол. 3, бр. 2/1996.
5. *Европски програм за идентификацију возила*, (2003, 2005 и 2007). Еуропол, Хаг.
6. Europol, (2006). *An overview of motor vehicle theft from a European perspective*. Europol, Hague.
7. Жарковић М. et al., (2011). *Крађе моторних возила као савремени вид организованог криминала у домаћој криминалистичкој пракси*, Безбедност, год. LIII, бр. 1, Београд, стр. 158-175.
8. Farel, G., Tseloni, A., Tilley, N., (2011). *The effectiveness of vehicle security devices and their role in the crime drop*, Criminology & Criminal Justice, Vol. 1, Issue 1, p 21-35, 15p.
9. Finn, P., (2000). *Labeling Automobile Parts to Combat Theft*, FBI Law Enforcement Bulletin, Vol. 69, Issue 4, p10, 5p.
10. Lu, Y., (2003). *Getting Away with the Stolen Vehicle: An Investigation of Journey-after-Crime*, Professional Geographer, Vol. 55, Issue 4, p422, 12p.
11. Максимовић, Р., Годорић, У., (1995). *Криминалистичка техника*, Полицијска академија, Београд.
12. Петровић, Б., Добовшек, Б., (2007). *Мреже организованог криминалитета*, Правни факултет, Сарајево.
13. Петровић, Б., Јовашевић, Д., (2005). *Кривично право II, Посебни дио*, Правни факултет, Сарајево.
14. Петровић, Б., Прешак, Н., (2007). *Сигурност и сарадња као реакција на организовани криминалитет у Средњој и Југоисточној Европи*, Правни факултет, Сарајево.
15. Ragavan, C., Kaplan, D., Mandel-Campbell, A., Robinson, L., (1990). *Why auto theft is going global*, U.S. News & Word Reports, Vol. 126, Issue 23, p16, 4p,
16. Термиз, Ц., (2003). *Методологија истраживања у друштвеним наукама*, Сарајево.
17. Томић, З., (2007). *Кривично право II, Посебни дио*, Правни факултет, Сарајево.

18. *Кривични закон Босне и Херцеговине* (Службени гласник БиХ, бр. 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 29/07 и 32/07).
19. *Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине* (Службене новине Федерације БиХ, бр. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04 и 18/05).
20. *Кривични закон Републике Српске* (Службени гласник Републике Српске, бр. 49/03, 108/04, 37/06 и 70/06).
21. *Кривични закон Брчко Дистрикта БиХ* (Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ, бр. 10/03, 45/04 и 6/05).

Problems of Motor Vehicles Misappropriation in the Area of Tuzla Canton

Abstract: *Misappropriation of motor vehicles in Bosnia and Herzegovina in the last 15 years became very immanent form of crime which often involves organized crime groups whose members have become increasingly specialized in criminal activities within their scope. This problem, present in many urban parts of Bosnia and Herzegovina, is very topical in the Tuzla Canton, which has become a fertile ground for this type of crime, primarily due to its favorable geographic position and extensive migration. An analysis of statistics shows that this form of crime does not show a trend of reduction and that approximately 147 vehicles, mostly manufactured in Germany, are stolen annually in the Tuzla Canton. Misappropriations of motor vehicles are most often committed criminal offenses of theft and aggravated theft and the perpetrators have used various ways and materials in the perpetration of these crimes. For these reasons, it is evident that the Bosnia and Herzegovina needs to make additional effort to prevent and combat the so-called vehicle theft crime and to devise a common strategy to combat this form of crime in the state and beyond.*

Key words: *motor vehicles, theft of motor vehicles, materials for theft of motor vehicles, Tuzla Canton*

Милан КЛИСАРИЋ

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Валдете ОСМАНИ

Национални саветник за развој наставног плана и програма

Мисија ОЕБС-а у Републици Србији¹

UDK- 351.74:377(492)

Стручни рад

Примљено: 01.12. 2011.

Холандски модел образовања и обуке полиције

Апстракт: Рад има за циљ да представи холандски модел образовања и обуке полиције. Холандија је развила модеран систем обуке полиције са посебном бригом о томе да будуће полицијске службенике припреми за посао који ће обављати. То се постиже увођењем и развојем програма који су састављени од професионалних компетенција које полазник треба да савлада. Поред концепта образовања заснованог на компетенцијама, холандска полиција је оријентисана и на развој вештина доживотног учења и сталне сарадње са праксом. Образовање, обука и развој полиције у Холандији има изузетно важно место, што се може видети из уложених ресурса у центре и школе које реализују обуку.

Кључне речи: полиција, Холандија, образовање, обука, образовна потреба, компетенције, квалитет.

Увод

Предрасуде у вези са потребом полицијског образовања, засноване на схватању да се полицијски посао учи на терену од старијих и искуснијих колега, данас су углавном превазиђене (Илић, 2005:73). Полицијско школство је у садашњем тренутку област која се налази у центру пажње модерних и ефикасних полицијских организација. Наиме, изградња полицајца који се ефикасно бори против све обимнијих и озбиљнијих безбедносних претњи на почетку 21. века, а при том мора да води рачуна о заштити људских права, рестриктивно примењује полицијска овлашћења, рационално користи средства, познаје модерне информационо-комуникационе технологије и средства и методе модерног полицијског рада, незамислива је без веома развијеног система полицијског школства (Кешетовић, 2005:8).

¹ Ставови изречени у тексту припадају искључиво аутору и његовим сарадницима и не представљају нужно званичан став Мисије ОЕБС у Србији.

Реформа полиције Републике Србије подразумева стратешки и интензиван развој кључних области рада у које спада и систем образовања и обуке полиције. У том циљу нова сазнања о системима образовања и обуке полиције у другим земљама могу пружити мноштво корисних информација и одговора на питање како даље развијати и унапређивати процесе образовања и обуке за потребе полиције.

Наравно, треба имати на уму да свака поједина земља има полицијску организацију која је прилагођена њеним специфичним потребама, односно задацима, њеној управној тенденцији, степену диференцијације управног апарата, односно управног система, карактеру политичког уређења, безбедносној култури, значају и улози других система друштвене регулације итд. (Милосављевић, 1994:225). Такве специфичности подразумевају и мноштво различитих приступа у утврђивању начина организовања полиције у целини, укључујући и питање образовања и обуке њених кадрова, тако да компарација сопственог система образовања и обуке подразумева критичко преиспитивање и вредновање другачијих решења по истим питањима или проблемима.

Под појмом образовање у овом раду подразумева се стицање посебног теоријског знања и извесних практичних вештина који воде формалној квалификацији (степену) и које траје више година, док се под појмом обуке подразумева стицање посебних знања и вештина који не воде формалној дипломи, али могу укључивати одређене сертификате, у принципу трају знатно краће и усмерени су пре свега ка учењу конкретних практичних вештина и уско специјализованог теоријског знања (Милосављевић, 1997:549). Карактеристично за холандски систем образовања и обуке јесте да се, поред формалне разлике у стицању диплома и сертификата, образовање и обука у методолошком и садржинском аспекту много не разликују. Наиме, и образовање и обука се заснивају на квалитетно истраженим образовним потребама и дефинисаним компетенцијама, неопходним за успешно обављање полицијских послова, што ће бити описано у раду.

Кратка студија холандског модела образовања и обуке полиције представља извор корисних информација о једном веома развијеном систему, заснованом на концептима образовних потреба, друштвене одговорности полиције, јасним и мерљивим компетенцијама². Наравно, при томе треба уважавати културу, традицију, свеукупне националне капацитете и друге специфичности које Холандија има као држава.

² Напомена: аутори овог рада су похађали једнедељни међународни курс у организацији Полицијске академије Холандије, током септембра 2011. године, под називом „*The police meeting under the sea level*”. Циљ курса је био размена искуства у образовању и обуци полиције, а детаљно је представљен холандски систем. Тај курс је послужио као основа за писање овог рада, а такође су многа знања о холандском систему стечена и похађањем интернационалног двонедељног курса „Мастерклас“, новембра 2010.

Холандија се налази у Западној Европи и граничи се са Белгијом, Немачком и Северним морем. Она захвата површину од 41.543 km², од чега је 33.893 km² копна и 33.893 km² водене површине. Холандија се у нашем језику зове и Низоземска, с обзиром да се највећи део њене копнене површине налази испод нивоа мора и, такође, захвата око 451 km морске обале. Од природних ресурса богата је природним гасом, нафтом и обрадивом површином. Са Ротердамом, као једном од највећих светских лука (прва лука у Европи, друга у свету, после Дубаија), Холандија представља модеран и технолошки напредан део Европе.

Холандија је уставна монархија, са главним градом Амстердамом (1 милион становника), централном владом, чије је седиште у Хагу (629.500), и децентрализованом државном администрацијом. Холандија је високо развијена демократска земља са око 16.700.000 становника, 12 провинција, 25 региона и 443 општине. Већину становништва чине Холанђани (Dutch people) – 80,7%, а око три милиона становника је из других етничких заједница: из земаља ЕУ 5%, Индонежана 2,4%, Турака 2,2% и других.

Холандија је стабилна индустријска земља, умерене незапослености (5,5%) и инфлације (1,3%). Она има значајну улогу за европски транспортни сектор. Писменост холандских грађана је на веома високом нивоу – 99%, и она издваја за школовање око 5,3% бруто националног дохотка. Од транснационалних проблема важно је знати да је Холандија велики европски произвођач синтетичких дрога, укључујући екстази и канабис, а такође представља капију за улаз кокаина, хероина и хашиша. Ова земља је на јединствен начин у свету легализовала коришћење лаких врста дрога и проституцију. Осим наведеног, Холандија је и велики финансијски сектор који пружа могућности за прање новца³.

Полиција Холандије⁴

Излажење на крај са проблемима безбедности захтева заједнички приступ владе, цивилног друштва, пословних удружења и грађана, као и појединаца. Основни задаци полиције у оквиру јавне безбедности су: одржавање јавног реда, истрага кривичних дела, контрола саобраћаја, обезбеђење помоћи у хитним ситуацијама, идентификација безбедносних и сигурносних проблема и саветовање јавних власти, јавног тужилаштва и других партнера о томе како смањити безбедносне и сигурносне проблеме.

³ Извор општих података о Холандији: Интернет: <https://www.cia.gov/library/publication/the-world-factbook/ges/nl.html>.

⁴ Извори података о организацији холандске полиције: *Policing in the Netherlands*, Ministry of the Interior and Kingdom Relations, Amsterdam, 2009; Интернет: <https://www.cia.gov/library/publication/the-world-factbook/ges/nl.html>.

Холандска полиција има и велики број специјалистичких задатака, као што су регионалне криминалистичке истраге у различитим областима:

- недозвољена трговина дрогом, трговина људима, трговина оружјем, преваре, еколошки криминал великих размера и сексуална кривична дела;
- контрола информација, посебно оних које се односе на организоване криминалне групе, која укључује прикупљање, обраду, анализу и достављање криминалистичко обавештајних извештаја и информација надлежним руководиоцима на процену и доношење одлука;
- заштита странаца и регулисање боравка не-холандских држављана;
- подршка основним полицијским снагама и извршавање специјалистичких задатака обавља се уз помоћ специјализованих и специјалистичких јединица, као што су: коњичка полиција, јединица службених паса, јединица за компјутерски криминал, јединица за посматрање, тимови за заштиту животне средине, јединице за малолетнички криминал, специјалне јединице познате као СВАТ и др.

Холандска полицијска служба је организационо постављена у два министарства, и то Министарство унутрашњих послова и краљевских веза и Министарство правосуђа. На централном владином нивоу министар унутрашњих послова и краљевских веза је одговоран за надгледање рада 25 регионалних полицијских управа и директно је одговоран за управљање Националном полицијском службом (*Korps landelijke politiediensten – KLPD*). У случајевима где менаџмент укључује спровођење кривичног закона или испуњавање полицијских дужности према правосудним органима, министар доноси одлуке заједно или у консултацијама са министром правде. На пример, спровођење *Закона о безбедности саобраћаја* и *Закона о имигрантима*. Министар правосуђа је политички одговоран за спровођење кривичног закона, који обухвата не само истрагу кривичних дела од стране полиције, већ и тужилачке функције, суђење и изрицање казни за прекршиоце закона. Двојно управљање на највишем нивоу гарантује политичку одговорност за две главне дужности полиције:

1. одржавање јавног реда и мира и сигурности и давање асистенције онима који то захтевају, и
2. спровођење кривичног закона и испуњавање полицијских дужности за правосудне власти, као што су спровођење *Закона о безбедности саобраћаја* и *Закона о имиграцијама*.

Табела 1 – Одговорности Министарства унутрашњих послова и краљевских веза и Министарства правде

Извор: интерна презентација о организацији холандске полиције, презентована током курса у септембру 2011. године, у организацији Холандске полицијске академије

Према подацима из новембра 2010. године, холандска полиција има око 55.000 полицијских службеника на скоро 17 милиона становника, од тога приближно 20% жена у полицији. Најмање јединице у мање насељеним областима са око 242.000 становника имају 700 запослених, што значи да је на сваких 330-400 становника задужен један полицајац.

Године 2011. започет је процес реорганизације, тј. смањења броја полицијских региона ради уштеде финансијских средстава и боље контроле квалитета и начина рада полиције у целој Холандији. Процес је у току, а формализација се очекује почетком 2012. године, тако што ће се број регионалих полицијских служби смањити са 25 на 10. Холандија тренутно има 25 полицијских администратора, тј. *бургомастера* (градоначелника) које бира Влада.

Регионална полиција је подељена у дистрикте, који су уобичајено подељени на основне јединице, понекад назване „тимови за суседство“, а тренутно холандска полиција организационо обухвата 25 полицијских региона. Регионалне полицијске службе су одговорне за полицијски рад у оквиру дате територије. Административни и полицијски регион територијално се подударaju.

Основна полицијска јединица (као полицијска станица) има следеће опште задатке: патролну делатност, истраге, превенцију криминала, безбедност саобраћаја, надгледање заштите животне средине и одржавање јавног реда.

Регионална полиција има специјализоване гране/одељења надлежне за истражне активности, форензичко-техничке послове, евидентирање, малолетнике и пороке, странце, подршку менаџменту и односе са јавношћу.

Национална полицијска служба (KLPD) има око 5.000 запослених, од чега је половина задужена за борбу против организованог криминала и тероризма. Она такође има 30 официра за везу деташираних у иностранству, а неки од њих раде са краљевском војском и граничном полицијом. Она представља полицијску службу која има задатке које не може да извршава регионална полиција, а који имају посебну националну и међународну важност. KLPD је задужена за надзор и безбедност аутопутева, ваздушних и водених путева, као и националне криминалистичке истраге. У оквиру KLPD постоји Национално одељење за криминалистичко обавештајне послове, у оквиру кога је Биро Интерпола.

Пословима безбедности се у Холандији баве и агенције за спровођење закона са специфичним надлежностима и овлашћењима, као што су: војна полиција, гранична полиција, полиција на интернационалним аеродромима, обезбеђење краљевског двора, обезбеђење транспорта новца за потребе националне банке и мировне мисије.

Образовање и обука полиције у Холандији – Полицијска академија⁵

Организација и основне дужности Полицијске академије

Полицијска академија припада Универзитету примењених наука и тако позиционирана сарађује са институтима и универзитетима у Холандији и иностранству. Она је центар образовања, знања и развоја холандске полиције, који обезбеђује знање и образовање засновано на високим стандардима који укључују друштвени развој и друштвене потребе. Заснована је на сталном праћењу потреба полиције и друштва, и на сталној сарадњи са полицијским службама и другим партнерима на пољу безбедности и образовања, што је чини веома динамичном организацијом. Полицијска академија у Холандији организована је тако да покрива три области:

1. регрутацију и селекцију,
2. едукацију и
3. истраживање и развој.

Сходно томе, главни задаци Полицијске академије су: управљање потребама образовања, регрутација и селекција; обезбеђивање образовања за холандску полицију; стални развој знања за потребе професионалне праксе и квалитета образовања.

⁵ Извори: *Policing in the Netherlands*, Ibid, f.n.7 и презентације професора Полицијске академије и шефова полиције Холандије, које су наведене у литератури.

Табела 2 – Организациона структура Полицијске академије

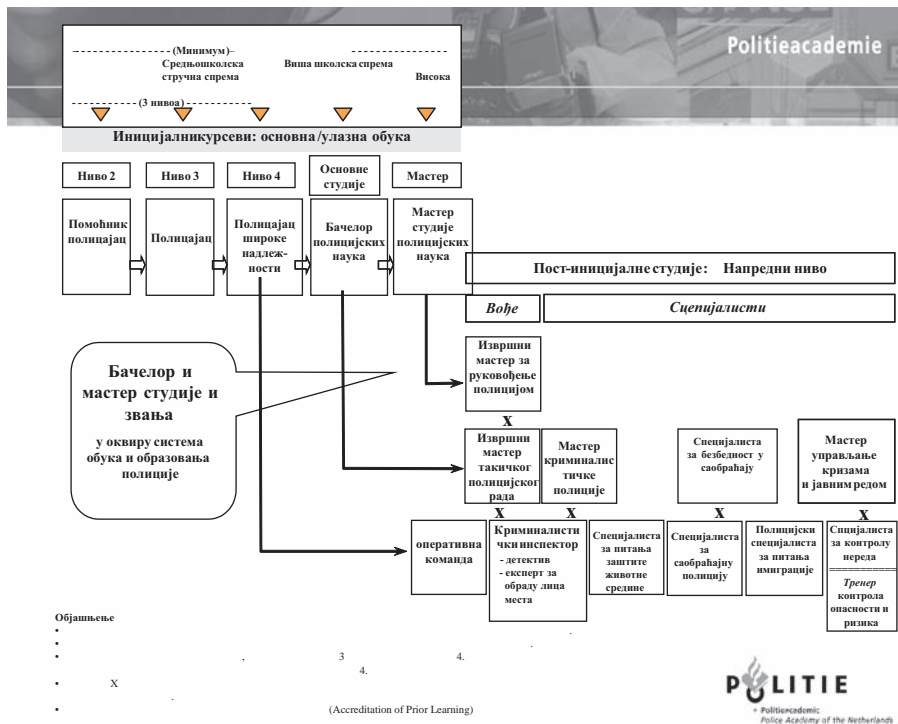

Извор: интерна презентација о организацији холандске полиције, презентована током курса у септембру 2011. године, у организацији Холандске полицијске академије

Полицијска академија је образовна институција задужена да осигура испуњење образовних потреба целокупне холандске полиције и осталих служби које се баве сектором безбедности, попут царине, војске, итд. Кандидатима за програме образовања и обучавања које нуди Полицијска академија Холандије пружени су почетни нивои образовања и обучавања, који поред неопходног теоријског садрже и елементе практичног рада, јер Холандија примењује дуални систем образовања који подразумева велику повезаност између теорије и праксе и формално признање квалификације. За запослене у полицији и у осталим службама које се баве спровођењем закона, Полицијска академија нуди специјализоване и додатне видове обучавања на напредним нивоима чији крајњи исход је такође формална квалификација.

На Полицијској академији специјализације се могу стећи у таквим областима као што су криминалистичке истраге, саобраћај, животна средина, полицијски менаџмент и др. Основ за специјализацију даје посао и потребе региона у којем полицајац ради. Полицијска академија обезбеђује и програме по поручбини за специјалне намене како за полицијске снаге, тако и за друге субјекте безбедности. Сви програми се израђују у сарадњи са наручиоцима. образовање је обезбеђено за све позиције, од полицајца до шефа полиције, од помоћника детектива (криминалистичког инспектора) до члана групе специјализоване за хапшења.

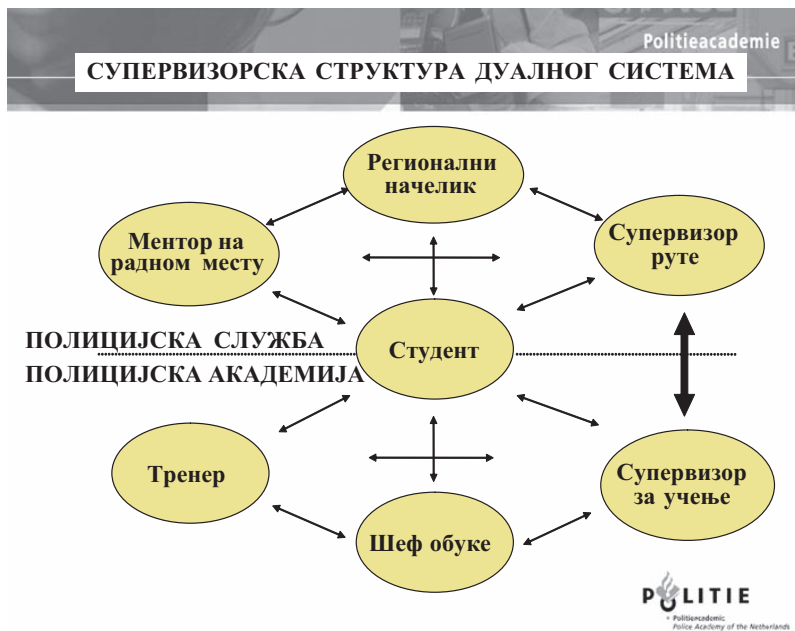
Табела 3 – Нивои школовања на Полицијској академији:

Извор: интерна презентација о организацији холандске полиције, презентована током курса у септембру 2011. године, у организацији Холандске полицијске академије

Основни принцип којим се руководи систем образовања јесте успостављање јаке везе између „школе“ и полицијске праксе, који се у Холандији назива дуалним системом. Та веза је остварена тако што се балансирано проводи време у настави и у пракси, и то за све видове и нивое образовања и обуке полиције. Холандско полицијско образовање и обука су оријентисани на компетенције – професионалне, контекстуалне, друштвене и индивидуалне. Холандски систем образовања полиције дефинише компетенције као способност да се трансформише академско знање и искуство у вештине и ставове. Наставни садржај је организован у модулима који садрже основне процесе полицајског рада и на њиховом развоју сарађују практичари и теоретичари. Још један образовни принцип према којем је обука полиције конципирана је учење кроз рад (*learning by doing*). Програми су састављени на бази главних дужности (*core tasks*) за сваки профил. На основу главних дужности се даље планира прикладна наставна метода и садржај наставе.

Табела 4 – Повезаност теорије и праксе – дуални систем образовања

Извор: интерна презентација о организацији холандске полиције, презентована током курса у септембру 2011. године, у организацији Холандске полицијске академије

Основна полицијска обука обухвата пет професионалних профила, а напредна дванаест. Програми оба нивоа су вредновани од стране Полицијског савета и одобрени од стране министра и акредитовани од стране НВАО (the Accreditation Organization of the Netherlands and Flanders). Полицијска академија је одговорна за квалитет образовања и обуке.

Трајање школовања на Полицијској академији по нивоима:

- Ниво 2 траје 15 месеци, са укупно 6 фаза и девет главних дужности које се обрађују у програму;
- Ниво 3 траје три године са укупно 12 фаза и 18 главних дужности;
- Ниво 4 траје четири године са укупно 16 фаза и 22 главне дужности;
- Ниво 5 траје 4 године са 10 или 16 фаза и 9 главних дужности;
- За ниво 6 трајање зависи од претходног нивоа образовања.

Програми основних/бачелор и мастер студија су акредитовани по Болоњској конвенцији и то: бачелор у области полицијских послова; мастер за примењене науке у полицијским пословима, извршни мастер тактичких полицијских послова, мастер криминалистичких истрага и мастер извршног полицијског менаџмента. Студенти током студија

стичу потребне компетенције кроз процес учења који подразумева примену различитих метода учења, као што су: студије случаја, размишљање (рефлексивно учење), повратне информације, компарација на бази специфичних питања, учење путем конструисања шема (образаца, дијаграма и др.), кроз решавање проблема, путем симулација и др.

Када је реч о пријему и одабиру кандидата за полицијски посао, полицијске снаге – регионална полиција и Национална полицијска агенција, су одговорне за именовање (пријем у службу), пробни рад (слично нашем приправничком стажу), плаћање, извођење и процену интервјуа. Пре 1. јануара 2009. године контролу над регрутацијом и селекцијом су спроводиле и полицијске службе и Полицијска академија. Полицијска академија је помагала службе у томе, али свака служба је често имала свој сопствени начин регрутације. У организационом смислу било је тешко дати идеју да се униформишу начини регрутације. Од 2009. па надаље, контролу спроводи Полицијска академија. Премда је сада организација за регрутацију централизована, циљ остаје исти: Полицијска академија помаже полицијским регионима да нађу одговарајуће кандидате. Функцију регрутације и селекције кандидата за Полицијску академију спроводи Регрутни биро. Регрутни биро је одељење са саветницима који су специјализовани за тржиште рада и Контакт центром који води кандидате и полицијске снаге у организационом смислу. Кандидати добијају помоћ у избору правог курса и начину пријављивања, док полицијске снаге добијају информације за планирање селекције. Центар за мерење компетенција и праћење (The Centre for Competence Measurement & Monitoring – ССМ) селекује кандидате за различите позиције у оквиру полицијске службе и осталих агенција које се баве питањима безбедности. У оквиру полицијске службе то укључује и извршне и административно-техничке позиције. Кандидати се пријављују и за национални и регионални ниво у холандској полицији.

Засновано на теорији конструктивизма, студенти изграђују своја знања и компетенције са тренерима. Под појмом тренер, у најопштијем смислу, подразумевају се сви извођачи наставе на Полицијској академији, оспособљени за извођење наставе по андрагошком моделу (учење одраслих), како они са научним звањима (професори), тако и они без научних звања. Професори, осим што поседују научне компетенције, су признати експерти са значајним искуством у обављању полицијских послова. Компетенције тренера су описане на три нивоа, и то: ниво А – тренер за почетне нивое полицијског посла; Б – напреднији тренер (више искусан) и Ц – напредан тренер, истраживач и тимски тренер. Шире компетенције које тренер треба да има су: професионалне (област полицијских послова), дидактичке и одређене карактеристике личности које му помажу у раду са људима.

Тренери су способни за рад у различитим условима (кабинетским и амбијенталним), за подстицање студената да уче у редовном процесу наставе и додатном стицању знања. Тако је, на пример, тренер А нивоа способан да обавља следеће послове: организује едукацију – материјале за неколико различитих циљних група; врши избор метода за учење; пружа подршку активностима учења на мотивишући и активан начин; препознаје сопствене одговорности и одговорности студената; стимулише студенте да процењују своје понашање и постигнућа.

Развој тренерских вештина се одвија кроз две врсте обука, и то:

- почетна обука којом се стичу педагошко-дидактичке квалификације;
- додатна обука којом се развијају вештине подучавања, тј. вештине саветовања.

Почетна обука за тренера у полицији има следећи садржај:

- објашњење улоге Полицијске академије, полицијске едукације и улоге тренера;
- коришћење информационе технологије за учење (учење у дигиталном окружењу, такозвано e-learning/електронско учење и коришћење јединственог, заједничког информатичког програма под називом “Blackboard“, доступног за све полицијске службенике);
- уводне информације о документационом центру;
- подучавање на микро нивоу (у малим групама);
- стицање педагошко-дидактичког сертификата;
- надоградња наученог градива (искуство, резултати учења и потреба за даљим учењем).

Трајање педагошко-дидактичког образовања тренера: 16-24 недеље; укупан фонд часова је 340, од тога учење у учионици 170 часова, учење на послу 85, и самоучење 85 часова.

Педагошко-дидактички део програма садржи следеће теме: едукација заснована на компетенцијама; посматрање и давање повратних информација (feedback); припрема лекције; самопосматрање; стилови учења; методи учења; подучавање; групна динамика; евалуација и тестирање; мотивација и професионални ставови.

Тестирање за проверу стечених тренерских компетенција се врши путем тестова стручности, где се од кандидата очекује да припреми час и да га документује и оцени свој учинак путем рефлексије, затим да спроведе процесну и завршну евалуацију и покаже начин на које је усмеравао своје студенте. На завршном оцењивању тренер о свим аспектима разговара са оцењивачем. Око 95 одсто тренера Полицијске академије Холандије поседује педагошко-дидактички сертификат.

Савремени изазови који се постављају пред тренере су одлична едукација нових полицајаца, фасилитирање „доживотног учења“ и креирање знања. То захтева од тренера да познаје полицију и професионално извођење наставе и да стално прати развој и потребе полицијске професије. Конкретније, тренери треба да поседују више опште образовање, да развијају креативне курсеве, методе и технике; да поседују и развијају истраживачке вештине како би пренели нова знања у курсеве и тако их стално ажурирали. За тимског тренера потребне су додатне компетенције, као што су: свестрани тренер у различитим областима полицијског рада (у школи полиције), експерт тренер за специфично професионално образовање, тренер који унапређује образовање, тренер који унапређује евалуацију и истраживач.

У садашњој полицијској едукацији, а у сагласности са најактуелнијим ставовима заједнице, теме као што су различитости и интегритет су инкомпориране у програме. У погледу различитости захтев образовања и обуке јесте да студенти буду способни да се изборе са разним проблемима у друштву у којем живе људи који се међусобно разликују по многим основима, као што су расни, верски, национални, сексуални, старост, пол, географско порекло и др. Интегритет, природно, симболизује поузданост студената и исправност поступака. Постоји идеја да интегритет и решавање проблема различитости буду укључени у сваку акцију полицијских дужности. Холандска полиција је уверена да су интегритет и различитости неопходне за добру полицијску праксу.

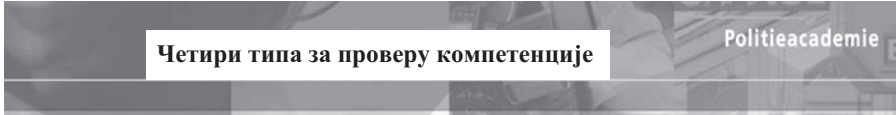
Оцењивање компетенција се обавља помоћу четири врсте тестова и то: узорак са посла, симулација, аутентични задатак и писмени рад. Више о томе може се видети у приказу о *систему оцењивања, тестирања и провере компетенција* (табела 5).

Разлози за сталну иновацију полицијског образовања и обуке у Холандији су следећи: криминалитет се константно мења и постаје све комплекснији, што одређује потребу за вишим нивоом квалитета рада полиције, као и потребу за сталним учењем током професионалне каријере, промовисање регрутације и ангажовање полицијских службеника и попуњавање разлике између теорије и праксе. У оквиру Полицијске академије постоји 11 тематских средишта, тј. лектората који прате и унапређују следеће теме: полиција у суседству; руковођење у полицији; менаџмент јавног реда; кризни менаџмент; криминалистичка истрага; форензичка истрага; криминалистичко-обавештајни рад; финансијске истраге; полицијска контрола окружења; полицијска организација и учење; историја полиције.

Трећи стуб у организационој шеми Полицијске академије је задужен за сегмент развоја полиције и то путем истраживања и управљања знањем. Битно је напоменути да је холандска полиција развила информатички систем, тј. мрежу полицијског знања – базу података за процес

управљања знањем. Истраживачка функција Полицијске академије је фокусирана на теме које се баве полицијом и теме које су полицији битне за оперативни рад и образовање. Фокус је на следећим темама: истраге, јавни ред и мир и усавршавање полиције. Занимљиво је истаћи да је, на пример, истраживана и тема: да ли су полицајци постали резервисани ка предузимању радњи у ситуацијама високог ризика.

Табела 5 – Типови теста за проверу компетенција

/		/	
	- - -		- -

Извор: интерна презентација о организацији холандске полиције, презентована током курса у септембру 2011. године, у организацији Холандске полицијске академије

Институционална подршка образовању и функцији знања заснована је на контроли и евалуацији квалитета образовног процеса у свим аспектима, који се спроводе од стране успостављених институција и уз примену савремених инструмената за мерење квалитета функционисања агенција у јавном сектору, што је приказано у табели 6.

С обзиром на то да је Полицијска академија уско везана за потребе полиције, да је студент/полазник у средишту процеса образовања и обуке, и да се плански прилази квалитету ове области, може се рећи да је Холандија успоставила ефективан и ефикасан систем менаџмента квалитета, као део система менаџмента полицијске организације, који

се усредсређује на остваривање резултата у вези са циљевима квалитета, да се на одговарајући начин задовоље потребе, очекивања и захтеви корисника (Филиповић et al., 2009:333).

Табела 6 – Контрола квалитета

	Контрола квалитета – образовање	Контрола квалитета – знања
<i>Интерна процена</i> заснована на бази 3 модела	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Организациони план ◆ Систем тестирања и оцењивања ◆ Модел менаџмента (заснован на ЕФQM) 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Мрежа полицијског знања (РKN) ◆ Отворени центри за учење (OLC)
<i>Екстерна процена</i>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Инспекторат за јавни ред и безбедност (IOOV) ◆ Савет за полицијско образовање (POR) 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Комитет за програм полицијског истраживања (CPW) ◆ Савет мреже полицијског знања (PKR)

Извор: интерна презентација о организацији холандске полиције, презентована током курса у септембру 2011. године, у организацији Холандске полицијске академије

Мрежа школа/центара за образовање и обуку полиције

Полицијска академија Холандије има **шест** школа, тј. центара који су тематски подељени:

- Школа за основне полицијске послове,
- Школа за више полицијске послове,
- Школа за полицијско руковођење,
- Школа за органе спровођења закона,
- Школа за криминалистичке истраге и
- Школа управљања критичним инцидентима,

док се образовање и обука полиције спроводи на **укупно десет локација** са укупно 1.735 запослених. Административни центар је Апелдорн. Основна обука се одвија на 6 локација, док се напредни видови обуке одвијају на 4 локације. Објекти и инфраструктура су битан предуслов за успешну реализацију програма, стога морају постојати у потпуности наменски изграђени објекти и заокружена инфраструктура (Спахих, 2005:142).

Слика 1 – Полицијска академија – географска дистрибуција

Табела 6 – Мрежа полицијских школа са основним надлежностима

<p>Школа полиције (обука за полицајца):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Полицајац помоћник (ниво 2) • Полицијски официр (ниво 3) • Полицијски официр широке надлежности (ниво 4) 	<p>Школа за више полицијске послове:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Основни академски ниво/бачелор • Мастер ниво
<p>Школа за полицијско управљање и руковођење:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Стратегијски ниво • Тактички ниво • Оперативни ниво • Програм националног развојног менаџмента • Програм интернационалног менаџмента у полицији 	<p>Школа за криминалистичке истраге:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Форензичке истраге и надзор над странцима • Специјалне истраге • Криминалистичке истраге • Опште тактике • Обавештајни рад
<p>Школа за спровођење закона:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Спровођење закона у односу на заштиту животне средине • Обука за вожњу полицијских возила • Обука за вожњу полицијских моторцикала • Напредна и специјалистичке обука за вожњу полицијских возила 	<p>Школа за управљање критичним инцидентом:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Управљање критичним инцидентом • Заштита институција и личности • Контрола маса, SWAT тимови, тренинг и менаџмент

Извор: интерна презентација о организацији холандске полиције, презентована током курса у септембру 2011. године, у организацији Холандске полицијске академије

Школа менаџмента (Warnsveld)

Руковођење полицијом функционише у сложенем друштву пуним промена. Заштита и унапређење безбедности и квалитета живота захтева од руководиоца практично искуство. Обука за руководиоце је развијена на три нивоа:

1. **Оперативни ниво:** полицајаци (constables) и водници (sergeants);
2. **Тактички ниво:** инспектор (inspector), управник (superintendent);
3. **Стратегијски ниво:** командири (commanders), заменик (deputy) и шеф полиције (chief commissioners).

Напредни видови образовања и обуке полиције су повезани са почетом видом образовања. Овај кохерентан систем обезбеђује да квалификације буду еквивалентне онима које су признате у регуларном професионалном образовању.

Школа полицијског менаџмента помаже полицијским руководиоцима у процесу доживотног учења и усавршавања и у постигнућима и одржавању менталне енергије:

- омогућавањем да 600 високих руководиоца у холандској полицији кроз различите састанке и конференције размењује мишљења и искуства;
- великом понудом индивидуалних и колективних студијских програма;
- обезбеђењем програма за стратегијски менаџмент и мастер ниво;
- организовањем интернационалних едукационих активности, под заставом европске полицијске академије (CEPOL);
- имплементацијом програма знања за полицијске руководиоце и социјални интегритет.

Визија развоја полицијског руководства садржи следеће важне тачке:

1. руковођење није одвојен ентитет, већ је повезан са важним задатком: допринети поверењу и јачању веза у заједници;
2. полицијска професија има специфичне карактеристике (монопол над силом, политичко-административни контекст, истурена владина агенција и др.), тако да и полицијско управљање и руковођење има својих специфичности;
3. засновано на одређеном задатку и специфичностима полицијске организације, може се издвојити шест кључних тема фокусираних на добру полицијску праксу, и то:
 - проучавати себе;
 - фокус је на доброј полицијској пракси;

- повезати одабрани приступ лидерства са екстерним додељеним задатком;
- бити представник;
- држати систем у свести (добре намере, ненамераване ефекте);
- фокус на развоју и различитостима.

У холандској полицији тренутно има пет жена са највишим чином. У оквиру образовања и обуке полицијских руководиоца реализују се програми који се односе на различите врсте управљања (менаџмента), као што су: управљање критичним инцидентом, управљање знањем, управљање квалитетом и др.

Школа за управљање критичним инцидентом – Центар за сталну обуку полиције (Ossenderecht)

Полицијска академија у Осендерхту, у оквиру теме Јавни ред и управљање критичним инцидентом, обрађује савремене концепте и методе супротстављања полиције насилничком понашању грађана у већем обиму као што су спортске манифестације и демонстрације. Теоријске садржаје студенти и полицајци увежбавају у веома богатим и разноврсним инфраструктурним условима. Стратегија супротстављања насилничким групама се заснива најпре на доброј процени – анализи ризика, а затим и на тактици избегавања директног сукоба, преговарању и преусмеравању масе на мање ризичне правце.

Школа за управљање критичним инцидентом је уједно и Центар за сталну обуку полиције (in-service training), као и за специјалистичку обуку, и функционише током целе календарске године са око 100 тренера. Ова школа поседује комплекс насеља, тј. објекте који су изграђени за увежбавање поступања полицајаца у урбаним условима са насиљем, употребом коњице, и решавање различитих ситуација у објектима, превозним средствима (аутомобил, аутобус, па чак и воз), укључујући и талачке ситуације. Школа поседује четири врсте објеката за вежбе употребе ватреног оружја, као и смештајни капацитет за око 300 полазника курсева.

Школа за спровођење закона

Школа за спровођење закона је надлежна за едукацију у области безбедности саобраћаја и безбедности окружења. Она је смештена на 7 локациј, и то:

1. Apeldoorn б/с/теоријска
2. Rotterdam д/с
3. Lelystad Центар за безбедност саобраћаја
4. Amsterdam б

5. Eindhoven б
6. Den Haag б
7. Drachten б

(б= базична едукација/обука, с= специјалистичка)

Запослено особље ове школе чини 4 руководиоца, 8 професора теоријске наставе за безбедност саобраћаја, 5 за безбедност окружења и 72 наставника практичне наставе за безбедност саобраћаја.

Обука за управљање полицијским возилом садржи: основну обуку – 6 дана; саобраћајна полиција (видео надзор) – 3 недеље; специјални тимови: тимови за хапшење, тимови за опсервацију, ВИП обезбеђење – 3 недеље; обуку у специјалним техникама: секундарни тренинг за специјалне тимове – 2 недеље; обуку по потреби (поруцбини): обука на послу и за правна лица изван полиције.

Обука за вожњу моторцикала садржи: основну обуку – 3 недеље; саобраћајни полицајац (специјалиста) – 2 недеље на крају основне обуке; специјални тимови: тимови за хапшење, тимови за опсервацију – 3 недеље; обуку по потреби – специјални захтеви.

У Лилистаду се налази Центар за безбедност саобраћаја са опремом и полигонима који омогућавају обуку полиције у најсавременијим условима и за најсложеније задатке у области безбедности саобраћаја.

Концепт едукације за управљање полицијским возилом чини:

- сценарио који траје највише 4 до 5 минута;
- сценарио укључује: различите субпозиције (готово неограничен број), брзина вожње у комбинацији са субпозицијама, препознавање опасних ситуација, ефекат различитих атмосферских услова (снег, киша, магла), различите категорије путева и раскрсница, оптичке и звучне ефекте;
- маркери, као други учесници у саобраћају, су укључени у симулацију;
- вежба симулације се анализира у суседној соби.

Закључак

Савремене светске полиције користе све расположиве научне ресурсе како би, осавремењивањем метода које користе, у свом раду ишли укорак са изазовима растућег криминала (Мијовић, 2005:821). У томе значајан, може се рећи и пресудан, допринос даје образовни систем полиције. Холандска полиција представља модерну полицију у сваком погледу: организационом, функционалном, руководном, логистичком и људском. Имајући у виду висок ниво укључености Холандије у бројне међународне организације и степен напретка који је постигнут у области образовања полиције, очигледно је да постоји значајан простор за дугорочнију сарадњу и размену праксе и идеја између српске и холанд-

ске полиције. Начин на који је холандска полиција конципирала и умрежила целокупан систем образовања и обучавања полиције може послужити као вредан извор савета који могу пружити значајну помоћ у даљем развоју система образовања и обуке полиције у Србији.

Литература:

1. Илић, Г., (2005). *Полицијско образовање и обука у Француској*, Безбедност, год. 47, бр. 1, Београд, стр. 67-82.
2. Кешетовић, Ж., (2005). *Упоредни преглед модела обуке и школовања полиције*, Виша школа унутрашњих послова, Београд.
3. Милосављевић, Б., (1994). *Увод у полицијске науке*, Полицијска академија, Београд.
4. Милосављевић, Б., (1997). *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд.
5. Мијовић, Д., (2005). *Примењена психологија у савременим светским полицијама*, Београд, год. 47, бр. 5, Београд, стр. 821-830.
6. Спахић, Т., (2005). *Полицијска обука у Европи, Јединство у различитости, Police training in Europe. Unity in Diversity*, Holzkirchen/Obb.K Felix, Lernunternehmen Polizei; Bd. 4.
7. Филиповић, Ј., Ђурић, М., (2009). *Основе квалитета*, Факултет организационих наука, Београд.
8. *Policing in the Netherlands*, Ministry of the Interior and Kingdom Relations, Amsterdam, 2009.
9. <https://www.cia.gov/library/publication/the-world-factbook/ges/nl.html> – извор општих података о Холандији.
10. <https://www.cia.gov/library/publication/the-world-factbook/ges/nl.html> – извор општих података о холандској полицији.

Интерне презентације запослених на Полицијској академији:

11. Bos, R., „Police Knowledge Net“. Предавање и презентација током једнонедељног курса „*The police meeting under the sea level*“. Полицијска академија, Холандија. Септембар 2011.
12. „Criminal Investigation Training“. Предавање и презентација током једнонедељног курса „*The police meeting under the sea level*“. Полицијска академија, Холандија. Септембар 2011.
13. Duijs, I., „*Diversity in Dutch Police. Intercultural Competence, Example from the Police Academy of Netherlands*“. Предавање и презентација током једнонедељног курса „*The police meeting under the sea level*“. Полицијска академија, Холандија. Септембар 2011.
14. Dozy, M., „*Research for, on and with the police*“. Предавање и презентација током једнонедељног курса „*The police meeting under the sea level*“. Полицијска академија, Холандија. Септембар 2011.

15. Egmond, R., „*Traffic Training*“. Предавање и презентација током једнонедељног курса „*The police meeting under the sea level*“. Полицијска академија, Холандија. Септембар 2011.
16. Hosselet, G. „*Recruitment and Selection*“. Предавање и презентација током једнонедељног курса „*The police meeting under the sea level*“. Полицијска академија, Холандија. Септембар 2011.
17. Peeters, H. „*Training system and philosophy, 10 ways to blend academic education and professional police training*“. Предавање и презентација током једнонедељног курса „*The police meeting under the sea level*“. Полицијска академија, Холандија. Септембар 2011.
18. Remijnse, D., „*School of critical incident management*“. Предавање и презентација током једнонедељног курса „*The police meeting under the sea level*“. Полицијска академија, Холандија. Септембар 2011.
19. *Police and Safety Regions Department*. Ministry of the Interior and Kingdom Relations. (2009). *Policing in the Netherlands*. The Hague.
20. Smolders, K., „*New examining*“. Предавање и презентација током једнонедељног курса „*The police meeting under the sea level*“. Полицијска академија, Холандија. Септембар 2011.
21. „*Trainer Development*“. Предавање и презентација током једнонедељног курса „*The police meeting under the sea level*“. Полицијска академија, Холандија. Септембар 2011.
22. Visser, B., „*Police Leadership*“. Предавање и презентација током једнонедељног курса „*The police meeting under the sea level*“. Полицијска академија, Холандија. Септембар 2011.

Dutch Model of Police Education and Training

Abstract: *The aim of this article is to present the Dutch model of police education and training. Holland police has developed a modern system of police training with special attention towards preparing the future police officers for their vocation and job. This is achieved through introducing and developing curricula composed of professional competences that police officers need to master. Beside the competency based education, the Dutch police is oriented toward development of skills of life long learning and constant cooperation with the police practice. Education, training and development of police in Holland holds a very important place and this is apparent from the resources invested in training and education centers and schools that provide education and training for police.*

Key words: *Police, Netherlands, Education, Training, Training Needs, Competences, Quality*

Мр Дејан БОШКОВИЋ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK 351.753.6 : 614

Стручни рад

Примљено: 05.10. 2011.

Значај превенције у отклањању и смањењу ризика техничко-технолошких несрећа – удеса у производњи експлозивних материја

***Апстракт:** У процесу производње експлозивних материја присутни су одређени ризици испољени у вероватноћи настајања удеса, што може имати последице по живот и здравље људи, као и по материјална добра и животну средину. Обим последица изазваних удесом експлозивних материја зависи од више фактора, а највише од врсте присутне експлозивне материје, обима производње, материја које се користе као сировине за производњу, као и од услова складиштења произведених експлозивних материја код произвођача. У раду се дефинишу садржаји основних појмова, анализирају превентивне мере и указује на значај њиховог благовременог и стручног предузимања, у циљу отклањања и смањења ризика настанка удеса у производњи експлозивних материја.*

***Кључне речи:** експлозивне материје, производња, ризик, превенција, удес.*

Уводна разматрања

Интензиван техничко-технолошки развој се наставља и у овом веку и значајан је његов утицај на повећање обима производње многих, а међу њима и нових опасних материја, укључујући и експлозивне. Експлозивне материје се користе у бројним привредним и ванпривредним делатностима, па је стога веома значајна и њихова производња која се мора одвијати уз поштовање процедура, односно прописа и стандарда, са високим степеном одговорности и уз предузимање одговарајућих превентивних мера, како би се избегле техничко-технолошке несреће, односно удеси, чије последице могу да буду катастрофалне (Стефановић, 2005:462,463). У многим ситуацијама такви удеси садрже и елементе одређених кривичних дела, нарочито ако су учињена с умишљајем или из нехата. До удеса у процесу производње експлозивних материја може доћи и услед дејства виших сила, односно деловањем природних узрока (као што је, на пример, електрично пражњење, земљотрес и др.).

Смањење ризика у технолошком процесу производње експлозивних материја омогућава остварење безбедног радног окружења. Према дефиницији¹, смањење ризика подразумева комбинацију безбедног рада и оперативних процедура, ефикасан надзор и контролу, одговарајуће образовање и обуку, опрему, или безбедан начин израде, као и ефикасну личну заштитну опрему и одећу.

Под експлозивним материјама сматрају се чврсте или течне материје или њихове мешавине које услед хемијских реакција могу да развију гасове таквом брзином и такве температуре и притиска да изазивају оштећење околине, а за које је тест методама и критеријумима УН ST/SG/AC. 10/11/Rev. 2 (документ УН *Model Regulations dangerous goods*, тест серије 2 до 7, I део) и *Директиви 92/69/EEC* (O.J.L. 383A) утврђено да имају наведене особине.

У експлозивне материје и предмете спадају и они које нису разврстани у категорију експлозивних материја или предмета, а произведени су у циљу остваривања практичних ефеката помоћу експлозије или пиротехничких ефеката, и чије су карактеристике утврђене тест методама и критеријумима UN ST/Sg/AC. 10/11/Rev. 2 (документ УН *Model Regulations dangerous goods*, тест серије 2 до 7, I део) и *Директиви 92/69/EEC* (O.J.L. 383A)

У експлозивне материје и предмете разврстани су и они који, испитани по претходно наведеним методама и критеријумима и *Директиви*, имају особине експлозивних материја и предмета. Експлозивним предметима се сматрају предмети који садрже једну или више експлозивних и/или пиротехничких материја чије су експлозивне карактеристике утврђене претходно наведеним тестовима, док се под сировинама експлозивног карактера сматрају материје које, испитане по наведеним тестовима, имају особине експлозивних материја.

Пиротехничким предметима сматрају се предмети који садрже једну или више пиротехничких материја, чије су експлозивне карактеристике утврђене истим тест методама и критеријумима који се користе код одређивања експлозивних материја, и у складу са *Директивом*.

Према *Закону о ванредним ситуацијама Републике Србије (Службени гласник Републике Србије, бр. 111/2009)*, техничко-технолошка несрећа – удес је изненадни неконтролисани догађај или низ догађаја који је измакао контроли приликом управљања одређеним средствима за рад и приликом поступања са опасним материјама у производњи, употреби, транспорту, промету, преради, складиштењу и одлагању, као што су: пожар, експлозија, хаварија, саобраћајни удес у друмском, речном, железничком и авио саобраћају, удес у рудницима и тунелима, застој

¹ Regional Micro-Disarmament Standards – RMDS, *Складиштење и безбедност муниције и експлозива*, SEESAC, 2006, Београд, стр. VI.

рада жичара за транспорт људи, рушење брана, хаварије на електроенергетским, нафтним и гасним постројењима, акциденти при руковању радиоактивним и нуклеарним материјама, а чије последице угрожавају безбедност и животе људи, материјална добра и животну средину.²

Ризици техничко-технолошких несрећа – удеса у производњи експлозивних материја

Производња експлозивних материја је посебна делатност која је повезана са многим потенцијалним опасностима и обухвата смештај сировина експлозивног карактера, производњу, прераду, дораду, унутрашњи транспорт и смештај произведених експлозивних материја код произвођача. Сходно томе, производња експлозивних материја се може посматрати у ужем и у ширем смислу. У ужем смислу би она обухватала искључиво производњу експлозивних материја, њихову прераду и дораду, док производња у ширем смислу обухвата и унутрашњи транспорт експлозивних материја, смештај сировина за израду експлозивних материја, као и складиштење готових производа експлозивног карактера код произвођача.

Током производње експлозивних материја присутни су многи ризици испољени у вероватноћи настанка техничко-технолошке несреће, односно удеса, и у тежини последице изазване нежељеним удесом. Ризик није ни нешто добро ни нешто лоше, већ је једноставно мера девијације од очекиваног исхода. Последице (консеквенце) ризика могу бити добре и лоше. Лоше последице црпе ресурсе, ометају функције и процесе, утичу на финансијску стабилност и способност испуњавања мисије организације. Добре последице продукују резултате и/или могућности за организацију боље од очекиваних (Кековић, Николић, 2006:303). Ризик постоји само уколико постоји изложеност људи и/или објеката деловању фактора опасности, а да при томе губитак – штета није неизбежан, односно вероватноћа настанка удеса се процењује на основу података о догађајима и удесима на истим или сличним инсталацијама код нас и у свету, и података добијених идентификацијом опасности (Млађан, 2009:103). Према одредбама *Закона о ванредним ситуацијама*, ризик означава вероватноћу да ће се несрећа појавити у одређеном временском раздобљу, околностима и са одређеним негативним последицама. Сходно томе, ризик има два параметра: први – вероватноћу настанка нежељеног догађаја, и други

² У иностранству, а делимично и у домаћој литератури уместо термина удес користи се израз акцидент који је преузет из англосаксонске литературе. Акцидент може бити изазван умишљајно или нехатно и најчешће се испољава у виду пожара, експлозија и других разних оштећења, с тим да не морају увек да наступе и последице за живот и здравље људи, биљни и животињски свет. По дефиницији нема неке битне разлике између садржаја појмова акцидент и удес, с тим што је код нас термин акцидент присутан у стручној и научној литератури, док су термини удес, несрећа, незгода прихваћени у нашем законодавству.

– вероватноћу да ће тај догађај, ако се деси, проузроковати последице које нису пожељне, односно, ризик садржи одређену неизвесност али његов садржај обухвата и исход те неизвесности.

Ризици који указују на вероватноћу наступања техничко-технолошке несреће, односно удеса, извеснији су уколико процес производње и рад са експлозивним материјама није на одговарајући начин или није у потпуности нормативно регулисан подзаконским актима; уколико ти подзаконски акти нису усаглашени са законским прописима и међународним актима и стандардима, или се не примењују на адекватан начин. Такође, ризику изазивању удеса са експлозивним материјама доприносе и застарела технологија, неисправна опрема, непоштовање технолошког поступка производње, нестручност и необученост људи који раде са експлозивним материјама и неодговарајућа опрема. Угрожавајући фактори који поспешују вероватноћу изазивања техничко-технолошких несрећа – удеса у производњи често настају и због непрописног смештаја сировина за израду експлозивних материја, као и смештаја произведених експлозивних материја код произвођача, нарочито ако магацини не испуњавају све потребне услове. Ризик за изазивање техничко-технолошких несрећа, односно удеса, је извеснији уколико је изостао надзор и изрицање корективних и репресивних мера, или ако благовремено нису примењене превентивне мере од стране надлежних субјеката, унутар и ван привредног друштва које се бави производњом експлозивних материја.

Досадашња истраживања указују да постоји више узрока за настанак техничко-технолошких несрећа – удеса: људски фактор, застарела и дотрајала опрема, грешке у технологији и дизајну, саботажа и нефункционисање сигурносно-техничких система, с тим што се као најчешћи узроци јављају застарела и дотрајала опрема и људски фактор (Чворовић, 1999:56).

У прилог овој тврдњи иду и резултати истраживања који, на основу извршених увиђаја у периоду 1980-2005. године, указују да су главни узроци експлозија и пожара у фабрикама које се баве производњом експлозивних материја и предмета:

- непоштовање технолошких процедура;
- нехат – непажња, и
- неодржавање производне опреме.

Томе треба додати и чињеницу да се у једном доста великом броју увиђаја није могао утврдити узрок удеса, најчешће због великог разарања објеката и опреме, или због погибије радника који су били ангажовани у процесу производње.

У том контексту указаћемо на једну интересантну класификацију узрока експлозија према којој се узроци сврставају у три групе: природ-

ни, случајни и паљевине, с тим што се посебно класификују сви непознати узроци експлозија (Kennedy and Kennedy, 1990:316). Ова класификација узрока експлозија је прихватљива и може се констатовати да се удеси у производњи експлозивних материја најчешће дешавају нехатно, а ређе умишљајно, док је у мањем броју присутно и деловање природних узрока (гром, земљотрес, поплава), а најгоре могуће решење је да узроци остану непознати. У ситуацијама када се констатује да је до удеса у производњи експлозивних материја дошло случајно, или да је узрок остао непознат, истраживању и разјашњавању оваквих случајева се мора посветити посебна пажња, јер је познато да се одређене експлозије желе приказати као случајне или са непознатим узроком, и то управо од лица које је изазвало експлозију и због тога предузело одређене радње и мере да прикрије трагове који би указали на то да је она намерно изазвана.

Када је у питању људски фактор, ризици настанка удеса у производњи експлозивних материја су најчешће последица недовољне одговорности и непоштовања раднотехничке дисциплине, непридржавања прописа који се односе на процес производње и непоштовања мера заштите, затим недовољна стручност и непознавање ризика везаних за експлозивне материје, као и непотпуно информисање о последицама које могу настати у таквим удесима.

Карактеристични ризици који доводе до удеса у производњи експлозивних материја углавном су грађевинског, технолошког, економског и правног карактера. Ризици грађевинског карактера везани су за грађевинске мере заштите од експлозије материје у процесу производње, прераде и дораде, односно у унутрашњем транспорту, смештају сировина и готових експлозивних производа код произвођача. Узроци технолошког карактера садржани су у комплетној технологији производње експлозивних материја, и зависе од начина и синхронизације такве производње, од својстава материје која се производи и сировина које се користе, од осетљивости радних места, од стручности кадрова који раде у том процесу и др. Ризици који имају економска обележја такође нису за занемаривање, јер се дешава да се зарад постизања одређених економских циљева запостављају многи фактори битни за безбедну производњу експлозивних материја. Најзад, правни ризици произлазе из непостојања одговарајућих прописа и стандарда, или њиховог непоштовања током производње експлозивних материја.

Све ово недвосмислено указује на присуство многих ризика у производњи експлозивних материја, који представљају вероватноћу наступања нежељеног догађаја који се испољава кроз техничко-технолошке несреће – удесе, који често садрже и елементе одређеног кривичног дела у случајевима када настану најтеже последице за здравље и живот људи, материјална добра и животну средину. У том контексту прихватљиво је схватање које указује на присутност ризика карактеристичних за поједине

људске делатности, али и на значај предузимања одговарајућих превентивних мера, а према којем одређене врсте активности носе познати ризик и субјект су законске регулативе за доношење превентивних мера чији је циљ да ове ризике елиминишу, изолују или редукују у мери у којој је то максимално могуће (Марић, Томић, 2010:98).

Тежина последице изазване удесом експлозивних материја зависи од многих фактора, а пре свега од врсте експлозивне материје, обима производње, од материја које се користе као сировине за производњу експлозивне материје, као и од услова складиштења произведених експлозивних материја.

Поред опасности да током производње дође до удеса изазваног експлозијом оваквих материја, за време производње могући су и неки други облици криминалне делатности. Постоји могућност одузимања и присвајања експлозивних материја и сировина од стране лица ван привредног друштва, које се касније могу користити у извршењу одређених кривичних дела. Међутим, нису искључени ни случајеви да одговорна и друга лица, која су у радном односу код правног лица који производи експлозивне материје, присвајају готове производе, тј. експлозивне материје, али и сировине експлозивног карактера које служе за производњу ових материја. Наиме, дешава се да се током производње не утроши сав требовани материјал, у конкретном случају сва сировина експлозивног карактера, па уместо да се врати у магацин одакле је и требована, она се противправно присваја, при чему треба имати у виду чињеницу да сви запослени у производњи нису у истом положају, нити раде под истим условима, па су за присвајање готових производа у много бољој ситуацији радници који раде на њиховој финализацији. Стога превентивне мере, поред тога што се односе на спречавање техничко-технолошке несреће, односно удеса, треба да буду усмерене и ка спречавању свих других облика криминалне делатности у вези са експлозивним материјама.

Производња експлозивних материја је посебно опасна делатност у склопу које може да дође до изазивања експлозије или избијања пожара, тим пре што се експлозивне материје лако иницирају на удар, трење варнице и пражњење статичког електрицитета. Све то указује на могуће ризике који су управо повезани са специфичним својствима експлозивних материја, с једне, и на значај благовременог предузимања одговарајућих мера превенције свих надлежних субјеката, с друге стране.

Превентивне мере у отклањању и смањењу ризика у производњи експлозивних материја

Криминалистичка превенција представља ону врсту криминалистичке делатности која је усмерена ка уочавању и анализи реализованих

кривичних дела како би се открили узроци криминалитета на које би се деловало (Симоновић, 2004:103), односно превенција криминалитета обухвата систем мера и активности усмерених на отклањање свих непосредних објективних и субјективних услова и околности који погодују настанку и вршењу криминалитета (Крстић, 2007:13). Преведено на област експлозивних материја у процесу производње, превенција би обухватила предузимање одговарајућих радњи и мера од стране надлежних субјеката у циљу отклањања и елиминисања услова, стања и појава које погодују настајању нежељених догађаја и вршењу кривичних дела у производњи експлозивних материја. У циљу отклањања и смањења ризика од удеса изазваних експлозивним материјама у производњи, превентивну делатност треба да испоље, како субјекти унутар привредног друштва где се врши производња (менаџмент привредног друштва, руководни и непосредни извршиоци у производњи и складиштењу опасних материја, правна служба, служба обезбеђења, служба заштите од пожара), тако и надлежни субјекти ван привредног система (Сектор за ванредне ситуације, полиција, јавни тужилац, инспекцијски органи, средства јавног информисања).

Предузимање превентивних мера у циљу спречавања удеса у производњи експлозивних материја представља организовану, планску и синхронизовану делатност свих наведених субјеката који су у ситуацији да својом делатношћу допринесу спречавању настајања нежељених последица. Благовременом и планском применом превентивних мера у производњи и складиштењу експлозивних материја код произвођача обезбеђују се услови за већу сигурност људи и имовине, односно, омогућава се да се у техничко-технолошком процесу са експлозивним материјама поступа у складу са прописима и стандардима и да се испоштују услови за њихов смештај.

Имајући у виду значај производње експлозивних материја и ризике које она доноси, прописане су одређене превентивне мере које се односе на руковање сировинама експлозивног карактера, на технолошки процес производње и на располагање готовим експлозивним материјама. У том контексту битно је истаћи да се производњом експлозивних материја могу бавити привредна друштва и друга правна лица која морају да испуњавају прописане услове да би добили дозволу надлежног органа да се баве таквом производњом. Поред тога, експлозивне материје су у ограниченом промету, што значи да се могу набављати и продавати само по одобрењу надлежног органа.

Проблем смештаја, односно складиштења готових експлозивних производа, као и смештај сировина експлозивних својстава код произвођача није тако једноставан како изгледа на први поглед. Наиме, смештај готових производа и сировина за њихову израду често подразумева смештај на више места, при чему морају да постоје одговарајуће

просторије за смештај експлозивних материја које су дужна да обезбеде привредна друштва која се баве њиховом производњом.³

За производњу експлозивних, па и других опасних материја, веома је битно да се уради технолошки пројекат без кога нема производње и који представља базу на основу које се регулишу техничка питања у вези са овом производњом. Технолошки пројекат по свом садржају је веома битан документ са становишта примене одговарајућих превентивних мера у процесу производње експлозивних материја, тим пре што, поред осталог, садржи технолошке шеме, синхронизацију свих производних операција, шему унутрашњег транспорта са означеним опасним материјама, локације посебно осетљивих радних места за изазивање акцидентне ситуације, прописе о технолошкој контроли и податке о температури паљења експлозива (Јованов et al., 2000:43).

Веома значајна мера предострожности јесте и законска одредба да се производњом експлозивних материја могу бавити само правна лица која су регистрована за вршење те делатности, односно која су добила дозволу од надлежног државног органа, с тим да је предузетницима и појединцима забрањено да се баве производњом експлозивних материја. Привредна друштва и друга правна лица која се баве производњом експлозивних материја у обавези су да планирају и предузимају одговарајуће мере превенције у процесу производње и да се старају о њиховом спровођењу, као и да лица која раде на тим пословима упознају са начином рада, опасностима које могу да настану у процесу производње и мерама заштите којих се морају придржавати.

Због значаја превентивних мера и њиховог доприноса већој сигурности и постизању већег степена безбедности људи, имовине и животне средине, а с обзиром на карактеристике експлозивних материја, те мере морају да буду благовремено прописане и да се примењују од самог почетка изградње објеката у којима ће се вршити њихова производња и смештај. Због тога се објекти у којима се производе и у којима су смештене експлозивне материје могу градити само на таквим местима и на такав начин да се тиме не ствара опасност од пожара и експлозије ни за њих ни за друге објекте. Зато је потребно одредити границе сигурне зоне, а то одређивање се врши на основу категорије осетљивости и количине експлозивне материје, типа и намене објекта, конфигурације околног терена, типа и намене суседних објеката, при чему се води рачуна и о предвиђеном степену оштећења суседних објеката (Спасић et al., 1998:97).

³ Поред привредних друштава која се баве производњом експлозивних материја, прописане услове за смештај експлозивних материја морају да обезбеде и привредна друштва, друга правна лица и предузетници који се баве набавком, продајом и складиштењем експлозивних материја, али та проблематика није обухваћена садржајем овог рада.

То фактички значи да ти објекти морају да се граде на довољној удаљености од јавних и других важних објеката, као и од стамбених објеката, односно ти објекти од објеката у којима се производе експлозивне материје морају да буду заштићени и обезбеђени одређеним зидовима или грудобранима који могу да пруже пуну заштиту од последица експлозија које често могу да изазову пожаре великих размера.⁴ Произведене експлозивне материје могу се држати у магацинима који су за ту намену изграђени у кругу привредног друштва које их производи, или ван његовог круга, док се за складиштење одређене количине експлозивних материја могу користити и типизирана преносна или превозна контејнерска складишта која су и намењена управо за њихов смештај.

Изградња објеката у којима се производе и држе експлозивне материје мора да буде у складу са просторним и урбанистичким планом, односно одлуком која тај план замењује, с тим да за изградњу ових објеката морају да постоје и посебни услови, што је сасвим и логично с обзиром на то каквом се производњом баве (Стефановић, 2005:470,471). Управо због тога је надлежна организациона јединица ресорног министарства, пре издавања одобрења правном лицу за вршење производње експлозивних материја, дужна да утврди да ли објекат у коме ће се одвијати таква производња испуњава прописане услове у погледу локације, техничке опремљености, заштитних мера безбедности, могућности смештаја и стручности кадра. Ради постизања веће сигурности и елиминисања тежих последица за људске животе и имовину, које могу бити настати активирањем експлозивне материје, одобрење за изградњу инвестиционих објеката или објеката грађана не може се издати ако је та изградња предвиђена у зонама које би угрозили објекти у којима се производе или држе експлозивне материје. Из истог разлога техничке нормативе мора да испуњава и локација за изградњу магацина и постављање типизираних преносних или превозних контејнерских складишта за смештај експлозивних материја, коју одобрава надлежна организациона јединица МУП-а, која, након извршеног техничког прегледа, сагледава да ли су испуњени сви услови и одлучује о давању одобрења за употребу магацина за смештај експлозивних материја.

Поред тога, једна од значајних превентивних мера која утиче на сигурност у раду, руковању и смештају експлозивних материја и сировина експлозивног карактера у оквиру привредног друштва које се бави њиховом производњом, јесте и обавеза да објекти у којима се производе

⁴ О превентивним мерама заштите од пожара које обухватају технолошке и грађевинске мере заштите од пожара, мере заштите од пожара на електроинсталацијама и уређајима и у природи, као и о процени угрожености од пожара и технолошке експлозије (Млађан, 2009:115-140).

или држе експлозивне материје морају бити стално обезбеђени стражом. То подразумева да се стражарска дужност мора вршити и за време радног и ван радног времена, односно дању и током ноћи, јер се једино на такав начин може остварити превентивни ефекат у односу на све могуће ризике везане за експлозивне материје. У том контексту, значајан допринос заштити експлозивних материја, као и заштити читавог објекта може да пружи и служба физичко-техничког обезбеђења. Таква служба може да буде организована у самом правном лицу које се бави производњом експлозивних материја, а за те послове могу да буду ангажована и предузећа и агенције које су регистроване за такву делатност. Поред тога, у домену техничке заштите објеката који се баве производњом експлозивних материја, а у циљу постизања што већег степена безбедности, нужно је да се сви уређаји и инсталације који су у функцији техничког обезбеђења уредно контролишу и одржавају и да увек буду у исправном стању.

Узимајући у обзир опасности које прете од експлозивних материја, с једне, и могућност спречавања тежих последица изазваних експлозијом ових материја у привредном друштву, с друге стране, с аспекта превентивног деловања, битно је да апарати, уређаји и инсталације који служе за заштиту од пожара и експлозија увек буду у исправном стању и да њима рукују стручна лица.

Имајући у виду потенцијалну опасност и последице које могу изазвати експлозивне материје, сасвим је логично и оправдано да привредна друштва или друга правна лица која се бави њиховом производњом воде уредну евиденцију која обавезно треба да садржи податке о врсти и количини произведених, али и продатих експлозивних материја, као и назив и седиште правног лица коме су те материје продате. Међутим, не прода се увек сва количина произведених експлозивних материја, а да би се тачно знало где су све оне употребљене, евиденција о произведеним експлозивним материјама мора да садржи и податке о врсти и количини експлозивних материја употребљених за извођење радова за сопствене потребе, у циљу испитивања квалитета или у друге сличне сврхе, чиме се елиминише могућност противправног присвајања и коришћења експлозивних материја у криминалне и друге сврхе.

Када се разматра проблематика превентивног деловања субјеката ван привредних друштава која се баве производњом експлозивних материја, значајно је указати на мере надзора које спроводи надлежна организациона јединица МУП-а, чијом делатношћу се остварује значајан превентивни ефекат на отклањање и смањење ризика техничко-технолошких несрећа, односно удеса, изазваних експлозивним материјама у процесу производње. Надзор над спровођењем законских мера у производњи експлозивних материја врши Сектор за ванредне ситуације МУП-а, а он у вршењу надзора може да одреди следеће мере које имају значајан превентивни карактер:

- да нареди да се утврђене неправилности у производњи отклоне у року који одреди;
- да забрани даље руковање експлозивним материјама лицима која нису стручно оспособљена за руковање тим материјама;
- да привремено забрани вршење поједине радње у вези са производњом експлозивних материја ако, у погледа места, времена и начина обављања тих делатности нису испуњени прописани услови;
- да забрани привредном друштву, односно предузећу или другом правном лицу да се бави производњом експлозивних материја ако утврди да су у организовању производње учињени тежи пропусти у погледу предузимања заштитних и других мера безбедности;
- да обустави изградњу и реконструкцију магацина или других просторија за смештај експлозивних материја за чију локацију, изградњу или реконструкцију не постоји сагласност, односно одобрење надлежног органа, док се не прибави потребна документација;
- да забрани производњу експлозивних материја чији судови и друга амбалажа, паковање и ознаке нису у складу са законом, док се утврђени недостаци не отклоне, и
- да забрани употребу магацина или других просторија за смештај произведених експлозивних материја код произвођача.

Поред наведених мера, Сектор за ванредне ситуације МУП-а може да одузме експлозивне материје од појединца ако их он држи или употребљава противно законским прописима, а може да нареди предузимање и других прописаних мера у вези са производњом и чувањем експлозивних сировина и експлозивних материја код произвођача.

Све наведене мере су корективног карактера јер садрже наређење или забрану, али, у крајњем случају, имају и превентивни ефекат који се састоји у поштовању одређених законских и подзаконских прописа који се односе на производњу експлозивних материја и смештај готових производа експлозивног карактера.

Међутим, поред превентивних мера које предузима Сектор за ванредне ситуације, полиција, у склопу своје надлежности за превентивно поступање, такође може да дође до сазнања и информација које могу бити значајне за предузимање одговарајућих превентивних мера на отклањању и смањењу ризика од настајања техничко-технолошких несрећа, односно удеса, изазваних експлозивним материјама у процесу производње или у складиштењу готових производа експлозивног карактера. Превентивну делатност полиција може остварити кроз сарадњу са грађанима у локалној заједници, радом на безбедносном сектору, спровође-

њем криминалистичке контроле и оперативним радом по неком другом кривичном делу у склопу привредног друштва које се бави производњом експлозивних материја. Такође, до информација које представљају основу за предузимање одређених превентивних мера, било од стране полиције или других субјеката, полиција може доћи кроз одговарајуће видове сарадње са Сектором за ванредне ситуације, Управом за транспорт опасног терета⁵, јавним тужиоцем, инспекцијским органима, агенцијама за обезбеђење лица и имовине и средствима јавног информисања. Оваква превентивна делатност полиције представља значајан допринос спречавању настајања многих удеса са експлозивним материјама, а самим тим и кривичних дела, тим пре што се дешава да нека привредна друштва прикривају пропусте и присутне ризике у свом пословању који могу довести до нежељених и тежих последица.

Закључак

Производњом експлозивних материја не сматра се само производња готових производа експлозивног карактера, већ и њихова прерада и дорада, унутрашњи транспорт и смештај сировина за израду експлозивних материја, и складиштење произведених експлозивних материја код привредног друштва или другог правног лица које се бави таквом производњом. Сходно томе, садржај појма производња експлозивних материја може се посматрати у ужем и ширем смислу, с тим што производња у ужем смислу обухвата само производњу, прераду и дораду експлозивних материја. Експлозивне материје, са свим својим својствима, су веома опасне материје, што указује на присутност многих ризика и претњи да током производње, прераде, дораде, унутрашњег транспорта и складиштења сировина и произведених експлозивних материја дође до техничко-технолошке несреће, односно удеса, који могу имати катастрофалне последице за живот и здравље људи, имовину и животну средину.

Поред изазивања техничко-технолошких несрећа – удеса, који могу бити последица нехатног или умишљајног деловања човека, експлозивне материје могу да буду средства извршења одређених кривичних дела, како оних где су изричито наведене као средство извршења, тако и неких других кривичних дела код којих нису наведена средства извршења, али се могу извршити експлозивним материјама.

Мере превенције, предузете од стране надлежних субјекта унутар и ван привредног друштва које производи експлозивне материје, неспор-

⁵ Управа за транспорт опасног терета је формирана *Законом о транспорту опасног терета* и, као орган управе, у саставу министарства надлежног за послове саобраћаја надлежна је за обављање извршних и са њима повезаних инспекцијских и стручних послова у области транспорта опасног терета, осим транспорта експлозивних материја јер та проблематика спада у надлежност Министарства унутрашњих послова.

но да имају изузетан значај за отклањање и смањење ризика који утичу на изазивање техничко-технолошких несрећа – удеса у производњи експлозивних материја. Стога је веома битно да надлежни субјекти организовано, благовремено и стручно обављају своју превентивну делатност у циљу стварања повољнијих и безбеднијих услова за производњу експлозивних материја, и да у том циљу остварују међусобну сарадњу у свим сегментима превенције.

Литература:

1. Биочанин, Р., (1991). *Процена ризика и мере заштите од акцидента*, Безбедност, Београд, бр. 5/1991, стр. 564-580.
2. Бошковић, Д., (2011). *Prevention of endangerment of the environment in trade and transportation of explosive materials*, Archibald Reiss days, volume II, Academy of criminalistic and police studies, Belgrade, стр. 815-823.
3. Чворовић, З., (1999). *Одговор на хемијски акцидент*, Задужбина Андрејевић, Београд.
4. Јованов, Р. et al., (2000). *Основи превентивне заштите од пожара и експлозије*, ВШУП Земун.
5. Кековић, З., Николић, В., (2006). *Управљање ризицима као предуслов ефективног кризног менаџмента*, стр. 303-341; у Кековић, З., Кешетовић Ж., (2006). *Кризни менаџмент – превенција кризе*, Факултет безбедности, Београд.
6. Kennedy, Р. М., Kennedy, Ј., (1990). *Explosion investigation and analysis*, Investigations Institute, Chicago.
7. Крстић, О., (2007). *Превенција криминалитета*, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука.
8. RMDS 05.40, SEESAC, UNDR, (2006). Београд, 4. издање.
9. Марић, Д., Томић, Д., (2010). *Управљање ванредним ситуацијама*, Балкански институт за управљање и процену ризика, Београд.
10. Млађан, Д., (2009). *Спречавање и сузбијање пожара, хаварија и експлозија*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
11. Saferstain, R., (1998). *Criminalistics: An Introduction to Forensics science*, Prentice Hall, New Jersey.
12. Симоновић, Б., (2004). *Криминалистика*, Правни факултет, Крагујевац.
13. Спасић, С., Марић, П., Ињац, Ј., (1998). *Промет експлозивним материјама*, Ватрогасни савез Југославије, Београд.
14. Стефановић, Б., (2005). *Неки аспекти превентивног деловања код угрожавања објеката експлозивом*, Безбедност, год. 47, бр. 3, Београд, стр. 462-482.
15. *Direktiva 92/69/EEC*.

The Importance of Prevention to Avoid and Reduce Risk of Technological and Technical Incidents in Explosives Manufacturing

***Abstract:** There are some risks in explosives manufacturing related to the possibility of an incident which can have significant environmental and human health impact. The scope of effects of explosives incidents depends on many factors, but mainly on the type of explosive material, scope of production, raw materials used in its manufacturing, as well as on the quality of explosive storage facilities of manufacturers. In this paper, the author deals with the definition of basic notions and analysis of preventive measures, but he also draws attention to the importance of those measures to be taken by professionals in order to avoid and reduce risk of incidents in explosive materials manufacturing.*

***Keywords:** explosives, manufacturing, risk, prevention, incident.*

Information Security for Economic and Social Development,
ST/ESCAP/2505, United Nations, Bangkok, 2008,
Part III - Fighting Against Cybercrime (pp. 56-62).

Доступан на Интернет адреси: <http://www.unescap.org/idd/pubs/InfoSec-for-Economic-and-Social-Development.pdf> (20.11.2011.)

Борба против сајбер-криминала

Ово поглавље представља нека основна разматрања борбе против сајбер криминала и наглашава неколико правних аспеката који доприносе изградњи информатичког друштва којем се верује. Такође уводи основне принципе компјутерске форензике и бави се појмовима места кривичног дела и дигиталних трагова. Представља методологију за спровођење ефективне истраге у дигиталном окружењу.

Сајбер-криминал је реалност

Како је наговештено на Светском самиту о информатичком друштву, велике промене у друштву се догађају усвајањем информационах и комуникационих технологија. Еволуција друштва ствара промене у начину вршења кривичних дела (технологије као алат за извршење кривичних активности), а такође и модификује мету кривичних дела (информатичке, компјутерске и телекомуникационе инфраструктуре постају објекти нелегалних активности). Наша је одговорност да испратимо такве промене дефинишући ефективне правне и регулативне процедуре кроз организовање система правосуђа и спровођења закона на начин који ће задовољити потребе информатичког друштва и кроз реализацију партнерстава приватног и јавног сектора, на пример. Да би се сајбер криминал спречио, извршиоци од њега одвратили или да бисмо се против њега борили, треба добро разумети сајбер претње и сајбер нападе. Да би се гонили извршиоци сајбер деликата, познавање мотивације тих извршилаца и њиховог *modus operandi* није довољно ако друштво није способно да надгледа и препозна нелегалне активности и открије извршиоце кривичних дела. Зато би требало да постоје обучени кадрови, алати и процедуре за препознавање образаца сајбер криминала, праћење промена дигиталних доказа и оперативно и ефективно спровођење компјутерских истрага.

Број безбедносних инцидената пријављених CERT-у¹ равномерно расте од почетка овог века, као и број напада пријављених правним

¹ CERT – Coordination Center, Carnegie Mellon University (www.cert.org)

властима, што доприноси бољем разумевању и оправдавању компјутерског криминала. Полицијске операције великог обима које су спроведене у неколико земаља показују да власти реагују и прилагођавају се новом криминалистичком контексту. Хапшење и осуда неколико аутора вируса и спамера сведоче о одлучности да се решавају ове нове врсте неугодности. Међутим, број осуђених остаје врло низак, с обзиром на обим спамова и вируса који дневно циркулишу.

Треба напоменути да је неколико статистика о сајбер криминалу доступно, а да највећи број инцидената није пријављен полицији. Такође, с обзиром на то да се прекршаји врше и преко граница, док је кривично право углавном државно, тешко је прикупити статистичке податке о кривичним делима чија се дефиниција разликује од земље до земље. На пример, случај рачунарског система који се користи за извршење финансијске трансакције ради преваре, уз коришћење украденог идентитета, може се класификовати и као кривично дело против безбедности рачунарских података и као кривично дело финансијских злоупотреба.

Тешко је проценити непријављену стопу сајбер криминала. Могуће је да су правосудне власти, полиција и општа јавност свесни не више од 12% сајбер криминала². Тешко је добити реалан попис кривичних дела против безбедности рачунарских података, а то је озбиљна препрека покушајима да се анализира овај феномен и утврде његове размере.

Одсуство званичне статистике делимично је последица чињенице да организације:

- желе да избегну публицитет око напада;
- можда нису свесне да су жртва сајбер криминала, нарочито у случајевима пасивних напада (транспарентно отимање података, саобраћај, пасивно прислушкивање, неоткривени уласци у систем итд.); такође, можда открију напад тек много касније, када више нема сврхе реаговати;
- не знају како да се изборе са кризном ситуацијом;
- немају неопходно поверење у правосудне власти и полицију и у њихову способност да се носе са овом врстом проблема;
- радије такве ствари решавају саме.

Вештине злонамерних особа, софистицираност и моћ и алати напада се све време побољшавају, а фактички број напада наставља да расте. Стално повећање комплексности, као резултат динамике трендова, тешко је контролисати. Без јаке политичке воље и осећања одговорности међу свим учесницима, на међународном нивоу, као и без ефектив-ног партнерства између приватног и јавног сектора, било које безбед-

² Vladimir Gobulev, "Computer crime typology" published on 9 January 2004 by the Computer Crime Research Center (www.crime-research.org/articles/Golubev1203/)

носне мере, техничке или правне природе, неће досегнути више од неадекватног и парцијалног приступа безбедности, и тако ће остати неефективне у бављењу кривичним делима против безбедности рачунарских података.

Зашто је поштовање безбедносних процедура важно за борбу против сајбер-криминала?

У глобалној стратегији заштите, ефективна борба против сајбер криминала укључује:

- повећање напора који извршилац кривичног дела мора да уложи како би извршио кривично дело;
- повећање нивоа процењеног ризика;
- смањење очекиваног профита.

Како би се остварили ови стратешки циљеви заштите, морају се установити безбедносна решења за информације и комуникацију. На пример, с обзиром на ниво напора који треба уложити да се изврши један напад, потенцијалне планиране мете би биле мање рањиве кад би постојала контрола приступа, контрола аутентификације или механизми праћења. Јачање архитектуре безбедности мреже кроз употребу заштитних зидова (firewalls) такође је техничка мера која отежава постизање ефекта напада.

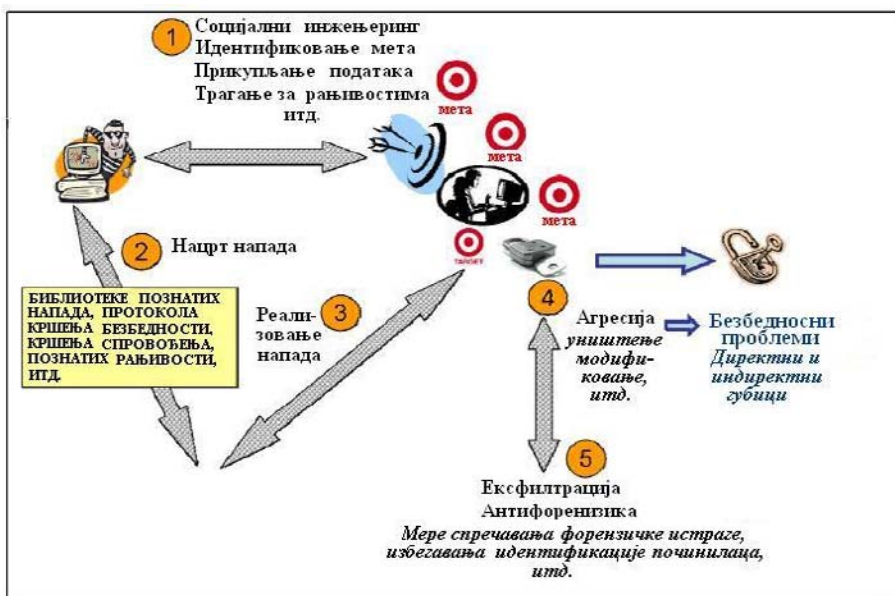
У комплементарном приступу правосудне и регулативне мере помажу у подизању нивоа ризика како га процењује извршилац кривичног дела.

Разумевање методологије сајбер напада

Слика 1 приказује различите фазе сајбер напада. Циљ прве фазе је прибављање информација и истраживање потенцијалне рањивости у циљном систему, како би се прибавило што више информација за будуће коришћење. Ово подразумева проучавање механизма и нивоа безбедности који се користе за идентификацију, аутентикацију, контролу приступа, шифровање и надгледање, и идентификовање техничких, организационих и људских слабости у окружењу. Нападач често покушава да приволи наивне или лаковерне кориснике да открију информације које се могу користити у осмишљавању напада (*социјални инжењеринг*).

Социјални инжењеринг је повезан са техникама, процедурама и мерама које користе злонамерни људи који често искоришћавају лаковерност корисника како би, између осталог, прибавили њихове лозинке и параметре за конекцију, и узурпирали њихов дигитални идентитет, у

циљу преваре система и упадања у њега, претварајући се да су овлашћени посетиоци.

Слика 1 – Методологија сајбернапада

Хакери могу и тражити и експлоатисати познате – али још увек непоправљене (печоване) – безбедносне рањивости, користећи доступна средства (библиотеке за напад, алате за напад) како би се инфилтрирали у систем. У фази повлачења намера је да се прикрију трагови напада, или да се осигура да трагови који остану не могу довести до идентификовања хакера. Хакери повећавају своју анонимност користећи псеудониме, узурпирајући идентитете легитимних корисника или прикривајући своје трагове уз помоћ вишебројних посредничких (преносних) система.

Услови за успешан напад су:

- познавање циљног система (функције, сервис, конфигурација, безбедносна политика и алати, администрација);
- ефикасно коришћење програма (звано *експлоити*) који аутоматски експлоатишу рањивости, ради проваљивања у рачунар;
- способност агресора да прикрије своје трагове како би избегао откривање и идентификацију;
- брзина напада (напад је тако брз да мере безбедности не могу да делују).

Ако нападач не познаје добро мету (*фаза 1 напада је недовољна*), ризик да буде ухваћен се повећава.

Напад може бити усмерен на безбедносни систем (заштитни зид, сервер за аутентикацију итд.), систем везан за безбедност (рутер, DNS, итд) или систем који нема везе са мерама безбедности, сервисима или функцијама, као што су радне станице или веб сервери (Слика 2). У зависности од типа система на који се циља, напад ће бити теже или лакше извршити, брже или спорије открити и степен негативног ефекта ће варирати.

Слика 2 – Циљани системи и нивои сајбернапада

У сваком случају, компјутерски хакер експлоатише слабости циљног система. С обзиром на то да су рачунарски системи компликовани по природи, увек су рањиви. Чак и сигурносни системи су увек и рањиви и погрешиви. Неке системе је лако напасти, неке много теже. Коришћење методичког приступа код напада један је од рецепата за успех. С друге стране, не постоји метод који гарантује потпуну заштиту.

Да би се на исправан начин реаговало на напад, важно је идентификовати видљиви циљ напада и средства која су коришћена. На следећа питања мора се адекватно одговорити како би се побољшало управљање инцидентом и прилагодиле интервенције. У којој фази је тренутно процес напада? Која је штета учињена до сада? Ко је нападач?

Што је боље инцидент документован, боље ће безбедносна политика моћи да буде прилагођена новом „пост-кризном“ контексту. У истом духу, такође је неопходно дневно пратити информатички систем компаније, нарочито мрежу, како би се напади препознали што је могуће раније, ради ефикасног одговора. То зависи од стратегије за превенцију напада.

Стратегија за превенцију и реаговање на сајбер нападе

Стратегија превенције се састоји од успостављања адекватних безбедносних мера и од праћења свих активности на рачунару и мрежи. Листа догађаја (log) и њихова анализа може олакшати препознавање

неуобичајених ситуација које воде до потенцијалних безбедносних проблема. Неколико софтверских програма за препознавање напада (Intrusion Detection Systems – IDS) доступни су за решавање овог последњег питања. Они функционишу на начин врло сличан антивирус софтверу. Они идентификују нападе према одређеном потпису (образцу напада). Развој нових типова напада имплицира да је кључно константно побољшавати системе за детекцију упада. Неки од њих прате методе препознавања напада који се базирају на предвидљивом понашању корисника (извођење нормалне процедуре). Њихова ефикасност зависи нарочито од њихове способности да тачно разликују нормалне активности од оних које воде упадима.

Системи за детекцију упада могу бити смештени на контролним тачкама, као што су мреже, рутери или заштитни зидови. Једном када се детектује сумњив догађај, системи би требало да су способни да забележе тај догађај, направе извештај, обавесте кориснике (нпр. шаљући електронску поруку или упозорење оператеру преко пејџера), да активирају сигурносне механизме или да прекину везе које су у току. Идентификовање фазе прикупљања података је важно да би се спречило извршавање напада. Стратегија препознавања напада биће ефикаснија јер особа задужена за обезбеђење познаје снаге и слабости успостављених мера безбедности. Да би се повећала свест, може бити корисна активна ревизија и праћење. Управљање људским ресурсима прилагођено безбедносним потребама, нарочито у време одласка стручњака за рачунаре или корисника, такође је битно ради спречавања интерних претњи. У исто време, безбедносни администратор треба да зна који ниво привлачности систем који треба да заштити има за потенцијалне извршиоце кривичних дела.

Откривање напада мора омогућити брзу реакцију како би се ограничили штетни домет и последице напада. Овладавање сајбер нападом би, поред тога, требало да помогне у откривању извршиоца ради потенцијалног правосудног гоњења.

Стратегија реаговања укључује пет типова акције:

1. откривање напада;
2. процена циља напада (вандализам, диверзија итд.);
3. упозоравање, извештавање и обавештавање (правна служба итд.);
4. блокирање напада;
5. опоравак и повратак у нормално стање што је пре могуће.

Да би се спречиле претње, обавезно је добро познавање окружења које се штити, као и добро познавање вредности које се чувају. Основно правило, које каже да треба избегавати додељивање превеликих привилегија корисницима, треба поштовати приликом конфигурисања система, макар то значило да им се права постепено повећавају према потре-

бама, и то у ограниченом трајању. Упозоравање корисника на безбедносне проблеме, добијање њихове посвећености правилном коришћењу ресурса информационих технологија у пословне сврхе, коришћење процедура провере идентитета, рестриктивне конфигурације и механизми мониторинга којима се добро управља доприносе повећању нивоа безбедности информационог система који се темељи на технологијама интернета.

Гоњење извршилаца сајбер деликата

Закони нису довољни

Борба против сајбер криминала подразумева да техничке безбедносне баријере морају бити ефективне да би што више отежале напад на систем. Чињење злонамерног дела постаје комплексније, а шансе да се оно изведе се смањују. Али то није довољно ако извршилац кривичног дела увек сматра да може проћи некажњено. Тако, да би се стварно повећао ниво ризика који преузима извршилац кривичног дела, он/она мора да схвати да чини злонамерно дело. Закони, стога, морају постојати да инкриминишу незаконито понашање и припадници система правосуђа и полицијских снага треба да имају средства за идентификовање извршилаца кривичних дела, и да их приведу правди како би примили одговарајућу пресуду.

Потреба за ефикасним правним и полицијским приступима

Способност неке државе да одврати од чињења, да открије, истражи и кривично гони активности извршилаца сајбер деликата једна је од најважнијих компоненти за стварање безбедних информационих инфраструктура. Због међународне природе интернета, рањивости и слабости могу угрозити безбедност других широм света. Одсуство применљивих и спроводивих закона у некој земљи води до стварања *дигиталних рајева* који се користе за развијање штетних активности. Последице таквог дигиталног раја су штетне за све заинтересоване стране. Свака земља треба да се позабави питањем сајбер безбедности и сајбер криминала, а не да постане најслабија карика у шеми глобалне безбедности. Свака земља треба да одреди адекватне техничке мере и усвоји применљив правни оквир. То значи да кривични закони морају постојати и да полицијске службе треба да имају капацитете да истраже и гоне кривична дала где се рачунари појављују као средство извршења. Правосуђе и полиција требало би да могу да рачунају на адекватне организационе структуре, обучене кадрове са специфичним техничким

компетенцијама и довољним средствима, чак и ако би сајбер криминал имао релативно слабе последице по индивидуалне жртве.

У најразвијенијим земљама овим последњим тачкама се не баве увек на најбољи начин, у суштини због недостатка финансијских средстава која су одређена за борбу против сајбер криминала, недостатка техничких капацитета и организационе структуре полицијских снага, малог интересовања за кривична дела сајбер криминала, пошто већина није врло озбиљна (без почињеног насиља против особе), а и зато што је овако кривично дело врло тешко решити.

Да би се спречио сајбер криминал, одвратило од њега и да би се борило против њега, треба добро разумети сајбер претње и сајбер нападе. Да би се гонили извршиоци сајбер деликата, познавање њихове мотивације и *modus operandi* није довољно ако друштво није способно да надгледа и препозна нелегалне активности и открије извршиоце. Тога ради, треба имати оперативне и ефикасне обучене особе, алате и процедуре за препознавање образаца сајбер криминала, изузимање дигиталних доказа и вршење компјутерских истрага.

Разумевање мотивације извршилаца сајбер деликата и ниво вештине могу помоћи у процени колико је озбиљан напад, као и у развијању контрастратегије. То такође може бити корисно приликом покушаја његове идентификације током полицијске истраге.

Познавање мотивације и профила извршилаца сајбер деликата

Разумевање профила и мотивације извршилаца сајбер деликата може бити од велике помоћи при заштити информационих технологија и гоњењу извршилаца сајбер деликата.

Тренутно постоје две главне групе извршилаца сајбер деликата: професионалци, којима посао доноси зараду, и аматери, који су често особе са наглашеном потребом за препознавањем.

Раскривавање извршилаца сајбер деликата

Кривична дала где се рачунари појављују као средство извршења су софистицирана и често се врше без обзира на државне границе, често са временским одлагањем. Трагови који остају у систему су неопипљиви и тешко их је сакупити и сачувати. Имају облик дигиталних информација које се чувају на разним врстама медија: радној меморији, периферним складиштима, хард дисковима, спољним дисковима и USB меморији, електронским компонентама итд. Проблем је у прибављању тог широког спектра доказа који се појављује у дигиталној претрази. Следећа питања илуструју у којој мери концепт дигиталних доказа остаје неухватљив:

- Како идентификовати релевантне податке?
- Како им ући у траг?
- Како их складиштити?
- Која правна правила важе за те доказе?
- Како повратити документе који су избрисани?
- Како доказати порекло поруке?
- Како установити идентитет особе само на основу дигиталног трага, с обзиром на то да је тешко поуздано повезати дигиталне информације са њиховим физичким аутором (виртуализација), и на учесталост крађе идентитета?
- Како установити да су дигитални докази веродостојни током утврђивања истине пред судом (концепт дигиталних доказа), знајући да медији на којима се складиште, са којих су изузети, нису у потпуности поуздани (пошто се информације о датуму – времену другачије третирају у зависности од рачунара и подложни су манипулисању) итд.

До дигиталних доказа је још теже доћи кад су раштркани широм система који се налазе у различитим земљама. У таквим случајевима успех у потпуности зависи од ефективности међународне сарадње правосудних власти и од брзине предузимања акције. Ефективна употреба таквих доказа за идентификовање појединаца зависи од брзине којом се обрађују захтеви: ако се споро обрађују, идентификација је готово немогућа.

У већини земаља велика је несразмера између вештина извршилаца који врше високотехнолошка кривична дела и ресурса који су доступни властима за спровођење закона и правосудним властима за њихово гоњење. Употреба компјутерских технологија од стране ових власти, било на државном или међународном нивоу, остаје слаба и веома варира од земље до земље.

У највећем броју случајева полицијске и правосудне власти се ослањају на конвенционалне истражне методе које се користе код обичних кривичних дела у гоњењу извршилаца сајбер деликата, како би их идентификовали и ухапсили.

Глобална стратегија заштите

По глобалној стратегији заштите, ефективна борба против сајбер криминала укључује:

- повећање нивоа напора који извршилац кривичног дела мора да уложи да би извршио дело;
- повећање нивоа процењеног ризика;
- умањење очекиване добити.

Како би се постигли ови стратешки циљеви заштите, морају се успоставити решења информационе и комуникационе безбедности. На пример, с обзиром на ниво напора који је потребан да би се извршио напад, потенцијални циљни ресурси могу бити мање рањиви ако постоји контрола приступа, контрола интегритета, контрола аутентикације или механизми праћења. Спровођење архитектуре безбедности мреже кроз употребу заштитних зидова такође је техничка мера која чини да је теже извести напад.

Комплементарним приступом, легислатива и регулатива, као мере спровођења закона, помажу у подизању нивоа ризика из перспективе извршилаца кривичних дела. То би могло допринети савладавању сајберкриминалних активности до прихватљивог нивоа.

Превод: *Снежана ВЛА*,
Управа за стручно образовање, оспособљавање,
усавршавање и науку, МУП РС

Доц. др Драгана КОЛАРИЋ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Приказ монографије

Корупција – прање новца – финансирање тероризма

аутора проф. емеритуса др Мића БОШКОВИЋА и
доц. др Александра БОШКОВИЋА

Крајем октобра 2011. године објављена је монографија под насловом **Корупција – прање новца – финансирање тероризма**, чији су аутори др Мићо Бошковић, професор емеритус Факултета за безбједност и заштиту у Бањалуци, и др Александар Бошковић, доцент Криминалистичко-полицијске академије у Београду. Ова студија има и више него значајан допринос у спречавању и сузбијању савремених облика криминалитета у које се, свакако, убрајају корупција, прање новца и финансирање тероризма. Аутори на самом почетку оправдано указују на везу која постоји између организованог криминалитета, корупције, прања новца и финансирања тероризма. У склопу организованог криминалитета често се врше кривична дела корупције, прање новца, као и финансирање терористичких активности. Ову књигу са великим задовољством можемо да препоручимо не само научној јавности, већ и студентима основних и последипломских студија Правног факултета, Криминалистичко-полицијске академије и других образовних институција у којима се изучава Криминалистика, Криминологија и проблематика Кривичног права, али и онима који у свакодневном животу спречавају и сузбијају криминалитет почевши од органа унутрашњих послова, преко тужилаштва, до правосуђа и установа које извршавају кривичне санкције. Издавач књиге је Факултет за безбједност и заштиту из Бањалуке, а рецензенти еминентни професори Факултета за безбједност и заштиту из Бањалуке, проф. др Драгомир Јовичић и проф. др Здравко Скакавац, као и судија Уставног суда БиХ, проф. др Миодраг Симовић.

Обим књиге је 303 странице. Њеној прегледности значајно доприноси приступачно изражавање и допадљив стил писања који је чини доступном широкој читалачкој публици, па се и суду јавности пружа могућност да изнесе своје мишљење о материји презентираној у књизи. Монографија има три дела, подељена у већи број методолошки правилно постављених тематских целина. **Први део** посвећен је корупцији. Аутори износе основне поставке о корупцији уз полазну констатацију да је корупција друштвено негативна појава која штетно и разорно

делује на систем моралних вредности али, с друге стране, значајно утиче и на неефикасност државе и њених органа. Излагање је даље систематизовано на појам и битне карактеристике корупције, етиолошка и феноменолошка обележја корупције, последице корупције и спречавање и сузбијање корупције. Ради се о једном изванредно вредном покушају упознавања наше стручне јавности са појавним облицима корупције у Србији, Црној Гори и Републици Српској. У другом делу аутори разматрају проблематику прања новца. У општим разматрањима истичу да је прање новца често пратећа појава организованог криминалитета и повезано је са финансирањем тероризма, те представља криминалну делатност којом организовани криминалитет новац или друге вредности које је стекао извршењем разних кривичних дела настоји да легализује, стави у легалне токове и тако прикрије његово порекло. Овај део посвећен је појму и основним обележјима прања новца, узроцима и последицама прања новца, фазама и начинима прања новца, кривично-правној регулативи кривичног дела прања новца и субјектима и методима спречавања и сузбијања прања новца. Трећи део монографије обрађује финансирање тероризма са посебним освртом на појам, последице и фазе финансирања тероризма, кривичноправна обележја кривичног дела финансирања тероризма у кривичном законодавству Србије, Црне Горе и Републике Српске и спречавање и сузбијање финансирања тероризма. Као претходно питање, аутори најпре настоје да одреде садржај појма тероризма и указују на многобројност дефиниција које се могу наћи у домаћој и страниј научној и стручној литератури. Приликом обраде појединих питања у монографији, критички су размотрена постојећа мишљења. Мноштво тих схватања утицало је да се аутори, у конкретном случају, определе за она која им се, с обзиром на аргументацију, чине најприхватљивијим.

Реч је о теми чија је актуелност изван сваке дискусије. Проблем корупције, прања новца и финансирања тероризма и начини њиховог спречавања и сузбијања постављају пред међународну заједницу и национална законодавства многобројне нове изазове. Данас постоје многобројни облици криминалитета који су временом еволуирали, и захтевају одговарајућу реакцију друштва. Та реакција захтева прво упознавање те појаве, њених феноменолошких и етиолошких обележја, па потом предузимање читаве лепезе мера, превентивног и репресивног карактера, усмерених на њихово спречавање и сузбијање. Аутори врло вешто издвајају најважнија обележја корупције, прања новца и финансирања тероризма, њихове појавне облике и узроке и потом указују на начине који стоје на располагању друштву, тј. држави у супротстављању овим тешким кривичним делима.

Реч је о понашањима која се могу посматрати мултидисциплинарно. Аутори су се определили да ове нове, савремене облике криминалитета

проучавају са криминалистичког, криминолошког и кривичноправног аспекта. Корупција, прање новца и финансирање тероризма су, посебно последњих деценија, у центру пажње полиције, тужилаца, судске праксе и теоретичара кривичног права. То ипак није за резултат имало одговарајућу систематску и монографску научну обраду ове сложене проблематике. Књига ***Корупција – прање новца – финансирање тероризма*** представља значајан допринос теорији од које ће истовремено имати користи и полицијски, тужилачки и други кадрови који учествују у спречавању и сузбијању тих видова криминалитета. Писана је студиозно и систематично. Прегледност и јасноћа излагања омогућавају да она буде корисна литература за стицање нових сазнања о стању у области сузбијања и спречавања корупције, прања новца и финансирања тероризма. Надамо се да је она само једна у низу студија које ће да уследе, а које ће имати задатак да нам у потпуности и целовито прикажу проблематику прања новца, корупције и финансирања тероризма и њихову спрегу са организованим криминалитетом.

Мр *Ивана КРСТИЋ-МИСТРИЦЕЛОВИЋ*
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Приказ монографије
Жандармерија у Србији
(кроз законе и друге прописе)

аутора генерал-мајора *Жарка БРАКОВИЋА* и
доц. др *Томислава РАДОВИЋА*

Научна и стручна литература која се бави историјским развитком полицијских власти у Србији је од јуна 2011. године богатија за монографију под насловом *Жандармерија у Србији (кроз законе и друге прописе)*, аутора генерал-мајора Жарка Браковића и доц. др Томислава Радовића¹. Монографија представља резултат упорности и дугогодишњег истраживачког рада аутора који су ову материју учинили доступном не само стручној, већ и широј јавности. У питању је дело које и по замисли самих аутора представља први корак у напорима да се на једном месту објави део обимне историјско-документарне грађе о развоју полиције и жандармерије у Србији. Објављивање најважнијих правних прописа којима је ова област била регулисана у великој мери олакшава будућа истраживања, представљајући њихов поуздани основ и смерницу. С друге стране, и сви заинтересовани се читањем ове монографије могу упознати са ранијим, али и са актуелним решењима значајних питања из ове области. Обимна материја развоја жандармеријске службе у Србији, од њеног оснивања до данас, обрађена је на 271 страни и систематизована у два дела.

Први део монографије се састоји од седам поглавља, укључујући уводне напомене и закључак, у којима се хронолошки и систематично анализира развитак жандармерије у Србији. У *Уводним напоменама* аутори нас упознају са значењем речи „жандармерија“, аргументовано констатујући да жандармеријске јединице представљају елитне делове службе за обављање полицијских послова у многим земљама. Наглашавајући улогу коју је жандармерија имала у многим историјским догађајима на нашим просторима, аутори, без улажења у вредносне судове, ову чињеницу истичу као додатни разлог интересовања за ову институцију. У другом поглављу под насловом *Уопште о настанку и историјском развоју жандармеријске службе*, аутори нас упознају са

¹ Издавач: „Обележја“, Београд; Суиздавач: Криминалистичко-полицијска академија, Београд-Земун, Република Србија, јун 2011.

историјским коренима жандармерије који се могу наћи још у старом Риму. Од нововековних држава Француска је прва организовала жандармерију којој је поверено старање о унутрашњем реду и миру, како у држави, тако и у војсци. Постојање жандармерије у Француској није ни касније, упркос променама политичких прилика, било доведено у питање, те је француска жандармерија постала узор другим државама у изградњи ове војно-полицијске установе. Изузетак у овом погледу представљала је Енглеска, у којој су већ од раније постојали тзв. „констаблери“, једна врста жандарма као органа јавне безбедности. И у Србији је, половином 19. века, формирана жандармеријска оружана и војнички устројена чета, задужена за обезбеђење јавног реда и мира. У трећем поглављу под насловом *Први документи о организацији и надлежности полиције и жандармерије у Србији*, аутори нас најпре укратко упознају са организацијом и надлежностима полиције у Немањинској Србији. Нововековни обновљивци српске државе су, почев већ од Првог српског устанка, значајну пажњу поклањали питању обављања полицијских послова, о чему сведочи организовање редовне и сталне полиције у Београду још 1807. године, као и израда *Начертанија устројства полицијске власти у Београду и по тим прочим мјестима Отечества*, поднетог првом министру унутрашњих дела, Јакову Ненадовићу, одмах по његовом наименовању 1811. године. Аутори најпре истичу напор устаничких вођа да установљену полицијску власт правно уреде, а затим анализирају и садржину овог акта, којим су одређени основни принципи устројства полиције и њена организација. Јасно раздвајање полицијске од војне и судске функције, предвиђено овим нацртом, по мишљењу аутора добија на значају када се имају у виду околности у којима је он рађен. Мора импоновати напор наших предака да, у време када се назирао слом устаничке државе и под претњом васпостављања турске власти, створе модерне државне органе. Аутори нас даље укратко упознају са развитком полицијске службе у Србији кнеза Милоша Обреновића, посебно наглашавајући утемељеност образовања Попечитељства унутрашњих дела у тзв. Турском уставу из 1838. године. Следећи првани пропис чију су садржину аутори анализирали јесте *Устројение управитељства вароши Београда*, којим је формирана полиција у Београду као посебан полицијски орган, и први пут је предвиђено формирање жандармерије у Србији. Београдска жандармеријска чета истакла се приликом сукоба са турском војском на Чукур-чесми, у јуну 1862. године, жртвујући шест својих чланова за добробит отаџбине. Аутори су овом чину на сажет начин одали пошту, нагласивши да се управо у спомен на тај догађај верски празник Духови од 2001. године прославља као Дан Министарства унутрашњих послова. У четвртом поглављу под насловом *Жандармеријска служба у Краљевини Србији*, анализирани су формирање, организација и надлежност жандармерије

од проглашења Србије за краљевину, 22. фебруара 1882. године, до Првог светског рата. Посебну пажњу аутори су посветили *Закону о жандармерији*, од 11. јуна 1884. године, не само зато што је реч о првом специјалном закону о жандармерији, већ и због тога што ће он постати темељно полазиште свих каснијих закона о жандармерији. Аутори оправдано наглашавају да је реч о свеобухватном, посебном правном акту који регулише сва питања од значаја за функционисање жандармерије. *Законом* из 1884. године жандармерија је организована као самостална војна установа са засебном командом, која је у погледу обављања полицијских послова прикључена полицијским властима. На крају овог поглавља дат је и списак свих команданата жандармерије од њеног оснивања до 1910. године. У петом поглављу под насловом *Жандармерија у Југославији између два рата*, анализирани су закони и други правни прописи о жандармерији у Краљевини СХС и Краљевини Југославији до почетка Другог светског рата. Иако је реч о прописима који регулишу организацију и рад жандармерије, њиховим пажљивим упоредно-историјским читањем могу се уочити све турбуленције кроз које је пролазила прва заједничка држава Јужних Словена, у којој су од самог настанка биле присутне и клице будућег раздора међу народима који су је чинили, а чије ће крајње исходиште бити државни слом у грађанском рату. Шесто поглавље под насловом *Полиција и жандармерија у Републици Србији* посвећено је обнављању жандармерије у Србији, али и реформским процесима у полицији који су, у крајњој линији, и заслужни за повратак жандармеријске службе у оквиру српске полиције. Детаљно је описан сам ток оснивања Жандармерије, а прецизно су обрађени и њена организација и надлежност у савременим условима. У *Закључку* аутори наглашавају жељу да њихов рад не буде схваћен као крајњи домет у бављењу овом темом, већ управо као подстицај за нове истраживачке подухвате у овом правцу, преузимајући обавезу да и сами наставе са објављивањем прописа од значаја за жандармеријску службу, који су услед потреба селекције овом приликом морали бити изостављени.

Други део монографије под насловом *Прилози* садржи фототипске преписе докумената (закона и уредби) изложених хронолошким редом. То су: *Начертаније устројства полицајне власти у Београду и прочим мјестима Отчества* из 1811, *Устроение управителства вароши Београда од 18. фебруара 1860. године*, *Устроение управителства вароши Београда од 11. јула 1860. године*, *Закон о жандармерији од 11. јуна 1884. године*, *Уредба о формацији, наоружању, оделу, спреми, дужностима и настави жандармерије од 28. јула 1884. године*, *Уредба о задатку, попуњавању, формацији, снабдевању, дужностима и настави окружне жандармерије од 14. априла 1889. године*, *Закон о јавној безбедности од 31. јануара 1905. године*, *Уредба о формацији, опреми,*

надлежности, дужностима и настави жандармерије од 26. фебруара 1919. године, Закон о жандармерији од 18. фебруара 1922. године, Уредба о формацији жандармерије од 17. децембра 1923. године, Уредба о формацији жандармерије од 14. децембра 1929. године, Закон о жандармерији од 27. септембра 1930. године. Имајући у виду чињеницу да се ради о оригиналним документима чије је проналажење захтевало изузетан истраживачки напор, јасно је да управо овај део даје посебну вредност монографији. Објављивањем ових извора аутори су дали значајан допринос очувању и актуелизовању код нас често занемарене а богате архивске грађе. Чак и летимичним прегледом публикованих докумената читалац се не може отети утиску да је нововековна Србија својим законодавним радом кроз историју ишла у корак са модерним схватањима. То би могао бити путоказ и за неке будуће подухвате.

У целини узев, монографија **Жандармерија у Србији** представља вредно дело чије су историјске целине вешто укомпоноване, које је прегледно, како укупно, тако и по поглављима, уз правилан избор и распоред преко 100 фуснота, изузетно обрађене шематске приказе и 25 квалитених фотографија.

По оцени рецензента (проф. др Жељко Никач, проф. др Андреја Савић, доц. др Бранко Крга и генерал-потпуковник Нинослав Крстић), аутори су у обради изложеног материјала користили на правилан начин нормативно-правни и друге методе неопходне за стручно сагледавање проблема. Текст монографије је једноставно изложен, илустративан и свима разумљив, те може бити од користи за све оне који креирају нова решења у разматраној области, за оне који раде у појединим деловима система безбедности у Србији, за запослене у високошколским установама безбедносног карактера, а најзад и за шири круг читалаца који показују интересовање за ову проблематику.

Монографија **Жандармерија у Србији**, генерал-мајора Жарка Браковића и доц. др Томислава Радовића се, захваљујући својим квалитетима, може подједнако препоручити свима који показују стручно и професионално интересовање за ову област, као и широј заинтересованој јавности.

Упутство сарадницима за припрему рукописа

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије *Безбедност* објављује научне и стручне радове из подручја наука о безбедности на српском и енглеском језику, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње.

Текст рукописа би требало да буде урађен на рачунару (фонт Times New Roman, ћирилично писмо, величина слова 14 pt за наслов – bold, 12 pt за основни текст, 65 словних знакова у једном реду, на једној страници 26 до 30 редова, стандардне маргине). Научни и стручни радови могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова укључујући размаке). Преводи радова из стране литературе из области наука о безбедности могу да буду обима највише до 16 страна, док прикази нових књига из области наука о безбедности могу бити обима до 3 стране.

Рукописи се достављају Уредништву у два примерка, одштампана на папиру и у електронском облику. Имена аутора, назив и седиште институције у којима раде наводе се пре наслова рада, а контакт подаци, адреса или е-адреса даје се у напомени при дну прве странице чланка. Затим, требало би да се достави апстракт чији су саставни делови, код оригиналних научних радова, циљ истраживања, методи, резултати и закључак (од 100 до 250 речи које читаоцу омогућавају да брзо и тачно оцени релевантност чланка кроз кратак информативни приказ), кључне речи (до 5) на српском и енглеском језику, и списак коришћене литературе. Апстракт на српском језику би требало да стоји између заглавља (имена аутора и наслова рада) и кључних речи, након којих следи текст чланка чију структуру за оригиналне научне радове чине: увод, материјал и методи, резултати, дискусија и закључак. Код прегледних и стручних радова структуру текста чине увод, поднаслови, закључак и литература. Називи поднастова у раду пишу се фонтом величине 13 pt, bold, центрирано и без коришћења редних бројева.

Апстракт на енглеском језику са називом рада (величина фонта 14 pt - bold, текст 12 pt - italic) би требало да стоји након одељка *Литература*. Пожељно је да се апстракт на енглеском језику даје у проширеном облику са детаљнијим презентовањем резултата истраживања, као тзв. *резиме*, при чему дужина резимеа може бити до 1/10 дужине чланка.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансијала пројекат или програм наводи се у посебној назнаци при дну прве стране чланка.

У случају да рад садржи илустрације, табеле, графиконе, фотографије и сл., Уредништву треба доставити квалитетно припремљене прилоге у електронском облику одвојено од рада, како би сачували графички квалитет, с тим што је у тексту потребно нагласити позивање на њихов садржај (Слика 1 – *Барутне честичке пре сагоревања...*). Табеларни и графички прикази требало би да буду дати на једнообразан начин, с тим што се називи табела пишу изнад табеле, односно називи графичких приказа испод самог приказа. Прикази се могу дати и у виду посебног прилога на крају чланка, с тим што је у тексту потребно нагласити позивање на њихов садржај (Прилог 1, Прилог 2...). Пожељно је да наслови свих приказа буду дати двојезично, на српском и на енглеском језику (величина фонта 11 pt, italic), у формату JPG за фотографије и EPS за остале графичке прилоге, и да њихова резолуција износи минимум 300 dpi за размер 1:1. За графичке приказе урађене у Excel-у користити различите растерске тонове црне боје и PDF формат.

Фусноте (напомене) користити само за суштинска запажања, нужне пропратне коментаре, упућивање на корисну литературу (*Више о томе:...*) и назнаке о коришћеним помоћним изворима (на пример, научној грађи, законској регулативи, приручницима, документима, извештајима итд.), али оне не могу бити замена за цитирану литературу.

Цитате (навођење) у тексту не обележавати фуснотама, већ на крају цитата, или при позивању на нечије дело (Савић, 2006). Обавеза је аутора да се приликом позивања на изворе у оквиру чланка, тј. цитирања других аутора, њихова имена пишу у оригина-

лу, са годином објављеног рада и бројем странице у загради (Мијалковић, 2009:147), а уколико се цитира више од два аутора, тада се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. (Допсај et al., 2007:92). Зarezом се одваја аутор од године издања, а тачка-зarezом (;) различити аутори различитих дела (Симоновић, 2008; Ђорђевић, 2010), при чему се референце, ако их је више, наводе абeцедним редом у оквиру једног пара заграда. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз наредне радове додају абeцедна слова поред године, на пример: (Бошковић, 2005а), (Бошковић, 2005б) итд. Страна имена у тексту би требало писати у оригиналу или их транскрибовати на српски језик, с тим да се у загради наведе име у оригиналу. Референце у заградама би требало писати у оригиналу.

Ако је аутор институција или се ради о колективном носиоцу ауторских права, наводи се минимум података неопходан за идентификацију (Републички завод за статистику, 2009).

Приликом цитирања извора са интернета наводи се интернет адреса (<http://www....>) и, због сталне измене [www](http://www....) окружења, датум када је текст скинут са мреже. За референце у електронском облику потребно је нагласити да се ради о електронском извору – Електронска верзија и/или Интернет адреса.

Од суштинске је важности да се цитати у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Сваки цитат из текста мора да се нађе на листи библиографских јединица, и обрнуто. У списку литературе радови се наводе у оригиналу (референце се не преводe на језик рада) са нумерацијом, абeцедним редом по презименима аутора, и то на следећи начин:

Врста рада	Референце
Часопис	Симоновић, Б., (2009). <i>Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе</i> , Безбедност, год. 51, бр. 1-2, стр. 236-253.
Монографија	Мијалковић, С., (2009). <i>Национална безбедност</i> , Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
Зборник радова	Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). <i>Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права</i> , У Зборник радова „Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство“, XLII Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦГ, Златибор – Београд, стр. 509-543.
Е-извор	Witkowski, J., (2002). <i>Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images</i> , Journal of Law & Policy, Vol. 10:267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf . доступан 10. 1. 2010.

Референце се могу наводити и као што је прописано упутством APA – *Publication Manual of the American Psychological Association*. Наслови цитираних домаћих часописа, монографија, уџбеника и зборника радова дају се у оригиналном, пуном облику, али никако у преведеном облику.

Рукописи подлежу анонимној рецензији. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензије, актуелности рада, увида у рад и вођене евиденције одлучи да

ли, када и у ком обиму ће рад бити објављен. Објављени радови се хонораришу, а нео-
бјављени се не враћају ауторима. Могуће примедбе и сугестије рецензента и/или уред-
ника достављају се ауторима ради исправке.

Аутори би уз рад Уредништву требало да доставе: пуно име и презиме, звање,
адресу, имејл, број фиксног и мобилног телефона, фотокопију личне карте и чековне
картице.

Рукописе слати на адресу: Уредништво часописа „Безбедност“, Булевар Зорана
Ћинђића 104, 11070 Београд. Телефон Уредништва је: 011/3148-734, телефакс:
011/3148-749, е-адресу: upobr@mup.gov.rs. Радови се могу слати и главном и одговор-
ном уреднику на е-адресу: darko.marinkovic@kpa.edu.rs.

Позивамо све досадашње и нове ауторе да својим стручним, научним прилозима
обогате садржај нашег у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са ду-
гогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, по-
дигне ниво безбедносне културе, и обезбеди праћење савремених научних и стручних
достигнућа у безбедносној проблематици. Такође, напомињемо да је могућ заједнички
– коауторски наступ иностраних и домаћих аутора.

Главни и одговорни уредник,

доц. др *Дарко Маринковић*

Instruction for the Associates About Editing the Manuscripts

Bezbednost, the magazine of the Ministry of Interior of the Republic of Serbia publishes scientific and expert papers in Serbian and English from the area of security science, that have not been published before. The magazine is published three times a year.

Text of the manuscript should be typed on a computer (font Times New Roman, Cyrillic, size 14 pt, bold for the headlines, 12 pt for the body text, 65 characters per line, 26 to 30 lines per page, standard margins). Scientific and expert papers can be up to 16 pages long (30 000 characters with spaces). Translations of the papers from foreign sources from the areas of security science can be up to 16 pages long, whereas book reviews from the areas of security science can be up to 3 pages long.

The manuscripts are delivered to the Editorial Board in two copies, one in electronic form, and one in printed, paper copy. Names of the authors, institutions they work in and their locations, are cited before the paper topic, and contact data, address or e-mail is given in a footnote at the bottom of the first page. Furthermore, for the original scientific papers, authors should deliver the abstract containing the research goal, methods, results and conclusions (100 to 250 words which will allow the readers to assess quickly and accurately relevance of the article through the short informative review), key words in both Serbian and English (up to 5) and the reference list. The abstract in Serbian language should be between the heading (name of the author and title of the paper) and key words, and should be followed by the body of the paper. Original scientific papers should be structured as follows: introduction, materials and methods, results, discussion and conclusion, and reviews and expert papers should consist of introduction, subheadings, conclusion and bibliography. Subheadings should be in font size 13 pt, bold, centered and not numerated.

The abstract in English language, with the title of the paper (font size 14 pt, bold, main text 12 pt, italic), should be placed after the References section. It is desirable that the abstract in English is also given in an extended version with a more detailed presentation of the research findings, as a so-called *summary*, and the length of the summary can be up to 1/10 of the article length.

The name of the project, or the programme within which the article was written, as well as the name of institution which financed the project or programme is cited in a separate footnote at the bottom of the first page.

In case the paper also includes illustrations, tables, graphs, photographs and so on, it is necessary to deliver the Editorial Board high quality copies of the appendices in electronic form, in a separate document in order to preserve their graphical quality, but but it is important to emphasize in the text references to their contents (Picture 1 - *Powder particles before the combustion...*). Tables and graphs should be given in a uniform manner, with the titles written above the table, and the names of graphs below. Reviews can be given in the form of a special attachment to the end of the article, but it is important to emphasize a reference to their content in the text (Annex 1, Appendix 2...). It is desirable that the titles of all reviews be given bilingually, in Serbian and in English (font size 11 pt, italic) in the JPEG format for photos and EPS for the other graphs, and that their resolution is 300 dpi minimum for the 1:1 ratio. For graphs in Excel, use different tones of black raster and PDF format.

Footnotes (notes) are to be used only for substantive observations, the necessary follow-up comments, references to useful materials (*More about this:...*) and indication of additional sources used (for example, scientific publications, legislation, manuals, documents, reports and so on.), but they can not be a substitute for reference list.

The citations (quotations) in texts should not be marked in footnotes, but at the end of the citation, or when referring to somebody's paper (Savić, 2006). When citing other authors, the authors are obliged to write their names in the original form, followed by the year when the paper was published and the number of page in parentheses (Mijalković, 2009:147), and if more than two authors are cited, only the first one should be listed in the text, followed by the

abbreviation: et al. (Dopsaj et al., 2007:92). The name of the author should be separated from the year of publishing by a comma, and names of different authors of different papers by a semicolon (;) (Simonović, 2008; Đorđević, 2010), and if there are more references, they are cited in alphabetical order within one parentheses. The number of the page is separated from the year of publishing by a colon (:). If one author with several papers published in the same year is cited, with the next titles of papers the alphabet letters are added next to the year, e.g. (Bošković, 2005a), (Bošković, 2005b), etc. Foreign names in the text should be written in the original form or transcribed according to Serbian pronunciation, with the original form of the name in the parentheses. References in parentheses should be written in the original form.

If the author is an institution or collective copyright holders, minimum information necessary for identification is cited (State Statistical Office, 2009).

When quoting internet sources, the internet address is stated (<http://www...>), and because of the ongoing change of www environment, it should also be stated the date when the text was downloaded from the internet. For references in electronic form, it must be stressed that they are the e-resource - electronic version and/or internet address.

In the reference list, the papers are cited with original titles and numerated, in alphabetic order of the authors' family names, as follows: the authors' family name, birth name initial, publishing year, title of the paper, name of the magazine or anthology, number of the volume, pages (from-to), and when titles of books are in question, name of the publisher and where it was published.

It is essential that the citations in the text and list of bibliographic items at the end of the text are in complete accordance. Every quotation from the text must be found in the list of bibliographic resources, and vice versa. In the reference list, papers are listed in the original form (references are not translated into the language of the paper), numerated, by alphabetical order of the authors' surnames, and in the following way:

Type of paper	References
Magazine/ journal	Simonović, B., (2009). <i>Standardizacija i akreditacija kao jedan od načina profesionalizacije policije i kriminalističke službe</i> , Bezbednost, year 51, no. 1-2/2009, pp 236-253.
Monograph	Mijalković, S., (2009). <i>Nacionalna bezbednost</i> , Kriminalističko-policajska akademija, Beograd.
Anthology	Banović, B., Marinković, D., (2005). <i>Specijalne istražne radnje i nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava</i> , in Anthology „Nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava i naše krivično zakonodavstvo“, XLII Savetovanje Udruženja za krivično pravo i kriminologiju SCG, Zlatibor – Beograd, pp 509-543.
E-source	Witkowski, J., (2002). <i>Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images</i> , Journal of Law & Policy, Vol. 10:267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf available on 10. 1. 2010.

References may be cited as prescribed in the instruction of the APA - *Publication Manual of the American Psychological Association*. Titles of the cited national journals, monographs, textbooks and anthologies are to be provided in the original, full form, by no means in the translated form.

The manuscripts will be submitted to recension by an anonymous reviewer. The Editorial Board keeps its editorial right to decide when and in what scope the paper will be pub-

lished, according to the recension, how current the topic is and the insight into the paper and the databases. For the published papers the fee is paid, and the ones that are not published are not returned to the authors. Possible suggestions of the editor and the reviewer are sent back to the author for correction of the paper.

With the paper, the authors should also deliver the Editorial Board their full family name and birth name, rank, address, e-mail, their telephone number and mobile phone number, the photocopy of their personal identification card and check card.

The manuscripts are to be sent to the following address: Editorial Board of the magazine "Bezbednost", Bulevar Zorana Djindjića 104, 11070 Belgrade. Editorial Board telephone number is: +381 11 3148 734, fax: +381 11 3148 749, e-mail: upobr@mup.gov.rs.

We invite all current and new authors to contribute to the content of our already established magazine in the scientific public, with the long tradition, by sending their expert and scientific papers. The common goal is to advance the policing practice, raise the level of security culture, and ensure that the pace is kept with contemporary scientific and professional achievements in security issues. Also, please note that it is possible to submit a joint paper by foreign and national authors, as co-authors.

EDITOR IN CHIEF

Assistant Professor, Ph.D. Darko Marinković